

ПРИЧОРНОМОРСЬКИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
ЕКОНОМІКИ ТА ІННОВАЦІЙ

**ПРИЧОРНОМОРСЬКІ
ЕКОНОМІЧНІ СТУДІЇ**

Науковий журнал

Випуск 32



**Одеса
2018**

Головний редактор:

Шапошников К.С. – доктор економічних наук, професор

Заступник головного редактора:

Гальцова О.Л. – доктор економічних наук, професор

Відповідальний секретар:

Коркоц О.М. – кандидат економічних наук

Члени редакційної колегії:

Грозний І.С. – доктор економічних наук, професор

Гулей А.І. – доктор економічних наук

Іртищева І.О. – доктор економічних наук, професор

Коваль В.В. – доктор економічних наук, доцент

Манойленко О.В. – доктор економічних наук, професор

Мельничук Д.П. – доктор економічних наук, доцент

Миронова Л.Г. – доктор економічних наук

Сафонов Ю.М. – доктор економічних наук, професор

Ситнік І.В. – доктор економічних наук, професор

Стройко Т.В. – доктор економічних наук, професор

Хрущ Н.А. – доктор економічних наук, професор

Римантас Сташис – PhD, професор економіки

Юліана Драгалін – PhD, професор економіки

Януш Велькі – доктор економіки габілітований, професор

Ян Жуковський – PhD, професор економіки

Електронна сторінка видання – www.bses.in.ua

Науковий журнал «Причорноморські економічні студії»

включено до переліку наукових фахових видань України в галузі економічних наук на підставі Наказу МОН України від 16 травня 2016 року № 515.

Науковий журнал індексується у наукометричній базі **Index Copernicus**.

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Причорноморського науково-дослідного інституту
економіки та інновацій (протокол № 9 від 24.09.2018 року).**

Науковий журнал «Причорноморські економічні студії» зареєстровано
Міністерством юстиції України
(Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія KB № 21934-11834P від 23.03.2016 року)

ISSN (Print): 2524-0897

ISSN (Online): 2524-0900

© ПУ «Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій», 2018

ЗМІСТ

**РОЗДІЛ 1. ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ
ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ****Борщенко Т.І.**РИНКОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ ЕКОНОМІКИ ЯК ФАКТОР ПІДВИЩЕННЯ
СУСПІЛЬНОГО ДОБРОБУТУ У ПОСТСОЦІАЛІСТИЧНИХ КРАЇНАХ..... 6**Вашай Ю.В.**МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ОЦІНЮВАННЯ ФАКТИЧНИХ ІНДИКАТОРІВ
ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ РЕАЛЬНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ.....11**РОЗДІЛ 2. СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО
І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ****Войцешин В.П.**

АСПЕКТНИЙ ПІДХІД РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОГО ЕКСПОРТНОГО ПОТЕНЦІАЛУ.....16

Конохов С.В.

ПРІОРИТЕТНА ЛОКАЦІЯ УКРАЇНИ НА ГЛОБАЛЬНОМУ ПРОДОВОЛЬЧОМУ РИНКУ..... 20

Медведкина Е.А.ДОЛГОВЫЕ ОБЯЗАТЕЛЬСТВА СТРАН В СИСТЕМЕ
МАКРОПРУДЕНЦІАЛЬНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ГЛОБАЛЬНИХ ПОТОКОВ КАПІТАЛА..... 27**Різва Л.А.**

СУЧАСНИЙ СТАН ДЕРЖАВНОГО ФІНАНСУВАННЯ РИНКУ НЕРУХОМОСТІ УКРАЇНИ 32

**РОЗДІЛ 3. ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ
НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ****Бреус С.В.**ЗАГРОЗИ ТА РИЗИКИ: ДОЦІЛЬНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДІВ ОЦІНЮВАННЯ РИЗИКІВ
У ПРОЦЕСІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ 36**Гудзовата О.О.**ОБҐРУНТУВАННЯ МЕТОДІВ, ІНСТРУМЕНТІВ ТА ЗАСОБІВ
ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ В ГРОШОВО-КРЕДИТНІЙ СФЕРІ
В СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ 43**Замора О.І.**

СУЧАСНИЙ СТАН РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ В УКРАЇНІ..... 48

Калачова І.І., Ганський В.О.СТИМУЛЮВАННЯ ПІДПРИЄМНИЦТВА І ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
У СФЕРІ ІСТОРІКО-КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ..... 52**Мельник В.В.**РЕФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ
ЯК ЧИННИК СТІЙКОГО РОЗВИТКУ.....57**Омельяненко В.А., Красна О.М.**

АНАЛІТИКО-СТРАТЕГІЧНІ АСПЕКТИ СИСТЕМНОЇ СТІЙКОСТІ ІННОВАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ.....61

Plotnikova M.F.

MULTI-FUNCTIONAL DEVELOPMENT OF RURAL AREAS.....66

Rusnak A.V.CONDITION AND PROBLEMS OF FINANCIAL PROVISION
OF INNOVATIVE ACTIVITY IN UKRAINE.....72**РОЗДІЛ 4. ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ****Гребенюк Г.М.**МЕТОДИЧНИЙ ПІДХІД ДО ОЦІНЮВАННЯ РІВНЯ РОЗВИТКУ КОМПЕТЕНЦІЙ
ПРАЦІВНИКІВ ПІДПРИЄМСТВ ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ.....78**Гурбик Ю.Ю., Біляев С.С., Сальнікова М.В.**БІЗНЕС-ПЛАНУВАННЯ ЯК ЕФЕКТИВНИЙ МЕТОД АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ
КОМПАНІЄЮ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ.....83

Донських А.С., Якубенко Ю.Л. ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ ПРОЦЕСУ РЕАЛІЗАЦІЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ.....	88
Поляков П.А. ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ.....	93
Продіус О.І. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ ОСІБ З ОБМЕЖЕНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ В КОНТЕКСТІ СТІЙКОГО ІНКЛЮЗИВНОГО ЗРОСТАННЯ	97
Співак С.М. ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ ЯК ОСНОВА ФІНАНСОВОЇ СПРОМОЖНОСТІ ОБ'ЄДНАНОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ.....	102
Шендерівська Л.П., Жученя К.С. РОЗВИТОК ВИДАВНИЦТВ: АКТУАЛЬНІ ЗАВДАННЯ ТА НАПРЯМИ ЇХ ВИРІШЕННЯ.....	106
РОЗДІЛ 5. РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА	
Дикань О.В., Глушенко Т.М. ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ РИНКУ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНИХ ПОСЛУГ, ПОТЕНЦІЙНО ЗАСТОСОВНІ У ПРИЧОРНОМОРСЬКОМУ РЕГІОНІ.....	111
Козіна К.Г. ПЕРЕДУМОВИ І ЦІЛЬОВІ ОРІЄНТИРИ РЕФОРМУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНИХ РИНКІВ ВАНТАЖНИХ АВТОТРАНСПОРТНИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ.....	116
РОЗДІЛ 6. ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА	
Березіна С.Б. ТРАНСФОРМАЦІЯ РИЗИКІВ У СОЦІАЛЬНІЙ СФЕРІ УКРАЇНИ.....	121
Березіна С.Б. СУЧАСНІ І МАЙБУТНІ РИЗИКИ В СОЦІАЛЬНІЙ СФЕРІ УКРАЇНИ.....	131
Довбенко Т.О., Довбенко В.С. СИМБІОЗ РИЗИК-МЕНЕДЖМЕНТУ ТА СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ОХОРОНОЮ ПРАЦІ.....	142
РОЗДІЛ 7. ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ	
Герасимюк П.В. СУТНІСТЬ ТА ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ МИТНОЇ ПОЛІТИКИ.....	146
Мельник Л.В. ЕВОЛЮЦІЯ СИСТЕМИ ІПОТЕЧНОГО КРЕДИТУВАННЯ	153
Савченко Т.Г., Джолос А.В. РЕЙТИНГОВА ОЦІНКА БАНКУ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОЗОРОСТІ ЙОГО ДІЯЛЬНОСТІ ¹	158
Чолій Л.О. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛІНГУ В ДЕРЖАВНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ.....	165
РОЗДІЛ 8. БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ	
Бабіченко В.В. СТРАТЕГІЯ СКОРОЧЕННЯ ВИТРАТ У СИСТЕМІ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІНСЬКОГО ОБЛІКУ.....	170
Дорошенко О.О. БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК ТА ФІНАНСОВА ЗВІТНІСТЬ ДЕРЖАВНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ В СИСТЕМІ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФОРМУВАННЯ ПОКАЗНИКІВ БЮДЖЕТНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ.....	177

Скорнякова Ю.Б., Монастирська Д.С. ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ОБЛІКОВОЇ СИСТЕМИ НА МАЛИХ ПІДПРИЄМСТВАХ.....	181
РОЗДІЛ 9. МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ, МОДЕЛІ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ	
Семенов А.С., Ивченко И.Ю. ОБ ОДНОМ МЕТОДЕ ИССЛЕДОВАНИЯ НЕУСТОЙЧИВОСТИ ДИНАМИЧЕСКОЙ МОДЕЛИ САМУЭЛЬСОНА-ХИКСА	186
Khrapkina V.V. FORMATION AND EVALUATION OF THE DEVELOPMENT STRATEGY OF ECONOMIC POTENTIAL OF AGRICULTURE PROCESSING ENTERPRISES	190
Широков М.А. ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ МОНІТОРИНГУ СТАЛОГО ВОДОСПОЖИВАННЯ.....	197
Попова А.О. ЗАКОНОДАВЧІ ТА НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ РЕГУЛЮВАННЯ НАПРЯМІВ ФУНКЦІОНУВАННЯ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ – ВЕЛИКИХ МАШИНОБУДІВНИХ ПІДПРИЄМСТВ.....	202
Жаворонок А.В. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЕКОНОМІЧНИХ ХВИЛЬ ТА ЦИКЛІВ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ.....	207
Новий вид наукових послуг.....	214

РОЗДІЛ 1. ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

РИНКОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ ЕКОНОМІКИ ЯК ФАКТОР ПІДВИЩЕННЯ СУСПІЛЬНОГО ДОБРОБУТУ У ПОСТСОЦІАЛІСТИЧНИХ КРАЇНАХ

MARKET TRANSFORMATION OF THE ECONOMY AS A FACTOR OF INCREASING SOCIAL WELFARE IN THE POST-SOCIALIST COUNTRIES

У статті досліджено вплив таких факторів, як свобода прийняття економічних рішень, рівень реформування економіки, характер соціальної політики, економічний розвиток країни, на рівень суспільного добробуту в постсоціалістичних країнах Центральної та Східної Європи, які було розподілено на три кластери за показниками ефективності економіки та соціальної справедливості, виміряних рівнем доходів на одну особу та індексом Джині. Для кожного кластеру було побудовано модель множинної лінійної регресії.

Ключові слова: ринкова трансформація, суспільний добробут, індекс Джині, економічна свобода, постсоціалістичні країни.

В статье исследовано влияние таких факторов, как свобода принятия экономических решений, уровень реформирования экономики, характер социальной политики, экономическое развитие страны, на уровень общественного благосостояния в постсоциалистических странах Центральной и Восточной Европы, которые были разделены на три кластера по показателям

эффективности экономики и социальной справедливости, измеренных уровнем доходов на душу населения и индексом Джини. Для каждого кластера была построена модель множественной линейной регрессии.
Ключевые слова: рыночная трансформация, общественное благосостояние, индекс Джини, экономическая свобода, постсоциалистические страны.

The article examines the influence of such factors as the freedom of economic decision-making, the level of economic reform, the nature of social policy, economic development of the country on the level of social welfare in the post-socialist countries of Central and Eastern Europe. The factors were divided into three clusters according to the performance indicators of the economy and social justice, measured by the per capita income level and the Gini index. For each cluster, a multiple linear regression model was constructed.

Key words: market transformation, public welfare, Gini index, economic freedom, post-socialist countries.

УДК 330.12

Борщенко Т.І.

аспірантка кафедри економічної теорії, макро- і мікроекономіки Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Постановка проблеми. Наприкінці ХХ століття відбулися кардинальні зміни, що призвели до трансформації політичної та економічної систем в країнах Центральної та Східної Європи (ЦСЄ) в результаті розпаду Радянського Союзу. Як наслідок, спостерігається різний соціально-економічний розвиток та рівень добробуту країн. Через різні пріоритети та цілі ці країни також характеризуються різними рівнями соціально-економічного розвитку. Крах соціалізму у цих країнах є переконливим історичним фактом, що говорить про перевагу ринкової економіки над централізованим плануванням. Після близько 30 років політичних, соціальних та економічних перетворень можна спостерігати значну диференціацію соціально-економічного розвитку окремих країн ЦСЄ та, відповідно, рівня їх суспільного добробуту. Досвід цієї групи країн дає важливий емпіричний матеріал для вивчення впливу ринкового реформування на економічне зростання та суспільний добробут.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження чинників, що впливають на рівень суспільного добробуту, належить до найбільш актуальних проблем сучасної економічної науки. Останні найбільш вагомі здобутки у цій сфері відображені у працях відомих сучасних економістів:

Я. Корнаї, О. Бланшара, М. Кремера, Н. Бергрена, Ш. Грубеля та ін.

Постановка завдання. Метою статті є визначення, чи є ринкова трансформація економіки фактором підвищення добробуту в постсоціалістичних країнах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Суспільний добробут безпосередньо характеризує якість та рівень життя населення, проте залишається відкритим питання, чому країни досягають різного рівня добробуту, навіть маючи доволі подібні стартові умови.

Виходячи з того, що саме зростання суспільного добробуту є кінцевою метою соціально-економічного розвитку країни, важливо з'ясувати, які саме чинники визначають успішність у досягненні цієї мети, щоб свідомо активізувати їх у процесі вироблення відповідно спрямованої суспільно-економічної політики. Це дасть змогу знайти відповідь на питання, чому одні країни досягли значного прогресу, тоді як інші просунулися вперед доволі незначно.

Існує чимало сучасних економістів, які на емпіричному рівні відзначають наявність безпосереднього зв'язку між економічним зростанням і добробутом окремої країни та рівнем економіч-

ної свободи, що підтверджує висновки класичної школи економічної теорії щодо ролі вільного ринку у забезпеченні суспільного добробуту.

На думку деяких авторів [4], незалежно від вибірки країн, рівня економічної свободи та рівня агрегування є постійні позитивні взаємозв'язки між економічною свободою та економічним зростанням; при цьому економічна свобода має значно більший вплив на економічне зростання, ніж свобода політична.

Важливою площиною, в якій розглядаються наслідки досягнення певного рівня економічної свободи, є добробут населення. Н. Берггрен [2] довів, що за високого рівня економічної свободи в суспільстві всі групи населення виграють більш-менш рівномірно. Якщо ж рівень економічної свободи низький, то виграють лише окремі його верстви, при цьому може посилюватися нерівномірність розвитку суспільства. Ш. Грубель виявив додатну кореляцію між ступенем економічної свободи (розрахованою за методикою Інституту Фрейзера) і рівнем доходів населення, їх зростанням, скороченням безробіття і розвитком людського потенціалу [7].

Окремі економісти [3, с. 126] вважають, що «економічна свобода позитивно впливає на економічну перебудову, оскільки міжнародний досвід останніх п'ятдесяти років підтверджує той факт, що країни, в яких більшою мірою розвинені ринкові інститути, сформована відкрита політика у сфері зовнішньої торгівлі й інвестицій, як правило, процвітають. І навпаки, ті держави, які орієнтовані винятково на внутрішні ринки в поєднанні зі значним ступенем державного регулювання економічних процесів, демонструють повільні темпи зростання».

Однак, задля об'єктивності слід згадати і дослідження, які не показали статистично значущого зв'язку між індикаторами економічної свободи і зростанням суспільного добробуту. Наприклад, Дж. Гартний, Р. Лоусон і Р. Холкомб [8] дійшли висновку, що економічний та соціальний розвиток не можна чітко спрогнозувати на основі наявного розширення економічної свободи.

Проте загалом зростає кількість досліджень, у яких відзначається додатна кореляція між ринковим реформуванням та соціально-економічним розвитком. Зокрема, стосовно економіки постсоціалістичних країн, слід відзначити праці Я. Корнаї [9], О. Бланшара і М. Кремера [1].

Незважаючи на велику кількість досліджень, що підтверджують наявність позитивного впливу ринкового реформування на соціально-економічний розвиток країн, що переходять до ринкової економіки, це питання все ще залишається дискусійним і потребує подальших досліджень.

Зокрема, головним недоліком традиційних показників суспільного добробуту є те, що більшість

із них розраховується на основі середніх величин, наприклад, ВВП на одну особу. У результаті отримуємо кореляцію, яка не відповідає дійсності. Тому результативним показником, що представляє величину суспільного добробуту, було обрано індекс суспільного добробуту Амартія Сена. Індекс враховує не лише економічний складник – дохід населення, а й рівень справедливості розподілу в суспільстві – індекс Джині. Розраховується таким чином: $J = E(1 - G)$, де E – національний дохід на душу населення, а G – індекс Джині [11, с. 435].

Відповідно, чим менша нерівність розподілу доходів, тим вищий добробут нації. За такого підходу рівень добробуту залежить не від доходу, а від можливостей, які він відкриває.

У результаті теоретичного узагальнення наявних підходів щодо детермінант суспільного добробуту в трансформаційній економіці було виділено такі фактори впливу на динаміку добробуту, як:

- свобода прийняття економічних рішень;
- прогрес у ринковому реформуванні економіки;
- характер соціальної політики;
- економічний розвиток країни.

Фактором, що відображає ступінь свободи прийняття економічних рішень, було обрано Індекс економічної свободи, що розраховується Heritage Foundation. Щорічна публікація цього індексу дає змогу побачити, як останні зміни в політиці урядів впливають на економічну свободу. Основними показниками, на основі яких будується індекс, є: корупція в системі судових органів, митна та урядова бюрократія; нетарифні бар'єри в торгівлі, такі як заборона імпорту або його квотування, а також строгі вимоги щодо маркування і ліцензування; фіскальний тягар, що охоплює ставки прибуткового податку, податок на прибуток корпорацій і державні витрати як відсоток від ВВП; верховенство закону, ефективність судової системи і можливість виконання контрактів; відповідальність бізнесу, пов'язана з охороною здоров'я, забезпеченням виробничої безпеки і захистом навколишнього середовища; обмеження для банків, що стосуються фінансових послуг (продаж цінних паперів і страхування); регулювання ринку праці; активність «чорного ринку» [10].

Вимірювання прогресу у ринковому реформуванні економіки є надзвичайно проблемним завданням, адже досить складно підібрати відповідні статистичні показники, і таке оцінювання часто має суб'єктивний характер. Для порівняння країн, які мають різний рівень соціально-економічного розвитку, однак схожі вектори розвитку, необхідно мати числові характеристики цих процесів. Так, Європейський Банк Реконструкції та Розвитку (ЄБРР) щорічно публікує Звіт про прогрес у сфері трансформації економік 25 країн Центральної і Східної Європи (ЦСЕ) і колишнього Радянського Союзу (Transition Report).

Оцінка успіху реформ, які необхідно ініціювати на ранній стадії трансформації, здійснюється за такими параметрами, як: лібералізація ринків і торгівлі, мала приватизація, лібералізація цін і торгівлі, вільний доступ до іноземної валюти, розмір покриття населенням економічних витрат на надання комунальних послуг. Другий етап реформ: приватизація великих підприємств та інституційні реформи, необхідні для розвитку конкурентних ринків і створення середовища для їхнього ефективного функціонування [5].

Для побудови моделі одним із факторів було обрано середнє значення по 6 Індексам ринкового реформування трансформаційних економік, подане у Звіті ЄБРР.

Для визначення того, наскільки соціальна політика спрямована на розвиток людського капіталу, було обрано два показники: витрати держави на освіту та витрати на охорону здоров'я (у дол. США на особу). Для оцінки динаміки економічного розвитку країни було обрано показник ВВП на особу за паритетом купівельної спроможності.

Вплив обраних факторів на рівень суспільного добробуту та їх взаємозв'язок між собою схематично подано на рис. 1.

Для оцінки впливу факторів на динаміку суспільного добробуту було використано збалансовані панельні данні, які складаються із показників по 19 країнах ЦСЄ за період 1995–2016 рр., які подані в базах даних Human Development Report, Index of Economic Freedom, статистичних базах ЄБРР та Світового Банку [6; 10; 12].

Найбільшою перевагою, яку надають панельні дані, є велика кількість спостережень, які збільшують кількість ступенів свободи та зменшують залежність між пояснюючими ознаками і, відповідно, стандартні похибки оцінки.

Для підвищення достовірностей результатів моделі 19 країн Центральної та Східної Європи поділено на групи (кластери) за показниками

суспільного добробуту: доходами на оду особу та Індексом Джині. Відстань між об'єктами розраховувалася за формулою Евклідової відстані, а кластеризація здійснювалася методом одиничного зв'язку (метод «найближчого сусіда»).

Кластер 1 представлений Польщею, Угорщиною, Словаччиною, Чехією, Словенією, Хорватією, Болгарією і країнами Балтії. Для цієї групи країн характерний нетривалий (за історичними мірками) період існування планової економіки – близько 40 років, причому в менш жорсткому її варіанті.

Стартові можливості для розвитку цієї групи держав були вельми сприятливі. В економіці зберігалися елементи приватної власності і приватної ініціативи, відносна збалансованість народного господарства або невеликий обсяг диспропорцій, готовність населення до прийняття цінностей ринкової економіки. Порівняно швидке й успішне просування до ринкової економіки зумовлено також тісними економічними та історичними зв'язками із Західною Європою. Реформи здійснювалися в результаті поєднання еволюційного і радикального варіантів перетворень. Переважно еволюційний характер реформ характерний для Угорщини, Словаччини, Словенії, Хорватії. Радикальні методи реформування застосовувалися в Польщі і меншою мірою – в Чехії. У результаті перетворень сформувалася односекторна модель перехідної економіки. Відзначається порівняно швидке й успішне просування до ринкової економіки.

До другого та третього кластерів увійшли такі країни, як Білорусь, Румунія, країни колишньої Югославії, Албанія, Республіка Македонія, Російська Федерація, Білорусь та Україна. Для більшості цих країн характерним є більш тривале існування адміністративно-командної системи (понад 70 років) в найбільш жорсткому її варіанті. Економіка характеризувалася максимальним одержавленням засобів виробництва, тотальним регламентуванням господарської діяльності,

придушенням будь-яких спроб приватної ініціативи і приватної власності, крайнім ступенем монополізації господарської діяльності. Для країн третього кластера характерним, зокрема, є поєднання низького рівня доходів населення із низьким рівнем нерівності за доходами.

За використання методу найменших квадратів були побудовані моделі множинної лінійної регресії на основі панельних даних для кожного кластера.

Залежні змінні: y – індекс суспільного добробуту (за Сеном).

Факторні ознаки: x_1 – Індекс економічної свободи; x_2 – індекс

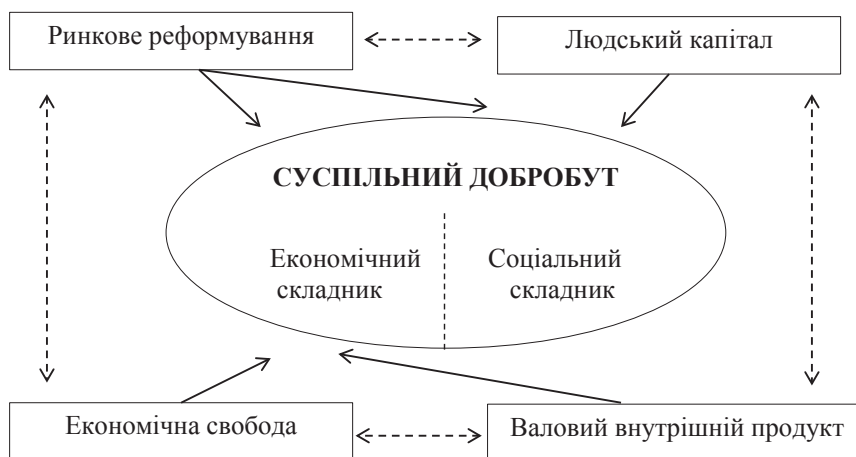


Рис. 1. Схема взаємодії чинників суспільного добробуту

Джерело: розроблено автором

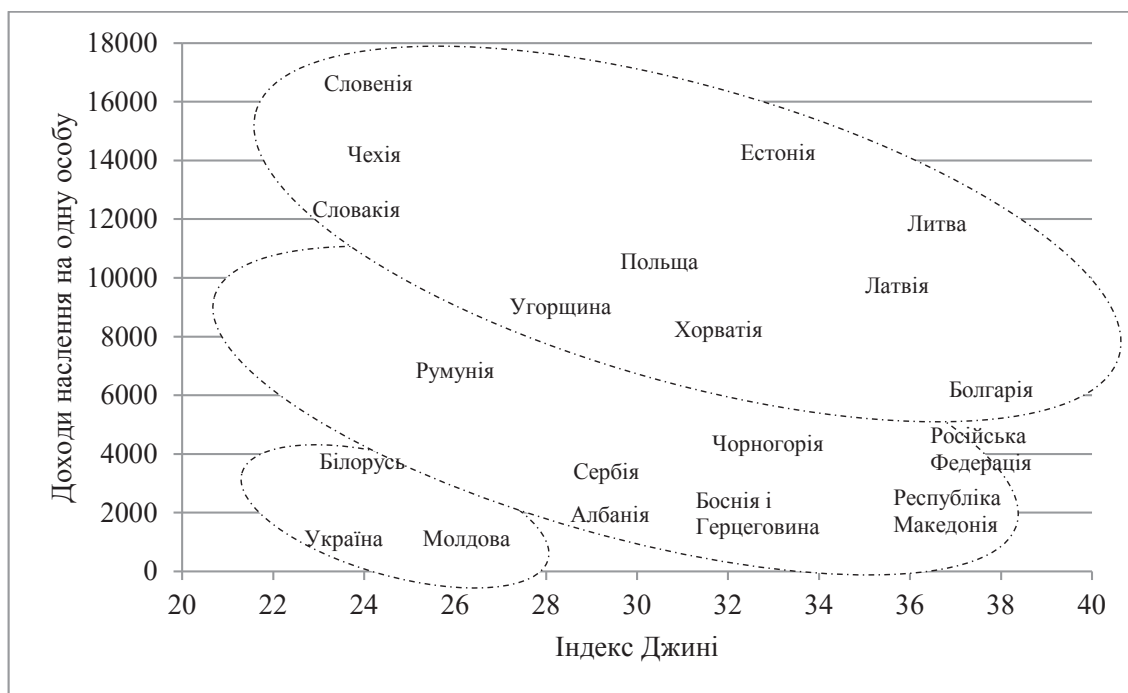


Рис. 2. Розподіл країн на кластери за даними 2016 р.

Джерело: розраховано автором на основі даних [12]

упровадження реформ; x_3 – витрати на освіту; x_4 – витрати на охорону здоров'я; x_5 – ВВП за паритетом купівельної спроможності на одну особу.

$$Y = C(1) \cdot X1(-1) + C(2) \cdot X2(-1) + C(3) \cdot X3 + C(4) \cdot X4 + C(5) \cdot X5$$

Побудова регресійної моделі для всієї сукупності постсоціалістичних країн не дала адекватних результатів: вплив факторів виявився незначущим, а коефіцієнт детермінації низьким. Результати регресійного аналізу подані в табл. 1.

C – незалежна змінна;

AR – авторегресійна компонента, усуває залежність прогнозованого показника від його ж значення у попередньому періоді;

R^2 – коефіцієнт детермінації, демонструє тісноту взаємозв'язку між змінними.

Для країн, віднесених до кластера 1, характерним є високий ступінь впливу факторів на рівень суспільного добробуту. Всі коефіцієнти – зі знаком «+», що свідчить про додатний взаємозв'язок між факторами та результативною змінною. Фактори

«Індекс економічної свободи» та «Індекс реформування економіки» включені до моделей із лагом в один рік, тому що вони розраховуються на основі даних попереднього року.

Країни другого кластера демонструють подібну ситуацію, однак фактор «Індекс економічної свободи» є незначущим щодо впливу на суспільний добробут. Така ситуація може пояснюватися недостатнім рівнем економічної свободи та відсутністю певної тенденції у динаміці Індeksu. Всі інші фактори характеризуються тісним додатним взаємозв'язком із рівнем добробуту.

Для країн третього кластера виявилось, що фактори «Індекс економічної свободи» та «Індекс реформування економіки» є незначущими. Це може бути пояснено низьким рівнем економічної свободи та незавершеністю ринкового реформування економіки у цих країнах. Цікавою є також наявність від'ємного зв'язку між суспільним добробутом та рівнем ВВП на одну особу.

Таблиця 1

Результати регресійного аналізу для кожного окремого кластера країн

	$X1(-1)$	$X2(-1)$	$X3$	$X4$	$X5$	C	$AR(3)$	R^2
Кластер 1	0.2079 (0,0035)	1.4735 (0,0000)	1.3967 (0,0000)	0.0155 (0,0071)	0.3117 (0,0000)	- 5.9744 (0,0000)	0.2382 (0,0000)	0,996
Кластер 2		1,8076 (0,0000)	0.6143 (0,0000)	0.0615 (0,0001)	0.4657 (0,0002)	2.0376 (0,0071)	1.0449 (0,0000)	0,986
Кластер 3			1.0517 (0,0000)	0.0198 (0,0000)	-0.1689 (0,0000)	1.1271 (0,0000)	0.9541 (0,0000)	0,995

Джерело: розраховано автором на основі даних [6, 10, 12]

Висновки з проведеного дослідження.

Знаходження оптимального співвідношення між втручанням держави в розвиток економіки та дією ринкових інститутів є актуальною проблемою для більшості країн Центральної та Східної Європи. Відстеження закономірностей у тенденціях зв'язків між значеннями Індексів економічної свободи, Індексом ринкового регулювання, спрямованості соціальної політики, величиною ВВП і окремими індикаторами розвитку економіки дає змогу ідентифікувати можливі джерела зростання суспільного добробуту.

На основ наявних теоретичних та емпіричних досліджень було визначено наявність прямого зв'язку між факторами ринкового реформування, специфікою соціальної політики, економічним розвитком країни та зростанням суспільного добробуту в країнах ЦСЄ, які досягли досить високого рівня суспільного добробуту.

У менш розвинених країнах вплив розглянутих факторів на рівень суспільного добробуту не такий однозначний. Це пояснюється відсутністю достатнього рівня економічної свободи, незавершеним процесом ринкового реформування, диспропорціями матеріального та нематеріального виробництва.

Отже, з одного боку, більшості країн ЦСЄ вдалося здійснити суттєві зміни на шляху побудови ринкової економіки та забезпечення високого рівня суспільного добробуту, а з іншого – все ще наявні проблемні місця у сфері розбудови якісного та конкурентного підприємницького середовища, корпоративного управління, надійної правової системи тощо. Основна причина цього для більшості колишніх радянських країн, у тому числі й для України, полягає у відсутності цивілізованих ринкових інститутів, які нереально створити за рахунок реформ, що мають «частковий», непослідовний характер. Особливої актуальності у світлі вищезазначеного набувають подальші дослід-

ження, спрямовані на виявлення шляхів підвищення якості та модернізації вітчизняного інституціонального середовища.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Blanchard O. The economics of transition in Eastern Europe. Oxford: Clarendon Press. 1997. P. 34–56.
2. Berggren N. The Benefits of Economic Freedom / N. Berggren. URL: http://www.freetheworld.com/papers/berggren_review.pdf.
3. Bhagwati J. Economic Freedom: Prosperity and Social Progress / J. Bhagwati // Paper presented to the Conference on Economic Freedom and Development, Tokyo, June 17–18, 1998. P. 123–157.
4. Doucouliagos C. Economic Freedom and Economic Growth: Does Specification Make a Difference? / C. Doucouliagos, A. Mehmet Ulubasoglu // European Journal of Political Economy. 2006. P. 60–81.
5. Havrylyshyn O. Recovery and Growth in Transition: A Decade of Evidence, IMF Staff Papers, 48. 2008. P. 53–87.
6. Human Development Index / United Nations Development programme [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hdr.undp.org/en/content>.
7. Grubel H. Economic Freedom and Human Welfare: Some Empirical Findings / H. Grubel // Cato Journal. 1998. Vol. 18, № 2. P. 287–304.
8. Gwartney J. Economic Freedom and the Environment for Economic Growth / James G. Gwartney, Robert A. Lawson, R.G. Holcombe // Journal of Institutional and Theoretical Economics 155. 1998. № 4. P. 121–150.
9. Kornai J. The Road to a Free Economy. Shifting from a Socialist System: The Example of Hungary. N.Y.: W.W. Norton. 1990. 324 p.
10. Рейтинг країн за індексом економічної свободи Heritage Foundation. URL: <http://www.heritage.org/index/explore.aspx?view=byregion-country-year>.
11. Sen A. Resources, Values and Development. First Harvard University Press Paperback Edition. 1997. 560 p.
12. World Bank Open Data: <https://data.worldbank.org/>.

МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ОЦІНЮВАННЯ ФАКТИЧНИХ ІНДИКАТОРІВ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ РЕАЛЬНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

METHODOLOGICAL ASPECTS OF EVALUATION OF ACTUAL INDICATORS OF ECONOMIC SECURITY OF THE REAL SECTOR OF THE UKRAINIAN ECONOMY

УДК 351.746.1:330.101.541(477)

Вашай Ю.В.

к.е.н., доцент кафедри
економічної теорії

Національний університет водного
господарства та природокористування

У статті проаналізовано систему показників, що характеризують рівень економічної безпеки реального сектору. Перелік вказаних показників-індикаторів запропоновано доповнити окремими показниками, що більш повною мірою розкриють стан безпеки реального сектору економіки.

Ключові слова: економічна безпека, індикатори економічної безпеки, реальний сектор, ваговий коефіцієнт, інтегральний індекс.

В статье проанализирована система показателей, характеризующих уровень экономической безопасности реального сектора. Перечень указанных показателей-индикаторов предложено дополнить отдельными

показателями, которые в более полной мере раскроют состояние безопасности реального сектора экономики.

Ключевые слова: экономическая безопасность, индикаторы экономической безопасности, реальный сектор, весовой коэффициент, интегральный индекс.

The author analyzes the system of indicators which characterize the level of economic security of the real sector. The list of these indicators proposed to supplement by some indicators that more fully disclose the security status of the real economy.

Key words: economic security, indicators of economic security, real sector, weight coefficient, integral index.

Постановка проблеми. Питання економічної безпеки держави в сучасному геополітичному просторі та в умовах гібридної війни, що триває в Україні, мають чи не найактуальніше значення в сукупності економічних проблем нашої країни. У цьому контексті економічна безпека розглядається фактично в двох вимірах – фізичному та фінансовому, тобто в складі безпеки реального сектору економіки та фінансової безпеки. Для адекватного аналізу стану економічної безпеки сформована система показників-індикаторів, що містить значну кількість індикаторів, згрупованих за структурними складовими економічної безпеки. Вказані показники із зміною економічних умов оновлюються і доповнюються, що потребує постійного науково-практичного аналізу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблем економічної безпеки як системи, її окремих складових присвячені численні праці вітчизняних та зарубіжних науковців. У світовому науковому доробку важливими працями є наукові роботи таких вчених, як О. Амоші, Д. Бойкін, А. Вестинг, Б. Грі, С. Джонсон, В. Кабле, М. Качлер, Д. Ламберт, Д. Лосман, Г. Лучіані, З. Матейк, Д. Мейерс, Г. Моргенту, С. Окіта, М. Франк та ін. Значний внесок у розвиток теорії економічної безпеки здійснили і вітчизняні вчені, зокрема як І. Бінько, З. Варналій, О. Гриценко, Б. Губський, М. Єрмошенко, Я. Жаліло, В. Кириленко, В. Кузьменко, В. Мунтян, Г. Пастернак-Таранушенко, В. Предборський, І. Ревак, А. Сухорук, В. Шлемко та ін. Нові транснаціональні стратегічні пріоритети, внутрішньополітична та економічна нестабільність в Україні посилюють необхідність ґрунтовних досліджень за зазначеним напрямком, у тому числі щодо методики визначення показників економічної безпеки реального сектору.

Метою статті є аналіз методичних положень оцінювання фактичних індикаторів економічної безпеки реального сектору економіки України задля виявлення можливостей щодо їх удосконалення і наближення до сучасних економічних умов.

Оцінка економічної безпеки держави має здійснюватися за таким алгоритмом:

- виявлення функціональних характеристик економічної безпеки держави;
- виокремлення структурних складників економічної безпеки держави;
- визначення номенклатури показників (індикаторів) економічної безпеки;
- встановлення нормативних значень індикаторів економічної безпеки;
- моніторинг індикаторів, ієрархічне узгодження результатів та їх аналіз [1].

Виходячи із визначень понять «безпека» та «економічна безпека», вважаємо, що при визначенні поняття «економічна безпека держави» слід враховувати що це такий стан економічної системи, який передбачає: 1) дотримання національних інтересів; 2) захищеність від зовнішніх та внутрішніх загроз; 3) здатність до відтворення і розвитку; 4) досягнення необхідного рівня соціальних стандартів.

При дослідженні стану економічної безпеки використовуються різноманітні методи. У своїй роботі ми використаємо основні з них – оцінку макроекономічних показників; оцінку темпів економічного зростання за допомогою динаміки основних макроекономічних показників; методи статистичного аналізу [2, с. 42].

Для аналізу економічної безпеки використовується система індикаторів. Серед показників-індикаторів економічної безпеки виділяють такі групи:

- економічного зростання (динаміка і структура національного виробництва і доходу, показники обсягів і темпів промислового виробництва, галузева структура господарства та динаміка окремих галузей, капіталовкладення та ін.);
- що характеризують природно-ресурсний, виробничий, науково-технічний потенціал країни;
- що характеризують динамічність і адаптивність господарського механізму, а також його залежність від зовнішніх факторів (рівень інфляції, дефіцит консолідованого бюджету, дія зовнішньоекономічних факторів, стабільність національної валюти, внутрішня і зовнішня заборгованість);
- якості життя (ВВП на одну особу, рівень диференціації доходів, забезпеченість основних груп населення матеріальними благами і послугами, працездатність населення, стан навколишнього середовища та ін.) [3, с. 72];

- ефективність використання ресурсів (фондомісткість, матеріаломісткість, енергоємність та ін.).

Економічна безпека реального сектора та фінансова безпека визначають інтегральний рівень економічної безпеки держави.

Згідно Методики розрахунку рівня економічної безпеки [4], інтегральний індикатор економічної безпеки обчислюється за формулою:

$$I = \sum_j b_j \cdot I_j,$$

де b_j – вагові коефіцієнти сфер економіки;
 I_j – інтегральний індекс i -ї сфери економіки.

Ваговий коефіцієнт j -ї сфери визначається експертним шляхом як відношення суми балів, що дали всі експерти даній сфері, до загальної суми балів. Значення вагових коефіцієнтів b_j відповідно до вказаної Методики наведені в табл. 1 і графічно проілюстровано на рис. 1.

Значення вагових коефіцієнтів бюджетної, грошово-кредитної, валютної, боргової, безпеки небанківського фінансового сектору, банківської безпеки використовуються для визначення рівня фінансової безпеки і їх сума дорівнює одиниці. У свою чергу, становлять одиницю в сумі вагові коефіцієнти макроекономічної, виробничої, фінансової, інвестиційно-інноваційної, зовнішньоекономічної, соціальної, демографічної, енергетичної, продовольчої безпеки.

Якщо розглядати значення наведених вагових коефіцієнтів, можна зробити наступні висновки. Найбільший вплив на економічну безпеку має фінансова, оскільки значення її вагового коефіцієнту є найвищим. Найменше впливає на інтегральний рівень, за оцінками експертів, демографічна безпека. При цьому, однак, слід зазначити, що безпека реального сектора економіки (виробнича, енергетична, інвестиційно-інноваційна, продовольча) чинить значно більший вплив на інтегральний індикатор, ніж фінансова, ваговий коефіцієнт якої складає 0,1294.

Аналізуючи склад індикаторів макроекономічної, соціальної та демографічної безпеки держави, слід відмітити, що макроекономічна безпека враховує ряд індикаторів, характерних для аналізу соціальної безпеки (рівень безробіття (за методологією Міжнародної організації праці); рівень тривалого безробіття (понад 12 місяців), відсотків до загальної чисельності безробітних; відношення наявного доходу населення до ВВП; відношення обсягів заробітної плати до обсягів соціальних допомог та інших одержаних поточних трансфертів; зайнятість населення в неформальному секторі економіки, відсотків до загальної

Таблиця 1

Значення вагових коефіцієнтів для розрахунку інтегрального індикатора економічної безпеки [4]

Сфера економіки	Значення вагового коефіцієнта
Виробнича	0,1218
Демографічна	0,0913
Енергетична	0,1148
Зовнішньоекономічна	0,1095
Інвестиційно-інноваційна	0,1089
Макроекономічна	0,1224
Продовольча	0,1007
Соціальна	0,1013
Фінансова, у т.ч.	0,1294
Банківська безпека	0,1723
Безпека небанківського фінансового ринку	0,1068
Боргова безпека	0,1746
Бюджетна безпека	0,2023
Валютна безпека	0,1686
Грошово-кредитна безпека	0,1753

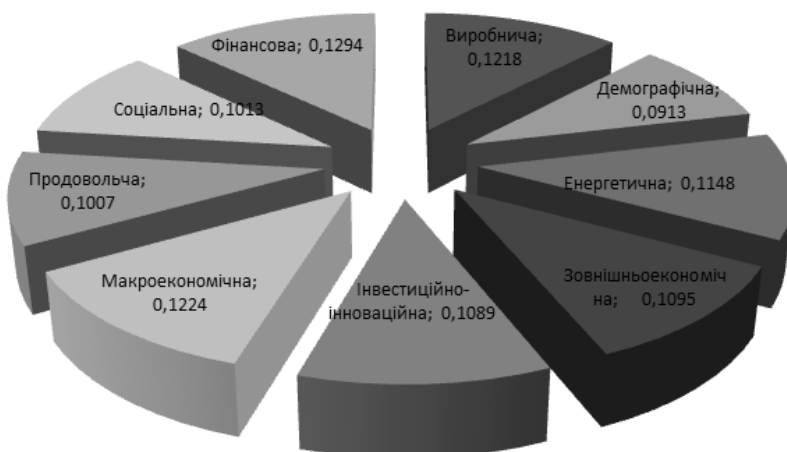


Рис. 1. Значення вагових коефіцієнтів для розрахунку інтегрального індикатора економічної безпеки [4]

чисельності зайнятих), а також інших видів безпек, зокрема виробничої, грошово-кредитної, бюджетної. Вважаємо за доцільне вказаний вид безпеки не розглядати окремо.

Розглянемо характерні особливості виробничої безпеки та її вплив на ефективність національної економіки.

Для виробництва національного доходу використовують чотири групи ресурсів – працю, капітал, землю та підприємницький хист, які можна розчленувати на дещо ширше коло, виокремивши ще технологію та організацію виробництва, енергію, інформацію тощо [5, с. 75]. Зважаючи на це, на рівень виробничої безпеки будуть здійснювати вплив наступні чинники: рівень розвитку технології; стан організації виробництва; рівень розвитку виробничої та соціальної інфраструктури; стан інформаційного забезпечення виробничих процесів; можливість доступу до необхідних ресурсів.

Макроекономічним інструментом для дослідження виробничої безпеки є виробнича функція, яка виражає функціональну залежність між вхідними економічними ресурсами – капіталом і працею – та величиною національного продукту чи доходу [5, с. 77].

У Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України наведені індикатори виробничої безпеки, серед яких середнє співвідношення обсягів валової доданої вартості промисловості України та ВДВ промисловості окремих країн Європи; різниця індексу ВДВ промисловості України та Китаю, Росії, ступінь зносу основних засобів промисловості. частка високотехнологічної продукції в загальному обсязі реалізованої промислової продукції, трудомісткість промислового виробництва тощо [4].

Враховуючи фактори впливу на виробничу безпеку, вважаємо дану сукупність індикаторів слід доповнити таким показником, як зарплатомісткість (відношення витрат на оплату праці до обсягу виробленої продукції) поряд із трудомісткістю промислового виробництва.

Зарплатомісткість характеризує частку витрат на оплату праці у собівартості одиниці продукції. Даний показник у контексті дотримання економічної держави є необхідним, оскільки за його допомогою можна визначити ступінь створення доданої вартості. Мінімальна частка заробітної плати у структурі собівартості виготовленої продукції у високорозвинутих країнах – 40% [6], що можна встановити як пороговий індикатор даного показника.

Рівень економічної незалежності держави у великій мірі залежить від стану паливно-енергетичного комплексу. Оскільки витрати на енергоресурси займають значну питому вагу в складі собівартості виготовленого кінцевого продукту, енергетична безпека має вагомий роль у структурі безпеки реального сектору економіки.

Ключовими складовими паливно-енергетичного комплексу України є галузі паливної промисловості (нафтова, газова, вугільна, торф'яна, сланцева) та електроенергетика, що включає теплові, гідро– та атомні електростанції.

На наш погляд, розгляд стану енергетичної безпеки доцільно розглядати в наступних аспектах:

- рівень забезпечення власними енергетичними ресурсами;
- рівень використання власних енергетичних ресурсів;
- рівень розвитку енергетичної інфраструктури;
- рівень диверсифікації зовнішніх джерел надходження енергетичних ресурсів;
- рівень споживання енергетичних ресурсів та розробки енергозберігаючих технологій.

Порівняно невеликі обсяги споживання газу іншими досліджуваними країнами пояснюються переважанням в структурі їх промисловості переробних галузей, високотехнологічних, які потребують менших затрат енергоресурсів. Окрім цього, розвинутими країнами світу активно впроваджуються альтернативні джерела енергії, що також зменшує потребу в дорогих ресурсах природного газу.

Серед показників енергетичної безпеки в Методиці розрахунку рівня економічної безпеки виділяють частку власних джерел у балансі паливно-енергетичних ресурсів держави, рівень імпоротної залежності за домінуючим ресурсом у загальному постачанні первинної енергії, частка імпорту палива з однієї країни (компанії) у загальному обсязі його імпорту, енергоємність ВВП, запаси природного газу, запаси кам'яного вугілля [4].

На наш погляд, наведені показники не повністю розкривають рівень енергетичної безпеки. Вони не враховують рівень розвитку енергетичної інфраструктури, а також можливостей збереження відходів. Вказані аспекти слід відобразити в додаткових індикаторах енергетичної безпеки.

Остання чверть ХХ ст. характеризувалась зміною умов і факторів економічного зростання. Значення екстенсивних факторів розвитку економіки зменшувалося; одночасно зросла вага інноваційних процесів, впровадження нової техніки, технології і матеріалів. У розвинутих країнах формується новий технологічний базис, головну роль в якому відіграють нововведення [7, с. 286].

Як влучно зауважують дослідники Л.А. Антоненко, К.А. Дера [8, с. 18], не проаналізувавши дослідження стану використання новітніх технологій в глобальному інноваційному просторі, важко визначитись з пріоритетами побудови державної моделі інноваційного розвитку. Це, у свою чергу, визначає актуальність аналітичних досліджень технологічної безпеки.

Досвід розвинутих країн показує, що для успішного реформування економіки необхідно здійснювати активну промислову політику, що є комп-

лексом політичних, економічних, технологічних, організаційних факторів, спрямованих на зростання продуктивності вітчизняної промисловості [9, с. 53].

Методичними рекомендаціями щодо розрахунку рівня економічної безпеки України передбачено наступний набір індикаторів для визначення рівня інвестиційно-інноваційної безпеки: валове нагромадження основного капіталу, відношення вартості нововведених основних засобів до обсягу капітальних інвестицій, інтегральний індекс інвестиційної сприятливості бізнес-середовища, розмір економіки України, питома вага обсягу виконаних наукових і науково-технічних робіт у ВВП та ін.

Як вказує проф. В. Кириленко, українській економіці притаманний низький рівень інвестиційної безпеки. Це викликано такими обставинами:

- по-перше, відсутністю цивілізованого фондового ринку й, відповідно, портфельних інвестицій, які можуть бути джерелом реальних доходів населення в майбутньому;
- по-друге, відсутністю рівня довіри населення до фінансових інститутів та органів державної влади;
- по-третє, відсутністю реальних механізмів залучення внутрішніх та зовнішніх інвестицій в економіку;
- по-четверте, наявністю несприятливою інвестиційного клімату в країні та ін. [10].

Із окремого аспекту технологічної діяльності в сучасних умовах екологічний фактор набув настільки актуального характеру, що дає достатньо підстав розглянути вплив екологічної безпеки держави на стан безпеки реального сектора економіки.

Важливою складовою економічної безпеки реального сектора в сучасних умовах є продовольча безпека.

Методичними рекомендаціями щодо розрахунку рівня економічної безпеки України визначено такі показники продовольчої безпеки: добова калорійність харчування людини, співвідношення обсягів виробництва та споживання продуктів на одну особу [4].

Оптимальною вважається ситуація, коли фактичне споживання продуктів харчування особою впродовж року відповідає раціональній нормі, тобто коефіцієнт співвідношення між фактичним і раціональним споживанням дорівнює одиниці.

Рівень економічної безпеки реального сектора економіки безпосередньо залежить від наступних факторів:

- структурна побудова реального сектора економіки;
- обсяги виробництва продукції;
- рівень енергоємності виробництва;
- рівень забезпеченості попиту товарами, продукцією вітчизняного виробництва.

Виявлені тенденції вітчизняної економіки в реальному секторі свідчать про те, що найбільше загроз у реальному секторі пов'язані із високою енергоємністю, яка, у свою чергу, зумовлена тим, що в структурі виробництва переважають сировинні галузі. Низький розвиток науково-технологічної сфери, невисокий рівень впровадження інновацій та передових технологій у виробництво не дають можливості розвитку тим галузям економіки, які б були конкурентоспроможними в умовах глобалізованої економіки.

Як зазначають провідні науковці в сфері економічної безпеки держави Сухоруков А.І., Харазішвілі Ю.М., офіційні методика оцінювання рівня економічної безпеки в Україні потребують суттєвого вдосконалення. Головні недоліки цих методик, з логічної та математичної точок зору, полягають у наступному:

- використання індикаторів ВВП та інвестицій на одну особу не є коректним, оскільки не враховує обсяг і коефіцієнт завантаження капіталу;
- при оцінці стану науково-інноваційної діяльності застосовуються індикатори, які є поверховими ознаками інноваційності й відображають не розвиток, а потенціал, тобто міру здатності й готовності економічного суб'єкта до інноваційної діяльності;
- для розрахунку інтегрального індексу використовується лінійна (адитивна) форма, замість мультиплікативної (нелінійної), яка більш адекватно відображає нелінійні процеси в економіці;
- не повною мірою враховується тіньовий сектор економіки (тіньова заробітна плата, тіньова зайнятість, тіньове проміжне споживання, втрачені бюджетні надходження, енергоємність тіньової економіки тощо);
- некоректне нормування індикаторів тощо [1].

Висновки з проведеного дослідження.

Проведене дослідження показників економічної безпеки держави дозволяє зробити висновок про різностороннє розкриття її аспектів у наведених індикаторах. Окремого доповнення потребують показники виробничої, енергетичної та фінансової безпеки з метою врахування всіх потенційних загроз та своєчасної їх ідентифікації.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Сухоруков А. І., Харазішвілі Ю. М. Щодо методології комплексного оцінювання складників економічної безпеки держави. Стратегічні пріоритети. № 3(28). 2013. С. 5–15.
2. Шевченко Л.С., Гриценко О.А., Макуха С.М. та ін. Економічна безпека держави: сутність та напрямки формування. За ред. Л.С. Шевченко. Х.: Право, 2009. 312 с., с. 42.
3. Економічна безпека: навч. посіб. 3.С. Варналій [та ін.] ; за ред. д-ра екон. наук, проф. 3.С. Варналія. К.: Знання, 2009. 647 с., с. 72.

4. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України : наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29 жовтня 2013 року № 1277. URL: http://cct.com.ua/2013/29.10.2013_1277.htm.

5. Макконнелл К. Макроекономіка / К. Макконнелл, С. Брю ; [пер. з англ. С. Панчишин, О. Ватаманюк ; наук. ред. пер. Т. Панчишина]. Львів: Просвіта, 1997. 671 с., с. 75.

6. Офіційний сайт Державної служби статистики. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

7. Панчишин С.М. Макроекономічний аналіз товарної форми виробництва. Монографія. Львів:

Видавничий центр Національного університету імені Івана Франка, 2004. 452 с.

8. Антоненко Л.А., Дера К.А. Технологічна безпека України у глобальному інноваційному просторі XXI сторіччя. Проблеми економіки та управління. Л.: Вид-во Нац. ун-ту «Львів. політехніка». 2008. С. 18-23.

9. Шлемко В.Т., Білько І.Ф. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення : монографія. К.: НІСД, 1997. 144 с.

10. Кириленко В.І. Інвестиційна безпека: сучасні тенденції та загрози. Інтернет-портал «Національна безпека». URL: <http://nationalecurity.org.ua>.

РОЗДІЛ 2. СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО
І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИАСПЕКТНИЙ ПІДХІД РОЗВИТКУ
ВІТЧИЗНЯНОГО ЕКСПОРТНОГО ПОТЕНЦІАЛУTHE ASPECT APPROACH FOR THE DEVELOPMENT
OF THE DOMESTIC EXPORT POTENTIAL

У статті розглянуто основні аспекти розвитку експортного потенціалу України. Визначено, що наявність великої кількості природних ресурсів загалом позитивно впливає на вітчизняний експорт. На основі аналізу доведено, що зниження матеріальних та фінансових факторів породжує негативні перспективи розвитку національного експорту. Зазначено, що наявність великої кількості торговельних партнерів ілюструє конкурентоспроможність національної продукції. Акцентовано увагу на тому, що за покращення політичного середовища, яке впливає і на ресурси держави, можливий висхідний розвиток експортного потенціалу.

Ключові слова: експортний потенціал, експорт, ресурси, експортноорієнтовані підприємства, прямі іноземні інвестиції, політичне середовище.

В статье рассмотрены основные стороны развития экспортного потенциала Украины. Определено, что наличие большого количества природных ресурсов в общем положительно влияет на отечественный экспорт. На основе анализа доказано, что снижение материальных и финансовых ресурсов порождает негативные перспективы развития национального экспорта.

Отмечено, что наличие большого количества торговых партнеров иллюстрирует конкурентоспособность национальной продукции. Акцентируется внимание на том, что при улучшении политической среды, что влияет и на ресурсы государства, возможно восходящее развитие экспортного потенциала.

Ключевые слова: экспортный потенциал, экспорт, ресурсы, экспортноориентированные предприятия, прямые иностранные инвестиции, политическая среда.

In the article discovered main aspects of the development of Ukraine's export potential. It has been determined the presence of a large number of natural resources has a positive effect on the domestic export. Based on the analysis it is proved the decrease of material and financial resources generates negative prospects for the development of national export. It is noted the presence of a huge number of trading partners illustrates the competitiveness of national products. It is emphasized with the improvement of the political environment, which also affects the resources of the state, the upward development of the export potential is possible.

Key words: export potential, export, resources, export-oriented enterprises, foreign direct investment, political environment.

УДК 339.564

Войцешин В.П.аспірант кафедри податків
та фіскальної політики
Тернопільський національний
економічний університет

Постановка проблеми. Провідне місце в економічному розвитку країн займає зовнішня торгівля, а особливо – експорт та його розвиток в майбутньому періоді з урахуванням минулого часу. Зокрема, це є важливим у момент нестабільно-циклічної економічної ситуації, яка простежується у вітчизняній ринковій системі та впливає на експортний потенціал України в усіх його аспектах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням перспектив розвитку вітчизняного експортного потенціалу займалися такі вчені, як Н. Казакова, О. Кібік, В. Котлубай, Т. Мельник, Л. Чалапко, Ю. Хаймінова та ін.

Постановка завдання. Метою статті є визначення основних аспектів, що впливають на розвиток експортного потенціалу України.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасній економічній науці є різноманітні погляди щодо трактування сутності терміна «експортний потенціал», кожна з яких охоплює окремі його частини (об'єкт, суб'єктів економіки, спрямованість тощо). На нашу думку, для оцінки аспектного

підходу розвитку експортного потенціалу України варто погодитися з поглядом В.М. Байрак [1, с. 5], згідно з яким категорія «експортний потенціал» асоціюється з певними резервами накопичених ресурсів, що можуть бути задіяні для здійснення зовнішньоекономічних операцій (тобто самим експортом як продажем за кордон товарів, робіт та послуг) задля досягнення максимально можливих обсягів продажу продукції і задоволення попиту на зовнішніх ринках.

Відповідно до трактування суті експортного потенціалу варто виділити такі аспекти його розвитку, зокрема у вітчизняному контексті (рис. 1).

Із рис. 1 ми бачимо, що першим аспектом оцінки перспектив розвитку вітчизняного експортного потенціалу є ресурси, тобто певні наявні резерви, що можуть бути використані в майбутньому, природного (земельного) матеріально-технічного, інноваційного та фінансового плану.

В Україні, відповідно до даних Кабінету Міністрів України [2] та Держгеокадастру [3], станом на 1 січня 2017 р. земельний фонд становив



Рис. 1. Основні аспекти розвитку експортного потенціалу України

Джерело: складено автором самостійно

60,3 млн. га, або близько 6,00% території Європи, де площа сільськогосподарських земель як основних природних ресурсів в Україні була еквівалентна 42 700 тис. га, чи 70,00% площі усєї території країни [2]. Порівняно з початком 2015 і 2016 рр. у 2017 р. площа земель сільськогосподарського призначення знизилася на 31,50 і 26,40 тис. га відповідно (з 42 731,5 і 42 726,4 тис. га [3]).

Велика площа сільськогосподарських земель в Україні, по-перше, сприяє та буде сприяти розвитку експортного потенціалу аграрного сектору (зернових культур та ін.), що, для прикладу, відображається у збільшенні обсягів продажу за кордон пшениці: від 10 544,79 тис. тонн у 2014 р. до 17 920,95 тис. тонн у 2016 р. [4], навіть незважаючи на вищезазначене зменшення площі земель, яке компенсувалося зростанням урожайності цієї культури з 40,10 до 42,10 ц з 1 га [5], а по-друге, впливає і впливатиме на коливання експорту інших окремих видів зернових, таких як, наприклад, жита, коли зі зменшенням площі земель сільськогосподарського призначення зменшується й обсяг його продажу до інших країн (за 2014–2016 рр. обсяг експорту жита знизився з 58,90 тис. тонн до 6,14 тис. тонн [4], тобто у 9,10 раза).

Окрім природних ресурсів важливим складником розвитку вітчизняного експортного потенціалу виступають і технічні, що в Україні відображаються у вартості основних засобів, тобто

устаткувань, які в нашому разі забезпечують виробництво продукції, спрямованої на експорт.

Протягом 2014–2016 рр. первісна вартість основних засобів (ПВОЗ) в нашій державі знизилася із 877 607 977,00 до 300 750 570,00 тис. дол. США, тобто більш ніж удвічі (рис. 2). Це негативно подіяло і діятиме надалі на експортний потенціал України через продукування зниження економічних потужностей і приведення до зменшення вартості експорту товарів, що є основою вітчизняного експортного потенціалу, із 53 901 689,10 до 36 361 711,20 тис. дол. США [5], чи в 1,48 раза за досліджуваний період.

Негативну тенденцію щодо розвитку експортного потенціалу в Україні ілюструє і зниження витрат на інноваційну діяльність, яка спрямована

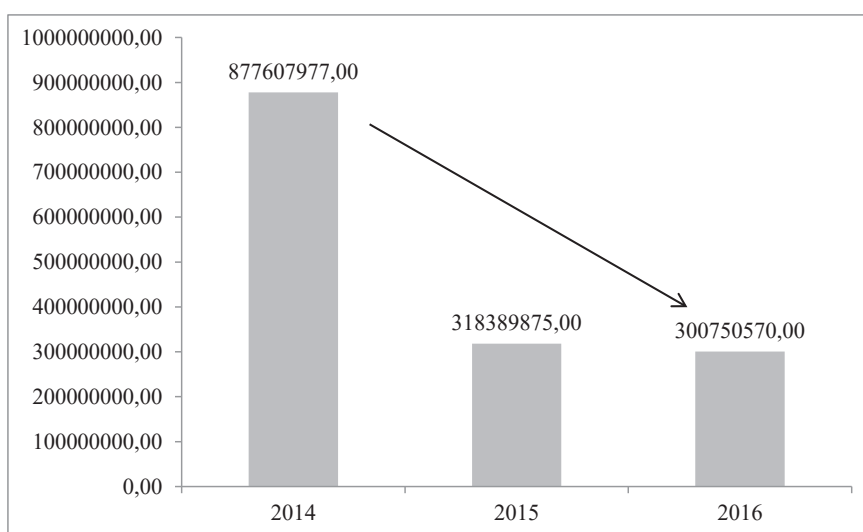


Рис. 2. Динаміка первісної вартості основних засобів в Україні за період 2014–2016 рр.

Джерело: складено автором самостійно за даними [5] з урахуванням курсів валют на кінець відповідного року [6]

Джерела фінансування інноваційної діяльності підприємств промислового спрямування в Україні за 2017 рр.

	Всього витрат, тис. дол. США	Власні кошти підприємств, тис. дол. США	Кошти з державного бюджету, тис. дол. США	Кошти іноземних інвесторів, тис. дол. США	Інші джерела, тис. дол. США
	324928,72	274558,09	8100,50	3841,77	38428,37
Питома вага, %	100,00	84,50	2,49	1,18	11,83

Джерело: складено автором самостійно за даними [5] з урахуванням курсів валют на кінець відповідного року [6]

на певні відкриття (нововведення) на промислових підприємствах, як з власних, так і з залучених коштів (табл. 1). Якщо у 2016 р. розмір цих видатків становив 854 312,81 тис. дол. США, то вже у 2017 р. він зменшився у 2,63 раза до рівня 324 845,37 тис. дол. США (табл. 1) [5], що у близько 85,00% випадків покривається за рахунок власних коштів підприємств (табл. 1).

Окрім того, за цей проміжок часу знизилася питома вага вітчизняних промислових підприємств, що впроваджували інновації в свою діяльність, – з 16,60 до 14,30% [5], що безпосередньо вплинуло також на вартість їх основних засобів і ефективність виробництва й реалізації продукції цими організаціями.

Важливим складником експортного потенціалу будь-якої країни є наявність не лише власних, але і залучених ресурсів. До такого виду ресурсів можна віднести прямі іноземні інвестиції, тобто кошти, що надходять в економіку однієї країни з інших держав світу для стимулювання розвитку країн, що поглиблюється їх співпрацею.

За період 2014–2016 рр. розмір прямих іноземних інвестицій в економіку України знизився на 3 211 800,00 тис. дол. США, чи на 7,89% (рис. 3),

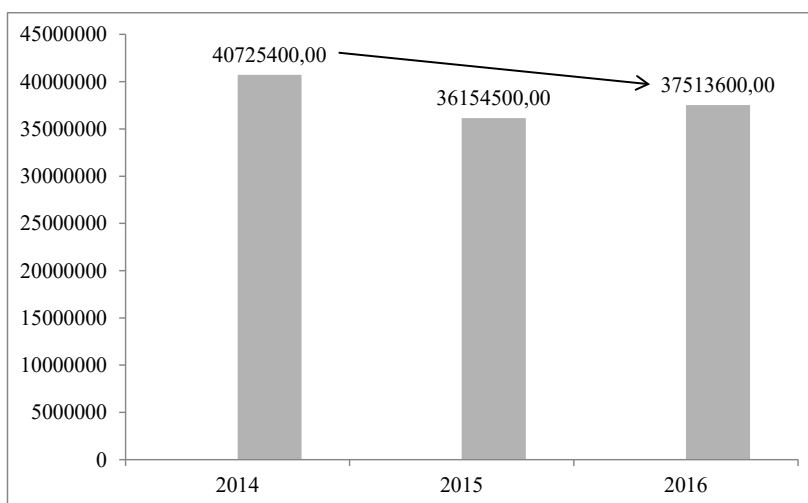


Рис. 3. Динаміка розміру прямих іноземних інвестицій в економіку України за 2014–2016 рр.

Джерело: складено автором самостійно за даними [5] з урахуванням курсів валют на кінець відповідного року [6]

що теж негативно подіяло на розвиток вітчизняного експортного потенціалу та стало наслідком кризових економічних явищ.

Другим аспектом розвитку експортного потенціалу України виступає суб'єктивний підхід: крім наявних природних ресурсів, для реалізації продукції за кордон необхідні умови і засоби їх використання в частині виробництва і продажу. На нашу думку, до основних суб'єктів цього типу належать експортоорієнтовані підприємства як певні господарські одиниці, основним завданням яких є реалізація товарів/послуг тощо на іноземні ринки.

В Україні, згідно зі статистичними даними, за період 2014–2016 рр. кількість даних учасників господарського процесу збільшилася із 20 425 до 22 250 одиниць [5], тобто на 8,93%. На жаль, зростання економічної активності підприємств не стало продуцентом підвищення вартості експорту, що зумовлено кризовими явищами національної економіки. Крім того, ефективність експорту українських підприємств знизилася на 38,00%, що підтверджує показник експорту на одне підприємство ($EX_{1пр}$, тис. дол. США), який є відношенням вартості експорту (EX) загалом чи окремо по товарах або й послугах до кількості експортоорієнтованих підприємств ($П_e$) як загалом, так і окремо до експортоорієнтованих підприємств товарного спрямування (тих, що продають товари) чи цих суб'єктів господарювання, що реалізують послуги (табл. 2).

Окрім наявності ресурсів та суб'єктів, що реалізують продукцію на експорт, важливим аспектом розвитку експортного потенціалу виступають і споживачі в особі країн-імпортерів. У 2014 р. Україна експортувала продукцію до 175 країн світу, у 2015 р. – до 158 держав, в 2016 р. – до 161 країни, що ілюструє те, що вітчизняна продукція користується широким попитом за кордоном, і дуже важливо, коли в останні роки кількість країн-партнерів поступово зростає, що виявляє позитивну

Таблиця 2

Динаміка ефективності роботи експортоорієнтованих підприємств в Україні за період 2014–2016 рр.

Роки	2014	2015	2016
<i>EX_{1n}</i>	3203,06	2272,95	2077,74
Темп зміни	x	0,71	0,91

Джерело: складено автором самостійно на основі даних [5]

перспективу експортного потенціалу України. Найбільшими споживачами вітчизняної продукції є Індія, Італія, Китай, Німеччина, Польща, Туреччина тощо.

Перелічені аспекти розвитку вітчизняного експортного потенціалу безпосередньо залежать від середовища, в якому «перебуває» наша держава, до якого належить:

– навколишнє середовище (географічне розташування, погодні умови), яке безпосередньо чинить вплив на експортний потенціал і для України проявляється в наявності природних ресурсів та «посередництві» у торгівлі між країнами Європи й Азії;

– політичне середовище (органи влади), нестабільність якого не лише знижує здатність держави продавати за кордон продукцію, але і негативно впливає на матеріально-технічні, інноваційні і фінансові ресурси і, як наслідок, на рівень експорту та його розвитку в майбутньому;

– законодавче (правове) середовище, правильна побудова якого сприяє підвищенню перспектив розвитку вітчизняного експортного потенціалу (втілюється в актах, які регулюють експорт загалом (надання експортних кредитів суб'єктам господарювання, їх страхування тощо (Закон України «Про забезпечення масштабної експансії експорту товарів (робіт, послуг) українського походження шляхом страхування, гарантування та здешевлення кредитування експорту» від 20.12.2016 р. № 1792-VIII) та інші операції, що з ним пов'язані).

Натепер домінуючим середовищем, що впливає на вітчизняний експортний потенціал, є політичне, нестабільність якого супроводжує загрозу його зниження.

Висновки з проведеного дослідження.

Розвиток експортного потенціалу України характеризується певними аспектами («гранями»), які диференційовано впливають на його вектор, такими як:

– по-перше, природні резерви, зокрема земельні, які є одними з найбільших в Європі,

здійснюють позитивний вплив на національний експортний потенціал з погляду виробництва, зокрема в аграрній сфері;

– по-друге, матеріально-технічні, інноваційні та фінансові ресурси, що за останні роки негативно впливають на майбутній експортний потенціал держави в контексті промисловості у тому ж напрямі через зниження їх розміру;

– по-третє, кількість експортоорієнтованих підприємств, зростання яких в Україні за останні періоди не супроводжується збільшенням експорту і, як наслідок, експортного потенціалу;

– по-четверте, велика кількість країн-імпортерів вітчизняної продукції (товарів, послуг), які позитивно впливають на експортний потенціал зі споживчого погляду через наявність великої мережі збуту товарів та послуг;

– по-п'яте, середовище, зокрема політичне, яке є каталізатором негативної дії на національний експортний потенціал через породження кризових явищ в економіці України, які впливають на всі інші негативні аспекти розвитку експортного потенціалу в частині матеріально-технічних, інноваційних та фінансових ресурсів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Байрак В.М. Організаційно-економічні механізми підвищення експортного потенціалу інвестиційного комплексу України: автореф. дис. канд. екон. наук: спец. 08.06.02 «Підприємництво, менеджмент та маркетинг» / В.М. Байрак; Українська академія зовнішньої торгівлі. Київ, 2002. 8 с.
2. Урядовий портал. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/> (дата звернення: 08.08.2018).
3. Земельний фонд України станом на 1 січня 2016 року та динаміка його змін у порівнянні з даними на 1 січня 2015 року. URL: <http://land.gov.ua/info/zemelnyi-fond-ukrainy-stanom-na-1-sichnia-2016-roku-ta-dynamika-ioho-zmin-u-porivnianni-z-danymy-na-1-sichnia-2015-roku/> (дата звернення: 08.08.2018; 09.08.2018).
4. Сумарний обсяг імпорту та експорту у розрізі товарних позицій за кодами УКТЗЕД. URL: <http://sfs.gov.ua/ms/f11> (дата звернення: 08.08.2018).
5. Державна служба статистики України офіційний веб-сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 08.08.2018; 09.08.2018).
6. Національний банк України: офіційне інтернет-представництво. URL: <http://www.bank.gov.ua> (дата звернення: 08.08.2018; 09.08.2018).

ПРІОРИТЕТНА ЛОКАЦІЯ УКРАЇНИ
НА ГЛОБАЛЬНОМУ ПРОДОВОЛЬЧОМУ РИНКУ

PRIORITY LOCATION OF UKRAINE ON THE GLOBAL FOOD MARKET

У статті висвітлено нарощування національного аграрного ресурсу, головною інституційною платформою досягнення цієї стратегічної мети є Угода про асоціацію між Україною і Європейським Союзом, яка передбачає як дієві механізми покращення умов торговельного співробітництва українських і європейських суб'єктів господарювання способом усунення тарифних і нетарифних бар'єрів. Завдяки вертикальній інтеграції та поглибленню міжгалузевої кооперації виробників аграрної продукції різних технологічних ланок такі ланцюги здатні створити потужну матеріальну основу нарощування випуску українськими аграріями конкурентоспроможної продукції з високою доданою вартістю, що відповідає усім технічним, технологічним й екологічним стандартам якості і безпеки, здатної задовольняти найвибагливіший попит глобальних споживачів у продуктах харчування.

Ключові слова: аграрна політика, аграрна продукція, продовольча безпека, конкурентоспроможність аграрної продукції, сільське господарство.

В статье освещено наращивание национального аграрного ресурса, главной институциональной платформой достижения этой стратегической цели является Соглашение об ассоциации между Украиной и Европейским Союзом, которая предусматривает как действенные механизмы улучшения условий торгового сотрудничества украинских и европейских субъектов хозяйствования способом устранения тарифных и нетарифных барьеров. Благодаря вертикальной интеграции и углублению

межотраслевой кооперации производителей аграрной продукции различных технологических звеньев такие цепи способны создать мощную материальную основу наращивания выпуска украинскими аграриями конкурентоспособной продукции с высокой добавленной стоимостью, соответствующей всем техническим, технологическим и экологическим стандартам качества и безопасности и способной удовлетворять взыскательный спрос глобальных потребителей в продуктах питания.

Ключевые слова: аграрная политика, аграрная продукция, продовольственная безопасность, конкурентоспособность аграрной продукции, сельское хозяйство.

The article describes the increase of the national agrarian resource, the main institutional platform for achieving this strategic goal is the Association Agreement between Ukraine and the European Union, which provides for effective mechanisms for improving the conditions of trade cooperation between Ukrainian and European business entities by way of eliminating tariff and non-tariff barriers. Due to the vertical integration and deepening of inter-industry cooperation of producers of agrarian products of various technological units, such chains can create a powerful material basis for expanding the production of high-value added competitive products by Ukrainian agrarians that meets all technical, technological and environmental standards of quality and safety, and able to satisfy the most demanding demand of global consumers. in food.

Key words: agrarian policy, agrarian products, food safety, competitiveness of agrarian products, agriculture.

УДК 339.942.97

Конохов С.В.

аспірант кафедри міжнародного обліку та аудиту Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

Постановка проблеми. Головною інституційною платформою досягнення стратегічної мети нарощування національного аграрного ресурсу є Угода про асоціацію між Україною і Європейським Союзом, яка передбачає як дієві механізми покращення умов торговельного співробітництва українських і європейських суб'єктів господарювання способом усунення тарифних і нетарифних бар'єрів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню спільних політик ЄС, у тому числі – агропромислової, присвячено роботи багатьох провідних українських та зарубіжних учених: А. Поручника, В. Чужикова, О. Федірка, Марка Ловека, Гранта Віна тощо.

Постановка завдання. Метою статті є узагальнення та зіставлення агропромислової політики України із трендами розвитку світогосподарської системи для подальшого прогнозування та розроблення механізмів її реалізації на глобальному продовольчому ринку.

Виклад основного матеріалу. Поряд із реалізацією в Україні системи внутрішніх важелів та інструментів щодо нарощування національного

аграрного ресурсу і його максимального залучення у розбудову вітчизняних агропродовольчих ланцюгів сьогодні значною мірою актуалізується й питання імплементації інтеграційних механізмів його ефективного включення у вирішення глобальної продовольчої проблеми. Головною інституційною платформою досягнення цієї стратегічної мети є Угода про асоціацію між Україною і Європейським Союзом, яка передбачає як дієві механізми покращення умов торговельного співробітництва українських і європейських суб'єктів господарювання способом усунення тарифних і нетарифних бар'єрів, так і докорінну зміну конкурентних умов діяльності агентів вітчизняного агропромислового сектору, поліпшення загальних умов його функціонування, розвиток сільських територій, а також упровадження передових практик у сфері агропромислового сектору на основі поступової конвергенції українського та європейського законодавства в аграрній сфері.

Загалом же з даних випливає, що Європейський Союз має значно вищий рівень тарифного захисту внутрішнього аграрного ринку. Зокрема, за товар-

ною групою 1–24 УКТ ЗЕД (сільське господарство) чинна середньоарифметична ставка імпортного мита ЄС становить 19,8%, тоді як України – 9,24%; а за групою 25–97 УКТ ЗЕД (промислові та перероблені сільськогосподарські товари) – 3,9%, тоді як України – 3,67% відповідно. Принагідно також відзначити, що європейські ставки імпортного мита за окремими тарифними лініями подекуди у 1,5–14 разів вищі порівняно з відповідними ставками в Україні [1, с. 90]. Тож уже упродовж 2016 р. відбулося зменшення ставок імпортних мит України за 62% ставок Митного тарифу, причому саме у харчовій промисловості відбулося найбільше їх зниження у перший рік дії Угоди (табл. 1).

Є всі підстави стверджувати, що колосальний експортний потенціал нашої держави в аграрній сфері та сприятлива кон'юнктура європейського і інших сегментів глобального ринку агропромислової продукції створюють якісно нові можливості не тільки нарощування виробництва і переробки вітчизняної аграрної продукції, але й диверсифікації її експортних поставок, трансферу у вітчизняний сільськогосподарський сектор інноваційних аграрних технологій ЄС, а також поєднання в агропродовольчих ланцюгах та каналах збуту українських та європейських сільгоспвиробників. Підтвердженням цього є, зокрема, той факт, що більша частина тарифних обмежень у зовнішній торгівлі України була усунута після набуття нашою державою членства у СОТ.

Крім того, ще до набуття економічною частиною Угоди про асоціацію чинності Європейський Союз в односторонньому порядку скасував тарифні обмеження на ввезення 83,1% української сільськогосподарської продукції, а ще на 2% товарних позицій мито буде обнулене на період до 2026 р. Загалом же поступове зниження ставок імпортних мит передбачено на 97% тарифних позицій у двосторонній торгівлі України з Європейським

Союзом, що становить 95% її загальних вартісних обсягів. Зокрема, рівень середньоарифметичної ставки імпортного мита, згідно з Митним тарифом України, становить 2,2%. При цьому 72% ставок імпортних мит мають нульове значення, 26% ставок – встановлені на продукцію сільськогосподарського сектору (за середньоарифметичного значення на рівні 5,8%), а 74% ставок встановлені на товари промислової групи (за середньоарифметичної ставки імпортного мита на рівні 1,1%).

Виходячи з даних щодо фактично застосовуваних Європейським Союзом митних ставок у попередні періоди, очікувана економія нашої держави на експорті сільськогосподарських товарів і сировини становитиме щонайменше 383 млн євро. У перерахунку у грошовому вимірі за перші десять років реалізації Угоди про асоціацію між Україною і Європейським Союзом наша держава зможе отримати додаткових 2,3 млрд дол. США за рахунок генерування нових товарних потоків, якими раніше Україна і країни ЄС не торгували [3]. Найбільшою мірою це стосується м'ясної продукції, яєць і яєчних продуктів, морепродуктів та поставок спеціального обладнання для харчової промисловості.

У зв'язку з цим слід відзначити, що Україна дотепер не повною мірою використовує значну кількість наданих Європейським Союзом квот на поставки сільськогосподарської продукції. У повному обсязі станом на 9 червня 2017 р. їх використали українські експортери меду; кукурудзи, кукурудзяного борошна та гранул; цукру; ячмінної крупи та борошна; пшениці м'якої, пшеничного борошна та гранул; оброблених томатів; виноградного і яблучного соків (табл. 2), тобто тих видів сільськогосподарських товарів, які і у попередні періоди постачались на ринки ЄС.

Інакше кажучи, запровадження квот на експорт вітчизняними аграріями до ЄС продукції за умов напрацьованих зовнішньоторговельних зв'язків

Таблиця 1

Зменшення ставок імпортних мит на продукцію харчової промисловості України у перший рік дії Угоди про асоціацію між Україною і ЄС [2]

Товарна позиція	Зменшення ставок імпортних мит
Вироби з макаронного тіста товарної позиції 1902 УКТ ЗЕД Сигарети та цигарки товарної підпозиції 2402 90 УКТ ЗЕД	Ставки зменшено з 20% до 0%
Окремі товарні позиції 1806 УКТ ЗЕД – шоколад та інші готові харчові продукти із вмістом какао	Ставки зменшено з 15% до 0%
Кондитерські вироби з цукру (включаючи білий шоколад) без вмісту какао товарної позиції 1704 УКТ ЗЕД Суміші та тісто для виробництва хлібобулочних та борошняних кондитерських виробів товарної позиції 1901 УКТ ЗЕД Інші вироби з макаронного тіста (висушені) товарної позиції 1902 УКТ ЗЕД Готові харчові вироби, одержані шляхом здуття або смаження зерна зернових культур або зернових продуктів, товарної підпозиції 1904 10 УКТ ЗЕД Готові харчові продукти товарної підпозиції 1904 20 УКТ ЗЕД Хлібобулочні, борошняні кондитерські вироби товарної позиції 1905 УКТ ЗЕД	Ставки зменшено з 10% до 0%

Обсяги використаних українськими сільгоспвиробниками квот на експорт до Європейського Союзу станом на 09.06.2017 р. [4]

Сільськогосподарська продукція	Початковий розмір квоти, тон	Частка використання квоти, %
Мед	5200	100,0
Кукурудза, кукурудзяне борошно та гранули	450000	100,0
Цукор	20070	100,0
Ячмінна крупа та борошно	6600	100,0
Пшениця м'яка, пшеничне борошно та гранули	960000	100,0
Оброблені томати	10000	100,0
Виноградний та яблучний соки	12000	100,0
Солод та пшенична клейковина	7000	97,69
Ячмінь, ячмінне борошно та гранули	270000	91,5
Вершкове масло та молочні пасти	1800	50,0
М'ясо птиці та напівфабрикати з м'яса птиці	16000	50,0
Овес	4000	28,44
Інші цукрові продукти	12000	28,02
Крохмаль	10000	23,18
М'ясо птиці та напівфабрикати з м'яса птиці (додатково)	20000	18,42
Оброблена продукція із зернових	2000	13,87
Сухе молоко	2200	13,64
Висівки, відходи та залишки	18000	9,34
Яйця та альбуміни (основна)	1800	7,25
Оброблена продукція з цукру	2200	5,24
Етанол	41600	1,18
Харчові продукти	2000	0,48
Оброблена продукція з сухого молока	340	0,45
Молоко, вершки, згущене молоко та йогурти	8400	0,27
Часник	500	0,27
Оброблений крохмаль	1200	0,17

лише значно зміцнило їхні конкурентні переваги. Водночас практично не вичерпаними є імпортні квоти на оброблену продукцію із зернових; сухе молоко; висівки, відходи та залишки; яйця та альбуміни; оброблену продукцію з цукру; етанол; оброблену продукцію з сухого молока; молоко, вершки, згущене молоко та йогурти; часник; оброблений крохмаль.

Навіть сьогодні, у період дії Угоди про асоціацію між Україною і ЄС, усім нам очевидним стає факт об'єктивної неможливості повної лібералізації сільського господарства у торговельних відносинах нашої держави і Європейського Союзу [3, с. 252] з огляду на її ключову роль у забезпеченні продовольчої безпеки та суспільної стабільності і рівноваги. Тож для розвитку українсько-європейського співробітництва в агропромисловій сфері необхідним є широке поширення у вітчизняній господарській практиці європейських норм і стандартів аграрного бізнесу у загальному форматі впровадження у вітчизняному агрохарчовому секторі сертифікованих функціональних систем менеджменту безпечності і якості харчової продукції та моделі ділової досконалості EFQM (Europe

Foundation for Quality Management) з подальшим їх включенням до загальнонаціональної системи управління діловою досконалістю. Виняткова важливість реалізації цього заходу зумовлена тим, що, з одного боку, багато країн світу у своїй внутрішній продовольчій й зовнішньоторговельній політиках дотримуються жорсткого законодавства щодо якості і безпечності для людського здоров'я харчових продуктів, захисту прав та інтересів їх споживачів, охорони довкілля [5, с. 344] та інших аспектів, пов'язаних із розбудовою у глобальному масштабі моделі сталого розвитку.

З іншого боку, абсолютна більшість вітчизняних сільгоспвиробників (насамперед дрібних товаровиробників) нині практично позбавлені можливостей виходу на зарубіжні аграрні ринки з причин незгармонізованості українських і європейських стандартів якості сільськогосподарської продукції та її безпеки у межах угоди ЄС і Світової організації торгівлі. Досить сказати, що згідно з даними Української аграрної конфедерації, міжнародні сертифікати якості ISO і HACCP сьогодні отримали не більше 7% українських виробників аграрної продукції, а ще 15% мають тільки по одному

з двох документів [6]. Як відзначають вітчизняні експерти, більшість українських сільськогосподарських підприємств не тільки не впроваджують систем менеджменту якості [7], але й не реалізують системних методів контролю безпечності продуктів харчування [8, с. 345]. Нині не більше 3% з них запровадили постійно діючі процедури якості і безпеки продукції, засновані на принципах НАССР, або регулярно проводять аудит на предмет відповідності виробничих процесів мінімальним вимогам «Програми обов'язкових попередніх заходів із забезпечення безпечності харчових продуктів» діючих Міжнародних стандартів / технічних умов ISO/TS 22002-3:2011 [9, с. 270].

Характеризуючи механізми нарощування експорту вітчизняної аграрної продукції з високим рівнем доданої вартості на ринки Європейського Союзу, не можна оминати увагою і такий стратегічний напрям стандартизації вітчизняного сільськогосподарського виробництва, як приведення у відповідність до європейських норм чинних стандартів промислового виробництва кормів, комбікормів, білково-вітамінних кормових добавок і преміксів (попередньо змішаних у мікрокількостях сухих компонентів) для відгодівлі тварин і птиці. Нині в Україні діє 218 подібних стандартів: 86 – ДСТУ і РСТ УРСР та 132 – ГОСТ, тобто на частку міждержавних стандартів (нерідко технологічно застарілих) припадає 60,5% їх загальної кількості.

Більше того, якщо національні стандарти гармонізовано нині майже на 42%, то міждержавні – тільки на 2,3% за загального рівня гармонізації на рівні 17,9% [9, с. 1034–1035]. При цьому спостерігається домінування у гармонізованих стандартах тих, що мають стосунок винятково до методів контролю якісних кондицій сільськогосподарської продукції та її безпечності, тоді як українські сільгоспвиробники мають адаптуватися до європей-

ських стандартів і у сферах санітарного і фіто-санітарного контролю, сертифікації і метрології, митних процедур і ринкового нагляду, а також оцінки відповідності продукції. Якщо цього не буде зроблено, то вітчизняні аграрії опиняться перед цілком реальною загрозою обмежень європейськими структурами їх доступу на аграрні ринки ЄС із причин невідповідності їх продукції чинним технічним стандартам і сертифікатам. Йдеться, зокрема, про вилучення з режиму вільної торгівлі близько 400 товарних позицій українського експорту; запровадження Євросоюзом дискримінаційної системи тарифного квотування до 6% місткості європейського ринку [10, с. 46]; нарощування масштабів дотацій аграрному сектору, здатних значно похитнути конкурентні позиції українських сільгоспвиробників на аграрному ринку ЄС.

Досить високими за вартісними параметрами залишаються і витрати безпосередніх сільгоспвиробників на перехід до міжнародних стандартів виробництва і переробки продукції. У середньому вони становлять до 14% собівартості виробленої продукції без урахування ще 4% додаткових витрат на її тестування. Причому йдеться не стільки про власне законодавче унормування відповідних змін, скільки про впровадження у виробничий процес інноваційних технологій, закупівлю необхідного обладнання, підготовку персоналу та ін. Так, згідно з умовами узгодженого з ЄС графіка впровадження в Україні технічних стандартів (Додаток 3 до розділу 4 Угоди про асоціацію), 2,4 млрд євро витрат було здійснено у 2016 р., 0,3 млрд – у 2017 р. та по 0,1 млрд щорічно – упродовж 2018–2020 рр. [11, с. 56].

Зрозуміло, що вітчизняні виробники сільськогосподарської продукції відчувають значний брак фінансових ресурсів для переведення свого виробництва на нові «рейки» технічних стандартів,

Таблиця 3

Чинні в Україні стандарти на сільськогосподарську продукцію та ступінь їх гармонізації з міжнародними й європейськими стандартами [9, с. 1034]

Продукція	Кількість чинних стандартів			З них гармонізовано				Середній рівень гармонізації, %
	ДСТУ	РСТ УРСР	ГОСТ	ДСТУ, РСТ УРСР		ГОСТ		
				кількість	%	кількість	%	
Тваринництво та селекція тварин	24	3	45	2	7,4	-	-	2,8
Сільськогосподарські будівлі та тваринницькі ферми	7	3	7	4	4	-	-	23,5
Сільськогосподарські машини, причепи, обладнання, інвентар	337	4	93	263	77,1	9	9,7	62,7
Добрива та агрохімікати	43	5	67	33	68,7	4	6,0	32,2
Корми для тварин	83	-	2	-	-	-	-	-
Бджільництво	20	-	2	-	-	-	-	-
Мисливство	1	-	3	-	-	-	-	-
Рибальство та рибництво	10	3	-	9	69,2	-	-	69,2
Тютюн, тютюнові вироби	20	-	18	20	100	4	22,2	63,1
Усього	545	21	367	367	64,8	20	4,3	41,5

у тому числі і за рахунок ресурсів прямого іноземного інвестування. До того ж Угода про асоціацію між Україною і Європейським Союзом не передбачає жодних фінансових механізмів компенсування цих витрат, тоді як у разі постсоціалістичних країн Центрально-Східної Європи модернізаційні процеси в аграрному секторі у значних масштабах були профінансовані коштами ЄС, Групи Світового банку та цілої низки інших міжнародних інституцій. Зокрема, тільки під модернізацію боєнь для великої рогатої худоби в Угорщині Світовий банк виділив 41 млн дол. США; а на впровадження у Польщі європейських санітарних і фітосанітарних стандартів було витрачено 71 млн дол. Загальний же обсяг фінансових витрат на модернізацію українського тваринницького й овочівницького комплексів упродовж 10-річного періоду імплементації Угоди про асоціацію оцінюється у 900 млн євро [10, с. 46], що актуалізує нині питання щодо формування системи державної фінансової підтримки переходу українських виробників аграрної продукції на нові європейські стандарти [12].

У процесі системного переходу вітчизняних сільгоспвиробників до європейських стандартів якості і безпеки продуктів харчування особливої уваги заслуговують малі компанії, що функціонують у сфері харчової промисловості. З огляду на їх значну загальну кількість (понад 4,4 тис), масштаби і специфіку виробничої діяльності й операційного менеджменту, ключовим стає питання щодо вибору найбільш адекватного для них типу системних методів безпечності продуктів харчування. На найбільшу увагу при цьому заслуговують такі варіанти переходу, як: імплементація стандартів НАССР (чи ДСТУ ISO 22000:2007) за умови функціонування підприємства у межах вже функціонуючого агропродовольчого ланцюга; проведення на малих підприємствах аудиту на предмет відповідності їх виробничого процесу мінімальним вимогам базових програм ISO/TS 22002-1:2009 (Програма обов'язкових попередніх заходів із забезпечення безпечності харчових продуктів) з подальшим усуненням усіх виявлених недоліків і невідповідностей; а також імплементація гнучких чи спрощених процедур безпечності продукції, що базуються на принципах і підходах НАССР [8, с. 81].

Вже сьогодні на виробництві органічної аграрної продукції спеціалізуються близько 300 вітчизняних сільгоспвиробників (в основному родинних господарств), котрі постачають на ринок понад 100 найменувань продуктів та здійснюють свою діяльність на сертифікованих органічних сільськогосподарських землях загальною площею понад 400 тис га [13, с. 7]. Однак у відносних показниках це дуже низькі цифри – всього 0,6% загальної кількості підприємств і 0,9% загальної площі угідь. І це без урахування надмірної регіональної концентрації споживання органічної продукції у

м. Києві та найбільших українських містах, де проживає населення з відносно високим платоспроможним попитом.

Ще одну важливу ланку вітчизняного виробництва органічної аграрної продукції репрезентують сільгоспвиробники, котрі здійснюють свою діяльність у спеціальних сировинних зонах і спеціалізуються на виробництві сировини для виготовлення продуктів дитячого і дієтичного харчування. Що стосується їх кількісних параметрів, то станом на 2015 р. до реєстру спеціальних сировинних зон України було включено близько 60 сільгоспвиробників, котрі мають усі передумови для сертифікації своєї продукції за стандартами «Органік Стандарт», БіОЛан та ін. [8, с. 269].

Органічне землеробство у нашій державі отримало потужний імпульс розвитку після ухвалення у 2012 р. Закону України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини» № 425-VII від 03.09.2013 р., який унормував питання, пов'язані, зокрема, із засадами державної політики у цій сфері, правами на виробництво органічної продукції, вимогами щодо придатності земель для органічного землеробства, підтвердженням відповідності виробництва органічної продукції і сировини тощо. Ще одна важлива нормотворча ініціатива – законопроект № 5448 від 24.11.2016 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції», що має за мету гармонізувати вітчизняне й європейське законодавство у сфері регулювання органічного виробництва на основі встановлення вимог щодо проведення сівозмін, землекористування, якості насіннєвого матеріалу, вирощування рослинних культур та їх захисту.

Однак і дотепер у вітчизняному органічному землеробстві зберігаються значні труднощі, пов'язані насамперед із надмірно ускладненими процедурами сертифікації аграрних підприємств органічного профілю, а також стандартизації, сертифікації та маркування самої органічної продукції через значний брак вітчизняних сертифікаційних і контролюючих інституцій у цій сфері, а також занадто високу ціну на подібного роду послуги. Так, функціональні компетенції щодо проведення сертифікації вітчизняних органічних виробництв на предмет їх відповідності «Стандарту з органічного виробництва та переробки для третіх країн, рівнозначному стандарту Європейського Союзу» покладені на сертифікаційну компанію «Органік Стандарт» [8, с. 267].

Не слід скидати з рахунків і таких гальмуючих факторів, як відсутність офіційно затвердженої процедури сертифікації органічної продукції і підприємств та відсутність державної підтримки органічного землеробства, що значно послаблює конкурентні позиції вітчизняних аграріїв у цьому

сегменті світового й європейського ринків продуктів харчування. Таким чином, з метою нарощування виробництва органічної сільськогосподарської продукції та її експортних поставок на європейський ринок необхідною є реалізація комплексу заходів щодо впровадження на вітчизняних аграрних підприємствах органічного профілю міжнародного стандарту GlobalGAP. Цей стандарт орієнтується на створення таких умов виробництва аграрної продукції, що мінімізують його ризики способом відстеження усіх виробничих процесів та нівелювання усіх загроз накопичення у продукції шкідливих хімічних, біологічних чи фізичних речовин із належним документальним підтвердженням.

Потужні невикористані ресурси нарощування масштабів електронної торгівлі українською аграрною продукцією криються насамперед у координації співпраці органів державної влади і місцевого самоврядування у сфері розбудови розгалуженої інформаційної інфраструктури, створення національних інформаційних ресурсів із питань розвитку торговельної діяльності в аграрній сфері та розширення доступу сільських жителів до інформаційних джерел і комунікаційних послуг. Загальновідомо, що активізація електронної комерції має своїм закономірним результатом розвиток ринку мобільних платежів, інтернет-банкінгу та мультиканального маркетингу; посилення автоматизації маркетингових процесів і вдосконалення логістичних систем збуту; динамічний розвиток шоу-румів і маркетплейсів. Це значною мірою актуалізує питання щодо розширення в Україні інформаційних кампаній, проектів і програм з інформування вітчизняних аграріїв щодо новітніх маркетингових технологій у сфері електронного збуту сільськогосподарських товарів, а саме: формування й актуалізації клієнтських баз даних; забезпечення безперервності оброблення клієнтських запитів у періоди пікових навантажень; розвитку каналів їх приймання й оброблення; розвитку вихідної активності (телепродажі, інформування, анкетування тощо), підвищення кваліфікації операторів та ін.

Нарощування конкурентних позицій вітчизняної аграрної продукції на зарубіжних ринках вимагає від України вжиття цілеспрямованих і рішучих заходів у площині економічної дипломатії. Її основою має стати всебічна інформаційно-аналітична підтримка з боку держави зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних експортерів сільськогосподарської продукції з розбудовою розгалужених мереж зовнішньоторговельної інформації про експортні можливості українських аграріїв у межах дипломатичних представництв України за кордоном; організацією інституційної системи регулярного інформаційного обміну між українськими і зарубіжними економічними агентами; проведенням агресивних рекламних та іміджевих кампаній з метою формування

позитивного бренду України в очах світової громадськості як світової «годувальниці».

З огляду на домінування торговельно-економічних місій України в інституційному забезпеченні просування українських товарів на світові ринки, у число пріоритетних сфер економічної дипломатії нашої держави висувається надання ними всебічної допомоги вітчизняним суб'єктам господарювання у виході на зарубіжні ринки, пошуку потенційних партнерів, проведенні масштабних виставкових і ярмаркових заходів, розбудові мережі зарубіжних представництв великих вітчизняних агрохолдингів. Актуальними є й активізація видавничої діяльності та розвиток публічної інформаційної системи з надання оперативної інформації щодо аграрних підприємств України та їх експортних можливостей.

Висновки з проведеного дослідження.

Узагальнюючи вищенаведене, відзначимо, що активне використання Україною інтеграційних механізмів посилення своєї міжнародної спеціалізації у глобальному продовольчому забезпеченні здатне суттєво підвищити конкурентні позиції вітчизняних аграріїв на європейському і світовому ринку сільськогосподарської продукції та забезпечити формування стабільних і розгалужених агропродовольчих і кормових ланцюгів доданої вартості. Завдяки вертикальній інтеграції та поглибленню міжгалузевої кооперації виробників аграрної продукції різних технологічних ланок такі ланцюги здатні створити потужну матеріальну основу нарощування випуску українськими аграріями конкурентоспроможної продукції з високою доданою вартістю, що відповідає усім технічним, технологічним й екологічним стандартам якості і безпеки та здатна задовольняти найвибагливіший попит глобальних споживачів у продуктах харчування.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Сторожук В.М. Реалізація тарифного регулювання в межах Угоди про асоціацію між Україною та ЄС / В.М. Сторожук // Економічний аналіз. 2016. Том 23. № 1. С. 88–97.
2. Ввезення товарів в рамках вільної торгівлі // Вісник Офіційно про податки. 2016. № 36(893), 23 вересня 2016 р. URL: <http://www.visnuk.com.ua/ua/news/id/3057?issue=292>.
3. Економічна асоціація України з Європейським Союзом: монографія / О.І. Шнирков, В.І. Муравйов, Р.О. Заблоцька та ін.; за ред. О.І. Шниркова, В.І. Муравйова. К.: ВПЦ «Київський університет», 2015. С. 253–254.
4. Побудовано автором за даними: Використання тарифних квот в рамках ПВЗВТ. Департамент міжнародного торговельно-економічного співробітництва та європейської інтеграції Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, 22.06.2017 р. URL: <http://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=88a81b50-fce9-4087-937d-685c8b9fabde&title=VikoristanniaTarifnikhKvotVRamkakhPv>.

5. Пархоменко М.М. Міжнародний досвід забезпечення якості продукції / М.М. Пархоменко // Форум права. 2010. № 3. С. 344–350.
6. Чирва Р. ЄС відчиняє двері для українських товарів / Р. Чирва // Профспілкові вісті, 17.05.2014 р. URL: <http://www.psv.org.ua/arts/Tema/view-2197.html>.
7. Буряк Р.І. Менеджмент якості: забезпечення сталого розвитку аграрних підприємств: монографія. Київ: ТОВ «Аграр Медіа Груп», 2013. С. 54.
8. Крисанов Д.Ф. Інтеграція агрохарчового сектора України в єдиний нормативний простір Європейського Союзу: монографія. НАН України, ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України». Київ, 2016. С. 345.
9. Саєнко Я.А. Адаптація вітчизняних підприємств до стандартів якості продукції на ринку Європейського Союзу / Я.А. Саєнко, О.П. Недбалюк // Молодий вчений. № 10(50). Жовтень, 2017 р. С. 1033–1036.
10. Яценко О.М. Євро-підприємництво: перспективи та загрози реалізації потенціалу Зони вільної торгівлі України з ЄС в аграрному секторі / О.М. Яценко, Н.А. Карасьова // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2017. Випуск 15. С. 36–47.
11. Туницька Ю.М. Проблеми експорту вітчизняних товарів до ЄС / Ю.М. Туницька // Економічний простір. 2016. № 108. С. 47–60.
12. Кузнєцова Л.І. Реалізація експортного потенціалу України на ринках ЄС у контексті проблем реформування системи сертифікації / Л.І. Кузнєцова. URL: <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2015/11/>.
13. Вертіль О.В. Для кого органічна продукція майже міф? / О.В. Вертіль // Урядовий кур'єр. 2016. № 37. 25 лютого. С. 7.

ДОЛГОВЫЕ ОБЯЗАТЕЛЬСТВА СТРАН В СИСТЕМЕ МАКРОПРУДЕНЦИАЛЬНОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ГЛОБАЛЬНЫХ ПОТОКОВ КАПИТАЛА

DEBT OBLIGATIONS OF COUNTRIES IN THE SYSTEM OF MACROPRUDENTIAL REGULATION OF GLOBAL CAPITAL FLOWS

В статье рассмотрены современные тенденции движения глобальных потоков капитала. Отмечено, что дисбалансы, возникающие в финансовом секторе, могут быть весьма разрушительными для экономики, а высокая мобильность капитала, являющаяся одним из факторов формирования этих дисбалансов, связана с серьезными рисками дестабилизации экономики. Сделан вывод о том, что введение контроля над движением капитала в экстренной ситуации может предотвратить коллапс финансового сектора, но такие меры со временем быстро теряют действенность, поэтому ограничения целесообразно вводить на короткий период.

Ключевые слова: капитал, международное движение капитала, дисбаланс, финансовый коллапс, макропруденциальное регулирование, финансовый кризис, внешняя задолженность страны.

У статті розглянуто сучасні тенденції руху глобальних потоків капіталу. Відзначено, що дисбаланси, що виникають у фінансовому секторі, можуть бути вельми руйнівними для економіки, а висока мобільність капіталу, що є одним із факторів формування цих дисбалансів, пов'язана з серйозними

ризиками дестабілізації економіки. Зроблено висновок про те, що введення контролю над рухом капіталу в екстреній ситуації може запобігти колапсу фінансового сектора, але такі заходи згодом швидко втрачають дієвість, тому обмеження доцільно вводити на короткий період.

Ключові слова: капітал, міжнародний рух капіталу, дисбаланс, фінансовий колапс, макропруденційне регулювання, фінансова криза, зовнішня заборгованість країни.

The modern trends in the movement of global capital flows are considered in the article. It is noted that imbalances that arise in the financial sector can be very destructive for the economy, and high capital mobility, which is one of the factors in the formation of these imbalances, is associated with serious risks of economic destabilization. It is concluded that the introduction of control over the movement of capital in an emergency situation can prevent the collapse of the financial sector, but such measures quickly lose effectiveness, so it is advisable to introduce restrictions for a short period.

Key words: capital, international capital flow, imbalance, financial collapse, macroprudential regulation, financial crisis, external debt of the country.

УДК 339.9

Медведкина Е.А.

и.о. заведующего кафедрой
«Мировая экономика»,
д.э.н., доцент,
Ростовский государственный
экономический университет

Постановка проблемы. На протяжении последних десятилетий политика регулирования трансграничных финансовых потоков эволюционировала в направлении большей либерализации. Эта тенденция наблюдалась как в развитых экономиках, так и в экономиках с развивающимися рынками.

Анализ последних исследований и публикаций. Теоретическим фундаментом этой политики выступала неоклассическая теория роста, согласно которой перемещение капитала из стран, где имеется его избыток, в страны, где он дефицитен, приводит к росту совокупного благосостояния как в странах-донорах, так и в странах-реципиентах. Из этой теории следует, что любые ограничения на перемещение капитала и финансовые трансакции тормозят экономическое развитие, и необходимо стремиться к совершенной глобальной мобильности капитала. Обычно кризисы, спусковым механизмом которых становился масштабный отток капитала, происходили не в развитых странах, а в странах с развивающимися рынками, где институты рыночной экономики, включая финансовые, не были в достаточной степени развиты. Поэтому в экономической литературе было распространено представление, в соответствии с которым потоки капитала как таковые не несут существенной

угрозы для финансовой стабильности, а противодействовать кризисам и предотвращать их следует путем не ограничения потоков капитала, а совершенствования рыночных институтов.

Некоторый пересмотр этих представлений произошел после азиатского кризиса 1996–1998 годов и мирового финансового кризиса 2008–2009 годов, когда стало очевидно, что дисбалансы, возникающие в финансовом секторе, могут быть весьма разрушительными для экономики, а высокая мобильность капитала, являющаяся одним из факторов формирования этих дисбалансов, связана с серьезными рисками дестабилизации экономики. Высокая мобильность капитала приводит к тому, что конъюнктура глобальных рынков капитала начинает существенным образом влиять на состояние финансовых рынков в каждой отдельной стране, за счет чего снижается эффективность политики национальных центральных банков. В связи с этим в последние годы в экономической литературе активно обсуждается вопрос о возможности применения ограничений на потоки капитала как одного из инструментов поддержания долгосрочной устойчивости финансовой системы, а также как меры, позволяющей повысить эффективность политики национальных денежных властей.

Постановка задачи. Целью исследования является изучение мировой динамики развития финансовых рынков и внешней задолженности стран в контексте поддержания долгосрочной устойчивости мировой финансовой системы.

Изложение основного материала исследования. В ходе международных валютно-расчетных отношений и международного движения капитала возникают глобальные дисбалансы, т.е. несбалансированность перемещения капитала между странами, в результате чего одни страны становятся нетто-экспортерами капитала, другие – нетто-импортерами капитала. Однако с ростом увеличения потока кредита происходит увеличение размера внешнего долга стран [2].

США, Китай и Япония – самые крупные экономики мира – лидируют в рейтинге стран по размеру внешнего долга. Суммарный внешний долг всех стран мира составляет 63 трлн долл. США, и, по данным Международного валютного фонда (МВФ), 58,5% из этой суммы приходится на долю США, Китая и Японии. США лидируют по размеру внешнего долга в мире – 19,94 трлн долл. США, что составляет около 32% внешнего долга всех стран мира. В основном это задолженности перед правительствами штатов, банками, страховыми компаниями, инвестиционными и пенсионными фондами, а также Федеральной резервной системой. Годовой доход бюджета США составляет 18,5 трлн долл. США, а соотношение внешнего долга к ВВП – 107%. Внешний долг Китая составляет 5 трлн долл. США, или 8% от суммарного внешнего долга всех стран мира. Государственный долг Китая и Японии в основном состоит из займов в национальной валюте у собственных граждан. Четвертое и пятое места в рейтинге стран по внешнему долгу занимают Италия (2,454 трлн долл. США) и Франция (2,375 трлн долл. США). Долг Италии составляет 3,9% от мирового внешнего долга, Франции – 3,8%. По данным Казначейства Турции, внешний долг турецкого правительства на сентябрь составлял около 230 млрд долл. США (0,4 процента от внешнего долга всех стран мира), а соотношение внешнего долга к ВВП – менее 30%.

Согласно докладу Института международных финансов (IIF) [3], в 2016 году общий мировой (частный и государственный) долг достиг уровня в 325% мирового ВВП и составляет 215 трлн долл. США. Основной причиной быстрого роста долга являются долговые обязательства части развивающихся стран. За год с 2015 мировой долг увеличился на 7,6 трлн долл. США и, соответственно, на 5% мирового ВВП. Долг развивающихся стран показал стремительный рост 55 трлн долл. США в 2016 году, или 215% их ВВП. Согласно докладу, это главным образом долги компаний нефинансового сектора. С 2006 по 2016 год развивающиеся

страны заняли всего почти 40 трлн долл. США, что показывает ускоряющуюся динамику, так как, для сравнения, в период 1996–2006 гг. сумма новых долгов составила около 9 трлн долл. США. Мировой долг увеличился на 70 трлн долл. США за последние 10 лет и достиг беспрецедентного уровня [4].

Анализ долговых потоков стран с низким и средним уровнем дохода является важным аспектом при рассмотрении мировых долговых потоков, так как эта группа стран охватывает 4/5 всех стран мира. Чистые финансовые потоки стран с низким и средним уровнем дохода в 2016 году выросли до 773 млрд долл. США, что в три раза превышает уровень 2015 года, но все же ниже аналогичного показателя 2012–2014 годов. Этот подъем в 2016 году был полностью обусловлен ростом чистых долговых потоков (рис. 1) [5].

Согласно представленным данным можно провести следующий анализ.

1. Минимальное значение чистых финансовых потоков наблюдалось в 2015 году со значением 425 млрд долл. США, максимальное – в 2012 году (911 млрд долл. США). С 2012 года наблюдался тренд к снижению чистых финансовых потоков, однако он был прерван в 2016 году. Прирост данного показателя в 2016 году по сравнению с предыдущим годом составил 35%.

2. Минимальное значение чистых потоков капитала наблюдалось в 2015 году (375 млрд долл. США), максимальное – в 2010 году (411 млрд долл. США).

3. Минимальное значение чистых долговых потоков наблюдалось в 2015 году (105 млрд долл. США), максимальное – в 2012 году (536 млрд долл. США). С 2012 года наблюдался тренд снижения этого показателя, который был прерван в 2016 году, увеличившись на 90%.

Совокупный внешний долг стран с низким и средним уровнем дохода умеренно вырос на 4,1% до 6,9 трлн долл. США в 2016 году (рис. 2) [5]. Это означало возвращение тенденции роста, которая характеризовала внешний долг этой группы стран в течение последнего десятилетия и была прервана лишь небольшим сокращением в 2015 году. Этот рост обусловлен сочетанием увеличения чистых долговых потоков в размере 248 млрд долл. США и корректировки обменного курса в годовом исчислении по отношению к доллару США (более половины задолженности стран с низким и средним уровнем доходов выражено в валютах, отличных от долларов США). Краткосрочная задолженность осталась на том же уровне, что и в 2015 году, в то время как долгосрочная задолженность выросла. Государственная, гарантированная государством задолженность и частная негарантированная задолженность выросли в тандеме, увеличившись на 5% и 6,8% соответственно. Согласно

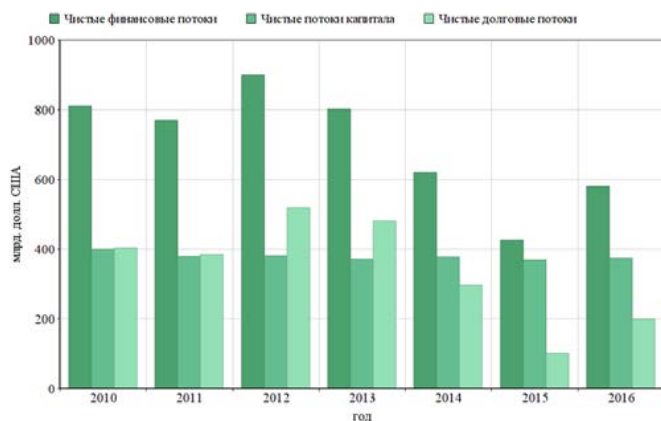


Рис. 1. Чистые финансовые потоки стран с низким и средним уровнем доходов в 2010–2016 гг., млрд долл. США

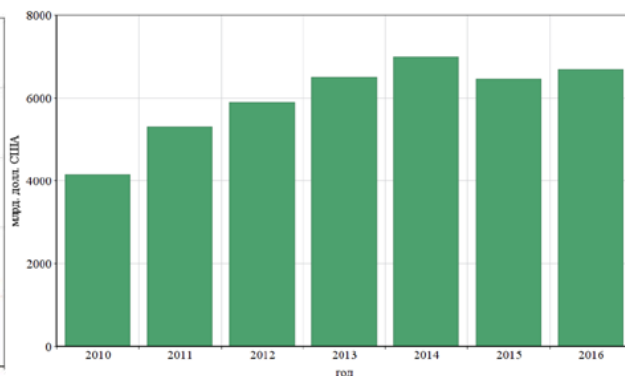


Рис. 2. Внешняя задолженность стран с низким и средним уровнем дохода в 2010–2016 гг., млрд долл. США

данным, можно заключить, что минимальное значение внешней задолженности приходилось на 2010 год со значением 4115 млрд долл. США, максимальное – на 2014 год (7118 млрд долл. США). С 2010 по 2014 год наблюдался восходящий тренд, который был прерван в 2015 году (–7,9%), а затем в 2016 году тренд снова стал восходящим (+4,3%) [5].

Во многих странах с низким и средним уровнем дохода наблюдается ухудшение показателя задолженности. Усредненное соотношение внешнего долга к ВВП (рис. 3) и экспортных доходов (рис. 4) для стран с низким и средним уровнем дохода остается сдержанным.

Соотношение внешнего долга к ВВП составляло в среднем 26% в конце 2016 года, что незначительно превышало средний показатель предыдущего года (26%). Соотношение внешнего долга и экспорта в среднем увеличилось до 107% против 98% в 2015 году [5]. Эти коэффициенты, рассчитанные с использованием текущего значения ВВП и экспортных доходов, маскируют, во-первых,

увеличение расходов на обслуживание долга в связи с ростом курса доллара США, а во-вторых, ухудшение соотношения внешнего долга к ВВП и внешнего долга к экспорту в связи с увеличением числа стран с низким и средним уровнем дохода. Ухудшение показателей задолженности частично объясняется медленным ростом и снижением мировых цен на сырьевые товары, но во многих случаях оно также было связано со значительным увеличением внешних заимствований. Чистые долговые потоки стран с низким и средним уровнем дохода восстановились в 2016 году в связи с резким ростом долгосрочных долговых потоков, увеличившись на 36% до 264 млрд долл. США, а также с большим восстановлением чистых краткосрочных долговых потоков (рис. 5) [5].

Согласно представленным данным можно заключить следующее.

1. Минимальное значение чистых долгосрочных долговых потоков наблюдалось в 2015 году со значением 173 млрд долл. США, максимальное – в 2012 году (412 млрд долл. США).

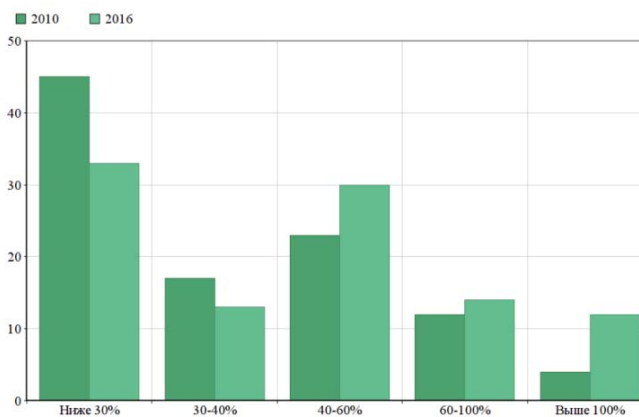


Рис. 3. Соотношение внешнего долга к ВВП стран с низким и средним уровнем доходов в 2010 и 2016 гг., %

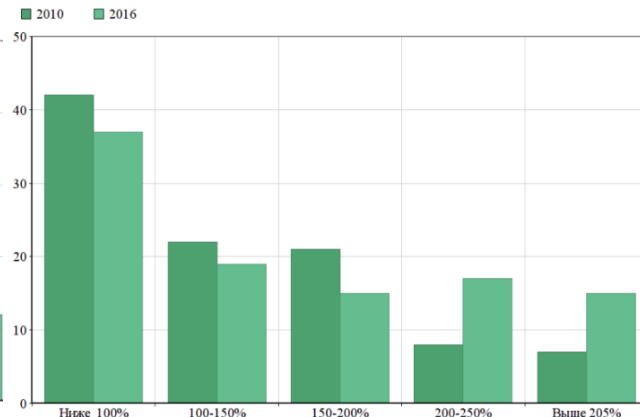


Рис. 4. Соотношение внешнего долга к экспорту стран с низким и средним уровнем дохода в 2010 и 2016 гг., %



Рис. 5. Чистые долго- и краткосрочные долговые потоки стран с низким и средним уровнем дохода в 2010–2016 гг., млрд долл. США

2. Минимальное значение чистых краткосрочных долговых потоков наблюдалось в 2015 году со значением – 82 млрд долл. США, максимальное – в 2010 году (177 млрд долл. США).

Новые кредитные обязательства от двусторонних кредиторов удвоились в 2016 году до 84 млрд долл. США, превысив темпы роста кредитных обязательств от многосторонних учреждений (74 млрд долл. США) (рис. 6. и рис. 7) [5]. Рост новых двусторонних обязательств по кредитам был обусловлен финансированием из других стран с низким и средним уровнем дохода, прежде всего БРИКС и особенно Китая, в рамках инициативы «Один пояс – один путь», начатой в 2013 году.

Совокупный внешний долг стран с низким и средним уровнем дохода умеренно вырос на 4,1% до 6,9 трлн долл. США в 2016 году. Этот рост обусловлен сочетанием увеличения чистых долговых потоков в размере 248 млрд долл. США и корректировки обменного курса в годовом исчислении по отношению к доллару США. Соотношение внеш-

него долга к ВВП составляло в среднем 26% в конце 2016 года, что незначительно превышало средний показатель предыдущего года (26%). Соотношение внешнего долга и экспорта в среднем увеличилось до 107% против 98% в 2015 году. Ухудшение показателей задолженности частично объясняется медленным ростом и снижением мировых цен на сырьевые товары, но во многих случаях оно также было связано со значительным увеличением внешних заимствований.

Выводы из проведенного исследования. В российской экспертной среде также идет дискуссия о возможности и желательности введения барьеров для перемещения капитала. Сторонники мер капитального контроля

объясняют необходимость введения ограничений по финансовому счету тем, что в их отсутствие нельзя обеспечить устойчивость валютного курса и сдержать его ослабление при неблагоприятных ценовых шоках на рынке нефти. При этом, по их мнению, денежные власти не должны отказываться от активной валютной политики, то есть обменный курс должен быть одним из целевых параметров денежно-кредитной политики [1, с. 10].

Общий вывод, к которому приводят экономические исследования, состоит в том, что мобильность капитала полезна как для стран-доноров, выступающих инвесторами, так и для стран-реципиентов инвестиций. Однако помимо позитивных эффектов потоки капитала несут ряд существенных рисков, поскольку когда экономики со слабыми финансовыми системами и неразвитой институциональной средой открываются мировому финансовому рынку, они становятся более уязвимыми к колебаниям его конъюнктуры. По этой причине следует стремиться к открытости национальной финансовой системы и к ее инте-

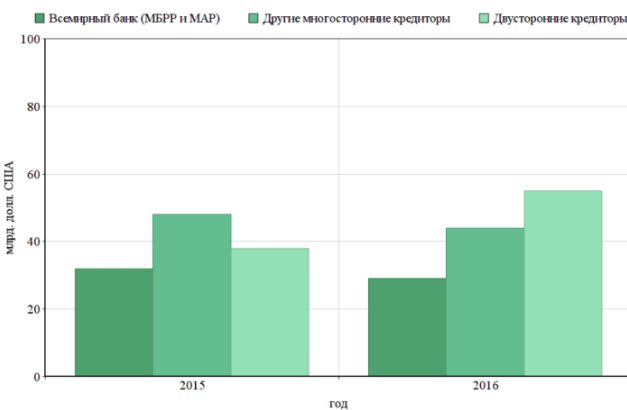


Рис. 6. Долгосрочные выплаты от официальных кредиторов в 2015–2016 гг., млрд долл. США

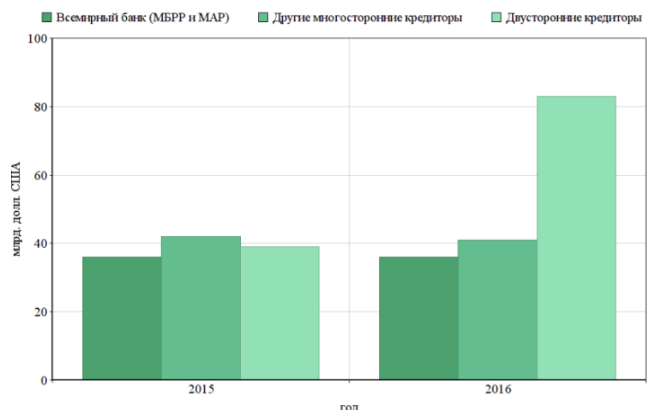


Рис. 7. Новые обязательства от официальных кредиторов в 2015–2016 гг., млрд долл. США

грации в мировые рынки, но вместе с тем обращать внимание на негативные эффекты и точно противодействовать им, опираясь на меры регулирования потоков капитала.

Как показывают экономические исследования, международные потоки капитала помогают экономическому развитию, позволяя растущим странам привлечь финансовые ресурсы, необходимые для инвестиций. Однако волатильность потоков капитала создает риски макроэкономической дестабилизации для стран, где финансовые институты недостаточно развиты. Наличие постоянно действующих барьеров для потоков капитала, как правило, неэффективно, поскольку не позволяет снизить риски развертывания кризиса, но приводит к искусственному ограничению предложения финансовых ресурсов.

Общий вывод, к которому приходят научное сообщество и международные организации, с которым следует согласиться, состоит в том, что введения ограничений потоков капитала по возможности желательнее избегать, тем более что наличие ограничений само по себе не гарантирует макроэкономической устойчивости. Ограничения могут вводиться лишь в исключительных случаях, когда есть необходимость смягчить негативные последствия шоков, связанных с изменением конъюнктуры глобальных финансовых рынков. Введение контроля над движением капи-

тала в экстренной ситуации может предотвратить коллапс финансового сектора, но такие меры со временем быстро теряют действенность, поэтому ограничения целесообразно вводить на короткий период. При этом преимущество всегда должно отдаваться мерам макропруденциального характера, а использование ограничений на потоки капитала следует рассматривать как вынужденную меру, и ее роль должна быть второстепенной.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЙ СПИСОК:

1. Божечкова А.В. Ограничение на движение капитала: мировой опыт и уроки для России / Экономическая политика № 12, 2017. 43 с.
2. Глобальные вызовы и финансовая нестабильность мировой экономики: глобальный, региональный и национальный уровни: монография / под общ. ред. Н.Г. Кузнецова. Ростов н/Д: издательско-полиграфический комплекс РГЭУ (РИНХ), 2017. С. 6–36.
3. Официальный сайт Института международных финансов (IIF). URL: <https://www.iif.com/>.
4. Официальный сайт Международного валютного фонда (МВФ). URL: <http://www.imf.org/>.
5. Global Debt Monitor April 2017. URL: <https://www.iif.com/publication/global-debt-monitor/global-debt-monitor-april-2017>.
6. World Bank Group / International Debt Statistics 2018. URL: <http://databank.worldbank.org/data/download/site-content/IDS-2018.pdf>.

СУЧАСНИЙ СТАН ДЕРЖАВНОГО ФІНАНСУВАННЯ РИНКУ НЕРУХОМОСТІ УКРАЇНИ

THE MODERN STATE OF PUBLIC FINANCING OF THE REAL ESTATE MARKET IN UKRAINE

У статті розглянуто державне фінансування житлового будівництва та домінування на ньому цільових програм і проектів з чітко вираженим усталеним трендом до щорічного зниження вартісних обсягів бюджетного фінансування. Невід'ємним компонентом стимулювання будівництва житлових і комерційних об'єктів є розгалужений і диверсифікований фінансовий механізм іпотечного кредитування. Розвиток вітчизняної системи іпотечного кредитування розглядається як важливий інституційний інструмент розв'язання гострих житлових проблем середнього класу українського населення.

Ключові слова: нерухомість, іпотека, державне фінансування, житлове будівництво, комерційна нерухомість.

В статье рассмотрено государственное финансирование жилищного строительства и доминирование на нем целевых программ и проектов с четко выраженным устойчивым трендом к ежегодному снижению стоимостных объемов бюджетного финансирования. Неотъемлемым компонентом стимулирования строительства жилых и коммерческих объектов является

разветвленный и диверсифицированный финансовый механизм ипотечного кредитования. Развитие отечественной системы ипотечного кредитования следует рассматривать в качестве важного институционального инструмента решения острых жилищных проблем среднего класса украинского населения.

Ключевые слова: недвижимость, ипотека, государственное финансирование, жилищное строительство, коммерческая недвижимость.

The article deals with state financing of housing construction and the domination of targeted programs and projects on it, with a well-established established trend until annual reduction of the value of budget financing. An irreplaceable component of stimulating the construction of residential and commercial facilities is a ramified and diversified financial mechanism of mortgage lending. The development of the domestic system of mortgage lending should be considered as an important institutional tool for solving the acute housing problems of the middle class of the Ukrainian population.

Key words: real estate, mortgage, state financing, housing construction, commercial real estate.

УДК 339.9:338

Різва Л.А.

аспірант кафедри міжнародного обліку та аудиту Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

Постановка проблеми. На вітчизняному ринку нерухомості спостерігається щорічне зниження вартісних обсягів бюджетного фінансування державного фінансування житлового будівництва. Розвиток вітчизняної системи іпотечного кредитування слід розглядати як важливий інституційний інструмент розв'язання гострих житлових проблем середнього класу українського населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняний ринок нерухомості досліджували Л. Кліщук, О. Більовський, Д. Фаріон, В. Омельчук та ін. Вчені розглядали впровадження диверсифікованої системи житлової кооперації, що здатне стати потужним рушієм вирішення в Україні житлової проблеми.

Постановка завдання. Метою дослідження є державне фінансування компонентів будівництва житлових і комерційних об'єктів і механізми іпотечного кредитування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Глобалізаційні й євроінтеграційні тренди розбудови моделі сталого розвитку висувають перед Україною кардинально нові вимоги, пов'язані з розширеним відтворенням національного людського капіталу насамперед на основі забезпечення високих якісних кондицій життя населення, у тому числі способом забезпечення його якісним і доступним житлом як предметом першої необхідності. Досягнення цієї стратегічної мети поряд із динамізацією

розвитку вітчизняної будівельної галузі, її системною модернізацією та переведенням на якісно нову технологічну й інноваційну основу передбачає також реалізацію цілої низки організаційних, фінансово-економічних, податкових та технологічних заходів. У сукупності вони здатні забезпечити не тільки значне підвищення продуктивності праці в українській будівельній галузі та рівня забезпеченості українського населення житловою площею, але й динамічну розбудову сегменту комерційної нерухомості та вітчизняної логістично-інфраструктурної системи відповідно до міжнародних стандартів і норм у цій сфері.

Якщо характеризувати нинішній стан із державним фінансуванням житлового будівництва, то слід наголосити на його домінуванні у реалізації цільових програм і проектів, причому з чітко вираженим усталеним трендом до щорічного зниження вартісних обсягів бюджетного фінансування. Після запровадження в Україні права приватної власності на нерухоме майно і приватизації державного житлового фонду держава практично усунулася від виконання функції забезпечення населення житлом як однієї з ключових своїх соціальних функцій. Досить сказати, що у період 2002–2012 рр. за рахунок Державної програми забезпечення молоді житлом (яка продовжена до 2020 р.) було профінансовано проектів на суму лише 3,8 млрд грн. [1]; а станом на 2018 р. на її

фінансування у державному бюджеті передбачено тільки 30 млн грн. [2], чого явно недостатньо для задоволення потреб молодих українців у житлі. За весь період реалізації цієї програми нею скористались близько 30 тис молодих українських сімей і однаків, з них 12 тис – використали інструмент пільгового молодіжного кредитування, 18 тис – часткової компенсації процентної ставки за кредитними ресурсами комерційних банків [3].

Такі мізерні масштаби участі держави у житловому будівництві значно звужують її ресурсний потенціал щодо впливу на процеси, що тут відбуваються, а саме домінування приватних забудовників і девелоперів. Останні у своєму прагненні забезпечити найбільшу рентабельність інвестиційних капіталовкладень та максимізувати свої прибутки продукують занадто дорогий ринковий товар, недоступний для більшості українських домогосподарств. Більше того, навіть пільгові умови бюджетного фінансування будівництва об'єктів житлової нерухомості, як свідчить практика, не здатні докорінно переломити ситуацію гострого браку житла, оскільки навіть вони не відповідають реальному рівню доходів українських домогосподарств, а до реєстрів державних цільових програм будівництва легко можуть потрапити ті цільові їх сегменти, що мають дохід вище середнього рівня [4].

З другого боку, вітчизняні будівельні компанії і приватні забудовники за умов значного браку власного капіталу для операційної діяльності здебільшого використовують кредитні ресурси банківських установ, що спричиняє стрімке нагромадження у них кредитної заборгованості та необхідність відволікання колосальних ресурсів з обігу на її обслуговування. Отже, на порядок денний розвитку вітчизняної будівельної галузі висувається ключове питання постійного пошуку інвесторів, авансовані платежі яких дають змогу розпочати виробничий процес будівництва об'єктів житлової і комерційної нерухомості. І хоча їх лівова частка цілком закономірно має будуватися на основі авансового залучення інвестиційних капіталовкладень потенційних власників об'єктів нерухомості, однак вкрай низький рівень внутрішнього платоспроможного попиту переважної більшості українських громадян та економічних агентів вмотивовує їх до активного пошуку джерел фінансування будівництва.

Як свідчить світовий досвід, невід'ємним компонентом стимулювання будівництва житлових і комерційних об'єктів є розгалужений і диверсифікований фінансовий механізм іпотечного кредитування. Однак в Україні він перебуває практично в «ембріональній» формі, про що свідчить, зокрема, такий показник, як відношення активів вітчизняних банків до валового внутрішнього продукту. Як показують дані табл. 3. 4, у період 2009–2017 рр.

він зменшився з 101,4 до 43,4% ВВП, тоді як упродовж 2002–2009 рр. зріс із 26,2 до 101,4%. Суттєво знизилася за вказаний період загальна кількість банків за участі іноземного капіталу – з 53 до 39 одиниць за практично незмінної кількості банків зі 100% іноземного банківського капіталу – 17–19. І це при тому, що за межами банківської системи населення України зберігає грошових ресурсів на суму, що у кілька разів перевищує вартісний обсяг іпотечного портфеля вітчизняних банків [5].

У характеристиці гальмуючих чинників розвитку вітчизняної системи іпотечного кредитування не можна оминати увагою надмірно високу вартість залученого вітчизняними банками кредитного капіталу, несформованість нормативно-законодавчої бази регулювання ринку іпотечного кредитування, а отже – надмірно високі його ризики, що закономірно закладаються у кредитні процентні ставки. З огляду на значний тіньовий сектор функціонування вітчизняної економіки та високий рівень політичної й економічної нестабільності в країні, значно ускладнюється також механізм оцінки платоспроможності позичальників, що значною мірою обтяжує процес ухвалення банківськими установами кредитних рішень.

Таким чином, у нинішніх соціально-економічних умовах всебічний розвиток вітчизняної системи іпотечного кредитування слід розглядати як важливий інституційний інструмент розв'язання гострих житлових проблем середнього класу українського населення. Це актуалізує питання створення у нашій державі умов, здатних забезпечити поступове зниження процентних ставок за іпотечним кредитуванням до рівня не більше 10–12% річних. При цьому потенційними учасниками системи іпотечного кредитування (на умовах співфінансування у пропорції 30% – кошти позичальників і 70% – кредитні ресурси, залучені на період 10–15 років) матимуть змогу стати до 5% українського населення. Якщо ж урахувати, що певна частина громадян вже володіє житловою нерухомістю і має бажання її поліпшити способом іпотечного кредитування, то кількість потенційних учасників іпотечних програм може збільшитися до рівня 15–20% населення [1].

У контексті активізації іпотечного кредитування первинного ринку нерухомості необхідним є вжиття комплексу заходів щодо:

- нарощування вартісних обсягів рефінансування Національним банком України вітчизняних комерційних банків за умови зниження ними процентних ставок іпотечного кредитування до рівня 10–12% річних;

- значного збільшення Державною іпотечною установою обсягів фінансових ресурсів на іпотечне кредитування за одночасного зниження його процентних ставок та ставок рефінансування і кредитування за програмами цієї інституції;

– формування сприятливих умов для нарощування припливу інвестиційного капіталу небанківських фінансових посередників (страхових компаній, пенсійних фондів, пайових інвестиційних фондів) у сферу іпотечного житлового кредитування;

– внесення законодавчих змін у порядок стягування коштів за закладені об'єкти житлової нерухомості і виселення неплатників за кредитами з метою недопущення неправомірних дій банків-кредиторів [1].

Впровадження системи житлової кооперації в Україні на основі будівельних ощадних кас передбачає насамперед створення відповідної нормативно-правової бази. Її «становим хребтом» має стати Закон України «Про національну систему будівельних заощаджень», який би чітко унормував усі питання, пов'язані з імплементацією механізму отримання і погашення житлового іпотечного кредиту під заставу житла; нагромадження коштів населення на спеціальних рахунках «Ощадбанку» та гарантованим державним їх індексуванням бюджетними коштами у разі зміни валютного курсу; державним гарантуванням будівельних заощаджень повернення їх коштів у разі настання форс-мажорних обставин; державним субсидуванням (преміюванням) вкладів населення у межах будівельних заощаджень (принаймні на початковому етапі її впровадження упродовж перших 5–10 років), а також встановленням заборони будівельним ощадним касам провадити інші види економічної діяльності, окрім іманентних їм за природою. Йдеться насамперед про такі функціональні компетенції цих інституцій, як надання житлових іпотечних кредитів, акумуляція на накопичувальних рахунках коштів населення, участь у програмах і проектах фінансування Державної іпотечної установи. Що ж стосується державної премії на вклади населення у межах будівельних заощаджень, то її розмір, виходячи зі світового досвіду, має становити близько 10% річних від суми вкладу, що відповідає розміру середньої ставки комерційних банків за депозитами в іноземній валюті [5].

Розвиваючи державну підтримку розвитку в Україні повноцінного інституту будівельних ощадних кас, слід враховувати таке «вузьке» місце їх функціонування, як зарахування премії на вклади населення наприкінці кожного календарного року [6]. Екстраполюючи цей засновок на українські реалії будівельної сфери, можемо стверджувати про значну ймовірність здійснення вкладниками великих внесків наприкінці року з тим, щоб максимально наростити суму залишку по рахунку перед нарахуванням на нього державної премії. З урахуванням цієї обставини варто передбачити у законі норму щодо обов'язкової щомісячної регулярності внесення вкладниками фіксованих сум на накопи-

чувальні рахунки з їх виключенням із системи будівельних заощаджень та поверненням суми вкладу без премії за умов пропуску таких платежів.

Ще один важливий аспект функціонування системи будівельних ощадних кас – це визначення максимальної суми кредиту, що надається вкладнику у договірному порядку. Вона не може перевищувати накопиченої учасником на спеціальному рахунку суми; таким чином, загальна сума виплат будівельних ощадних кас після закінчення терміну дії накопичувальної програми включатиме суму залишків на накопичувальному рахунку з урахуванням суми державних субсидій та суми іпотечного кредиту [5]. При цьому важливо, щоб діяльність будівельних ощадних кас була зорієнтована на фінансування первинного сегменту житла з метою підтримки платоспроможного попиту населення на новозбудовані житлові приміщення, а отже – пряму підтримку вітчизняної будівельної галузі.

Всебічна державна підтримка розвитку в Україні будівельних ощадних кас не може обійтися без комплексної системи компенсування коштами державного бюджету інфляційних та курсових коливань гривні щодо долара США у разі довгострокового залучення коштів населення на їх накопичувальні рахунки. Йдеться насамперед про тісну прив'язку цін на вітчизняне житло до американського долара, а отже – перманентних (нерідко різких) стрибків цінової динаміки.

Висновки з проведеного дослідження. Впровадження диверсифікованої системи житлової кооперації здатне стати потужним рушієм вирішення в Україні житлової проблеми та підвищення рівня доступності житла для пересічних громадян України. Це передбачає реалізацію механізму нагромадження коштів населення на спеціальних рахунках «Ощадбанку» та гарантоване їх державне індексування бюджетними коштами у разі зміни валютного курсу; державного гарантування будівельних заощаджень повернення їх коштів у разі настання форс-мажорних обставин; державного субсидування (преміювання) вкладів населення у межах будівельних заощаджень, а також встановлення заборони будівельним ощадним касам провадити інші види економічної діяльності, окрім іманентних їм за природою. З метою нарощування фінансового потенціалу будівельних ощадних кас вони мають бути включені до переліку вітчизняних фінансових установ, на які поширюється система рефінансування Державної іпотечної установи, а також до реалізації спільно з державними фінансовими установами великомасштабних державних програм і проектів доступного житла, у тому числі на основі механізмів подвійного співкредитування клієнтів на іпотечне придбання житла разом з «Ощадбанком» способом встановлення для його позичальників зменшених сум у межах накопичувальних програм.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Державна житлова політика України: проблема соціально-економічної ефективності: Аналітична доповідь / О.А. Більовський. К.: НІСД, 2012. С. 34.
2. Кліщук Л. На житло для молоді у 2018-му виділено 30 млн грн. / Л. Кліщук // На часі, 15 січня 2018 р. URL: <https://nachasi.com/2018/01/15/zhytlo-dlya-molodi/>.
3. Програму «Доступне житло» продовжили до 2020 року // Укрінформ, 21.12.2017 р. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2369064-programu-dostupne-zitlo-prodovzili-do-2020-roku.html>.
4. Фаріон Д.О. Фінансове забезпечення житлового будівництва в Україні / Д.О. Фаріон // Ефективна економіка. 2010. № 11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2010_11_22.
5. Омельчук В.О. Формування національної системи житлово-будівельних заощаджень в Україні / В.О. Омельчук // Економіка та держава. 2013. № 12. С. 122. С. 122–125.
6. Полтерович В.М. Формирование ипотеки в догоняющих экономиках / В.М. Полтерович, О.Ю. Старков. М.: Наука, 2007. С. 126.

РОЗДІЛ 3. ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ
НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМЗАГРОЗИ ТА РИЗИКИ: ДОЦІЛЬНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ
МЕТОДІВ ОЦІНЮВАННЯ РИЗИКІВ У ПРОЦЕСІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИTHREATS AND RISKS: EXPEDIENCY OF USING RISK ASSESSMENT
METHODS IN ENSURING THE ECONOMIC SECURITY
OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

У статті наведено класифікацію загроз та ризиків економічній безпеці закладів вищої освіти з урахуванням її взаємозв'язку з ризиками. Досліджено наявні методи оцінювання ризиків з погляду доцільності їх використання для оцінювання економічної безпеки закладів вищої освіти. Зроблено висновок про доцільність розроблення методичного підходу до оцінювання ризиків економічної безпеки закладів вищої освіти.

Ключові слова: загрози, ризики, методи оцінювання ризиків, заклади вищої освіти, економічна безпека, економічна безпека закладів вищої освіти.

В статье приведена классификация угроз экономической безопасности с учетом ее взаимосвязи с рисками. Исследованы существующие методы оценки рисков с точки зрения целесообразности их использования для оценки экономической безопасности учреждений высшего образования. Сделан вывод о целесообразности разработки методического подхода к оценке рисков эко-

номической безопасности учреждений высшего образования.

Ключевые слова: угрозы, риски, методы оценки рисков, учреждения высшего образования, экономическая безопасность, экономическая безопасность учреждений высшего образования.

In the article the classification of threats and risks to the economic security of higher education institutions, taking into account its relationship with risks is presented. Existing methods of risk assessment from the point of view of the expediency of their use for assessing the economic security of higher education institutions are researched. The conclusion on the expediency of developing a methodological approach to risk assessment of economic security in higher education institutions is made.

Key words: threats, risks, methods of risk assessment, institutions of higher education, economic security, economic security of higher education institutions.

УДК 330.8:338.2:378

Бреус С.В.

к.е.н., доцент,
доцент кафедри менеджменту
Київський національний університет
технологій та дизайну

Постановка проблеми. Вища освіта є фундаментом та гарантією розвитку держави. Заклади вищої освіти, які в сучасних умовах є провідниками інновацій та центрами знань, знаходяться під впливом низки чинників, що породжують та формують загрози їх ефективному функціонуванню, стану їх захищеності, а отже, економічній безпеці та розвитку системи вищої освіти загалом. Зважаючи на сутність закладів вищої освіти (ЗВО) та можливості їх розгляду як суб'єктів господарювання та елементів соціально-економічної системи, під час дослідження загроз економічній безпеці вищів доцільно враховувати загрози як на макрорівні, так і на макрорівні. У зв'язку із зазначеним важливого значення набуває виокремлення загроз та ризиків економічній безпеці закладів вищої освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основні аспекти дослідження загроз та ризиків у контексті забезпечення економічної безпеки розглянуто у публікаціях [1–28; 32–34], з погляду забезпечення економічної безпеки закладів вищої освіти проблематика загроз та ризиків висвітлена в працях [29–31]. Проте, зважаючи на наявність

значної кількості публікацій за проблематикою економічної безпеки, слід зазначити, що потребують детальнішого розгляду аспекти, пов'язані з можливістю використання методів оцінювання загроз економічній безпеці ЗВО.

Постановка завдання. Мета статті полягає у дослідженні загроз економічній безпеці закладів вищої освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Виявлення чинників ризику, небезпек та загроз є одним із найважливіших завдань забезпечення економічної безпеки у сфері освіти [1]. Від правильної ідентифікації загроз, вибору методу оцінювання загроз та ризиків залежить рівень адекватності оцінювання економічної безпеки загалом та закладів вищої освіти (ЗВО) зокрема.

Системних сформованих класифікацій загроз економічній безпеці закладів вищої освіти в науковій літературі не наводиться, отже, доцільно здійснити дослідження загроз за різними ознаками, враховуючи не тільки значення ЗВО як суб'єктів господарювання, а й їх вплив на розвиток економіки держави загалом. Таким чином, для визначення загроз економічній безпеці закладів вищої

освіти доцільним вбачається наведення їх класифікації за різними ієрархічними рівнями (національній безпеці, економічній безпеці держави, економічній безпеці підприємства), зазначене зумовлюється амбівалентністю поняття «вища освіта» та дуальністю ЗВО за їх функціональними ознаками.

Зважаючи на наявні класифікації загроз за різними ознаками, слід зазначити, що вони є досить умовними, оскільки загрози, які належать до тих чи інших видів за різними ознаками, можуть бути одночасно віднесені до декількох із них, залежно від різних аспектів: особливостей функціонування суб'єктів господарювання чи рівня їх інтегрованості в національну економіку, стану їх захищеності (економічної безпеки) тощо, часто реальні загрози вміщують декілька ознак.

Аналізуючи класифікації загроз, наведених у працях різних авторів, слід зазначити, що вони не можуть бути повною мірою використані для ідентифікації загроз саме закладами вищої освіти, зважаючи при цьому на існування тісного зв'язку між вищою освітою, її якістю і продуктом закладів вищої освіти – знаннями, вміннями, навичками тощо з урахуванням перспективності їх використання для забезпечення потреб економіки, вимог ринку праці та роботодавців і економічним зростанням держави.

За своєю сутністю загрози економічній безпеці можна вважати дестабілізуючими чинниками, які потребують дослідження задля виявлення взаємозв'язку між ознаками, оцінювання їхнього впливу та виявлення залежності в детермінованих та стохастичних моделях.

Серед чинників, що впливають на економічну безпеку, виділяють дві групи: позитивні і деструктивні (загрози) [2], при цьому до ступенів деструктивних чинників належать такі [3, с. 353]:

1. Ймовірність виникнення обстановки, здатної породити небезпеку (поява зони ризику).

2. Провокаційні дії або засіб тиску (виклик).

3. Реальна можливість заподіяти зло, завдати шкоди (небезпека).

4. Намір завдати шкоди або ненавмисний небезпечний збіг обставин (загроза).

Вважається за доцільне навести класифікацію загроз економічній безпеці закладів вищої освіти з виокремленням їх у межах вказаних ознак на основі проведеного ієрархічного аналізу, який пов'язаний з наявністю причинно-наслідкових зв'язків, що дає змогу визначити послідовність появи загроз та віднести їх до закладів вищої освіти.

З огляду на сутність поняття «заклади вищої освіти», які можуть бути не лише суб'єктами господарювання, але й елементами соціально-економічної системи, до загроз економічній безпеці ЗВО з урахуванням класифікаційних ознак, наведених у працях [4; 5, с. 46–48; 6; 7, с. 12–13; 8–13], слід віднести такі:

1. За характером здійснення: явні (зменшення чисельності населення, кількості студентів у ЗВО тощо); приховані (підвищення рівня безробіття, зменшення рівня зайнятості, зниження конкурентоспроможності держави).

2. За ймовірністю реалізації: реальні (зменшення кількості ЗВО); потенційні (зменшення обсягів державного фінансування).

3. За механізмом впливу: опосередковані (недосконалість механізму державного регулювання вищої освіти); безпосередні (недостатній рівень розвитку ринкового механізму регулювання вищої освіти), які прямо викликають негативні наслідки.

4. За місцем виникнення: зовнішні (загрози з боку іноземних ЗВО – конкурентів); внутрішні (висока мобільність робочої сили, локалізація випускників у великих містах).

5. За можливістю впливу на загрози та джерела їх виникнення: керовані (збільшення обсягу державного фінансування, збільшення обсягу бюджетного замовлення у ЗВО та інших джерел фінансування ЗВО, а також плати за навчання студентів у них за рахунок коштів фізичних та юридичних осіб); некеровані (перевага одних спеціальностей над іншими залежно від вимог ринку праці та роботодавців і, як наслідок, зменшення або збільшення кількості студентів).

6. За часом прояву деструктивного впливу: актуальні (зменшення кількості робочих місць); перспективні (виникнення економічних криз; занепад окремих секторів промисловості тощо).

7. За умовами, що виникають у зовнішньому та внутрішньому середовищі об'єкта безпеки залежно від періоду їх ліквідації: поточні (зменшення кількості студентів ЗВО); короткотермінові (зменшення вчених ЗВО); довготермінові (руйнація промисловості внаслідок відсутності чи зменшення кількості висококваліфікованих фахівців – випускників ЗВО).

8. За механізмом впливу: прямі (безпосередні) – зменшення кількості студентів ЗВО; непрямі (опосередковані) – руйнація промисловості внаслідок відсутності чи зменшення кількості висококваліфікованих фахівців – випускників ЗВО).

9. За можливістю прогнозування: прогнозовані (зменшення чисельності студентів вітчизняних ЗВО, чисельності вчених вітчизняних ЗВО); непрогнозовані (підвищення мобільності студентів та вчених ЗВО).

10. За тривалістю дії: постійні (економічні чинники, такі як зниження рівня доходів населення); тимчасові (зокрема воєнні – зовнішня агресія).

12. За характером впливу: прямі (демографічні чинники, такі як зменшення кількості населення); непрямі (економічні чинники – зростання рівня бідності).

З погляду забезпечення економічної безпеки закладів вищої освіти слід зазначити, що ступінь

впливу зовнішніх та внутрішніх загроз на стан їх економічної безпеки піддається постійним змінам у зв'язку з динамічним розвитком економіки та суспільства і нарощуванням процесів глобалізації. При цьому деструктивний вплив можуть справляти як внутрішні, так і зовнішні загрози.

Зважаючи на те, що сутність економічної безпеки ЗВО проявляється в можливості запобігання загроз та розробленні заходів щодо їх подолання [14], важливого значення набуває їх своєчасне виявлення, попередження і нейтралізація.

Одним із важливих завдань у забезпеченні економічної безпеки ЗВО є виявлення загроз, напряму та сили їх впливу й оцінювання ризиків. В економічній літературі відсутня єдина система класифікації ризиків. Зважаючи на наведену систему класифікації загроз, ризики можна поділяти таким же чином задля можливості її узагальнення як інструментарію оцінювання ризиків. Таким чином, насамперед доцільно виявити загрози, ідентифікувати їх за певними ознаками та оцінити силу їх впливу на економічну безпеку закладів вищої освіти.

Доцільно погодитися з С.М. Марущак [15], що «ризик зумовлюють різні чинники: зовнішні та внутрішні, контрольовані та неконтрольовані». Таким чином, загрози та ймовірність їх здійснення – ризик – чинять постійний вплив на економічну безпеку, і за рахунок регулювання ризику можна підвищити рівень економічної безпеки, зокрема ЗВО.

Основним джерелом ризику є внутрішня і зовнішня невизначеність [16]. Послідовність оцінювання ризиків може бути такою: виявлення джерел ризиків, ідентифікація ризиків, оцінювання рівня ризиків (якісний, кількісний аналіз), визначення мінімально допустимого граничного, порогового значення ризиків, узагальнення результатів аналізу ризиків, розроблення заходів зниження ризиків.

Реалізація зазначеного передбачає використання різних методів оцінювання ризиків, які в загальному вигляді поділяються на дві групи: якісні та кількісні. Така класифікація є найпоширенішою з погляду забезпечення економічної безпеки, зокрема ЗВО [17].

Кількісні поділяються на такі підгрупи [15]: 1) апріорні – ґрунтуються на теоретичних положеннях та формують вимоги, що стосуються результатів рішень, які приймаються; 2) емпіричні – ґрунтуються на вивченні минулих подій та опрацюванні інформації, зокрема статистичної.

При цьому виявлення джерел ризиків, їх ідентифікація відбувається на основі якісного оцінювання ризиків або з урахуванням конкретної ситуації, що передбачає використання кількісної оцінки. Оцінювання рівня ризиків та визначення мінімального допустимого граничного, порогового значення ризиків та розроблення заходів щодо їх зниження здійснюється за допомогою кількісного оцінювання ризиків.

Також є інші класифікації методів оцінювання ризиків. Зокрема, методи оцінювання ризиків поділяються на три групи [18]:

- методи оцінювання ризиків в умовах визначеності – характеризуються наявністю повної інформації про ризикової ситуації;

- методи оцінювання ризиків в умовах часткової невизначеності, для них характерна наявність інформації про ризикової ситуації у вигляді частоти появи ризикових подій;

- методи оцінювання ризиків в умовах повної невизначеності, які характеризуються повною відсутністю інформації про ризикової ситуації за можливості залучення фахівців і експертів для часткового зняття невизначеності.

У теоретичних джерелах [19] зустрічається є класифікація методів оцінки ризиків:

- експертні методи – метод анкетування, метод інтерв'ю, побудова карти ризиків;

- статистичні методи (VaR (CFaR), Stress Testing);

- аналітичні методи – фінансовий аналіз, аналіз документації, аналіз бізнес-процесів, Benchmarking, факторний аналіз.

Основне завдання під час здійснення якісного аналізу ризиків полягає у тому, щоб визначити види ризику, чинники, які сприяють його виникненню, оцінити ступінь їх небезпеки. Часто під час здійснення якісного аналізу ризиків може бути визначений і кількісний результат, який передбачає вартісну оцінку збитків та заходів мінімізації ризиків і методичний підхід до кількісного оцінювання ризиків. Результати якісного аналізу можуть бути вихідною інформацією для кількісного [20, с. 172–173].

Серед методів оцінювання економічної безпеки виділяють методи комплексної оцінки загроз (інтегральна оцінка ризику, оцінка ефективності захисних заходів) [21]. Ці методи передбачають оцінювання ризиків та виявлення загроз як окремого елемента аналізу без установлення взаємозв'язку з економічною безпекою чи її рівнями.

До методів якісного оцінювання ризиків відносяться:

1. Експертні методи, що ґрунтуються на суб'єктивній оцінці очікуваних параметрів, найпоширенішим із них є метод експертних оцінок, сутність якого полягає в отриманні необхідної інформації щодо ризиків на основі оброблення відповідей експертів.

Перевагами являються простота розрахунку, можливість використання для прийняття ефективних рішень за умови досвідченості фахівців, експертів та відсутності.

Недолік полягає в тому, що параметри ризику встановлюються експертним шляхом, отже, математично можуть бути невірними, їх результат може не бути підтверджений експериментальним шляхом, тобто присутній високий рівень суб'єктивізму під час надання оцінок експертами.

2. Метод рейтингових оцінок або ранжування, полягає в урахуванні індивідуальності конкретної ситуації, де вибір рішення пов'язаний з ризиком. Може розглядатись як різновид методу експертних оцінок за умови залучення експертів.

Цей метод передбачає наявність таких елементів: системи оціночних коефіцієнтів і, якщо необхідно, шкали ваг цих коефіцієнтів; шкали оцінки значень одержаних показників; методики розрахунку остаточного рейтингу.

Перевага полягає у наявності певних еталонних значень для порівняння, що передбачає обчислення рейтингу методом відстаней або різниць між реальними та еталонними значеннями. Під час визначення остаточного рейтингу ранжуються не значення, а відстані.

Недоліки полягають у тому, що під час використання цього методу можливий вибір неправильного еталона, оціночні коефіцієнти мають межі дії, не враховуються усі чинники, що в загальному вигляді обмежує коло його дії та може привести до хибних результатів.

3. Метод контрольних списків – полягає у використанні складених попередньо списків ризиків. Кожному з них надається кількісна оцінка, потім відбувається ранжування відповідно до поданого значення. Головними вимогами цього методу є достатня кількість ризиків та об'єктивність визначення чисельного значення вагових коефіцієнтів.

Перевага методу полягає в тому, що за його допомогою можна проводити аналіз помилок минулого.

До недоліків цього методу можна віднести: складність формування списку та його інтерпретації; можливість розширення списку може привести до втрати керованості ним; можливість його використання лише під час ідентифікації ризиків; не є самостійним методом, а лише доповненням до інших.

До кількісних методів оцінювання ризиків належать [22]:

1. Метод аналогій (метод використання аналогів) передбачає оцінку ризику на основі створення бази аналогічних об'єктів, виявлення залежності, що можуть бути перенесені на об'єкт, для якого проводиться оцінювання ризиків за цим методом, задля здійснення прогнозування його розвитку.

Основними перевагами є простота та можливість його використання як основи для оцінки ризиків за кількісними методами.

Недоліком цього методу є те, що база даних має включати лише аналогічні об'єкти, але для оцінювання економічної безпеки ЗВО як елементів соціально-економічної системи немає однакових об'єктів для аналізу. Якщо порівнювати з іншими країнами, то інформація для аналізу не буде повно відображати специфіку діяльності вітчизняних закладів вищої освіти.

2. Аналіз чутливості полягає в дослідженні впливу окремих чинників з визначенням їх критич-

них значень на результативний показник шляхом розрахунку коефіцієнта еластичності (відношення процентної зміни результативного показника до процентної зміни чинника).

До переваг цього методу слід віднести простоту розрахунку та те, що він дає змогу визначити за рахунок розрахунку коефіцієнта еластичності напрями подальших досліджень (чим більше значення цього коефіцієнта, тим більше уваги потрібно звертати на чинник, який привів до такої його зміни).

Недоліками цього методу є такі: можливість врахування зміни коефіцієнта еластичності лише за зміни одного чинника, що за умови, якщо досліджується багато чинників, робить процес оцінки трудомістким; не є самостійним інструментом оцінювання, оскільки після його використання виникає потреба в додатковому дослідженні чинників, які формують коефіцієнт еластичності, його можна розглядати як проміжний аналіз для подальшого використання аналізу сценаріїв (зокрема, базового чи найбільш ймовірного, оптимістичного та песимістичного) та здійснення на його основі процесу прогнозування.

3. Аналіз методами імітаційного моделювання. Загалом сутність імітаційного моделювання полягає у тому, що відбувається заміна динамічної системи імітатором, з яким проводяться експерименти задля одержання інформації про цю систему. Імітаційні моделі є алгоритмічними, вони можуть бути детермінованими та стохастичними. Під час використання стохастичної моделі з використанням генераторів випадкових чисел імітується вплив невизначених та випадкових чинників. Такий метод імітаційного моделювання дістав назву методу статистичного моделювання (статистичних прогонів, чи методу Монте-Карло). Натепер цей метод вважається одним із найефективніших методів дослідження складних систем, а часто і єдиним практично доступним методом отримання нової інформації щодо поведінки гіпотетичної системи (на етапі її проектування).

У практиці поширений для використання різновид методу імітаційного моделювання – метод Монте-Карло (інакше він називається імітаційним моделюванням методом Монте-Карло, статистичних прогонів). Модель, отримана за допомогою цього методу, є стохастичною. В сучасних умовах цей метод є одним із найефективніших методів дослідження складних систем та отримання нової інформації щодо поведінки гіпотетичної системи.

Метод Монте-Карло як метод імітації для приблизного відтворення реальних явищ об'єднує аналіз чутливості розподілу ймовірностей вхідних змінних. Цей метод дає можливість побудувати модель, мінімізуючи дані, та максимізувати значення даних, які використовуються в моделі [23, с. 70]. Він дає змогу кількісно розв'язати математичні завдання за допомогою моделювання випадкових величин

із використанням генераторів випадкових чисел. Під час використання цього методу здійснюється розрахунок сценаріїв розвитку подій, стандартне відхилення та коефіцієнт ймовірності, що свідчать про найбільш ймовірні втрати та ризик.

Основна перевага полягає у тому, що у результаті використання цього методу буде отриманий досить точний прогноз за рахунок автоматичного моделювання сценаріїв.

До недоліків слід віднести високу складність розрахунку, значний рівень використання ймовірних характеристик, і відповідну потребу у використанні електронно-обчислювальної техніки.

4. Аналіз ризику можливих збитків. Деякі науковці [24–25] зазначають про необхідність розгляду цього методу як відокремленого від статистичного аналізу. При цьому є також бачення його як сутності статистичного аналізу [26].

Згідно з цим методом здійснюється розрахунок ймовірностей виникнення втрат на основі аналізу усіх статистичних даних, що мають стосунок до дослідження, та виділяються області (зони) ризику (областю ризику називається певна зона загальних втрат, у межах яких втрати не перевищують граничного значення встановленого рівня ризику). Виділяють такі області ризику:

- безризикова зона (стандартна) – відсутність випадкових збитків з гарантією одержання прибутку, коефіцієнт ризику дорівнює 0;

- зона допустимого ризику (задовільна – мінімального ризику) – випадкові збитки можуть мати місце, але вони менші очікуваного прибутку, коефіцієнт ризику знаходиться в межах 0–0,25;

- зона критичного ризику (гранична – підвищеного ризику) – у цій зоні наявною є можливість збитків, які перевищують величину очікуваного прибутку, що може призвести до втрати усіх вкладених коштів, коефіцієнт ризику знаходиться в межах 0,25–0,5. Інколи окремо виділяють сумнівну зону (критичного ризику), коефіцієнт ризику дорівнює 0,5–0,75;

- зона катастрофічного ризику (безнадійна – неприпустимого ризику) – може виникнути банкрутство, ця зона характеризується втратами, порівнянними з розміром власних коштів підприємства, коефіцієнт ризику знаходиться в межах 0,75–1,0.

Перевага цього методу полягає в простоті розрахунків, можна здійснити прогнозування на основі виявлених тенденцій, які зберігаються і в прогнозованому періоді, результат оцінювання підтверджує свою ефективність для оцінювання в тривалі періоди часу.

До основних недоліків методу належить потреба у великому масиві вихідних даних (не менше 3–5 років), результат оцінювання для короткотермінової оцінки колишніх закономірностей не дає точного результату.

Зважаючи на вказане, слід зазначити, що з позиції розгляду ЗВО як суб'єкта господарювання

аналіз ризику можливих збитків як метод може бути використаний, але для ЗВО як елемента соціально-економічної системи він не дасть точного результату у зв'язку з відсутністю специфічних вихідних даних, важливих для суб'єкта господарювання.

У науковій літературі є також підхід, описаний у працях [27–28], згідно з яким поняття «ризик» та «загроза» відрізняються одне від одного з позиції можливості нанесення збитку. Ризик завжди є, але не обов'язково призводить до втрат, а загроза за умови її усунення ніколи не сприятиме підвищенню економічної безпеки. У працях [29–31] досліджено сутність категорій «небезпека», «економічна небезпека», «загроза», «ризик» та наведені їх авторські визначення, зважаючи на які, слід зазначити, що ризики виступають як деталізація загроз і можуть привести у результаті негативного впливу чинників зовнішнього та внутрішнього середовища до нарощування обсягів втрат у соціально-економічній сфері держави, що також справить негативний вплив на діяльність закладів вищої освіти не тільки як суб'єктів господарювання, але і як елементів соціально-економічної системи. При цьому проміжним станом між ризиком і загрозою є стан небезпеки загалом і економічної зокрема.

До кількісних методів також відносять статистичний аналіз, який ґрунтується на теорії ймовірності розподілу випадкових величин. Розвиток теорії ймовірності вважається першим способом урахування невизначеності [15; 32].

У середині ХХ століття науковці Дж. Севідж, Дьєрдь Пойя, Г. Кайберг, П. Фішберн, Бр. де Фінетті та ін. у своїх наукових працях зазначали, що не завжди для оцінки невизначеності та породженого нею ризику можна використовувати методи теорії ймовірностей, оскільки вони часто виявлялися неадекватними [15; 33–34], адже особа, що приймає рішення, задає ймовірностям точкові значення, керуючись власними очікуваннями з огляду на ті чи інші аспекти, тому природним є піддати сумніву достовірність ймовірнісних оцінок [15].

Згідно з цим методом, для розрахунку ймовірності ризику аналізуються всі статистичні дані, що відносяться до результативності здійснення розглянутих операцій. Розраховуються такі показники: ймовірність настання випадкової події, середнє очікуване значення досліджуваної випадкової величини, дисперсія, стандартне (середньоквадратичне) відхилення та коефіцієнт варіації. Хоча інколи ці показники розраховуються окремо. Статистичний метод є найточнішим та найобґрунтованішим методом оцінки ризику за наявності статистичної інформації за великий проміжок часу.

Перевага полягає в знанні історії подій, що дає можливість первинного формування погляду на минулі пріоритети, що особливо важливо під час формування різних нових технологій.

Недолік полягає в тому, що підприємство не аналізує джерела походження ризику, а приймає ризик як цілісну величину.

У контексті розгляду методів оцінювання загроз економічній безпеці закладів вищої освіти вважається за доцільне розглядати метод аналізу ризику можливих збитків та статистичний аналіз окремо.

Висновки з проведеного дослідження. З огляду на вищезазначене, слід відзначити, що виявлення загроз, чинників ризику та їх оцінювання є в сучасних умовах важливим аспектом забезпечення економічної безпеки загалом та закладів вищої освіти зокрема. Слід зазначити, що жоден із розглянутих методів не є універсальним, їх бажано використовувати в комплексі, що передбачає в подальшому розроблення методичного підходу до оцінювання ризиків ЗВО на основі комбінування переваг окремих методів, зокрема статистичного та імітаційного моделювання методом Монте-Карло задля отримання у результаті точного прогнозу рівня загроз економічній безпеці закладів вищої освіти.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Мамедов А.А. Государственное регулирование в сфере высшего образования / А.А. Мамедов // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Юридические науки. 2011. № 2. С. 29–39.
2. Орлик О.В. Аналіз факторів впливу на економічну безпеку підприємств та методи захисту від загроз і нейтралізації їх наслідків / О.В. Орлик. URL: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/2996>.
3. Безопасность жизнедеятельности [Текст] / [Л.А. Михайлов, В.П. Соломин, Т.А. Беспамятных и др.]; под. ред. Л.А. Михайлова. СПб.: Питер, 2012. 461 с.
4. Пирожков С.І. Концептуальні підходи до формування системи національної безпеки України // Стратегічна панорама, № 1, 2003. URL: http://www.niss.gov.ua/vydanna/panorama/issue.php?s=pmb0&issue=2003_1.
5. Маслій О.А. Оцінювання впливу загроз на рівень економічної безпеки національної економіки. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.03 – економіка та управління національним господарством. Полтава, 2015. 260 с.
6. Зеркалов Д.В. Экономические проблемы : хрестоматия / Д.В. Зеркалов. К.: Наук. світ, 2008. 143 с.
7. Зеркалов Д.В. Экономическая безопасность: монография / Д.В. Зеркалов. К.: Основа, 2011. 586 с.
8. Економічна безпека підприємств, організацій та установ: Навч. посібник [для студ. вищ. навч. закл.] / [В.Л. Ортинський, І.С. Керницький, З.Б. Живко та ін.]. К.: Правова єдність, 2009. 544 с.
9. Куркін М.В., Понікаров В.Д., Назаренко Д.В. Контроль та захист економічної безпеки діяльності підприємства : навч. посібник / М.В. Куркін, В.Д. Понікаров, Д.В. Назаренко. Х.: ФОП Павленко О.Г.; ВД «ІНЖЕК», 2010. 300 с.
10. Кравчук О.Я., Кравчук П.Я. Діагностика та механізм забезпечення корпоративної безпеки підприємства: Монографія / О.Я. Кравчук, П.Я. Кравчук. Луцьк: ВОРВП «Надстир'я», 2008. 286 с.
11. Кузнецова І.О. Класифікація загроз економічній безпеці підприємства / І.О. Кузнецова, О.О. Кюне // Вісник соціально-економічних досліджень: зб. наук. праць; за ред. М.І. Зверякова (голов. ред.) та ін. Одеса: Одеський національний економічний університет. 2015. Вип. 3. № 58. С. 120–128.
12. Молодецька О.М. Сучасні підходи до класифікації загроз економічній безпеці підприємства / О.М. Молодецька. URL: http://www.rusnauka.com/27_NNM_2009/Economics/52045.doc.htm.
13. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство / Геєць В.М., Кизим М.О., Клебанова Т.С., Черняк О.І. та ін.; за ред. Гейця В.М.: Монографія. Х.: ВД «ІНЖЕК», 2006. 240 с.
14. Мартинюк В.П. Економічна безпека вищих навчальних закладів в Україні: передумови оцінювання / В.П. Мартинюк // Економіка Менеджмент Підприємництво, 2013. № 25(II). С. 193–198. URL: <http://eme.ucoz.ua/pdf/252/24.pdf>.
15. Марущак С.М. Комплексна оцінка ризику в процесі забезпечення економічної безпеки підприємства / С.М. Марущак // Наукові праці. 208. Том 99. Випуск 86. С. 108–114. URL: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/economy/2008/99-86-19.pdf>.
16. Користін О.Є., Барановський О.І., Герасименко Л.В., Доля Л.М., Калюк О.М. Економічна безпека / О.Є. Користін, О.І. Барановський, Л.В. Герасименко, Л.М. Доля, О.М. Калюк. К.: Центр учбової літератури, 2010. 368 с.
17. Дикань В.Л., Воловельська І.В., Маковоз О.В. Економічна безпека підприємства [Текст]: навч. посібник / В.Л. Дикань, І.В. Воловельська, О.В. Маковоз. Харків: УкрДАЗТ, 2011. 266 с.
18. Туриянская М.М. Стратегические аспекты антикризисного управления туристскими предприятиями / М.М. Туриянская // Культура народов Причерноморья. 2012. № 236. С. 93–97.
19. Ступаков В.С., Токаренко Г.С. Риск-менеджмент: учеб. пособие. М.: Финансы и статистика. 2005. 288 с.
20. Доценко І.О. Методичні основи оцінки ризиків підприємницької діяльності як складової системи управління економічною безпекою підприємства // Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Економіка». 2011. Вип. 5(4). С. 171–176.
21. Довбня С.Б., Гічова Н.Ю. Діагностика рівня економічної безпеки підприємства / С.Б. Довбня, Н.Ю. Гічова // Фінанси України. 2008. № 4. С. 88–97.
22. Завора Т.М., Лебедин А.Г. Методичні основи оцінювання ризиків в контексті забезпечення фінансово-економічної безпеки підприємства / Т.М. Завора, А.Г. Лебедин // Економіка і регіон № 1(50). 2015. ПолтНТУ. С. 80–88.
23. Літнарівич Р.М. Теоретико-методологічні аспекти і базові принципи функціонування наукової школи в рамках професійної освіти. Монографія. МЕНУ, Рівне, 383 с.
24. Вітлінський В.В., Г.І. Великоіваненко. Ризикологія в економіці та підприємстві : [монографія] / В.В. Вітлінський, Г.І. Великоіваненко. К.: КНЕУ, 2004. 480 с.
25. Клименко С.М., Дуброва О.С. Обґрунтування господарських рішень та оцінка ризиків : [навч. посібник] / С.М. Клименко, О.С. Дуброва. К.: КНЕУ, 2005. 252 с.

26. Риски в современном бизнесе / П.Г. Грабовый, С.Н. Петрова, С.И. Полтавцев [и др.]. М.: Издательство «Аланс», 1994. 200 с.

27. Перехрест Л.М. Вплив ризиків та загроз на фінансову безпеку банків / Л.М. Перехрест // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України: Збірник наукових праць НАН України. ІРД. Львів, 2008. № 1(69). С. 271–279.

28. Яременко С.М. Забезпечення економічної безпеки діяльності банків: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» / С.М. Яременко. К., 2010. 20 с.

29. Денисенко М.П., Бреус С.В. Системні загрози як чинник погіршення економічної безпеки вищих навчальних закладів / М.П. Денисенко, С.В. Бреус // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2017. Випуск 16. Частина 1. С. 76–80. URL: <https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/8845>.

30. Денисенко М.П., Бреус С.В. Економічна безпека ВНЗ у регіональному розрізі: дослідження сутності ризику, безпеки та економічної небезпеки / М.П. Денисенко, С.В. Бреус // Науково-виробничий журнал «Бізнес-навігатор». – 2017. Випуск 4-1(43). С. 79–85. URL: <http://er.knutd.edu.ua/handle/123456789/8849>.

31. Kasych A., Breus S., Khaustova Ye. Investigation of risk in the activities of higher education institutions in the context of securing their economic safety / A. Kasych, S. Breus, Ye. Khaustova // Technology audit and production reserves. 2017. № 6/4(38). P. 30–34. URL: <http://er.knutd.edu.ua/handle/123456789/8931>.

32. Недосекин А.О. Нечетко-множественный анализ рисков фондовых инвестиций. СПб.: Типография «Сезам», 2002. URL: http://sedok.narod.ru/sc_group.html.

33. Ковальов Д., Сухорукова Т. Економічна безпека підприємства // Економіка України. 1998. № 10. С. 48–52.

34. Основы экономической безопасности (государство, регион, предприятие, личность) / Под ред. Е.А. Олейникова. М.: ЗАО «Бизнес-ИНТЕЛ-Синтез», 1997. 288 с.

ОБҐРУНТУВАННЯ МЕТОДІВ, ІНСТРУМЕНТІВ ТА ЗАСОБІВ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ В ГРОШОВО-КРЕДИТНІЙ СФЕРІ В СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

THE RATIONALE OF METHODS, INSTRUMENTS AND MEANS OF GOVERNMENTAL REGULATION IN THE MONEY-CREDIT SPHERE IN THE SYSTEM OF PROVISION OF FINANCIAL SAFETY OF THE STATE

У статті доведено необхідність державного регулювання в грошово-кредитній сфері, оскільки процеси, які розвиваються в її межах, мають істотний вплив на функціонування фінансової системи держави та формування засад її фінансової безпеки. Обґрунтовано змістові характеристики адміністративного та економічного підходів (методів) державного регулювання розвитку грошово-кредитної сфери. Визначено склад інструментів, що можуть застосовуватися в межах державної політики регулювання розвитку грошово-кредитної сфери. Ідентифіковані засоби та заходи державного регулювання грошово-кредитного сектору країни, орієнтовані на посилення системи фінансової безпеки держави.

Ключові слова: фінансова безпека держави, грошово-кредитна політика, державне регулювання.

В статті доказана необхідність державного регулювання в грошово-кредитній сфері, оскільки процеси, розвиваючися в її межах, мають істотний вплив на функціонування фінансової системи держави та формування засад її фінансової безпеки. Обґрунтовано змістові характеристики адміністративного та економічного підходів (методів) державного регулювання розвитку грошово-кредитної сфери. Визначено склад інструментів, що можуть застосовуватися в межах державної політики регулювання розвитку грошово-кредитної сфери. Ідентифіковані засоби та заходи державного регулювання грошово-кредитного сектору країни, орієнтовані на посилення системи фінансової безпеки держави.

Определен состав инструментов, которые могут применяться в рамках государственной политики регулирования развития денежно-кредитной сферы. Идентифицированы средства и меры государственного регулирования денежно-кредитного сектора страны, ориентированные на усиление системы финансовой безопасности государства.

Ключевые слова: финансовая безопасность государства, денежно-кредитная политика, государственное регулирование.

The article proves the necessity of state regulation in the monetary sphere, since the processes that are developing within it have a significant impact on the functioning of the financial system of the state and the formation of the principles of its financial security. The substantive characteristics of administrative and economic approaches (methods) of state regulation of development of monetary and credit sphere are substantiated. The composition of the tools that can be applied within the framework of the state policy of regulation of development of the monetary sphere is determined. Identified means and measures of state regulation of the country's money and credit sector, aimed at strengthening the system of financial security of the state.

Key words: financial security of the state, monetary policy, state regulation.

УДК 336.743:004.056.55

Гудзовата О.О.

к.е.н., доцент,
доцент кафедри комп'ютерних наук
Львівський торговельно-економічний
університет

Постановка проблеми. Формування цільового рівня фінансової безпеки є одним із стратегічних пріоритетів у системі національних інтересів будь-якої держави. Ефективність досягнення цього пріоритету передусім визначається функціональними параметрами державної політики реалізації прикладних методів, інструментів і засобів на різних ієрархічних рівнях управління грошово-кредитною сферою. Водночас ускладнення економічних процесів, посилення взаємозв'язку товарних і грошових ринків активізує увагу до формування теоретичних засад і розроблення конкретних важелів впливу на грошово-кредитні відносини, які враховують досвід, накопичений практикою грошово-кредитного регулювання розвинутих країн, і складність трансформаційних процесів у країнах, що розвиваються.

Державне регулювання в грошово-кредитній сфері з метою посилення фінансової безпеки держави має комплексний характер, а його організаційно-економічний інструментарій формалізується зі складників бюджетної, фіскальної, цінової та інших видів політик, що не лише потребує налагодження угодженої взаємодії між цими інструментами в про-

цесі використання, а й вимагає побудови управлінських механізмів забезпечення керованості безпечових процесів у грошово-кредитній сфері. Недостатня розвиненість або ж цілковита відсутність таких механізмів формує протиріччя у процесі реалізації державної грошово-кредитної політики та обмежує параметри її ефективності, що зумовлює ресурсні втрати й ускладнює досягнення пріоритетних цілей програмування політики системного функціонування грошово-кредитного сектору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед дослідників, які зробили вагомий внесок у становлення та розвиток знань про державне регулювання грошово-кредитного сектору держави, слід відзначити таких науковців, як Б. Адамик, Т. Васильців, О. Дзюблюк, М. Єрмошенко, А. Лазарева, Т. Стефюк, А. Сухоруков та ін.

Формулювання цілей статті. Метою статті є ідентифікація концептуальних положень щодо державного регулювання грошово-кредитної сфери в цілях забезпечення фінансової безпеки держави.

Виклад основного матеріалу. Для реалізації завдань у тій чи іншій сфері органами державного управління використовується сукупність інстру-

ментів та засобів у межах адміністративних або економічних методів управління. Адміністративні стосуються запровадження прямих заборон, примусу, квотування, ліцензування, тобто прямого державного втручання у діяльність економічних суб'єктів, тоді як економічні націлені на зміну відповідних характеристик, але не шляхом примусу чи заборони, а через створення відповідного економіко-правового середовища, запровадження стимулів та посилення мотивації до необхідної поведінки економічних суб'єктів у ринковому середовищі [3, с. 51].

Залежно від фази економічного циклу грошово-кредитна політика центрального банку повинна бути спрямована на стимулювання кредитної емісії (кредитна експансія) або на її обмеження (кредитна рестрикція). Центральні банки здійснюють кредитну експансію з метою підвищення виробництва та поживлення кон'юнктури, тоді як використання інструментів кредитної рестрикції унеможлиблює так званій «перегрів» кон'юнктури, що характерний для періодів економічних піднесень, та мінімізує загрози розгортання інфляційних процесів.

Крім того, залежно від характеру об'єктів грошово-кредитної сфери, на які спрямовано дію центрального банку, інструменти грошово-кредитного регулювання поділяються на кількісні та якісні. Зокрема, використання кількісних засобів впливає на стан кредитних можливостей банків і, як наслідок, на грошовий оборот загалом, водночас якісні інструменти передбачають регулювання якісних параметрів ринку, а саме – вартості банківських кредитів.

Додамо, що відповідно до завдань реалізації стратегічних, проміжних та поточних цілей грошово-кредитної політики інструменти грошово-кредитного регулювання поділяються на довгострокові, середньострокові та короткострокові.

Варто зазначити, що обов'язкові резервні вимоги є одним із найстаріших і найпоширеніших інструментів регулювання грошово-кредитної сфери, який вперше був застосований у 1913 р. у США з метою формування страхового фонду для гарантованої виплати депозитів. Згодом цей інструмент почали використовувати в інших країнах, зокрема в Німеччині (1948 р.), Франції (1979 р.), у Великій Британії (1961 р.) [1, с. 119]. Водночас, незважаючи на ефективність застосування мінімальних резервних вимог у процесі реалізації грошово-кредитної політики, слід враховувати й об'єктивно наявні недоліки цього інструментарію: вплив мінімальних обов'язкових резервів на функціонування комерційних банків може суттєво обмежуватися наявністю у них надлишкових резервів, тобто ліквідних активів понад обов'язковий резервний мінімум; обмежена ефективність застосування мінімальних обов'язкових резервів пов'язана також із можливостями центрального банку збільшувати норми резервування;

проблема зниження конкурентоспроможності банків у зв'язку з виконанням резервних вимог загрожується також відсутністю плати за кошти, розміщені в обов'язковій резерві, що знижує загальну дохідність банківських активів; загальна ефективність мінімальних обов'язкових резервів як інструмента грошової політики на макrorівні більшою мірою виявляється у довгостроковому плані через вплив депозитного мультиплікатора на обсяги банківського кредитування економіки і динаміку грошової маси. Вищезазначені аспекти свідчать про негнучкість інструментарію обов'язкового резервування та про повну його непридатність для поточного оперативного регулювання ринку позичкових капіталів [4, с. 233–235].

Додамо, що дієвість механізму обов'язкового резервування є досить важливою для центральних банків тих країн, які перебувають на трансформаційному етапі розвитку економіки, зокрема, в умовах непередбачуваного збільшення пропозиції грошової маси на ринку або її незапланованого зменшення.

Іншим інструментом опосередкованого регулювання грошового обігу та кредитних відносин, що активно застосовується центральними банками, є процентна (облікова) політика, що для суб'єктів господарювання виступає інформаційним індикатором для прийняття рішень щодо заощаджень, інвестицій та споживання, створює умови для еластичного реагування на зміну ринкової кон'юнктури шляхом руху капіталів між сферами та галузями економіки, збалансовуючи на цій основі попит і пропозицію на фінансовому та товарному ринках.

Зауважимо, що процентна політика центрального банку також впливає на динаміку обмінного курсу національної валюти через стимулювання припливу або відпливу короткострокових капіталів. Зокрема, підвищення центральним банком облікової ставки стимулює приплив короткострокових капіталів у країну з інших країн, де облікова ставка нижча, і, таким чином, зумовлює покращення стану платіжного балансу і ревальвації обмінного курсу національної валюти, тоді як зниження центральним банком облікової ставки, навпаки, стимулює відплив капіталів із країни, що, в свою чергу, зумовлює девальвацію обмінного курсу національної валюти.

Одним із гнучких та оперативних ринкових інструментів грошово-кредитного регулювання економіки, який активно застосовують центральні банки провідних країн світу, є кредитні та депозитні операції, які застосовуються для регулювання ліквідності банківської системи з метою оперативного впливу на зміну маси грошей в обігу та підтримання рівноваги на грошово-кредитному ринку. До найбільш поширених операцій, що забезпечують регулювання ліквідності банківської системи, належать: рефінансування, депозитні операції, надання ста-

білізаційних кредитів, операції на відкритому ринку з державними цінними паперами. Кожна із зазначених операцій має свої специфічні особливості, які визначаються у їх сутності та спрямованості дії на ліквідність банків, їх видах, вимогах центрального банку та умовах здійснення, видах забезпечення, періодичності здійснення, терміну, вартості, інструментах реалізації.

Загалом за видами операцій з регулювання ліквідності банків поділяються на: 1) кредитні, результатом яких є підтримання банківської ліквідності шляхом надання у тимчасове користування коштів центрального банку на платній основі (операції рефінансування, прямого репо, операції своп та операції з купівлі державних облігацій); 2) депозитні, результатом яких є вилучення центральним банком надлишкової ліквідності в банківській системі з метою зменшення пропозиції грошей та посилення чутливості грошово-кредитного ринку до інструментів грошово-кредитної політики (операції зворотного репо, депозитні сертифікати).

Рефінансування комерційних банків як інструмент грошово-кредитної політики базується на функції центрального банку як «кредитора в останній інстанції». Економічна сутність інструменту рефінансування на мікрорівні полягає у підтримці ліквідності банків, а на макрорівні – у розширенні грошової маси в економіці країни. Для комерційних банків кредити рефінансування виступають джерелом тимчасових ліквідних коштів, доступність яких залежить від фінансового стану банків та цілей грошово-кредитної політики, а також надаються банкам під відповідне забезпечення, яке встановлюється центральним банком залежно від ситуації на грошово-кредитному ринку.

Відносно новим інструментом оперативного управління ліквідністю банківської системи та регулювання обсягів грошової маси в обігу, який у світовій практиці грошово-кредитного регулювання застосовується з 80-х рр. ХХ ст., є операції репо, які полягають в обов'язковій купівлі-продажу державних цінних паперів. Варто зазначити, що в межах операцій репо варто виокремлювати операцію прямого репо (кредитна операція, спрямована на збільшення ліквідності банків через механізм їх рефінансування) та операцію зворотного репо (депозитна операція, спрямована на зниження надлишкової ліквідності банків).

Одним з інноваційних інструментів підтримки центральним банком ліквідності банків шляхом обміну іноземної валюти на національну є використання операцій своп – кредитної операції, яка реалізовується на підставі двосторонньої угоди між комерційним банком і центральним банком щодо обміну іноземної валюти на національну валюту за офіційним курсом на дату здійснення операцій на визначений термін та за відповідною процентною ставкою.

Іншим видом операцій центрального банку в цілях підтримки ліквідності є стабілізаційний кредит, який є цільовим кредитом щодо здійснення заходів фінансового оздоровлення комерційних банків на встановлений центральним банком термін. Отримувачем стабілізаційного кредиту може бути: (1) фінансово стабільний банк, який має на меті взяти на себе борг банку, що перебуває в стані фінансового оздоровлення; 2) банк, який розробив програму фінансового оздоровлення і звернувся з клопотанням про надання стабілізаційного кредиту; (3) банк, який перебуває в стані фінансового оздоровлення і звернувся з клопотанням про надання стабілізаційного кредиту під гарантію чи поруку фінансово стабільного банку або іншої фінансової установи. Варто зауважити, що стабілізаційний кредит як регуляторний інструмент здебільшого використовується в кризових умовах нестабільного функціонування грошово-кредитного ринку.

З метою абсорбування надлишкової ліквідності комерційних банків центральний банк може використовувати такі стерилізаційні операції, як: операції з власними борговими зобов'язаннями (депозитні сертифікати є борговими цінними паперами центрального банку в бездокументарній формі, які підтверджують факт розміщення в центральному банку коштів банків та їх право на отримання внесеної суми та відсотків після закінчення встановленого строку) та операції зворотного репо (депозитна операція, яка ґрунтується на двосторонньому договорі між центральним банком та банком про продаж центральним банком зі свого портфеля державних облігацій з одночасним зобов'язанням зворотного їх викупу в банків за обумовленою в договорі ціною та на обумовлену дату).

Зауважимо, що операції з державними цінними паперами на відкритому ринку вважаються найбільш гнучким інструментом регулювання кредитних вкладень і ліквідності комерційних банків, суть яких полягає у купівлі або продажі центральним банком цінних паперів з метою впливу на ресурсну базу комерційних банків. Вперше цей інструмент реалізації грошово-кредитної політики почав застосовуватися у 20–30-ті рр. ХХ ст. у США та Великобританії, що було зумовлено високим рівнем розвитку ринку цінних паперів. Станом на тепер операції на відкритому ринку здійснюються центральними банками практично усіх розвинутих країн (Федеративної Республіки Німеччина, Франції, Італії, Канади, Японії та ін.), а найбільш широко застосовуються у США, де вони становлять основу регулятивної діяльності Федеральної резервної системи.

Загалом операції центрального банку з державними облігаціями використовуються як інструмент регулювання грошового ринку та управління державним боргом, а також із метою активізації

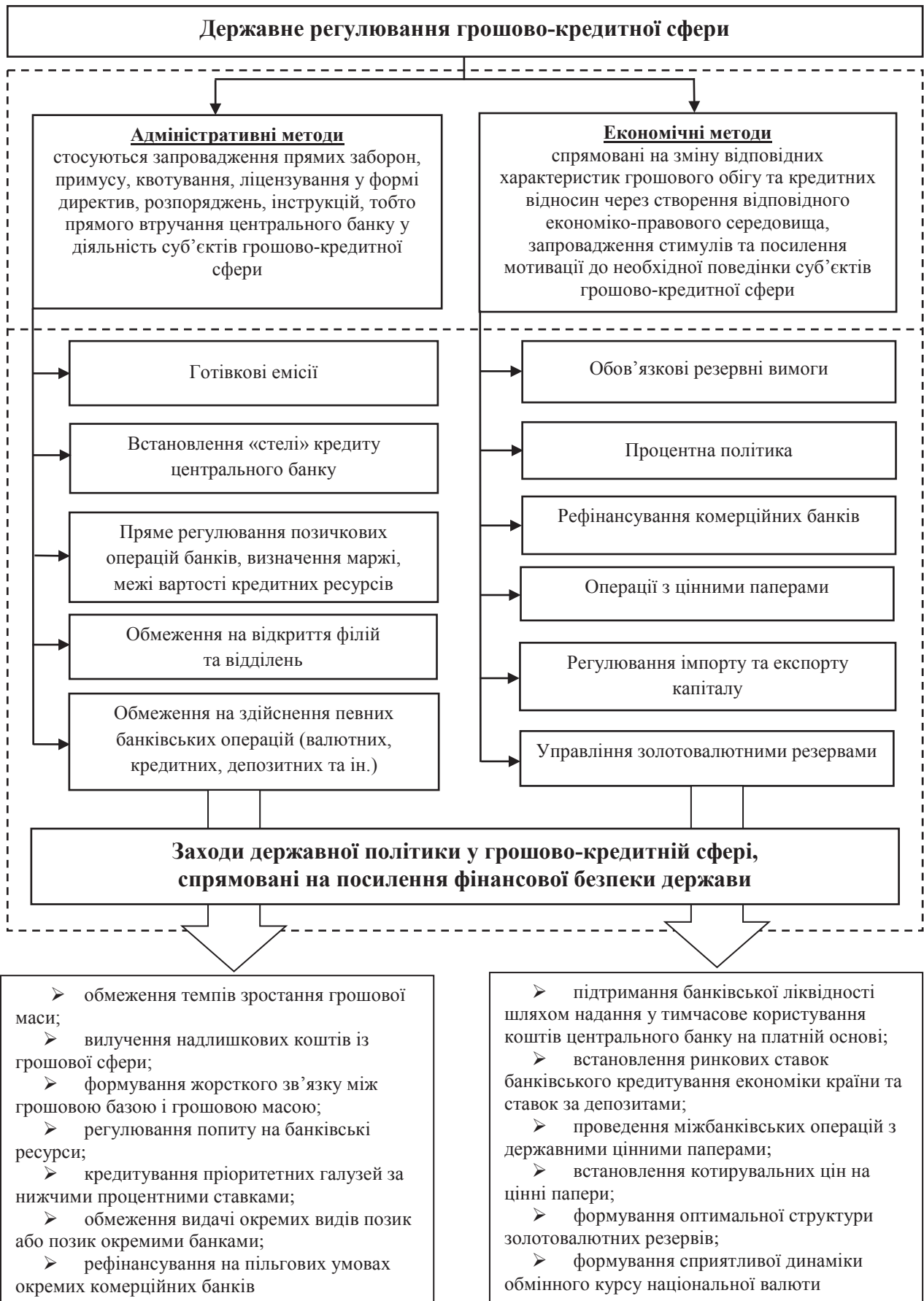


Рис. 1. Методичний інструментарій державного регулювання грошово-кредитної сфери з проєкцією на зміцнення фінансової безпеки держави

проведення міжбанківських операцій з державними цінними паперами та сприяння встановлення котирувальних цін на цінні папери. При цьому управління грошово-кредитними відносинами здійснюється через зміну портфеля цінних паперів у центральному банку залежно від типу грошово-кредитної політики, зокрема кредитної рестрикції або кредитної експансії. Таким чином, обсяг цінних паперів, який знаходяться у розпорядженні центрального банку, безпосередньо корелює з кредитними можливостями комерційних банків, водночас операції на відкритому ринку визначають розподіл індивідуальних портфелів активів банківських установ. Як правило, у розвинутих країнах основним об'єктом операцій центральних банків на відкритому ринку виступають найбільш надійні цінні папери – боргові зобов'язання держави.

Зауважимо, що тенденції розвитку інструментів реалізації грошово-кредитної політики у розвинутих країнах свідчать про те, що операції на відкритому ринку поступово займають провідні позиції серед усіх регулятивних інструментів, які використовуються центральними банками цих країн, що зумовлено низкою переваг: 1) центральний банк має можливості здійснювати вказані операції безпосередньо після прийняття рішень щодо досягнення тих чи інших тактичних цілей грошово-кредитної політики, наприклад, обмеження чи розширення грошової маси; 2) обсяги здійснюваних операцій залежать від величини портфеля цінних паперів у центробанку під час їх продажу або ж наміченої величини щодо збільшення резервів комерційних банків під час купівлі облігацій; 3) у разі припущення помилки під час здійснення операцій центральний банк може оперативнo її виправити шляхом реалізації контрактивних дій, що свідчить про гнучкість досліджуваного інструменту.

Параметри фінансової безпеки держави залежать від організаційно-функціональної спроможності набору механізмів, інструментів і засобів її забезпечення, що визначають загальну ефективність державної політики у грошово-кредитній сфері (рис. 1).

З метою забезпечення ефективної державної політики у сфері функціонування грошово-кредитної сфери та зміцнення фінансової безпеки необхідне здійснення регулюючих заходів (з поєднанням адміністративного та економічного характеру) органами влади та безпосередньо суб'єктами грошово-кредитної сфери.

Висновки з проведеного дослідження. Серед базових заходів у межах економічного підходу до регулювання грошово-кредитної сфери, спрямованого на забезпечення фінансової безпеки держави виокремимо: підтримання банківської ліквідності шляхом надання у тим-

часове користування коштів центрального банку на платній основі; встановлення ринкових ставок банківського кредитування економіки країни та ставок за депозитами; проведення міжбанківських операцій з державними цінними паперами; встановлення котирувальних цін на цінні папери; формування оптимальної структури золотовалютних резервів; формування сприятливої динаміки обмінного курсу національної валюти.

Реалізація ж адміністративних заходів має на меті встановлення чітких обмежень, так званих рамкових умов, за які не повинні «виходити» суб'єкти грошово-кредитної сфери, адже в протилежному разі інтереси суб'єктів господарювання чи афільованих до них структур можуть вступати у дисонанс із загальнодержавними стратегічними завданнями. Йдеться про обмеження темпів зростання грошової маси; вилучення надлишкових коштів із грошової сфери; формування жорсткого зв'язку між грошовою базою і грошовою масою; регулювання попиту на банківські ресурси; кредитування пріоритетних галузей за нижчими процентними ставками; обмеження видачі окремих видів позик або позик окремими банками; рефінансування на пільгових умовах окремих комерційних банків.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Адамик Б.П. Національний банк і грошово-кредитна політика: Навч. посібник. Тернопіль: Карт-бланш, 2002. 278 с.
2. Васильців Т.Г. Вплив діяльності інституційних інвесторів небанківського типу на розвиток вітчизняного ринку фінансових послуг / Васильців Т.Г., Черкасова С.В. // Актуальні проблеми економіки. К.: ВНЗ «Національна академія управління». № 2(176), 2016. С. 252–260.
3. Гунчак Н.В., Васильців Т.Г., Сухай О.Є. Державне регулювання процесу інтелектуалізації економіки України : монографія / Н.В. Гунчак, Т. Г. Васильців, О.Є. Сухай. Львів: Априорі, 2016. 256 с.
4. Дзюблук О.В. Організація грошово-кредитних відносин суспільства в умовах ринкового реформування економіки. К.: Поліграф-книга, 2000. 512 с.
5. Єрмошенко М.М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення / М.М. Єрмошенко. К.: 2001. 350 с.
6. Лазарева А.П. Фінансова безпека країни: загрози та основні напрями зміцнення / А.П. Лазарева // Вісник Приазовського державного технічного університету. Серія: Економічні науки. 2014. Вип. 27. С. 88–94.
7. Стефюк Т.Д. Грошово-кредитна політика України на сучасному етапі / Т.Д. Стефюк. URL: http://www.rusnauka.com/5_SWMN_2011/Economics/1_79165.doc.htm.
8. Сухоруков А.І. Фінансова безпека держави: навчальний посібник / А.І. Сухоруков, О.Д. Ладюк. К.: Центр учбової літератури. 2007. 192 с.

СУЧАСНИЙ СТАН РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ В УКРАЇНІ CURRENT STATE OF RURAL TERRITORIES DEVELOPMENT IN UKRAINE

УДК 332:122(477)

Замора О.І.

к.е.н., доцент кафедри економіки підприємства Бережанський агротехнічний інститут Національного університету біоресурсів і природокористування України

У статті розглянуто сучасний стан розвитку сільських територій в Україні. Визначено основні соціальні та економічні проблеми сільських територій: обезлюднення сільських населених пунктів, безробіття, низький рівень зайнятості, збільшення кількості сільських мешканців, які проживають за межею бідності, занепад соціальної та виробничої інфраструктури села.

Ключові слова: сільська територія, безробіття, зайнятість, соціальний розвиток, виробнича інфраструктура.

В статье рассматривается современное состояние развития села в Украине. Определены основные социально-экономические проблемы сельской местности: истощение сельских поселений, безработица, низкий

уровень занятости, увеличение количества сельских жителей, которые живут за чертой бедности, снижение социальной и промышленной инфраструктуры села.

Ключевые слова: сельская территория, безработица, занятость, социальное развитие, промышленная инфраструктура.

The article considers the current state of development of rural areas in Ukraine. The main social and economic problems of rural areas are identified: depletion of rural settlements, unemployment, low employment rates, increase of the number of rural inhabitants living under the poverty line, decline of social and industrial infrastructure of the village.

Key words: rural territory, unemployment, employment, social development, industrial infrastructure.

Постановка проблеми. Сільські території України не лише відіграють роль просторового базису функціонування АПК та розміщення об'єктів господарських комплексів, а й мають глибокий соціальний зміст, що полягає в збереженні культурно-історичної спадщини українського народу, його звичаїв, традицій та етносу. Ефективне функціонування господарських комплексів сільських територій є основою підвищення рівня добробуту сільського населення, формування його зайнятості та збалансування економічної, соціальної та екологічної сфер держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у вивчення аспектів розвитку сільських територій зробили такі відомі вітчизняні вчені, як М. Барановський, О. Белевят, О. Бородіна, О. Булавка, І. Гончаренко, М. Долішній, М. Жибак, І. Журавльова, О. Зайцева, Г. Купалова, М. Малік, О. Онищенко, І. Прокопа, М. Поленкова, П. Саблук та інші.

Постановка завдання. Метою дослідження є визначення основних сучасних тенденцій розвитку сільських територій України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сільські території регіонів України володіють значним потенціалом розвитку, але водночас наявність проблем у багатьох сферах життєдіяльності не дає можливості його повноцінного використання. Внаслідок цього не лише відбуваються зміни в економічному потенціалі (скорочення обсягів виробництва окремих видів продукції, відсутність розвитку багатьох видів діяльності), але й має місце поступове зниження соціально-демографічного (зменшення частки працездатного населення, зниження середньої тривалості життя, активізація міжнародної міграції), інфраструктурного (нерівномірний рівень забезпечення сільського населення об'єктами соціальної інфра-

структури, недостатнє фінансування), екологічного (виснаження, ерозія, заліснення сільськогосподарських угідь, неконтрольована вирубка лісів, забруднення водних басейнів) потенціалу.

Сільські території займають близько 90% загальної площі України. На сільських територіях зосереджено 42,7 млн га сільськогосподарських угідь, що становить 68,8% загальної площі України. За підсумками господарювання у 2016 р., частка сільського, лісового та рибного господарства в загальній структурі валового внутрішнього продукту (ВВП) України становила 13,7% (326,5 млрд грн у фактичних цінах), а частка продукції АПК у структурі національного експорту становила 42,0% (15,2 млрд дол. США). Сільське населення в Україні станом на 1 січня 2017 року – 13,1 млн осіб, що становить 30,8% від його загальної чисельності. Воно є потужним трудовим ресурсом як на вітчизняному, так і на міжнародному ринку праці [2].

За період 1990–2016 рр. спостерігаються катастрофічні тенденції до скорочення в Україні селищ міського типу на 40 од., сільських населених пунктів – на 468 од., сільського населення – на 3,8 млн осіб та його частки в загальній структурі – на 1,7%. При цьому з 584 до 462 осіб (у відсотковому співвідношенні 20,9%) скоротилася кількість населення, що припадає в розрахунку на один сільський населений пункт. Протягом досліджуваного періоду щороку в середньому з адміністративно-територіальної карти України зникало 18 сіл. Зокрема, найбільше скорочення кількості сільських населених пунктів за період 1990–2016 рр. відбулося в Київській (на 79 од.), Харківській (68 од.), Полтавській (57 од.), Чернігівській (55 од.) та Сумській (46 од.) областях. Водночас найбільш істотно зменшення чисельності сільського населення зафіксоване

в Чернігівській (на 267,0 тис. осіб), Вінницькій (263,1 тис. осіб), Київській (220,0 тис. осіб), Хмельницькій – (216,5 тис. осіб) і Полтавській (210,6 тис. осіб) областях [1].

Зменшення кількості сільських населених пунктів і чисельності сільського населення лише частково можна пояснити процесами урбанізації. Головною причиною є неефективне функціонування господарського механізму розвитку сільських територій, що призводить до поглиблення депресивного характеру розвитку сільських територій та унеможливує якісне задоволення базових інтересів населення в сільській місцевості.

Занепад сільських територій значною мірою зумовлений проблемами зайнятості в селах, що підтверджується негативною тенденцією показників економічної активності сільського населення (табл. 1).

Катастрофічними є темпи скорочення чисельності економічного активного сільського населення у віці 15–70 років – протягом останніх шести років на 19,0%. Негативними тенденціями відзначаються також рівень економічної активності та рівень зайнятості сільського населення, які у 2016 р. становили відповідно 60,9% та 54,9%. Усе це відбувається на фоні зростання рівня безробіття, який у 2016 р. порівняно з 2011 р. зріс на 2,2% і становив 9,7%. Структура безробітного сільського населення у 2016 р. за видами економічної діяльності була такою: сільське, лісове та рибне господарство – 38,5%; промисловість – 15,5%; будівництво – 11,5%; оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів – 11,4%; освіта – 5,4%, охорона здоров'я та надання соціальної допомоги – 3,9%; транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність – 3,6%; державне управління й оборона – 6,5%, інші види економічної діяльності – 3,7% [3]. Середня тривалість незайнятості населення у 2016 р. становила 26 місяців. Такі тенденції посилюють дестабілізуючі впливи на розвиток сільських територій не лише з економічного аспекту, але й із соціального.

У структурі розподілу зайнятого сільського населення за видами економічної діяльності у

2016 р. найбільшу частку (41,7%) займало сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство.

Сільське господарство є основним видом економічної діяльності на сільських територіях та фундаментальною основою функціонування господарського механізму їх розвитку. У 2016 р. в сільському господарстві України було зайнято 2866,5 тис. осіб, що становить 50,7% від економічно активного сільського населення України у віці 15–70 років.

Збільшення обсягів виробництва валової продукції сільського господарства України у 2011–2016 роках є недостатнім (табл. 2), зважаючи на зростання попиту на сільськогосподарську продукцію у світі. Також це обмежує обсяги фінансових надходжень до бюджетів сільських територіальних громад.

Негативним аспектом є те, що в структурі виробників продукції сільського господарства протягом усього досліджуваного періоду значну частку, яка у 2016 р. становила 43,0%, займають господарства населення. Особливо у виробництві валової продукції тваринництва, питома вага якої стабільно становить понад 50%. А це знижує конкурентоспроможність аграрної продукції на ринку, створює ризики загострення проблем продовольчої безпеки та гарантування безпеки продуктів харчування через відсутність дієвих механізмів моніторингу та контролю виробничо-технологічних процесів у господарствах населення, що в сукупності приводить до погіршення ефективності функціонування господарських комплексів сільських територій та використання їх потенціалу, а з іншого боку – господарства населення є одним з основних джерел зайнятості сільських жителів, що дає змогу задовольнити потреби в аграрній продукції та частково перетворити результати своєї праці в реальні фінансові доходи.

За умови формування дієвих організаційно-економічних механізмів збільшення рівня товарності господарств населення, стимулювання їх трансформації у фермерські господарства та чіткої правової регламентації процесу виходу на

Таблиця 1

Окремі показники економічної активності сільського населення України

Показники	Роки						2016 р. до 2011 р., %
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	
Економічно активне населення у віці 15–70 років, тис. осіб	6971,9	6878,6	6908,0	5850,6	5667,5	5648,7	81,0
у тому числі безробітні	521,6	507,9	502,1	558,2	533,3	550,3	105,5
Рівень економічної активності, %	68,1	67,7	68,5	61,8	60,8	60,9	-7,2
Рівень зайнятості, %	63,0	62,7	63,5	55,9	55,1	54,9	-8,1
Рівень безробіття, %	7,5	7,4	7,3	9,5	9,4	9,7	2,2
Населення, яке зневірилося у пошуках роботи, тис. осіб	63,6	61,7	54,0	58,3	52,7	47,6	74,8

Джерело: розраховано на основі [3]

**Валова продукція сільського господарства України у 2011–2016 рр.
(у постійних цінах 2010 р.), млрд грн**

Показники	Роки						2016 р. до 2011 р., %
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	
Сільськогосподарська продукція, всього	233,7	223,3	252,9	251,4	239,5	254,6	108,9
у тому числі продукція рослинництва	162,4	149,2	175,9	177,7	168,4	185,1	114,0
у тому числі продукція тваринництва	71,3	74,0	77,0	73,7	71,0	69,6	97,6
Питома вага господарств населення у виробництві валової продукції сільського господарства України, %							
Сільськогосподарська продукція, всього	48,2	49,3	46,0	44,7	44,9	43,0	-5,2
у тому числі продукція рослинництва	43,3	45,0	41,4	40,6	40,9	38,7	-4,6
у тому числі продукція тваринництва	59,4	58,2	56,5	54,5	54,5	54,5	-4,9

Джерело: розраховано на основі [4]

ринок аграрної продукції господарства населення можуть стати потужним інструментом підвищення ефективності використання природно-ресурсного потенціалу сільських територій.

Останні тенденції функціонування сільського господарства України у 2011–2016 рр. свідчать про деякі позитивні зрушення, що відбулися, серед яких: скорочення частки збиткових підприємств на 4,8%; зростання показників ефективності виробництва продукції в розрізі всіх категорій виробників; підвищення продуктивності праці в сільськогосподарських підприємствах, як у рослинницькій, так і у тваринницькій галузях; покращання показників рентабельності діяльності та операційної діяльності сільськогосподарських підприємств відповідно на 5,6% та 8,0%. Водночас масштаби та корисний ефект таких зрушень є недостатніми, зважаючи на сучасні виклики функціонування господарського механізму розвитку сільських територій, що не дає змоги сформувати достатній ресурсний базис для вирівнювання просторово-територіальних диспропорцій економічної безпеки України [5].

Розвиток сільських територій залежить від наявності безперешкодних умов функціонування суб'єктів господарювання, що визначаються конкурентним середовищем на ринку, розвиненістю інфраструктурного забезпечення потреб виробничо-господарських процесів. Наявність таких умов трансформується в якісні зміни господарювання та підвищення рівня конкурентного середовища, що в сукупності формує соціально-економічний ефект нарощення ресурсних потужностей як основи розвитку сільських територій.

Господарські комплекси сільських територій є інвестиційно привабливими з огляду на наявний природно-ресурсний потенціал, дешеву робочу силу та перспективи нарощення аграрного ек-

порту. Спостерігається стійка тенденція до зростання частки капітальних інвестицій у сільське, лісове та рибне господарство, яка у 2016 р. становила 14,1%, що свідчить про стратегічну важливість господарських комплексів сільських територій в організаційній структурі функціонування національної економіки та процесах забезпечення ефективної економіки.

Стратегічними пріоритетами зміцнення національної економіки в аспекті розвитку сільських територій є: перехід до багатофункціонального розвитку сільських територій, стимулювання ділової активності, поліпшення інфраструктури та якості життя сільського населення, підвищення зайнятості сільських жителів, зростання рівня їх добробуту, збільшення надходжень до місцевих бюджетів, стимулювання розвитку місцевих ініціатив, зниження темпів міграції, поліпшення людського капіталу в сільській місцевості та його вікової структури, формування механізмів і засобів забезпечення продовольчої безпеки держави.

Висновки з проведеного дослідження. Розвиток сільських територій в Україні сьогодні є надзвичайно низьким і має поглиблені стагнаційні процеси. Сучасні тенденції функціонування господарського механізму розвитку сільських територій характеризуються скороченням кількості сільських населених пунктів, зменшенням чисельності сільського населення, згортанням мережі роздрібної торгівлі, посиленням негативних міграційних процесів, загостренням проблеми безробіття та погіршенням економічної активності сільського населення. Попри наявність позитивних тенденцій розвитку сільського господарства як базового виду господарської діяльності на сільських територіях, усе ж його обсяги і масштаби залишаються недостатніми, з огляду на наявний природно-ресурсний потенціал.

Перспектива розвитку сільських територій в Україні вирішальною мірою залежить від можливого рівня розвитку сільського господарства та підтримки державою цього процесу. А вже від рівня розвитку економіки сільських територій залежатиме й рівень вирішення соціальних проблем, а також рівень їх екології та збереженості і покращання їх природних ресурсів. Перспективний розвиток сільського господарства як основи економіки села та розвитку сільських територій потребує виваженої пріоритизації організаційно-правових форм господарювання в цій сфері та відповідної політики держави з метою уникнення небажаних економічних, екологічних та соціальних наслідків на селі.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Демографічний паспорт території. Державна служба статистики України. URL: http://database.ukrcensus.gov.ua/Mult/Dialog/statfile1_c_files/pasport1.htm.
2. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
3. Економічна активність населення України 2016 р.: стат. зб. / відп. за вип. І.В. Сенік ; Держ. служба статистики України. Київ, 2017. 205 с.
4. Сільське господарство України за 2016 рік : стат. зб. / відп. за вип. О.М. Прокопенко ; Держ. служба статистики України. Київ, 2017. 246 с.
5. Бойко В.В. Формування господарського механізму розвитку сільських територій в системі економічної безпеки держави: дис. ... док. екон. наук: 21.04.01. Київ, 2017. 440 с.

СТИМУЛЮВАННЯ ПІДПРИЄМНИЦТВА І ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
У СФЕРІ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИSTIMULATION ENTREPRENEURSHIP AND ECONOMIC ACTIVITY
IN THE SPHERE OF HISTORICAL AND CULTURAL HERITAGE

До сфери історико-культурної спадщини належить економічна діяльність, яка використовує ресурс спадщини, існує і розвивається завдяки йому, а саме: культурний туризм і пов'язана з ним індустрія гостинності, історична нерухомість, охорона і репрезентація спадщини, традиційні місцеві ремесла та промисли та ін. Підприємництво при цьому розглядається не тільки як економічна діяльність, але й як відносина дії, які реалізуються нестандартним способом і повинні принести визначений ефект. Однією з таких дій визначається соціальна економіка, яка означає господарську діяльність, що поєднує в собі економічні та соціальні цілі. Влада може підтримувати її різними економічними та неекономічними методами. У статті виділяються й аналізуються такі інструменти підтримки підприємництва, пов'язаного з використанням ресурсів історико-культурної спадщини: адміністративно-правові, інфраструктурні, фінансові та інструменти «м'якої» підтримки, а також роль у цьому процесі бізнес-клімату і кластерів.

Ключові слова: підприємництво, господарська діяльність, економіка культури, історико-культурна спадщина, кластери, локальний розвиток, соціально-культурний сервіс.

К сфере історико-культурного наследия относится экономическая деятельность, которая использует ресурс наследия, существует и развивается благодаря ему, а именно: культурный туризм и связанная с ним индустрия гостеприимства, историческая недвижимость, охрана и репрезентация наследия, традиционные местные ремесла и промыслы и др. Предпринимательство при этом рассматривается не только как экономическая деятельность, но и как отношения и действия, которые реализуются нестандартным способом и должны принести определенный эффект.

Одним из таких действий определяется социальная экономика, которая означает хозяйственную деятельность, сочетающую в себе экономические и социальные цели. Власти могут поддержать ее экономическими и неэкономическими методами. Выделяются и анализируются следующие инструменты поддержки предпринимательства, связанного с использованием ресурсов историко-культурного наследия: административно-правовые, инфраструктурные, финансовые и инструменты «мягкой» поддержки, а также роль в этом процессе бизнес-климата и кластеров.

Ключевые слова: предпринимательство, хозяйственная деятельность, экономика культуры, историко-культурное наследие, кластеры, локальное развитие, социально-культурный сервис.

The sphere of historical and cultural heritage includes economic activity that uses the heritage resource, exists and develops thanks to it, namely: cultural tourism and the related hospitality industry, historical real estate, protection and representation of heritage, traditional local crafts, etc. Entrepreneurship is considered not only as an economic activity, but also relations and actions that are implemented in a non-standard way and should bring a certain effect. One such action is the social economy, which means economic activity that combines economic and social objectives. The authorities can support it by economic and non-economic methods. The following tools to support entrepreneurship associated with the use of historical and cultural heritage resources are identified and analyzed: administrative and legal, infrastructural, financial and «soft» support tools, as well as the role of the business climate and clusters in this process.

Key words: entrepreneurship, economic activity, economy of culture, historical and cultural heritage, clusters, local development, social and cultural service.

УДК 338.486:316.733

Калачова І.І.

д.і.н., професор кафедри
соціальної комунікації
Білоруський державний університет
Ганський В.О.
к.е.н., доцент кафедри
економіки та управління
Мінський інститут підприємницької
діяльності

Постановка проблеми. У сучасних умовах пошуку джерел і резервів економічного зростання в багатьох країнах світу відбувається трансформація поглядів на історико-культурну спадщину, спостерігається відокремлення її як специфічного ресурсу сталого розвитку, використання якого в господарській діяльності протягом тривалого часу ігнорувалося. У суспільстві, ділових та наукових колах відбувається усвідомлення того, що в ХХІ ст. спадщина стає частиною економіки, виходячи далеко за межі сфери культури. Для того щоб ефективно використовувати цей ресурс, необхідно змінити саме ставлення до спадщини: від непотрібного баласту до потенціалу, який може вплинути на соціально-економічний розвиток. Звичайно, витрати на спадщину вищі в кілька разів

порівняно зі звичайними інвестиціями. Наприклад, часто дешевше побудувати новий готель, ніж пристосувати до цієї функції історичний об'єкт. Але не можна, однак, забувати про інші, неекономічні переваги, які таке пристосування принесе місцевій громаді, такі як поліпшення естетики об'єкта спадщини, його оточення і всього населеного пункту, підкреслення унікальності цього місця, що приваблює туристів та інвесторів, а також можливість залучення зовнішніх коштів фінансування не тільки на ремонт і реставрацію, але, наприклад, і на освітню та маркетингову діяльність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найбільш значними в цій сфері є монографічні дослідження й окремі публікації в наукових періодичних виданнях таких авторів, як Г.М. Галуцький,

К.А. Поливач, Р. Прентіс, Д. Ріпкема, Г. Річардс, В. Циншен, Т.Р. Яхіна, К. Ягодинська, Я. Пурхля, І. Санетра-Шеліг, М. Козак, І. Ріццо, А. Мігноса, А. Становіцька та ін. Однак, незважаючи на наявність окремих публікацій у цій галузі, важливі питання стимулювання і підтримки місцевого підприємництва, яке залучає в господарський оборот об'єкти історико-культурної спадщини і спирається на нього, залишаються практично не вивченими, особливо у вітчизняній економічній науці, що визначає високий ступінь актуальності цього дослідження у світлі особливої соціальної значущості цієї проблеми.

Постановка завдання. Метою статті є узагальнення підходів і розгляд методів стимулювання і підтримки місцевого підприємництва, яке залучає в господарський оборот об'єкти історико-культурної спадщини і спирається на нього.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвиток підприємництва забезпечує більш високу якість життя, впливає на людський і соціальний капітал, а також (що важливо) дає певні переваги як підприємцям, так і владі. Саме діяльність місцевих виконавчих органів може істотним чином підтримати розвиток підприємництва, зокрема шляхом створення відповідного бізнес-клімату (в тому числі, з огляду на тематику цього дослідження, для підприємства, пов'язаного з історико-культурною спадщиною) [1, с. 20–31]. Що важливо, як у сучасних наукових концепціях, так і в звичайному сенсі підприємство не сприймається тільки як здійснення господарської діяльності (орієнтованої на прибуток), але набагато ширше – як відносини (окремих осіб або організацій), що приносять передбачувані ефекти, з використанням нестандартних дій та інновацій [2, с. 55–62].

Місцеві виконавчі органи законодавчо зобов'язані сприяти економічній активності, однак законодавство не визначає, в якій формі буде здійснюватися це сприяння, і не вказує інструменти, якими місцеві влади можуть при цьому користуватися. Варто, однак, зазначити, що місцеві органи влади мають у розпорядженні їх досить, серед них можна виділити: дохідні (насамперед податкові інструменти) та витратні (насамперед інвестиції, наприклад, в інфраструктуру). Цей дуже загальний поділ інструментів підтримки підприємництва не є єдиним, який використовується в теорії та практиці економічного життя, і залежно від прийнятого критерію можна по-різному класифікувати інструменти підтримки підприємства.

У межах цього дослідження проведено узагальнення декількох підходів, які можуть з успіхом використовуватися місцевою владою для стимулювання підприємства, пов'язаного з історико-культурною спадщиною. Таким чином, можна виділити такі інструменти:

1. Адміністративно-правові інструменти. До них належать: інструменти планування (створення

таких локальних документів, як локальні стратегії, програми розвитку, програми підтримки малого та середнього підприємництва тощо); інструменти дозволу та адміністративні рішення; визначення принципів управління комунальною власністю (положення про оренду, придбання та продаж); угоди, в тому числі державно-приватне і суспільно-державне партнерство. Стимулювання пов'язаної зі спадщиною підприємницької діяльності може здійснюватися тут шляхом утворення простору, дружнього до творчості та креативної діяльності; визначення зон економічної активності із зазначенням виду преферованої діяльності (наприклад, сільське господарство, пов'язане з традиційною культурою місцевості, такою як виноградарство, вівчарство тощо); визначення цілей розвитку і місця спадщини у локальному розвитку; підтримання або відновлення просторового порядку та культурного ландшафту; надання дозволів, наприклад, на проведення ярмарків (можливість зазначення бажаного зовнішнього вигляду торгових об'єктів, у тому числі з елементами місцевих архітектурних особливостей); співпраця між публічними та приватними інституціями у сфері реалізації публічних послуг.

2. Інфраструктурні інструменти. Сюди належать: дорожні інвестиції (будівництво та модернізація доріг, тротуарів, облаштування велосипедних доріжок тощо); інвестиції в розвиток сучасних інформаційних технологій (включаючи інтернет та зв'язок); комунальні інвестиції (будівництво та модернізація мереж, що впливають на якість життя, як, наприклад, газові мережі, водопровід, каналізація тощо); інвестиції в інфраструктуру, пов'язану з охороною навколишнього середовища, наприклад, установки для роздільного збору відходів, полігони ТПВ та ін.; інвестиції, спрямовані на комплексну підготовку територій для бізнесу; інвестиції в туристичну та супутню інфраструктуру. Інфраструктурні інструменти – це так звана «тверда» підтримка розвитку підприємства. Комунікаційна доступність комунальних послуг, а все частіше й інтернет – все це чинники, що створюють конкурентні переваги в т.ч. і для галузей спадщини. Особливе значення мають тут інвестиції в ЖКГ на історичних об'єктах, а також розвиток дорожньої інфраструктури, що полегшує доступ до об'єктів історико-культурної спадщини (наприклад, об'єднання мережею велодоріжок найбільш визначних об'єктів історико-культурної спадщини певного регіону). Прикладом застосування інструментів із цієї групи може бути ревіталізація певної частини населеного пункту разом із розвитком інфраструктури: комунальної, дорожньої, сучасних технологій і створенням нового громадського простору (з частиною, відведеною для господарської діяльності, наприклад для ресторану або об'єктів торгівлі), призначеного для активного відпочинку і туризму.

3. Фінансові інструменти. До них належать: місцеві податки; місцеві збори; системи грантів і кредитів. Це сприяння підприємницькій діяльності, пов'язаній зі спадщиною (так званої галузі спадщини) шляхом податкових пільг, грантів, кредитів та ін.

4. Інструменти «м'якої» підтримки. Це велика група інструментів, що включає: навчання та консультації; організаційну підтримку, наприклад, через центри підтримки підприємництва та інвестицій та ін.; рекламно-інформаційні інструменти (інтернет-портали, участь громади у рекламних виставках і ярмарках тощо); координуючі інструменти, які ініціюють і підтримують співробітництво між установами та організаціями, важливими для розвитку підприємництва; поширення оцифрованих даних об'єктів спадщини. У всіх цих інструментах є місце для сприяння підприємницькій діяльності, пов'язаній зі спадщиною. Здійснення цієї підтримки залежить від пріоритетів розвитку, які громада буде визначати в своїй стратегії.

Громади, які бажають ефективно підтримувати підприємництво на своїй території, прагнуть до створення відповідного бізнес-клімату, який формується з безлічі різних аспектів. Основні з них – це ставлення влади до підприємницької діяльності, підхід до державних закупівель, послідовна та дієва стратегія розвитку, підтримка інвесторів, податкова політика, доступ до інфраструктури та комунікаційна доступність, а також імідж (до якого, серед іншого, входить та має не останнє значення загальна естетика населеного пункту) [3, с. 208]. Серед інструментів м'якої підтримки часто застосовуються рекламні інструменти, які можуть приймати форму стратегії просування (стратегії бренду), а у рекламних слоганах апелювати до історико-культурної спадщини [12, с. 47–55].

Іншим інструментом з цієї категорії є інформаційна діяльність, яка, як правило, зливається з рекламною. Її прикладом може бути розміщення на офіційних сайтах адміністративно-територіальних одиниць відомостей про народних майстрів (разом з інформацією про те, чим вони займаються, контактною інформацією, фотогалереєю робіт тощо).

Підприємництво, як зазначалося, це не лише економічна діяльність, але насамперед відносини і дії, які реалізуються нестандартним способом і повинні принести певний ефект. Однією з таких дій є соціальна економіка, яка означає господарську діяльність, що поєднує в собі економічні і соціальні цілі. Основою соціальної економіки є соціальні підприємства, специфіку яких найкраще відображає формулювання: без дивідендів, без втрат. Сферою діяльності соціальної економіки є, зокрема, реалізація багатьох важливих функцій стосовно місцевих громад, в тому числі: активізуючих, соціалізуючих, і насамперед боротьба з широко трактованою соціальною ізоляцією.

Місцеві влади можуть підтримати розвиток соціальної економіки:

– економічними методами – наприклад, через субсидії на заходи в галузі соціальної діяльності;

– неекономічними методами – наприклад, шляхом надання приміщень, земельних ділянок під діяльність (яка не має комерційного характеру).

Також можна без конкурсів та аукціонів передавати комунальне майно юридичним особам, які здійснюють діяльність, зокрема, у сфері культури і туризму (на цілі, не пов'язані з комерційною діяльністю), а також суспільно-корисним організаціям для здійснення статутної діяльності. До нееконічної підтримки належать також консультації: фінансові, юридичні, бухгалтерські, маркетингові та ін. [8, с. 21]. Нарешті, напевно, найголовніше, з погляду порушеної у цьому дослідженні проблематики, місцеві виконавчі органи можуть створювати різного роду розвиваючі партнерства із суб'єктами соціальної економіки та кластери.

Кластер найчастіше розуміється як просторова концентрація підприємств, установ і організацій, які взаємно пов'язані мережею відносин формального та неформального характеру. Те, що їх об'єднує, – це загальні цілі розвитку, спільні дії, цільові ринки або маркетингова стратегія (хоча слід зазначити, що в межах кластера відбувається і конкуренція, кооперація). Кластери також іноді називаються локальною виробничою системою. Важливо відзначити, що кластери – не тільки проста сума індивідуальних суб'єктів, але і структура (у якій відбувається інтенсивний обмін інформацією), яка виникла в результаті взаємодії та синергії, просторова форма організації виробництва, що підвищує гнучкість і конкурентоспроможність.

Прикладом заснованого на спадщині кластера може бути польсько-білорусько-український транскордонний туристичний кластер, створений у 2014 р. Метою кластера є об'єднання зусиль для підвищення якості і різноманітності туристичних послуг. Керівники установ і організацій, які входять у кластер, формують раду, яка за допомогою координаційних структур (виконавчих органів по всі сторони кордону) стежить за реалізацією встановлених завдань. Головні завдання кластера – це розвиток та просування спільного польсько-білорусько-українського туристичного продукту з використанням потенціалу транскордонного співробітництва; розвиток туристичних послуг з погляду маркетингу, підвищення конкурентоспроможності, розширення ринку; співпраця між Польщею, Білоруссю та Україною з метою реалізації спільних проєктів, створення спільного сайту, підготовка кадрів у сфері туризму та спадщини; аналіз правових вимог і розроблення нових законодавчих ініціатив з метою поліпшення умов для розвитку; пошук джерел фінансування в межах програм Європейського союзу та інших джерел. Діяльність кластера фінансується зі власних коштів учасників угоди, а реалізація проєктів у межах грантів відбувається на засадах партнерства.

Наведені вище інструменти підтримки підприємництва на місцевому рівні можуть бути використані для підтримки конкретних економічних ініціатив, створення послуг і продуктів, які апелюють до історико-культурної спадщини. Будь-яка економічна ініціатива починається з ідеї і ресурсу, на основі якого ідею можна розвивати. Потім потрібен ринок збуту – хтось, хто купить цей продукт або послугу. В цьому важливо бути поміченим, щоби продукт був унікальним, для того щоби був попит на нього. Всі ці класичні елементи підприємництва працюють так само і у разі продуктів і послуг, створених на основі історико-культурної спадщини [11, с. 345–349].

Історико-культурну спадщину можна ввести в господарський оборот, здійснювати діяльність у сфері комерції та надання послуг, використовуючи цей місцевий ресурс. Спадщина дає можливість розвивати особливо ті види підприємницької діяльності, ідея яких заснована на локальності, сусідстві, екології, природі, автентичності та соціальній відповідальності бізнесу. Це дає можливість створити щось унікальне, відмінне від пропозиції конкурентів. Продаж сувенірів іноземного виробництва не приносить стільки переваг, скільки продаж продуктів, зроблених на місці та з місцевої сировини, – варто пам'ятати про це і використовувати інструменти підтримки підприємництва на місцевому рівні. Кожна територіальна громада має свою власну історію, специфіку культури, що є потенціалом для створення неповторної пропозиції. Поєднання традиційних товарів із сучасними методами обробки, презентації, продажу часто народжує інноваційний, дуже конкурентний продукт. Продукти і послуги історико-культурної спадщини створюють нову клієнтуру як серед туристів, які стають все більш свідомими споживачами, так і серед місцевих жителів, які хочуть ідентифікуватися з місцем походження або проживання.

Історико-культурна спадщина дає змогу створити такі продукти і послуги, дохід від яких залишається в місці виникнення. Місцевий продукт пов'язаний з історією, традиціями, культурним ландшафтом, архітектурою і виділяє місто (селище, село) на тлі інших.

До сектору історико-культурної спадщини відносять усю економічну діяльність, яка використовує ресурс спадщини, існує і розвивається завдяки йому, а саме:

а) Культурний туризм. Туризм є сферою діяльності, яка використовує спадщину найбільшою мірою – інвестиції в історичні об'єкти найчастіше продиктовані бажанням саме збільшити туристичний потенціал. Безумовно, туризм буде продовжувати динамічно розвиватися, як і культурний туризм, який полягає в пізнанні унікальності регіону, у наданні туристу певного справжнього враження, специфічного для кожного відвіданого місця [6, с. 68–71]. Тому важлива не тільки охо-

рона об'єктів спадщини, але й їх ревіталізація – створення такої туристичної пропозиції, яка дасть змогу об'єкту спадщини розповідати свою історію, а місцевим жителям на цьому заробляти. Для цього варто об'єднувати цінності матеріальної і нематеріальної спадщини, наприклад, проводити в історичному об'єкті для туристів майстер-класи з традиційних ремесел або хоча б відкрити магазин із місцевою продукцією [4, с. 67–81].

б) Історична нерухомість. Важко оцінити, скільки щорічно пропонується на продаж історичних об'єктів (маються на увазі насамперед об'єкти без охоронного статусу пам'ятки), бо немає про це точних статистичних даних. Щорічно в країнах Європи продаються тисячі об'єктів історичної нерухомості [9, с. 7–12]. Великим ресурсом такої нерухомості володіють саме територіальні громади. Історичні об'єкти – це також і цінні території навколо них, які часто характеризуються привабливим місцем. Купівля історичного об'єкта ставить перед власником декілька проблем, а перед інвестором – безліч складнощів. Зарахувати до них можна серед іншого непередбачені витрати або необхідність отримання додаткових дозволів. Тим не менше, ринок старовинної нерухомості разом зі зростанням конкуренції серед комерційних об'єктів (конференц-залів, готельних та житлових комплексів тощо), згідно з прогнозами експертів, має потенціал розвитку. Місцеві громади можуть до купівлі будівлі спонукати, наприклад, через звільнення від податків або інші інструменти, описані вище. Важливо передати історичну нерухомість ефективному інвестору. Ненадійний власник, не виконуючи належним чином своїх обов'язків із догляду за пам'ятками, призведе об'єкт до деградації. Деградація пам'ятника може викликати соціальні конфлікти, одночасно історичний об'єкт у поганому технічному стані може генерувати все більше проблем, у вирішенні яких владі доведеться брати участь. У такій економічній і соціальній ситуації витрати від передачі історичного об'єкта ненадійному власникові можуть бути для громади дуже високими [10, с. 92–111].

в) Сфера охорони історико-культурної спадщини. До цієї сфери належить діяльність закладів культури, пов'язаних з охороною спадщини, і суб'єктів у сфері реставраційних робіт, які здійснюють дослідні, рятувальні та наукові дослідження, або фірм, що реалізують будівельні проекти, пов'язані з відновленням історичної нерухомості, а також з іншими роботами на історичних об'єктах [7, с. 11–15]. У разі адміністративно-територіальних одиниць із багатими історичними ресурсами варто підтримати такі місцеві заклади та організації. Сфера охорони історико-культурної спадщини може бути дуже корисною у боротьбі з безробіттям.

г) Галузь традиційних ремесел та промислів. Все частіше споживачі цінують неповторність, оригінальність і якість продукту. Варто розвивати

автентичні продукти і послуги, засновані на місцевому, традиційному ресурсі. Тим часом туристи часто повертаються з відпустки ні з чим, бо не знають, на що витратити свої гроші: продукти скрізь однакові, виробляються серійно не тільки за межами регіону, але навіть країни, не мають ніяких якостей сувеніра для туриста. Традиційні художні ремесла, рукоділля і дизайн є джерелом натхнення для сучасних авторів. Традиційне сільське господарство (продукція, регіональна кухня) разом зі збільшенням екологічної свідомості, інтересом до здорової місцевої їжі є тією галуззю економіки, яка користується все більшою популярністю.

Ці сфери не мають винятково економічного значення – виходячи з певних особливостей спадщини, кожен із видів діяльності, що функціонують у секторі спадщини, має додатковий, соціальний аспект, а їх розвиток може переслідувати й інші, соціальні цілі (наприклад, доступ до культури) [5, с. 119–126]. Розвиток сфер спадщини буде залежати часто від різних видів підтримки зовнішніх суб'єктів, наприклад, місцевої влади, а їхня діяльність, особливо в багатих історико-культурною спадщиною регіонах, може стати важливим джерелом доходів місцевої громади. І цей перелік сфер у секторі спадщини не є остаточним.

Плануючи підтримку підприємництва та його зв'язок з історико-культурною спадщиною, слід дати відповіді на такі питання: 1) чим відрізняється ця територія? Чи можуть туристи і жителі купити сувеніри і місцеві продукти, які вироблені в цій місцевості та які ідентифікуються з нею, чи можуть вони привезти додому щось особливе з цього регіону? 2) яких функцій бракує в місцевій громаді? Чи можна закинутий історичний об'єкт адаптувати так, щоб тим самим підтримати місцеве підприємництво, наприклад, розмістивши в ньому торговий об'єкт або офіс підприємства чи громадської організації, що функціонує в кластері, тощо? 3) чи є цікава пропозиція в кожному доступному для відвідувачів і мешканців об'єкті? Як його можна оживити, запропонувавши співпрацю місцевим виробникам, пропонуючи місцеві продукти, розширюючи пропозицію сучасними інструментами?

Висновки з проведеного дослідження.

Таким чином, є такі інструменти підтримки підприємництва, пов'язаного з використанням ресурсів історико-культурної спадщини: адміністративно-правові, інфраструктурні, фінансові та інструменти «м'якої» підтримки. Важливу роль у цьому процесі відіграє бізнес-клімат, який формується зі ставлення влади до підприємницької діяльності, підходу до державних закупівель, стратегій розвитку, підтримки інвесторів, податкової політики, доступу до інфраструктури, комунікаційної доступності, а також іміджу, включаючи загальну естетику населеного пункту. Підприємництво – це не стільки економічна діяльність, скільки дії, які реалізуються

нестандартним способом. Однією з таких дій є соціальна економіка, яка означає господарську діяльність, що по'єднує економічні і соціальні цілі. Місцеві влади можуть підтримати її розвиток економічними і неекономічними методами. Виконавчі органи можуть створювати різного роду партнерства із суб'єктами соціальної економіки і формувати відповідні кластери. До сектору історико-культурної спадщини належить економічна діяльність, яка використовує ресурс спадщини, існує і розвивається завдяки йому, а саме: культурний туризм, історична нерухомість, сфера охорони історико-культурної спадщини, галузь традиційних ремесел і промислів тощо. Цей перелік сфер сектору спадщини не є остаточним. Головне – це розуміння того, що спадщина є частиною економіки. Для того щоб його ефективно використовувати, необхідно змінити ставлення до спадщини: від непотрібного баласту до потенціалу, який може вплинути на соціально-економічний розвиток.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Галуцкий Г.М. Проблемы экономической оценки памятников истории и культуры и их вовлечение в народнохозяйственный оборот // Вопросы охраны и использования памятников истории и культуры. 1992. № 1. С. 20–31.
2. Поливач К.А. Историко-культурна спадщина як фактор розвитку регіонів та населених місць України // Укр. геогр. журн. 2005. № 1. С. 55–62.
3. Поливач К.А. Культурна спадщина та її вплив на розвиток регіонів України / наук. ред. Руденко Л.Г. К.: Інститут географії НАН України, 2012. 208 с.
4. Прентис Р. Опыт становления и развития культурного туризма / пер. с англ. – СПб.: Изд-во СПбГУЭФ, 2001. 231 с.
5. Рипкема Д. Экономика исторического наследия. Практическое пособие для руководителей / пер. с англ. М.: Билдинг Медиа Групп, 2006. 156 с.
6. Масштабы и значение культурного туризма в Европе // Art менеджер. 2003. № 1. С. 68–71.
7. Циншен В. Историко-культурный туризм и развитие туристических городов // Культура народов Причерноморья. 2002. № 35. С. 11–15.
8. Яхіна Т.Р. Економічна оцінка територіальних ресурсів історичних міст України (на прикладі історичного міста Полтави): Автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.10.01 / Харк. нац. академія міського господарства. Харків, 2004. 21 с.
9. Dziedzictwo kulturowe ma znaczenie dla Europy / K. Jagodzińska, J. Purchla, J. Sanetra-Szelig. Warszawa: Międzynarodowe Centrum Kultury. 2015. 46 s.
10. Kozak M. Dwory, pałace i zamki – kosztowne pamiątki czy zasób w rozwoju? // Studia Regionalne i Lokalne. – 2008. No 1. S. 92–111.
11. Rizzo I., Mingosa A. Handbook on the Economics of Cultural Heritage. Northampton: Edward Elgar Publishing Inc., 2013. 640 p.
12. Stanowicka A. Możliwości wykorzystania dziedzictwa kulturowego w kreowaniu wizerunku regionu // Studia Ekonomiczne i Regionalne. 2013. No 2. S. 47–55.

РЕФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ ЯК ЧИННИК СТІЙКОГО РОЗВИТКУ

REFORMING STATE SOCIO – ECONOMIC POLICY OF UKRAINE AS FACTOR OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT

У статті обґрунтовано сутність державного регулювання економіки, опрацьовано основні підходи, напрями та інструменти державного впливу на перебіг економічних процесів. Проаналізовано питання підвищення ефективності державного регулювання економіки. Характеризується мета державного регулювання та визначаються форми його успішного здійснення. Розглянуто причини необхідності втручання держави в становлення економіки. Вказано принципи успішного досягнення цілей державної економічної політики.

Ключові слова: державне регулювання, трансформація, економіка, ринкова економіка, механізм державного регулювання, виробництво, власність.

В статье обоснована сущность государственного регулирования экономики, обработаны основные подходы, направления и инструменты государственного влияния на ход экономических процессов. Проанализированы вопросы повышения эффективности государственного регулирования экономики. Характеризуется цель государственного регулирования и

определяются формы его успешного осуществления. Рассмотрены причины необходимости вмешательства государства в становление экономики. Указаны принципы успешного достижения целей государственной экономической политики.

Ключевые слова: государственное регулирование, трансформация, экономика, рыночная экономика, механизм государственного регулирования, производство, собственность.

In the article the essence of state regulation of the economy, the main approaches worked, directions and instruments of state influence on the economic processes. Analyzed the issue of increasing the effectiveness of state regulation of the economy. Characterized purpose of government regulation and determined forms its successful implementation. Causes necessity of state intervention in the economy becoming. This principle successfully achieve the objectives of economic policy.

Key words: government regulation, transformation, economy, market economy, the mechanism of state regulation, production, property.

УДК 338.2

Мельник В.В.

к.е.н., доцент кафедри економіки та соціально-поведінкових наук Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Постановка проблеми. Питання розвитку і територіальної взаємодії є надзвичайно актуальними для України, адже відсутність обґрунтованої політики соціально-економічного розвитку всієї держави може привести до зростання диспропорцій та загострення економічних, політичних і соціальних проблем у регіонах. Налагодження ефективного та сталого соціально-економічного розвитку займає ключове місце у системі сучасної державної політики України. Адже доведено, що для досягнення відповідного соціально-економічного розвитку необхідною є наявність механізмів, функціонування яких забезпечує збалансованість і сталий розвиток усіх територій, їх інвестиційну привабливість, зменшення територіальних диспропорцій та ефективно державне регулювання тощо.

На державному рівні проголошено, що регулювання соціально-економічного розвитку належить до пріоритетних завдань і є одним із ключових положень процесу становлення нової моделі соціально орієнтованої ринкової економіки в Україні, вагомим інструментом забезпечення територіальної цілісності та стабільності в державі. Зміцнення державності країни вимагає створення цілісного господарського механізму з ефективним використанням місцевих ресурсів, переваг територіального поділу праці та уникнення ускладнень на політичному, економічному та соціальному підґрунті, що має забезпечити відповідна загальнодержавна політика.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання соціально-економічного розвитку суспільства досліджували у своїх роботах такі зарубіжні вчені, як Й. Шумпетер, З. Бжезинський, В. Леонтьєв, У. Ростоу, Р. Солоу. У вітчизняній економічній науці проблеми соціально-економічного розвитку вивчали Б.М. Данилишин, В.Д. Базилевич, А.К. Василевський, В.М. Геєць, О.П. Кірдан, С.В. Мочерний, Ю.М. Пахомов, В.О. Стойка тощо. Різні аспекти соціально-економічних проблем і стратегічних пріоритетів розвитку розглядаються в працях О.Ю. Амосова, О.В. Безуглого, О.С. Конопцева, С.В. Краснопорова, В.В. Мамонова, О.В. Ольшанського, Н.М. Мельтюхової та ін. дослідників. Проте наявні дослідження присвячені в основному економічним, теоретичним і прикладним проблемам державного регулювання соціально-економічного розвитку. Разом із тим науковцями мало уваги приділяється іншим проблемам державного регулювання соціально-економічного розвитку територіально-адміністративних одиниць.

Постановка завдання. Метою статті є обґрунтування необхідності вдосконалення системного дослідження питань державного регулювання сталого розвитку України в контексті соціально-економічних змін.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ефективна соціально-економічна політика має забезпечувати високий рівень життя, про що наголошують у багатьох наукових публікаціях.

Це ж досягається лише тоді, коли людина забезпечена самим необхідним, а також відповідними об'єктами соціальної інфраструктури, що повною мірою задовольняють її запити. Крім цього, на рівень життя впливають певні якісні характеристики, пов'язані з розвитком суспільства, зокрема зі ступенем забрудненості навколишнього середовища, шумовим фоном, станом здоров'я, рівнем розвитку системи охорони здоров'я тощо.

Таким чином, подолання негативних явищ соціально-економічного розвитку та складних і суперечливих процесів сучасних суспільних трансформацій передбачає необхідність проведення виваженої та ефективної державної політики. «Складність нашої економічної ситуації, – зазначає проф. О.М. Шаров, – зумовлена багатоджерельністю її проблем». І причиною цього, на його думку, є «політика невизначеності в усіх її проявах [20, с. 62]. Тому вирішення проблем сталого соціально-економічного розвитку вимагає зміни пріоритетів, нових підходів та політичної волі урядових структур.

Здійснення державного регулювання територіального розвитку в Україні стикається з багатьма труднощами. Перепонами державного регулювання розвитку територій є відсутність єдиної нормативно встановленої процедури «відбору» регіональних проблем для прийняття рішень на державному рівні. До головних перешкод на шляху забезпечення ефективного державного регулювання соціально-економічного та екологічного розвитку в Україні можна віднести: відсутність системного підходу до регіональної політики, невизначеність стратегічних перспектив регіонального розвитку; недостатнє використання наявних інструментів державного регулювання, спрямованих на стимулювання розвитку регіонів, у тому числі депресивних територій; низьку інституційну та фінансову спроможність місцевих органів влади щодо вирішення питань місцевого значення; відсутність дієвих та ефективних механізмів формування місцевих бюджетів на основі гарантованих державою соціальних стандартів надання послуг населенню незалежно від місця проживання; незавершеність формування та недосконалість моделі управління на регіональному рівні [4, 16, 2].

Державне регулювання територіального розвитку, як і будь-яка інша діяльність держави, потребує також належного нормативно-правового забезпечення. Назріла нагальна потреба у прийнятті та доопрацюванні низки законів та підзаконних актів, які б нормативно закріпили довгострокову концепцію сталого розвитку України. Визначення пріоритетів і перспектив, адекватне формування цілей розвитку кожного конкретного регіону з урахуванням наявного ресурсного забезпечення потребує запровадження стратегічного підходу до державного регулювання регіонального розвитку [9, с. 21].

Актуальність використання стратегічного підходу визначається також активізацією європейської інтеграції та міжрегіональним співробітництвом на рівні регіонів України та регіонів ЄС як спосіб виявлення конкурентних переваг економічних агентів і національної економіки загалом. Це ставить перед нашою державою низку актуальних завдань, пріоритетного значення, серед яких набувають: реформування владних відносин, визначення стратегії реалізації принципів сталого розвитку на національному, регіональному та місцевому рівнях; дотримання збалансованого соціально-економічного розвитку регіонів та підвищення їх конкурентоспроможності [11, с. 151].

Пріоритетні завдання державного управління сталим регіональним розвитком визначають зміст державного регулювання соціально-економічного розвитку регіонів як систему, яка: 1) ґрунтується на здатності до саморозвитку та відтворення; 2) забезпечується децентралізацією та синергією; 3) визначається функціональним та інституціональним способом організації взаємодії елементів; 4) забезпечується сукупністю здійснюваних органами місцевого управління, громадою та державою стратегічних заходів. Розроблення власної стратегії державного регулювання сучасних регіонів України в умовах реалізації її структурно інноваційної моделі економічного розвитку та досягнення рівня сталого економічного зростання на рівні всіх регіонів може базуватися на засадах закордонного досвіду стратегічного бачення економічного зростання. Зокрема, у «Стратегії для Польщі» розробленій міністром фінансів Польщі Г. Колодко, економіка має розглядатися як суспільна, соціальна і ринкова [13].

Оскільки сталий розвиток національної економіки є неможливим поза соціумом, без широкого залучення до нього широких верств населення, то подолання кризи соціального складника економічної політики держави слід шукати на засадах забезпечення суспільного консенсусу. У ХХІ ст. конкурентоспроможними будуть держави, здатні скористатися власним історичним досвідом і використати найкращі характеристики інших моделей для мобілізації ресурсів за допомогою ефективної системи стратегічного планування, налагодження механізмів взаємодії з громадянським суспільством та інвестування в соціальні програми [1, с. 15].

У розвинених країнах дедалі більше концентруються ресурси на стратегічних напрямках, використовуючи для цього значні бюджетні кошти, стратегічне планування, промислово політику. П. Єщенко з цього приводу зауважує, що саме ті країни, які відійшли від неоліберальної моделі й опираються на визначальну роль держави в економічному розвитку, забезпечили сприятливі умови для модернізації національної економіки [7, с. 5].

Сумніви у традиційних та випробуваних на попередніх етапах еволюційного розвитку суспільства інструментах регулювання ліберальної моделі економіки ґрунтуються на поширенні практики отримання неочікуваних і навіть протилежних бажаним результатів державних регуляторних впливів [14, с. 19].

У багатьох країнах стимулювання споживчих витрат домашніх господарств тривалий час використовувалося як засіб антикризової політики, однак це не привело до відповідного збільшення схильності до нагромадження, а отже, не змогло перетворитися на механізм стимулювання інвестиційної діяльності. Бюджетна консолідація і податкова лібералізація виявили, що негативний вплив від зменшення державних видатків є більш значним, ніж вплив скорочення ставок оподаткування на активність суб'єктів господарювання. Натомість скорочення бюджетних витрат зменшує вплив уряду на сукупний попит і знижує дію вмонтованих бюджетних стабілізаторів. За незначного внутрішнього попиту відбувається надмірна концентрація на напрямках із гарантованою ліквідністю продукції та зниження пропозиції відповідно до попиту, що скорочується, а фінансові ресурси суб'єктів господарювання використовуються не досить ефективно через зниження мотивації до інвестування [8, с. 42–43].

Виважена економічна політика на перше місце ставить результативність економічних інструментів. За сучасних умов уже недостатньо результативними є такі методи, як тарифні обмеження, використання державного замовлення, зміна облікової ставки, обмінного курсу, маніпулювання ставками оподаткування. Держава повинна здійснювати стратегічний вплив на економіку, вибудовуючи свою політику на принципах, які доповнюють дію традиційних ринкових важелів [6, с. 58]. Таким чином, виважена економічна політика передбачає обрання оптимального, спроможного забезпечити необхідні результати інструментарію регулювання макроекономічних процесів. Для цього мають бути враховані середовище, в якому здійснюється політика, суб'єкт, який її здійснює, наявність ресурсів і можливостей тощо. Однак при цьому досягається синергетичний ефект ендогенного розвитку на засадах подолання кризи довіри в суспільстві [18, с. 69–77]. В умовах України реалізація такої економічної політики має відбуватися через поглиблення інституційних реформ і доповнення ринкових інструментів державною політикою, спрямованою на забезпечення стійкого економічного зростання. Натомість державна політика у розвинених країнах щоразу більшою мірою сприяє «вмонтуванню» позитивного потенціалу співпраці у механізми конкуренції, а також делегуванню влади об'єднанням підприємств [17, с. 18].

Держава повинна через структурні зрушення цілеспрямовано формувати інституційне підґрунтя для сприйняття економікою позитивних сигналів

до економічного зростання. Зокрема, замість необґрунтованого виокремлення пріоритетних галузей слід забезпечити спроможність економіки без зовнішнього втручання визначати й підтримувати ті пріоритети, які справді здатні сприяти модернізації та зміцненню конкурентоспроможності. Здебільшого такими інструментами є функціональна підтримка експортної діяльності, інвестиційно-інноваційної діяльності, структуризація фінансової системи для підвищення інвестиційного потенціалу економіки, створення робочих місць, розвитку підприємництва тощо. Водночас самодостатній внутрішній ринок, як зазначають А. Мазаракі та В. Лагутін, підвищує роль ендогенних чинників у моделі національного економічного розвитку [15, с. 14].

Вчені з Інституту економіки та прогнозування НАН України обґрунтовують необхідність переходу української економіки на засади реконструктивного розвитку. При цьому наголошується на важливості державних інвестицій, які повинні стати елементом обов'язкових видатків уряду. Реконструктивний тип економічного розвитку має ґрунтуватися на засадах інституційної спроможності усунення суперечностей у трикутнику «суспільство – держава – економіка». Концепція реконструктивного розвитку має важливе значення для України, оскільки зумовлює необхідність зміни принципів вирішення господарських проблем. Структурні зрушення в економіці повинні динамізувати розвиток внутрішнього ринку, сприяти підвищенню життєвого рівня населення. Реконструктивний розвиток є соціально спрямованим, що передбачає збалансування інтересів усіх категорій домашніх господарств [3, с. 10].

Роль держави в економіці доцільно досліджувати у межах неоінституційно-міжпарадигмального синтезу, який об'єднує розгляд економічної проблематики у широкому суспільному контексті та взаємодії з іншими галузями наук, ідеї реформування економіки з позицій суспільного контролю та державного регулювання. У межах такого підходу державу можна визначити як особливий тип організації, що фундаментально відрізняється від інших організацій, які функціонують в економіці [10, с. 38].

Висновки з проведеного дослідження. За сучасних умов ринкових перетворень державне регулювання територіального розвитку має стати ключовою ланкою. При цьому важливо відзначити, що воно формується під впливом багатьох факторів, певна сукупність яких створює підвалини теоретичних засад і посилення відповідних територіальних впливів. Тобто є проблеми регулювання розвитку, які зумовлені складними взаємопов'язаними природними, просторовими, економічними, політичними і соціальними суперечностями, що зумовлено досить значною неоднорідністю територіальних складників країни та великою поліструктурністю організації влади.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Артьомова Т. Відносини суспільного відтворення в Україні у контексті трансформації моделей державного управління. Економічна теорія. 2016. № 3. С. 5–17.
2. Bozeman B., Straussman J.D. *Public Management Strategies*. San Francisco: Jossey-Bass, 2000.
3. Геєць В.М. Особливості взаємозв'язку економічних і політичних передумов реконструктивного розвитку економіки України. Економіка України. 2016. № 12. С. 3–21.
4. Герасимчук З.В. Економічна безпека регіону: методика оцінки та стратегія забезпечення / З.В. Герасимчук, Н.С. Вавдіюк // Соц.-екон. дослідж. в перехід. період: Зб. наук. пр. 2005. Вип. 2. С. 426–445.
5. Даниленко А.І. Фінансові аспекти управління економічним розвитком. Економіка України. 2015. № 10. С. 4–22.
6. Данилишин Б.М. Тактика еволюціонізму в сучасному економічному розвитку світу (в аспекті Третьої та Четвертої промислових революцій). Економіка України. 2016. № 8. С. 44–61.
7. Єщенко П.С. До інновацій та стратегічних пріоритетів шляхом об'єднання "невидимої" та "видимої" руки. Економіка України. 2016. № 5. С. 3–16.
8. Жаліло Я. Особливості реалізації економічної політики держави в умовах сучасних тенденцій суспільного розвитку. Економічна теорія. 2016. № 1. С. 39–52.
9. Жихор О.Б. Модель державного регулювання розвитку регіону: стратегічні, тактичні та операційні напрями / О.Б. Жихор, Н.В. Кузьминчук // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. 2013. № 1(16). С. 21–25.
10. Жукова А. Альтернативність економічного розвитку держави з погляду інституціонального підходу. Економічна теорія. 2016. С. 33–45.
11. Іляш О.І. Пріоритети державного регулювання у сфері соціально-економічної безпеки України / О.І. Іляш, Васильців Т.Г. // Стратегічні пріоритети. 2014. № 3(32). С. 150–156.
12. Кірдан О.П. Особливості забезпечення ефективного розвитку аграрного сектора економіки України та збалансованості учасників аграрного ринку / О.П. Кірдан // Економічний вісник університету: Збірник наукових праць учених та аспірантів ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», 2015. Випуск 25/1. С. 7–10.
13. Колодко Гжегож. Четверть століття трансформацій / Гжегож Колодко [Електронний ресурс]. Виступ в Інституті економіки та прогнозування НАНУ, травень 2014 р. URL: <http://f.ief.org.ua/kolodko.pdf>.
14. Лагутін В.Д. Економічна політика держави: сутність, етапи, механізми. Економічна теорія. 2006. № 4. С. 16–26.
15. Мазаракі А.А., Лагутін В.Д. Внутрішній ринок України в умовах дисбалансів між виробництвом і споживанням. Економіка України. 2016. № 4. С. 4–18.
16. Мельтюхова Н.М. Державне управління як єдність діяльності та відносин: [монографія] / Н.М. Мельтюхова. Х.: Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2010. 204 с.
17. Полтерович В. Позитивное сотрудничество: факторы и механизмы эволюции. Вопросы экономики. 2016. № 11. С. 5–23.
18. Райнерт Ерік С. Як багаті країни забагатіли... і чому бідні країни лишаються бідними ; пер. з англ. П. Таращука. К.: Темпора, 2014. 443 с.
19. Стойка В.О. Інновації як чинник забезпечення ефективного суспільного виробництва / В.О. Стойка // Інвестиції: практика та досвід. 2015. № 6. С. 28–31.
20. Шаров О.М. Синдром невизначеності української економіки / О.М. Шаров // Економіка України. № 6. 2015. С. 61–65.

АНАЛІТИКО-СТРАТЕГІЧНІ АСПЕКТИ СИСТЕМОЇ СТІЙКОСТІ ІННОВАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ¹

ANALYTICAL AND STRATEGIC ASPECTS OF SYSTEM STABILITY OF INNOVATION SYSTEM

Стаття присвячена розробленню теоретико-методологічних основ теорії системної стійкості інноваційної системи в контексті системної парадигми інноваційного розвитку. Проаналізовано можливості використання інструментарію «розумної» спеціалізації для реалізації принципу системної оптимізації шляхом розвитку інноваційних мереж у високотехнологічних секторах з урахуванням впливу міжнародного чинника. Визначено основні завдання держави в контексті нової інноваційної політики. Запропоновано концептуальні основи механізму забезпечення системної стійкості національної інноваційної системи. На прикладі виробництва, що базуються на алюмінієвій та літійовій сировині, розроблено схему реалізації стратегії «розумної спеціалізації».

Ключові слова: системна стійкість, інноваційна система, проект, інститути, стратегія.

Стаття посвящена разработке теоретико-методологических основ системной устойчивости инновационной системы в контексте системной парадигмы инновационного развития. Проанализированы возможности использования инструментария «умной специализации» для реализации принципа системной оптимизации путем развития инновационных сетей в высокотехнологических секторах с учетом влияния международного

ного фактора. Определены основные задачи государства в контексте новой инновационной политики. Предложены концептуальные основы механизма обеспечения системной устойчивости национальной инновационной системы. На примере производств, которые базируются на алюминиевом и литиевом сырье, разработана схема реализации стратегии «умной специализации».

Ключевые слова: системная устойчивость, инновационная система, проект, институты, стратегия.

The article is devoted to development of theoretical and methodological foundations of system stability theory of innovation system in the context of innovation development system paradigm. The possibilities of using the «smart specialization» toolkit for the implementation of the principle of system optimization through the development of innovation networks in high-tech sectors, taking into account the influence of the international factor, are analyzed. The main tasks of state in the context of new innovation policy were determined. The conceptual foundations of the mechanism of ensuring the system stability of the national innovation system were proposed. On an example of production based on aluminum and lithium raw materials, the scheme of implementation of «smart specialization» strategy was developed.

Key words: system stability, innovation system, project, institutes, strategy.

УДК 338.1

Омельяненко В.А.

к.е.н., доцент кафедри
бізнес-економіки та адміністрування
Сумський державний педагогічний
університет імені А.С. Макаренка

Красна О.М.

магістрант
Сумський державний педагогічний
університет імені А.С. Макаренка

Постановка проблеми. За умови низьких темпів розроблення та освоєння інновацій, виведення готової продукції на ринки та зростаючого розриву між закупівлями вітчизняної та імпоротної техніки необхідною є нова якість розвитку інноваційної системи. Це зумовлено тим, що в сучасних умовах головним досягненням країни можна вважати саме створення національної інноваційної системи, яка перетворює ідеї в конкурентоздатні товари. В Україні втрата значної частини ресурсів, особливо інтелектуальних, приводить до необхідності одночасно долати внутрішні наслідки системної кризи та забезпечувати умови для входження до світового економічного співтовариства за умови відсутності запасу міцності та необхідних знань для успішної конкуренції на світових ринках.

Для формування в цих умовах сучасної моделі інноваційної розвитку на зміну застарілим підходам повинні прийти нові технології управління розвитком, адаптовані під використання в суспільстві, заснованому на знаннях, що дають змогу широко використовувати системний аналіз і методи моделювання інноваційного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблеми збалансованості економічної системи активно розглядалися у вітчизняному та іноземному науковому дискурсах. Зокрема, Дж. Кейнс акцентував увагу на збалансованості макроекономічних процесів і ролі держави як учасника та організатора економічної діяльності, а В.В. Леонтьєв створив нову модель міжгалузевого балансу. Серед сучасних учених варто відзначити Г.Б. Клейнера, на думку якого, системна збалансованість включає як структурну, так і функціональну узгодженість всіх значущих компонентів економіки як у статичному, так і в динамічному аспектах [1, с. 16].

У дослідженні [2] було обґрунтовано, що застосування нової теорії економічних систем та теорії системної збалансованості може сприяти підвищенню стратегічної стійкості, розвитку та підвищенню ефективності діяльності суб'єктів на макрорівні економіки. У зазначеному дослідженні підкреслюється необхідність переходу до стратегічного режиму управління, в межах якого рішення ухвалюються на основі виділених довгострокових цілей, розроблених сценаріїв розвитку та стра-

¹ Публікація містить результати досліджень, проведених за проектом № 0117U003855 «Інституційно-технологічне проектування інноваційних мереж для системного забезпечення національної безпеки України» та грантом Президента України за конкурсним проектом Державного фонду фундаментальних досліджень «Формування механізмів стратегічного управління в сфері національної безпеки України на основі системної стійкості інноваційної системи»

тегії, що передбачає необхідність змін. Однак, незважаючи на наявність численних публікацій, присвячених питанням системної збалансованості економіки, механізми забезпечення адаптивності ролі держави в розвитку інноваційної системи потребують подальшої конкретизації.

У дослідженні [3] розроблені теоретико-методологічні основи і методика оцінки збалансованості розвитку регіональної соціально-економічної системи, що включає три блоки: стійкості (погодженість розвитку економіки, екології, суспільства), адаптивності (відповідність змін зовнішнього та внутрішнього середовища) і пропорційності (дотримання галузевих, соціально-економічних, територіальних пропорцій і співвідношень системи). Вказаний підхід був розглянутий у наших попередніх дослідженнях для аналітики розвитку національних інноваційних систем у межах стратегії національної безпеки [4; 5].

У дослідженні [6] розглядається розвиток мережевої кооперації у виробництві інноваційної продукції шляхом формування єдиного й взаємопов'язаного з реальним сектором економіки науково-освітнього та інноваційно-технологічного інформаційного простору ділових комунікацій, що утворює інформаційний міст між розробниками інноваційної продукції та інвесторами, зацікавленими в її промисловому освоєнні. У практичному аспекті постає завдання вироблення механізмів координації зазначеного інноваційно-технологічного інформаційного простору.

Тому в умовах необхідності конкурентної інтеграції у глобальну систему інновацій (навіть у разі ізольованого розвитку країни) та вимушеної участі в технологічній конкуренції з транснаціональними корпораціями та країнами сфера відповідальності держави суттєво розширюється [7], що вимагає формування адекватної державної політики.

У дослідженні [8] акцентується увага на тому, що за відсутності єдиних правил вибору, перевірки й синхронізації пріоритетів інноваційного розвитку, загальної аналітичної бази даних, інструментів організаційної підтримки та експертизи навіть країнам з високим інноваційним потенціалом складно формувати й реалізовувати унікальні стратегії, які б повністю відповідали принципам «розумної спеціалізації», що можна розглядати як аналітичну стратегію розвитку. «Розумна спеціалізація» спрямована на використання зв'язків, що виникають між областями економічної діяльності та кластерами. Кластери є елементами інноваційної системи регіону, тоді як «розумна спеціалізація» – це більш широка політика, спрямована на перетворення самої системи.

У дослідженні [7] справедливо акцентується на необхідності постійного оновлення інноваційних стратегій на різних рівнях, оскільки розширилося розуміння ролі національної інноваційної системи

як джерела стратегічних переваг та динамічної ефективності. Саме ці фактори можуть пояснити різницю в стійкості та розвитку різних країн, незважаючи на досить подібні нормативні й економічні умови їх функціонування.

Тому перехід до стратегічної, довгострокової інноваційної політики, вбудованої в усі економічні процеси держави, у т.ч. у промислову політику, є актуальним завданням політики системної стійкості. У межах цього необхідно розглядати цілі інноваційної стратегії та механізми підтримки пріоритетних інноваційних програм і проектів, що задають вектор міжрегіональної та міжнародної взаємодії. Це дасть можливість досягти значних мультиплікативних ефектів розвитку економіки за рахунок міждисциплінарного, міжгалузевого характеру.

У зв'язку з цим актуальним є завдання досліджувати з системних позицій сучасні особливості та взаємозв'язки інноваційних факторів зі стійкістю економічних об'єктів, запропонувати відповідні способи та напрями корекції впливу негативних внутрішніх і зовнішніх трендів, щоб вигідно використовувати наявні конкурентні переваги для розвитку національних компаній та економіки загалом.

Метою статті є розроблення теоретико-методологічних основ системної теорії збалансованості інноваційної системи в контексті просторово-часового підходу і системної парадигми інноваційного розвитку. Для вирішення цього завдання будуть проаналізовані можливості використання інструментарію «розумної» спеціалізації для реалізації принципу системної оптимізації шляхом інтеграції функцій інноваційних мереж у високотехнологічних секторах з урахуванням впливу міжнародного чинника.

Виклад основного матеріалу. Розвиток певної моделі національної інноваційної системи для конкретної країни – це тривалий еволюційний процес, у якому взаємодіють бізнес, держава та суспільство, виконуючи свої традиційні та нові функції. В умовах обмеженості ресурсів актуальним є розроблення інструментарію реалізації принципу системної оптимізації через інтеграцію функцій окремих елементів у межах системи (не треба витратити гроші і час на поліпшення окремого компонента, якщо це поліпшення не приносить користь усій системі).

У цьому контексті політика системної стійкості інноваційної системи дає змогу усунути ризики традиційної інноваційної політики, що були визначені експертами OECD (2013):

- вибір переможців державою (витиснення чи дублювання приватних інвестицій, підтримка неефективних структур (інститутів), заохочення рентоорієнтованої поведінки);

- ефект спадної віддачі від досліджень за концентрації витрат на одних і тих самих напрямках протягом досить тривалого часу;

- послаблення стимулюючого ефекту конкуренції (певний рівень дублювання ресурсів корисний).

На нашу думку, значним потенціалом для політики системної стійкості інноваційної системи володіє концепція «розумної спеціалізації». Ключовою її відмінністю від традиційної промислово-інноваційної політики є інтерактивний процес (процес підприємницького пошуку), у межах якого ринок і приватний сектор досліджують можливості нової (переважно інноваційної) діяльності, тоді як уряд підтримує акторів, здатних найбільш ефективно реалізувати новий потенціал.

Перед розробниками концепції «розумної спеціалізації» стояло завдання поширити державні інвестиції на знання та інновації. Згідно з новою логікою державної політики, підтримка дослідницької діяльності бізнесу у високотехнологічних областях з боку уряду повинна була доповнювати інші виробничі області для розкриття внутрішнього потенціалу та одержання переваг уже на міжнародному ринку. Первісна ідея була досить проста: концентрація публічних ресурсів в інвестиціях у знання стосовно конкретних підприємств з метою зміцнення порівняльних переваг у наявних або нових сферах.

Концептуальні наслідки «розумної спеціалізації» є більш складними й поширюються на три різні області:

1) основна роль наукової, технологічної та економічної спеціалізації в розвитку порівняльних переваг і економічному зростанні країни;

2) політика, спрямована на виявлення пріоритетних сфер діяльності;

3) управлінські рішення, що зміщують провідну роль до регіонів, приватних акціонерів і підприємців у процесі перетворення політики спеціалізації в реальні соціально-економічні результати.

Пропонуємо розширити ідеї «розумної спеціалізації» з урахуванням визначених у статті завдань через інституційне проектування. Тому формування національної інноваційної системи як основи економічного розвитку, здатної протистояти сучасним викликам і загрозам, буде розглянуто в контексті досягнення глобальних стратегічних цілей України. За такої постановки питання під час забезпечення інноваційного складника національної безпеки необхідним є розроблення механізму узгодження розвитку секторальних пріоритетів.

Поєднання інституційного проектування та «розумної спеціалізації» акцентує увагу на інституціоналізації процесів (формати взаємодії бізнесу і влади, вибір та адаптація секторальних (проектних) заходів підтримки, здійснення зворотного зв'язку), які є важливішими, ніж фокус на результатах, які часто неможливо заздалегідь точно визначити.

Для вирішення цього завдання спільної системної й скоординованої роботи інститутів розвитку, здатних надати вирішальну підтримку інноваційному процесу на місцях (найчастіше навіть сильнішу, ніж

підтримка на державному рівні). Коли ми говоримо про розвиток високих технологій, то в цьому разі простого трансферу не досить, йдеться про адаптацію інноваційних технологій, а процес впровадження можна розглядати як окрему інновацію.

На основі попередніх досліджень [9; 10] відзначимо, що це можна зробити, проаналізувавши процеси на двох рівнях, таких як рівень життєвого циклу інноваційного підприємства, у межах якого можна виділити традиційні етапи розвитку, до яких прив'язані фінансові потоки та вплив відповідних інститутів інноваційної системи, та рівень життєвого циклу інноваційного продукту, етапи якого дають змогу виявити проблеми та бар'єри для створення інноваційного продукту й виведення його на ринок, а також пов'язати життєві цикли інноваційного продукту та підприємства (інноваційної мережі, проекту тощо), на якому він створюється. Відповідно ми приходимо до завдання періодичного розроблення і коригування пріоритетних напрямів розвитку науки й техніки та переліку критичних технологій через інноваційні проекти державного значення.

Рис. 1 ілюструє концептуальну схему «розумного інституційного проектування», що ґрунтується на врахуванні глобальних інноваційних тенденцій, їх вплив на створення та абсорбцію знань, а також на якісний рівень управління, що визначатиме довгострокову конкурентоспроможність і стійкість для компаній і національної економічної системи загалом.

На прикладі виробництв, що базуються на алюмінієвій та літєвій сировині, розглянемо використання принципів системної стійкості для інституціональних механізмів координації розвитку високотехнологічних виробництв. Україна має значні запаси алюмінію, що переважно експортується в злитках. Шляхом упровадження додаткових процесів можна виробляти алюмінієвий порошок для 3D-принтерів (провідна технологія Індустрії 4.0), вартість якого в 30 разів вища порівняно зі злитками [11]. У цьому разі можуть відкритися ринки автомобільної промисловості КНР та Індії, де активно розвивається виробництво електричного транспорту, а відповідно, зростає попит на легкі та міцні матеріали.

На рис. 2 показана схема розвитку виробництв, що базуються на алюмінієвій та літєвій сировині. На прикладі практично єдиного виробництва алюмінію в Україні (Запорізький алюмінієвий комбінат, паспортна потужність 100 тис. тон металу на рік) бачимо відсутність стратегічного підходу до розвитку (або збереження) високотехнологічних виробництв. На прикладі цього підприємства ми бачимо і міжнародний складник, адже іноземні партнери будуть вкладати ресурси, коли держава забезпечить не лише безпеку інвестицій, а й прибутковість капіталу.



Рис. 1. Концептуальна схема «розумного інституційного проектування»

Джерело: розроблено автором

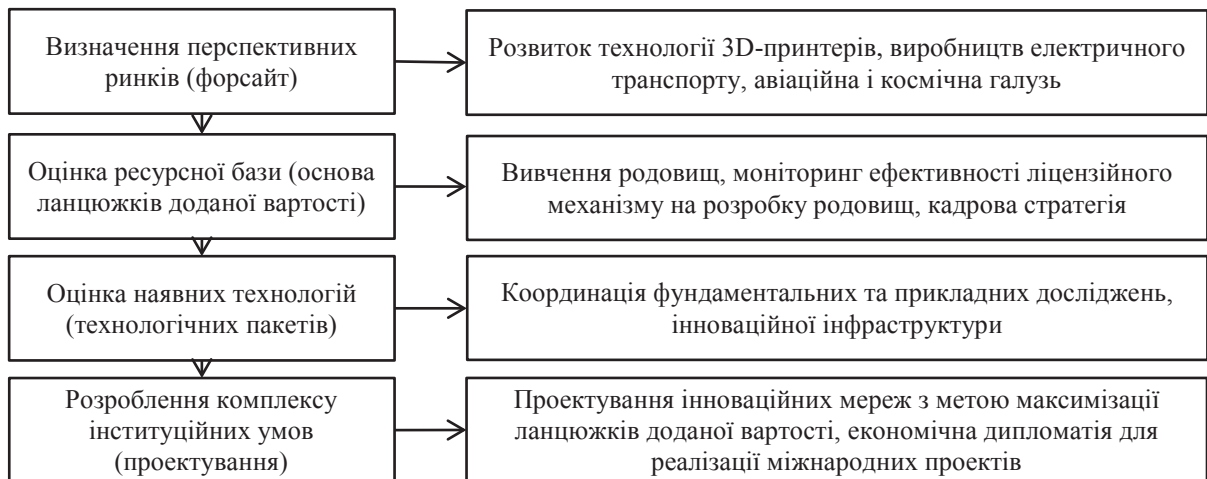


Рис. 2. Схема «розумного інституційного проектування» для окремих секторів

Джерело: розроблено автором

З огляду на специфіку виробництва, а саме високу частку вартості електроенергії в собівартості продукції, підприємство до 2005 р. користувалося перевагами у вигляді пільгового диференційованого тарифу. Останні надії на вигідні умови вичерпалися в березні 2009 р., коли ціна електроенергії підвищилася до 9,7 центів за кВт (45,5% собівартості

виробництва алюмінію), тоді як в цей період вартість енергоресурсу для підприємств Російської Федерації становила близько 4 центів [11].

В аналітичному дослідженні [12] підкреслюється, що у XXI ст., яке обіцяє стати сторіччям літню, Україна може стати одним з основних міжнародних виробників цього металу. У 1990-х рр. літій

коштував \$1,5 тис за тонну, а у 2017 р. сягнув уже \$20 тис. за тонну. Запаси оксиду літію в Україні, за оцінками, сягають 500 тис тонн. В цих умовах варто координувати створення циклів відповідних виробництв та міжнародних партнерств.

Під час розроблення політики розвитку в контексті системної стійкості варто враховувати, що окремі технологічні напрями тільки починають формуватися, що дає можливість вмонтуватися в них і зайняти свою нішу. За основу політики розвитку має бути взята сировинна база, оцінка конкретного попиту на похідні цієї сировини та можливості надбудови додаткового процесу переробки. У цьому разі наявність сировинної бази металів – це конкурентна перевага, яку необхідно використовувати через формування (інституційне проектування) відповідних ланцюжків доданої вартості.

На цих прикладах ми бачимо, що основне завдання полягає в підвищенні конкурентоспроможності за рахунок зниження вартості видобутку, транспортування та інших процесів на початкових етапах розвитку виробництв. На наступному етапі необхідно створити можливості для створення доданої вартості шляхом подальшої переробки сировини, тобто розвивати відповідні технології та інноваційні мережі.

Висновки з проведеного дослідження.

У сучасних умовах механізми системної стійкості розвитку на основі інновацій тільки починають розроблятися, хоча в низці країн вже реалізуються масштабні експерименти з їх упровадження для реалізації національних проектів і програм.

У дослідженні було визначено, що критерію системної стійкості відповідає створення національної інноваційної системи, що забезпечує ефективну взаємодію всіх її секторів. Запропонована у статті методологія «розумного інституційного проектування» дає можливість розглядати стан інноваційного складника національної безпеки України з позицій реалізації національних інтересів і визначити перелік ключових пріоритетів, що дозволять забезпечити ефективну нейтралізацію загроз, як реальних, так і потенційних (визначених на основі форсайт-досліджень), і тим самим підтримувати відповідний рівень системної стійкості. Методологія «розумного інституційного проектування» робить можливим обґрунтування перспективних напрямів державного регулювання, що націлені на активізацію інноваційних процесів в економіці України за пріоритетами. На прикладі можливостей розвитку високотехнологічних комплексів України запропоновано схему інноваційного розвитку і

забезпечення безпеки через створення макроумов, удосконалення функцій стратегічного планування, організації, контролю та координації діяльності.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Клейнер Г.Б. Системная сбалансированность экономики и цены единого уровня. В кн.: Белкин В.Д. Избранные труды. Т. 1. М.: ЦЭМИ РАН, 2015. С. 11–19.
2. Рыбачук М.А. Сбалансированность системной структуры как необходимое условие для стратегической устойчивости предприятия. Вестник ВГУ. Серия: экономика и управление. 2015. № 1. С. 140–146.
3. Ханалиев Г.И. Устойчивость, пропорциональность и адаптивность развития региональной системы. Социально-экономические явления и процессы. 2011. № 8.
4. Kudrina O., Omelyanenko V. Research framework for system security of technological & innovation systems. Baltic Journal of Economic Studies. 2018. Vol. 4. № 1. pp. 248–254.
5. National Security & Innovation Activities: Methodology, Policy and Practice: monograph / edited by O. Prokopenko, V. Omelyanenko, Yu. Ossik. – Ruda Śląska: Drukarnia i Studio Graficzne Omnidium, 2018. P. 190–200.
6. Мизюн В.А. Инновационные формы и механизмы государственного и муниципального управления. Корпоративный менеджмент. 2014. URL: http://www.cfin.ru/anticrisis/macroeconomics/government_program/state_municipal_management.shtml.
7. Иващенко Н.П. Велиханова Н.А. Формирование ключевых элементов инновационной экосистемы. URL: https://www.msu.ru/projects/amv/doc/h6_1_6_1_nom1_2.pdf.
8. Егорова А. «Умная специализация» – новый виток кластерной политики? Аналитика. 2016. URL: <http://oecd-russia.org/analytics/umnaya-spetsializatsiya-novyy-vitok-klasternoj-politiki.html>.
9. Красна О., Омеляненко В. Фінансове забезпечення інноваційного процесу у сфері національної безпеки. Вісник АПСВТ. 2018. № 3. С. 51–65.
10. Омеляненко В.А. Науково-методичний підхід до аналітичного забезпечення проектів розвитку технологічних систем. Управління проектами та розвиток виробництва. 2016. № 2(58). С. 18–25.
11. Михайлівська І. Виробництва алюмінію в Україні більше немає. Історія знищення ЗАлКу. Главком. 25 вересня 2017. URL: <https://glavcom.ua/publications/virobnictva-alyuminiyu-v-ukrajini-bilshe-nemaje-istoriya-znizhchennya-zalku-439457.html>.
12. Качук Д. «Біла нафта»: як Україна може заробити на «літєвій лихоманці». Економічна правда. 31 січня 2018. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2018/01/31/633606/>.

MULTI-FUNCTIONAL DEVELOPMENT OF RURAL AREAS

БАГАТОФУНКЦІОНАЛЬНИЙ РОЗВИТОК СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

Multi-functional development of rural areas oriented to simulate self-development in conditions of decentralization. The article demonstrates the results of using sociological survey method for assessment of the existing state of development. It also uses statistical method for analysis and model formation and expert assessments method – to develop mechanisms for overcoming existing asymmetries and disproportions. The analysis of the dynamics of the formation of rural territories has been done. The prospects for their development have been modeled, the prospects of growth have been conceptually outlined through the expansion of the settlement network. Private investments in the development of territories are economically, socially and environmentally justifiable and do not require additional budgetary expenses.

Key words: rural multifunctional development, family homestead settlement, self-identification, inclusion, management.

Встановлено, що багатофункціональний розвиток сільських територій орієнтований на саморозвиток в умовах децентралізації. Продемонстровано результати використання соціологічного опитування для оцінки наявного стану розвитку сільських територій. За допомогою статистичного та експертного підходів розроблено механізм подолання наявних асиметрій і диспропорцій. Проаналізовано динаміку формування сільських територій, змодельовані перспективи їх розвитку.

Концептуально окреслені перспективи зростання за рахунок розширення мережі поселень. Доведено, що приватні інвестиції у розвиток територій економічно, соціально та екологічно виправдані і не вимагають додаткових бюджетних витрат.

Ключові слова: багатофункціональний розвиток сільських територій, родові поселення, самоідентифікація, інклюзія, управління.

Установлено, що багатофункціональне развитие сельских территорий ориентировано на саморазвитие в условиях децентрализации. Продемонстрированы результаты социологического опроса для оценки существующего состояния развития сельских территорий. С помощью статистического и экспертного подходов разработан механизм преодоления существующих асимметрий и диспропорций. Проанализирована динамика формирования сельских территорий, смоделированы перспективы их развития. Концептуально обозначены перспективы роста за счет расширения сети поселений. Доказано, что частные инвестиции в развитие территорий экономически, социально и экологически оправданы и не требуют дополнительных бюджетных затрат.

Ключевые слова: многофункциональное развитие сельских территорий, родовые поселения, самоидентификация, инклюзия, управления.

UDC 331.101.262

Plotnikova M.F.

Candidate of Economic Sciences,
Senior Lecturer at Department
of Innovative Entrepreneurship
and Investment Activities
Zhytomyr National Agroecological
University

Problem statement. Issues of development of socio-economic systems are the most urgent from the point of view of determining its essence and factors of provision. The relatively slow nature of the development of productive forces as a condition for the formation and change of economic systems until the twentieth century. (economic management was based on the stochastic use of tools and mechanisms of negative feedback of complex open nonlinear unbalanced systems, which can be considered as a socially right) is now under the influence of transformations that accelerated the rate of change of basic homeostasis on the basis of tools of mechanisms of positive feedback as a continuous process. The change of the object of influence from the state of the environment on the causes and mechanisms of the change is due to the integrity of the management process as a purposeful influence on the evolution of society as part of nature, which is determined by its general laws. Understanding these laws allows us to achieve the effect of a higher socio-economic effect due to synergy and balanced development.

Analysis of recent research and publications.

An evolutionary-civilizational approach to the management of the development of socio-ecological and economic systems, outlined the priority of the socio-natural essence of instruments and develop-

mental mechanisms based on the ideological noosphere approach to understanding the unity of all systems in the universe, in contrast to the anthropocentric philosophy of social existence that prevailed until this time. The cyclical nature of globalization crises is determined by the lack of understanding of the mechanisms of systemic integrity and interdependence of phenomena, as well as processes, their adaptation, integration and bifurcation mechanisms of interaction. Harmonization of the relations of society and nature forms the basis for the emergence of a new paradigm of development through cooperation and partnership within the framework of self-organized complex systems, which are society and the environment. Strengthening the role of nature-friendly technologies in life and management, in contrast to the consumer's approach, prevailing until the twentieth century, is intended to form the idea of the natural integrity of being. Among the domestic authors, the works of O.G. Bulavka [1], M.M. Kropivko [2], O.I. Pavlov [3], V.V. Yurchishin [4] and others. Against the backdrop of the demographic crisis, approaches to the development of rural society have become widespread (such as M.H. Vdovichenko, K.I. Yakuba, M.K. Orlatyi, P.T. Sabluk [5–6], Yu.F. Melnyk, B.K. Supikhanov, Yu.Ya. Luzan [7], O.S. Kilynitska [8], O.L. Popova, I.V. Prokopa, T.V. Berkuta [9–10]). Foreign research-

ers point to the need for sustainable and balanced development of rural areas (O.S. Orlov [11], J. Hovit, and C. V. Mason [12]).

The research purpose is to describe the model of multi-functional development of rural areas in conditions of decentralization.

Research results. The limited use of all kinds of resources by traditional technologies forms the preconditions for the dissemination of innovative socio-environmental approaches to their involvement. Given the exceptional role of land resources from the point of view of the spatial distribution of the population and objects of the public sector, ensuring food and economic security of the state, land is the primary factor of production and life. The need to review approaches to the socio-economic use of the environment, preserving the balance of systems, including through the tools of sustainable development, is the basis for the safe man's residence. An illustration of this is the distribution of the land fund in the country (Table 1), where more than 15 million hectares of land require reclamation and flooding (the actual level of flooding in 16% is lower than the normative – 22.1% and the average European country – 25–30%, – the area under the forests in comparison with 60 years of the XX century decreased by 10 times), which makes it impossible to achieve ecological balance [14].

The lack of readiness of the domestic economic, political, social and technological and technological systems to effectively solve the problems of the development of society in the conditions of globalization and decentralization, and as a consequence, the strengthening of migration processes, including outside the country, is a manifestation of systemic and territorial problems, the solution of which lies in the level of participatory development and inclusiveness of all members of the community. The way out of the existing situation is the practice of multifunctional development. The scientific hypothesis of the study is as follows: multi-functional development of rural areas (MDRA) contributes to the growth of the socio-ecological and economic potential of territories, ensuring their revival, human capital increase, improvement of demographic situation, level of devel-

opment and health of the population, strengthening of the stability and self-sufficiency of the territory. The object of the research is the BRST process in the conditions of the globalization of social processes and the decentralization of power through the mechanism of "Family Farmstead" (Pic. 1). The MDRA governance principles are: openness, transparency and transparency (from the point of view of determining and applying criteria for choosing measures, procedures and processes), system-wide benefits, localization, realism, personification, partnership and cooperation, subsidiarity, accountability, comprehensiveness and predictability, flexibility, equality, responsibility for the realization of goals, participatory coherence, multifunctionality and multi-vector development.

Priority methods of MDRA research and management are systematic analysis (with the aim of studying and designing socio-ecological and economic systems in rural areas), project and program-targeted approaches (with the aim of forming a coherent multifunctional rural development program). At the same time, the project management of MDRA as a system of purposeful activity on creation, use and increase of resources of the territory has signs of cyclicity, stage (phase, stage), vector orientation (for example, from the point of industry implementation, evaluation of efficiency, development of the system or its element, etc.) [15; 17]. MDRA provides for the active interaction and interaction of man and the environment, during which a person and / or the human community acts as a subject that purposefully influences nature in the process of meeting their own needs, multiplying the natural resource potential of the territory. Being the bearer of the function of cognition and subject-practical activity, directed on nature, personality and society as a whole, as a gestalt-oriented system of objective connections is based on the mechanism of management [6, p. 94], which includes a system of conditions, forms, methods and means of achieving goals.

The regularities and properties of MDRA management activities include the following: (Pic. 2): 1) the conditionality of the development of the vector (motivation – the main driving force of development) not only from the position of satisfaction of needs

Table 1

Dynamics of change of the land area of Ukraine, million hectares

Types of land	1991		2000		2005		2010		2015		2015 vs 1994, %
	Mln ha	%	Mln ha	%	Mln ha	%	Mln ha	%	Mln ha	%	
Agricultural lands	41,7	69,6	43,1	71,3	42,8	70,9	42,8	70,9	42,7	62,5	101,7
Forests and forest covered areas	10,2	17,0	10,4	17,2	10,6	17,4	10,6	17,6	10,6	17,6	103,9
Built	3,48	5,7	2,46	4,1	2,51	4,1	2,55	4,2	2,56	4,2	72,0
Open or wetlands	0,82	1,5	0,95	1,6	0,98	1,6	0,98	1,6	0,98	1,7	119,0
Other lands	1,07	1,77	1,06	1,76	1,06	1,76	1,05	1,74	1,03	1,71	96,3
Water	2,41	4,0	2,42	4,0	2,42	4,0	2,43	4,0	2,44	4,0	101,2
Total	60,4	100	60,4	100	60,4	100	60,4	100	60,4	100	100,0

Source: formed on the basis of data from State Statistic and Land Committees [13–14]

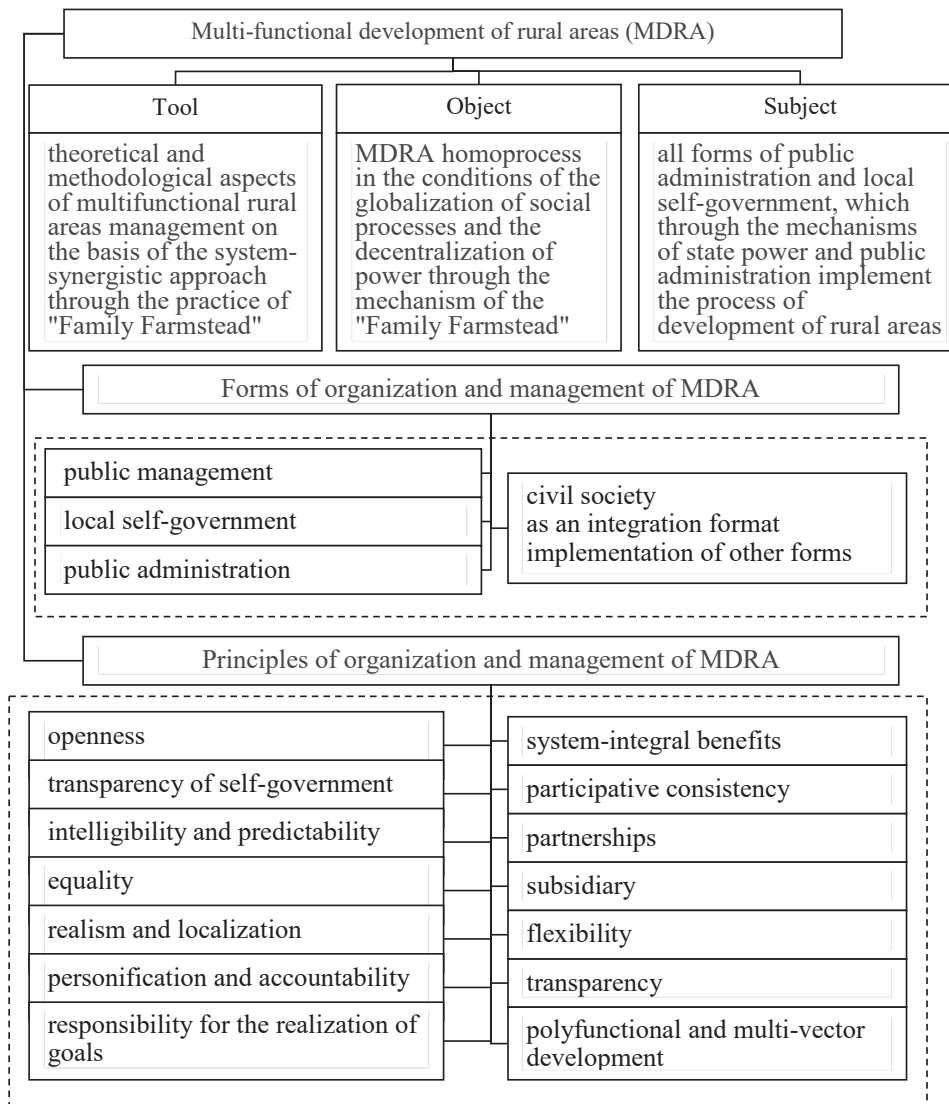


Fig. 1. Conceptual model for the study and management of MDRA

Source: formed by the author

(material production, medical, cultural, educational and other activities), but simultaneously integrated requests as an individual, and in the interests of society as a whole – material Production at a level that ensures constant spiritual growth (the principle of reasonable sufficiency);

2) relative autonomy of MDRA – specific tasks can be achieved at the appropriate level of development of factors of objective reality;

3) the consistency and inheritance of the MDRA approaches, methods and means – each subsequent step of development arises on the basis of the previous with significant preservation of the value that has been accumulated before;

4) Alternating stages of relatively calm evolutionary development and rapid revolutionary changes in the existing structure;

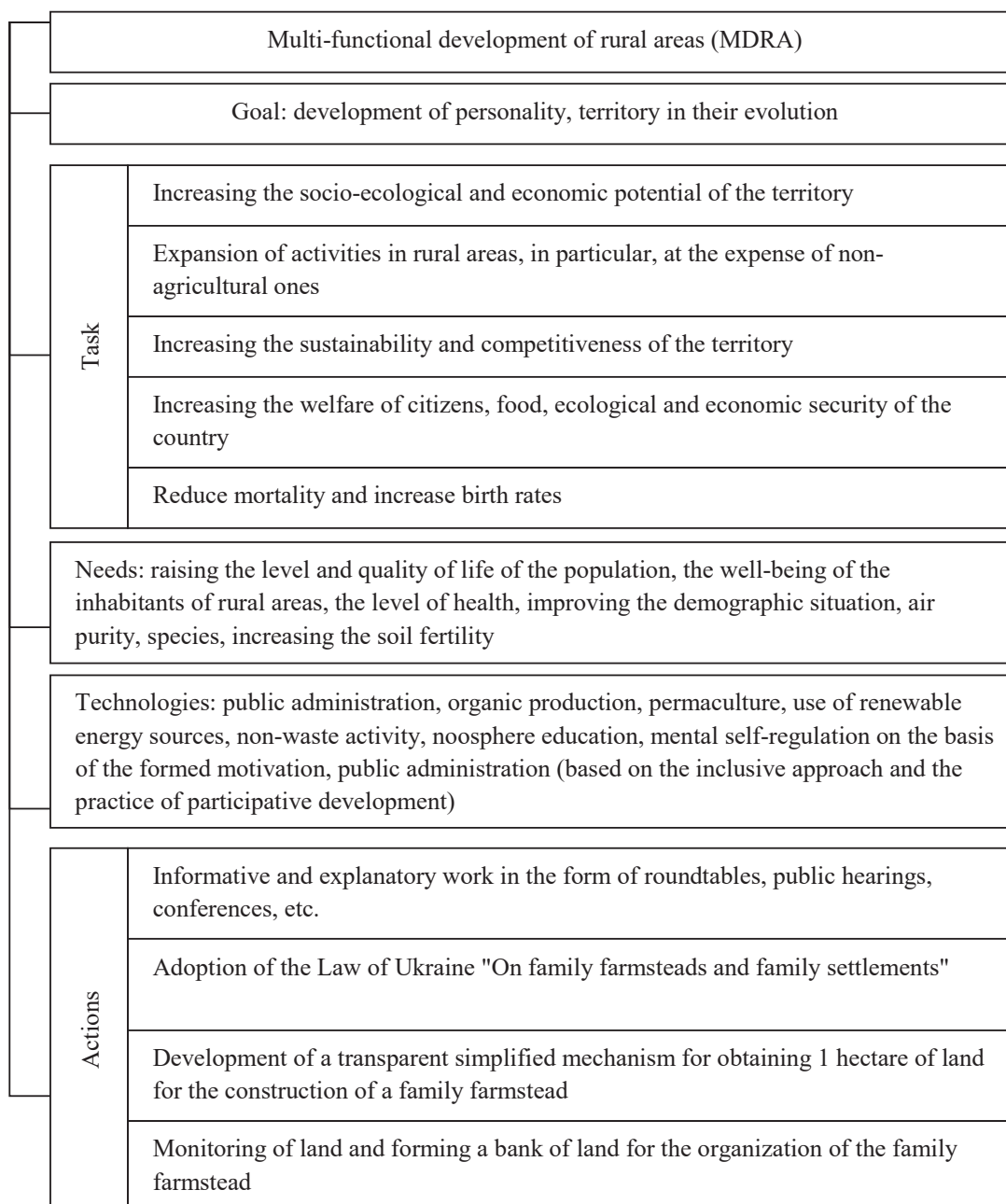
5) the interaction and interconnection of all spheres of life and human management in rural areas, which

should be taken into account in the management process of MDRA (this allows more qualitative influence on individual phenomena and obtaining higher results);

6) the cumulative nature of MDRA is due to the process of integration with the conditions (subjects and objects in the territory), complementing them;

7) differentiation and integration of the MDRA components.

The existing experience of management activities in the development of rural areas proves the necessity of expanding MDRA facilities and methods, methods, and technologies. New emerging branches and approaches contribute to the extrapolation of the changes enabling all areas of the country to emerge. At the same time, they have an integrated socio-ecological character (branches with prefix eco-, bio-, organics, socio-demo, etc.), as well as carriers of processes of imitation of natural laws that are mani-



Pic. 2. Conceptual approach to interpretation MDRA

Source: summarized by the author

festated in the environment. Their increased inter-sectoral and interpersonal nature influences multi-vector solutions, combining individual elements of the social system with friendly partner forms (for example, the practice of public-private partnership). Increasingly, the number of managerial actions is focused on the integrated impact of the aggregate endogenous and exogenous factors of MDRA in a single, environmentally-friendly goal-setting.

The practical implementation of this approach is realized through the mechanism of the "Family Farmstead", which says "to provide the legislative right to every citizen of Ukraine at the desire to provide

1 hectare of land for the construction of a family farmstead, free of charge for lifetime use, without the right to sell, with the right to transfer only by inheritance" (draft of The Law of Ukraine "On Family Farmstead and Family Homestead Settlement"). The practice of public management of the development of territories has expanded in 100 tribal settlements in Ukraine, as well as the improvement of the demographic situation and the level of self-employment (surveys of their inhabitants have established that the average age of settlers is 35 ± 5 years, these people are 80% with higher education, generated ideas and ready investments, including financial, material, labor, intellec-

tual, in the family on average 3 children are born). The socio-economic environment of rural areas as a dynamic, open, stationary system developing in time as a one-dimensional space [16] can be described by the following equation (1):

$$K \frac{d^2 p}{dx^2} - I_x \frac{d^2 p}{dx} + f(x, p, t) = \frac{dp}{dt} \quad (1)$$

where $K = K_x$ – the coefficient of energy exchange (including material resources, finances, information, social capital, etc.) in the environment; $p(x, t)$ – number of elements of the system of rural territory; $I = I_x$ – the rate of transfer of energy (including material resources, finance, information, social capital, etc.) in the environment; $f(x, p, t)$ – a function that describes the intensity of the transformation of certain types of energy into others; x – spatial coordinate; t – time coordinate.

A partial case is a closed-loop system when no exchange with the external environment is foreseen. Such system characterized by the following equation (2):

$$K \frac{d^2 p}{dx^2} - I_x \frac{d^2 p}{dx} = 0 \quad (2)$$

According to experts from the Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine, the National Academy of Agrarian Sciences in the person of NSC "Institute of Agrarian Economics" has shown that the size of investments of private investors in the territory, which nobody will demand to return, over 10 years will be more than 300 thousand UAH. in terms of 1 hectare of area [8; 15]. The formation of a conscious, experienced, harmoniously developed personality through the mechanism of "Family Farmstead", which has formed an honor and dignity along with benevolence and hospitality, reveals the possibilities of self-realization, including from the standpoint of self-employment, entrepreneurial activity, private initiative, and the integration into the management of the territory (in particular, through the mechanism of public administration), self-determination, increase of social responsibility for own life and surrounding space allows in the long run to stop young people going outside the country to restore and preserve cultural heritage. From economical point of view green rural tourism introduces living and feeding conditions, taking into account all ethno-cultural groups living in Ukraine, the peculiarities of everyday life and agricultural activity, traditions and customs of the region. Possibility of self-service within campsites and tent campuses forms the skills of an active lifestyle, may have features of fauna and flora, culturological and ethnographic. Natural environment, local culture, traditional architecture, participation in local cultural events, reveal wide possibilities of using natural, material and cultural potential of both personality and region, form an understanding of the culture of organized development and rest, strengthening of the family through demonstration of best practices of

family relations, There is a formation of a platform-environment for the implementation of the individual, its development and development of the local community.

Conclusions. Private investments in the development of territories are economically, socially and environmentally justifiable, do not require additional budgetary expenses. Implementation of the idea of "Family Farmsteads" allows for an inclusive approach and participatory management of the development of rural areas through the activities of civic organizations. The development of family settlements allows to provide over 30 thousand UAH. investments per hectare (ancestral estate) annually, as well as preserving Ukrainian traditions, contributes to the cultural development of the nation.

REFERENCES:

1. Bulavka O.H. (2016) Teoretyko-metodychni ta orhanizatsiini osnovy rozvytku silskykh terytorii [Theoretical, methodological and organizational basis of rural development]. *Ekonomika APK [Economics of agriculture]*. No 6. P. 104–117.
2. Kropyvko M.M. (2016) Rol gospodarstv naselennia u zabezpecheni potreb liudyny [The role of households in meeting human needs]. *Ekonomika APK [Economics of agriculture]*. No 4. P. 38–45.
3. Pavlov O.I. (2009) Silski terytorii Ukrainy: funktsionalno-upravlinska model: monohrafiia [Rural areas of Ukraine: functional-management model: Monograph]. Odesa: Astroprint, 344 p.
4. Yurchyshyn V.V. (2005) Silski terytorii yak systemoutvoriuiuchi faktory rozvytku ahrarnoho sektora ekonomiky [Rural areas as the system-forming factors of development of the agricultural sector of the economy] *Ekonomika APK [Economics of agriculture]*. No 3. P. 3–10.
5. Naselennia i trudovi resursy sela [Population and labor resources of the village] (P.T. Sabluk, M.K. Orlatyi Ed) (2002). Kyiv: Instytut ahrarnoi ekonomiky, 277 p.
6. Vdovychenko M.Kh., Yakuba K.I., Orlatyi M.K. (Sabluk P.T., Vdovychenko M.Kh. Ed) (1993) Sotsialne vidrodzhennia i rozvytok sela v umovakh stanovlennia rynkovoï ekonomiky [Arlati Social revival and development of rural areas in conditions of formation of market economy]. Kyiv: Urozhai, 216 p.
7. Melnyk Yu.F., Supikhanov B.K., Luzan Yu.Ya. (2007) Sotsialno-trudovi potentsial ukrainskoho sela. Stan, problemy, shliakhy vyrishennia [Social and labor potential of the Ukrainian village. State, problems, solutions]. Kyiv: NDI «Ukrahropromproduktivnist», 352 p.
8. Kilnitska O.S., Plotnikova M.F. (2017) Rodovi poselennia yak sotsialno-ekolohichni rushii konkurentospromozhnosti v ahrbiznesi [Fsmily estatement as socio-ecological engine of competitiveness in agribusiness.]. *Ekonomika ta pidpriemnytstvo [Economics and entrepreneurship]*. No 39. P. 155–171.
9. Prokopa I.V., Popova O.L. (2008) Zaselenist silskykh terytorii: destruktyvni zminy i zahrozy [Population of rural areas: destructive changes and threats]. *Ekonomika i prohnozuvannia [Economics and forecasting]*. No 1. P. 63–84.

10. Prokopa I.V., Berkuta T.V. (2011) *Hospodarstva naselennia v suchasnomu ahrarnomu vyrobnytstvi i silskomu rozvytku* [Households in modern agricultural production and rural development]. Kyiv: Instytut ekonomiky ta prohnozuvannia, 240 p.
11. Orlov A.S. (1995) *Sotsyolohyia rekreatsyy* [Sociology of recreation]. Moskva: Nauka, 247 p.
12. Howitt Josephine, Mason Courtney W. (2018) *Ecotourism and Sustainable Rural Development in Pérez Zeledón, Costa Rica*. *Journal of Rural & Community Development*. V. 13, Is. 1. P. 67–84.
13. Dorohuntsov S.I., Novotorov O.S., Nikolaienko T.S. (1999) *Otsinka zemelno-resursnoho potentsialu Ukrainy i problemy zabezpechennia yoho efektyvnoho vykorystannia: nats. dop.* [Assessment of land-resource potential of Ukraine and problems of its effective use: national report]. Kyiv: NAN Ukrainy, RVPS Ukrainy, 82 p.
14. *Stratehiia udoskonalennia mekhanizmu upravlinnia v sferi vykorystannia ta okhorony zemel silskohospodarskoho pryznachennia derzhavnoi vlasnosti ta rozporiadzhennia nymy, zatverdzhena Postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 7 chervnia 2017 r. No 413* [Strategy of improvement of the management mechanism in the sphere of use and protection of agricultural lands of state ownership and disposal of them, approved By the resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated June 7, 2017 № 413] (2017) *Uriadovyi kurier* [Government courier]. 17 chervnia. No 112.
15. Prysiazhniuk O., Plotnikova M., Buluy O. *Cluster approach in administration of rural areas. Management Theory And Studies For Rural Business And Infrastructure Development*. 2018. № 40(2). P. 118–127.
16. Melnyk L.H. (2006) *Ekonomyka rozvytyia: monohrafyia* [Economy of development: monograph]. – Sumy: YTD «Unyversytetskaia knyha», 662 p.
17. Nitsenko V., Nyenno I., Kryukova I., Kalyna T., Plotnikova M. (2017) *Business Model For A Sea Commercial Port As A Way To Reach Sustainable Development Goals*. *Journal Of Security And Sustainability Issues*. V. 7, No 1, P. 155–166. URL: [http://doi.org/10.9770/jssi.2017.6.4\(13\)](http://doi.org/10.9770/jssi.2017.6.4(13)).

CONDITION AND PROBLEMS OF FINANCIAL PROVISION OF INNOVATIVE ACTIVITY IN UKRAINE

СТАН ТА ПРОБЛЕМИ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

The research examines the current condition of financial provision of innovation activity in Ukraine. It has been established that the main source of financing innovation costs are the enterprises' own funds, the second place by the amount of financing take borrowed funds, and the share of the state budget remains insignificant. The dynamics of financing of strategic and medium-term priorities of innovation activity is analyzed. The main problems of innovation financing are determined as follows: reduction of public financing, underfunding or funding termination of certain scientific and scientific and technical programs; suspension of the current provisions of some laws in the scientific and technical sphere. The improvement directions of innovative activity financing in the context of its legislative support are substantiated, in particular: amending the Budget Code of Ukraine; introducing an effective mechanism of placement of own revenues by higher educational and scientific institutions; amending the Law of Ukraine "On Innovation Activity", which introduce an implementation mechanisms for priorities of innovation activity.

Key words: innovations, innovation activity, financing, innovation priorities, strategic priorities, medium-term priorities.

У статті досліджено сучасний стан фінансового забезпечення інноваційної діяльності в Україні. Встановлено, що основним джерелом фінансування інноваційних витрат залишаються власні кошти підприємств, на другому місці за обсягами фінансування – залучені за кредитами кошти, а частка державного бюджету залишається незначною. Проаналізовано динаміку фінансування стратегічних та середньострокових пріоритетних напрямів інноваційної діяльності. Визначено основні проблеми фінансування інновацій, серед яких: зменшення обсягів фінансування з державного бюджету; недофінансування або припинення фінансування певних наукових та науково-технічних програм; призупинення чинних норм деяких законів у науково-технічній сфері. Обґрунтовано напрями вдосконалення фінансування інноваційної діяльності у контексті її законодавчого забезпечення, зокрема: внесення

змін до Бюджетного кодексу України; запровадження ефективно діючого механізму розміщення закладами вищої освіти і науковими установами власних надходжень; внесення змін до Закону України «Про інноваційну діяльність», що запроваджують механізми реалізації пріоритетних напрямів інноваційної діяльності.

Ключові слова: інновації, інноваційна діяльність, фінансування, інноваційні пріоритети, стратегічні пріоритети, середньострокові пріоритети.

В статье исследовано современное состояние финансового обеспечения инновационной деятельности в Украине. Установлено, что основным источником финансирования инновационных расходов остаются собственные средства предприятий, на втором месте по объемам финансирования – привлеченные по кредитам средства, а доля государственного бюджета остается незначительной. Проанализирована динамика финансирования стратегических и среднесрочных приоритетных направлений инновационной деятельности. Определены основные проблемы финансирования инноваций, среди которых: уменьшение объемов финансирования из государственного бюджета; недофинансирование или прекращение финансирования определенных научных и научно-технических программ; приостановление действующих норм некоторых законов в научно-технической сфере. Обоснованы направления совершенствования финансирования инновационной деятельности в контексте ее законодательного обеспечения, в частности: внесение изменений в Бюджетный кодекс Украины; введение эффективно действующего механизма размещения вузами и научными учреждениями собственных поступлений; внесение изменений в Закон Украины «Об инновационной деятельности», вводящие механизмы реализации приоритетных направлений инновационной деятельности.

Ключевые слова: инновации, инновационная деятельность, финансирование, инновационные приоритеты, стратегические приоритеты, среднесрочные приоритеты.

UDC 330.341.1

Rusnak A.V.

Doctor of Economic Sciences,
Associate Professor,
Professor of the Department
of Economics
Kherson Branch of the Admiral Makarov
National University of Shipbuilding

Target setting. The common problem of scientific and technical and innovation activity in Ukraine is the reduction of public financing, underfunding or funding termination of certain scientific and scientific and technical programs. For a long time the requirements of Article 34 of the Law of Ukraine "On Scientific and Scientific and Technical Activity" regarding the public financing of scientific and scientific and technical activities (other than in respect of defence expenditures) in the amount of at least 1,7% of gross domestic product of Ukraine were not fulfilled.

Conducting competitions for the implementation of some relevant state scientific, scientific and techni-

cal programs and the development of new ones was terminated. By amending and suspending the current provisions of laws in the scientific and technical sphere, legislation has lost the stimulating factors in the development of science. Implementation of Laws of Ukraine "On General State Complex Program of High Knowledge Intensive Technologies", "On Priorities of Innovation Activity in Ukraine", "On Special Regime of Innovation Activity of Technological Parks" is terminated; implementation of Laws of Ukraine "On Scientific Parks", "On State Regulation of Activities in the Sphere of Technology Transfer" and the State Target Economic Program "Creation of Innovation Infrastruc-

ture in Ukraine” for 2009-2013 is constrained. Therefore, the search for and substantiation of improvement directions for financing of innovation activities in the context of legislative provision are relevant.

Actual scientific researches and issues analysis. Many works of famous foreign and domestic scientists, namely: E. Denison, J.M. Keynes, D. Clark, M. Krupka, R. Lucas, G. Mensch, B. Tviss, R. Harrod, J. Schumpeter, A. Chukhno and others are devoted to the problems of financial provision of innovation activity. The analysis of financing of innovation activity is presented in the scientific works of such scientists as V. Heyets, L.J. Gitman, A. Peresada, V. Semynozhenko, D. Stechko, L. Fedulova and others. Their scientific works contain comprehensive developments on the theory, methodology and organization of financial provision of innovation policy. Alongside with that, it is advisable to assess the current condition and problems of financing innovative activities to substantiate the directions of its improvement in the context of its legislative support.

Formulation of research objectives. The main objective of the article is to study the current condition, identify the main problems of financial provision of innovation activity in Ukraine, and substantiate directions for improving its financing in the legislative field.

The statement of basic materials. In Ukraine, sources of financial provision for innovation activities are as follows: funds from the State and local budgets; own funds of specialized public and municipal innovative financial and credit institutions; own or borrowed funds of entities of innovation activity; funds (investments) of individuals and legal entities; other sources not prohibited by the legislation of Ukraine [1]. In most cases, the mentioned forms are optimally combined in the financial and business activities of the entities of innovation. Each company forms its own model of financial security, which determines the composition and structure of funding sources.

Due to the lack of financing of scientific and technical and innovation activity, modernization processes are inhibited. The current condition and trends of financial provision of innovation activity in Ukraine are characterized by the following features:

- financial constraints remain the main factor inhibiting innovation activity, which is due to the acute shortage of financial resources owned by the entities of innovations;

- shortage of own funds, which are the main source of funding for innovation activity, caused by unsatisfactory financial condition of enterprises, stagnation of industrial production and the inaccessibility of external sources of financing;

- high cost of credit resources, which are the second most important source of financing innovative activity; it complicates their involvement in financing innovative projects, especially for low-profitable enterprises requiring technological modernization

and are not able to attract long-term loans for the implementation of innovations;

- lack of a balanced tax policy in the context of decentralization of power, in particular, related to the introduction of a new methodology for normative monetary evaluation of land resources and excessive increase of land tax, leads to a significant reduction or elimination of public-private partnership in the field of innovation development;

- state support for innovation activity in the form of direct financing has significant budget constraints and is not consistent with the priorities of innovation development.

The dominance of mechanisms for self-financing of innovation activity and the limited external sources for attracting funds leads to the preservation of the existing technological structure of the economy, does not ensure the redistribution of financial resources into high knowledge intensive technologies, impedes progressive structural changes in the national economy, which causes the need to improve the legislative provision of financing mechanisms for scientific and technological and innovation activities [2].

The analysis of the financial provision of innovation activity showed that industrial enterprises spent funds 68,2% more on investments in 2016 than in 2015. The share of expenses for the purchase of machinery, equipment and software is the largest and reaches 85,3% of total financing, the share of expenses for R&D makes 10,6%, at that this share decreased in 2016 compared to 2015.

Own funds of enterprises remain the main source of financing innovative expenses (94,9%). Borrowed funds take second place by the volume of financing (2,7%). And the share of the state budget remains insignificant – 0,8% [3].

Innovative activity of higher education institutions and scientific institutions is also financed by priorities of innovation activity at the expense of budget funds. The Law of Ukraine “On Priorities of Innovation Activity in Ukraine” identifies seven strategic priority directions of innovation activity [4]. Within the framework of these strategic priorities, the Cabinet of Ministers of Ukraine identified 53 medium-term priority directions of innovation activity at the national level by its Resolution No. 294 dated March 12, 2012 [5].

According to the results of monitoring of the implementation of innovation priorities, it can be concluded that all seven strategic innovation priorities were financed at the expense of state funds for the total amount of UAH 838,1 million, or 0,01% of GDP during 2012-2016. At the same time, in 2013-2016, financing was almost entirely (by 99,9%), and in 2013 and 2016 – fully (100%) was carried out at the expense of the special purpose fund of the state budget, that is, at the expense of funds earned independently by research institutions and higher education institutions (HEI). Most of the money was spent on the

implementation of R&D on the orders of enterprises (organizations), in 2013-2016, an increasing share (up to 5,6% of the total volume) was invested in “marketing, advertising”, that is, in the sale of products.

The largest volumes and the share of funding in 2012-2016 earned institutions and organizations in the framework of the fourth strategic priority “Technological renewal and development of the agro-industrial complex” – from 59,8% of the total financing in 2012 to 59,4% in 2016.

Increase in volumes of nominal financing and the share of total funds earned is also typical for the first, third and sixth strategic priorities (except in 2016). This tendency shows the constant demand for scientific and technological products of agro-industrial, energy, industrial (production of new materials) and environmental profiles.

This dynamics corresponds to the global trends in the need for the development and application of technologies for more economical energy consumption, clean and resource-efficient production and environmental protection, as stipulated in the Paris Agreement in the format of the United Nations Framework Convention on Climate Change related to the reduction of carbon dioxide in the atmosphere and prevention of global warming signed by Ukraine in New York on April 22, 2016.

The strategic priority “Implementation of new technologies and equipment for high-quality medical care, treatment, pharmaceuticals” has been least funded during four of five years (UAH 553,4 thousand or 0,3% in 2012 and UAH 5023,9 thousand or 2,6% in 2016). In 2013, this strategic priority was funded by the National Academy of Medical Sciences for a significantly higher amount (UAH 53612,1 thousand), but all funds were spent outside the medium-term priorities.

The volume of financing of medium-term priorities amounted to UAH 638070,54 thousand or 76,1% in the volumes of financing of strategic priorities during 2012-2016, UAH 153,3 million of which in 2012, UAH 149,7 million (23,5%) in 2016. The largest share of funds (67,8%) is directed to the medium-term strategic priorities for the development of the agro-industrial complex, the smallest (0,8%) – for the medical sector. The largest volumes of financing of the medium-term priorities were observed in 2012 (UAH 153293,21 thousand with a share of 0,011 of GDP), the smallest in 2014 (UAH 97509,11 thousand with a share of 0,006% of GDP).

The dynamics of number of the medium-term priorities financed in 2012-2016 was uneven. Among the approved 53 medium-term priorities, they were most financed in 2014 (40 or 75,5%), the lowest – in 2013 (28 or 52,8%), while in 2014, activation of this process took place, which was supported in 2015 and 2016 [3].

Ten medium-term priorities during the entire period under study attracted more than 83,1% of the total

volume of funds received, almost 63% of which were accounted for four directions of the agricultural profile. Top ten priorities include aircraft, shipbuilding, rocket and missile engineering, construction of energy efficient buildings and renewable energy, rational subsoil and land use and developing new materials.

It is advisable to carry out a more detailed analysis of financing of the medium-term priorities for each strategic direction separately.

According to the first strategic priority “Assimilation of new technologies for energy transportation, implementation of energy-efficient, resource-saving technologies, development of alternative energy sources”, seven medium-term priorities were approved, five of which were financed in 2016 (in 2015 and in 2014 – six in each year, in 2013 – three, in 2012 – five priorities). In 2012-2016, the volume of financing of the medium-term priorities amounted to UAH 33933,64 thousand (56,7% of the financing volume of the strategic priority, UAH 10238,06 thousand of which or 50,9% of the financing of the strategic priority in 2016 and 94,4% compared to 2015 (UAH 10850,80 thousand) (Table 1). The dynamics of the financing volumes of the medium-term priorities in 2012-2016 shows their decline in 2012-2014, a sharp (3,5 times) growth in 2015 (the largest volumes of financing) and a slight decline in 2016.

Under the second strategic priority “Assimilation of new technologies of high-tech development of the transport system, rocket and space industry, aircraft and shipbuilding, armament and military equipment”, seven medium-term priority directions of innovation activity of the general national level were approved, six of which were financed in 2016 (in 2015 – five, in 2014 – seven, in 2013 – three, in 2013 – five priorities). In 2012-2016, the volume of financing of the medium-term priorities amounted to UAH 63137,53 thousand (81,3% of the volume of strategic priority financing for this period, UAH 5406,40 thousand of which or 86,2% of the volume of corresponding financing of the strategic priority in 2016 and 122,2 compared to 2015. The dynamics of financing the medium-term priorities in 2012-2016 is unstable and shows a sharp decline in 2013 (almost 9 times) compared to 2012, then a significant increase (more than 4 times) in 2014 compared to 2013, a threefold reduction in 2015 compared to 2014 and an increase in 2016 by 22,2% compared to 2015. The largest volumes of financing (UAH 36491 thousand or 57,7% in 2012) were thanks to the purchase of Hyundai trains.

Under the third strategic priority “Assimilation of new technologies for production of materials, their processing and combination, creation of the industry of nanomaterials and nanotechnologies”, eight medium-term priority directions of innovation activity of the national level were approved, all of which were financed in 2016 (in 2015 and 2014 – also all eight, in 2013 – six, in 2012 – seven priorities). In 2012-2016,

Table 1

Condition of financing of the strategic priorities in 2012-2016

Strategic priority	Number of the medium-term priorities, total	Number of the medium-term priorities that were funded in 2016	Volume of financing in 2012-2016, ths. UAH	Share of the volume of financing of the strategic priority,%
1. "Assimilation of new technologies for energy transportation, implementation of energy-efficient, resource-saving technologies, development of alternative energy sources"	7	5	33933,64	56,7
2. "Assimilation of new technologies of high-tech development of the transport system, rocket and space industry, aircraft and shipbuilding, armament and military equipment"	7	6	63137,53	81,3
3. "Assimilation of new technologies for production of materials, their processing and combination, creation of the industry of nanomaterials and nanotechnologies"	8	8	45391,55	75,7
4. "Technological renewal and development of the agro-industrial complex"	8	8	432573,49	95,6
5. "Implementation of new technologies and equipment for high-quality medical care, treatment, pharmaceuticals"	10	3	5222,86	8,3
6. "Wide application of technologies of cleaner production technologies and environmental protection"	5	4	44741,88	52,8
7. "Development of modern information and communication technologies, robotics"	8	4	13069,59	32,5

Source: compiled based on the data of the State Statistics Service of Ukraine [3]

the volume of financing of the medium-term priorities amounted to UAH 45391,55 thousand (75,7% of the volume of financing of the strategic priority during this period), UAH 12129,41 thousand of which or 74,2% of the financing volume of the strategic priority in 2016 and 104,8% compared to 2015. Generally, the dynamics of financing of the medium-term financing is positive (except for a slight decrease in 2013) with the largest volumes in 2016.

Under the fourth strategic priority "Technological renewal and development of the agro-industrial complex", eight medium-term priorities were approved, all of which were financed in 2016, as well as for the entire period of 2012–2016. In 2012-2016, the total volume of financing of medium-term priorities amounted to UAH 432573,49 thousand (95,6% of the financing volume of the strategic priority over this period and 67.8% of the total financing of the medium-term priorities – the largest share), UAH 111598,80 thousand of which in 2016, what is 96,6% of the financing volume of the strategic priority and 124,2% compared to 2015. The dynamics of financing of the medium-term priorities indicates a significant reduction in their financing in the period 2012-2014 and a double increase in 2016 compared to 2014.

Under the fifth strategic priority "Implementation of new technologies and equipment for high-quality medical care, treatment, pharmaceuticals", ten medium-term priorities were approved, three of which

were financed in 2016 (in 2015 – two, in 2014 – one, in 2013 and 2012 – none). During the whole period of 2012-2016, four priorities were financed, while in 2012 and 2013 financing of innovation activities within the strategic priority was carried out beyond the approved medium-term priorities. In 2012-2016, financing of the medium-term priorities amounted to UAH 5222,86 thousand (8,3% of the financing volume of the strategic priority during this period and 0,8% of the total financing of the medium-term priorities – the smallest share), UAH 2876,80 thousand of which or 55,1% in 2016 and 136,6% compared to 2015. The dynamics of the financing volumes of the medium-term priorities in 2014-2016 is positive, with a significant (almost 9-fold) increase in 2015 compared to 2014.

Under the sixth strategic priority "Wide application of technologies of cleaner production technologies and environmental protection", five medium-term priorities were approved, four of which were financed in 2016 (all five priorities in 2012-2015). In 2012-2016, the financing volume of the of medium-term priorities amounted to UAH 44741,88 thousand (52,8% of the financing volume of the strategic priority during this period), UAH 5884,19 thousand of which or 13,2% in 2016 and 33,1% compared to 2015. The dynamics of financing of the medium-term priorities in 2012-2016 shows an annual increase in 2012-2015, with a significant (3,8 times) in 2014 compared to

2013 and a sharp decrease (almost 3 times) in 2016 compared to 2015.

Under the seventh strategic priority “Development of modern information and communication technologies, robotics”, eight medium-term priorities were approved, four of which were funded in 2016 (in 2015 and 2014 – five in each year, three in 2013, five priorities in 2012). In 2012-2016, the financing volume of the medium-term priorities amounted to UAH 13069,59 thousand (32,5% of the financing volume of the strategic priority), UAH 1609,09 thousand of which or 12,3% in 2016 and 71,9 compared to 2015. The dynamics of the medium-term priorities in 2012-2016 is unstable and shows the highest volumes in 2012 (UAH 6546,8 thousand or 50,1%) and the smallest (UAH 928,99 thousand or UAH 7,1%) in 2013.

Thus, all medium-term priorities were financed annually only under the strategic direction “Technological renewal and development of the agro-industrial complex” in the period of 2012-2016, to which the largest share of funds was directed (67,8%). 7 medium-term priorities were not financed at all, 6 of which under the strategic direction “Implementation of new technologies and equipment for high-quality medical care, treatment, pharmaceuticals” (the smallest share of funds amounted to 0,8%) and one according to the strategic direction “Development of modern information and communication technologies, robotics”, which indicates the loss of their relevance.

Introduction of an effective institutional model for financing scientific and technical programs, innovation projects, research and development works at the expense of the state budget, technology transfer projects remain an urgent issue.

In 2012-2016, the transfer of technologies created owing to the budget funds under the strategic priority directions of innovation activity was made on a contractual basis by purchasing them (36 units) only on the domestic market under the 1st, 3rd, 4th, 7th priorities and delivery (5671 units) by all priorities on the domestic and foreign markets.

Transfer of technologies was carried out most actively under the priority “Technological renewal and development of the agro-industrial complex”, according to which the most (4980 or 87,8%) technologies were delivered and the largest amounts of funds were received (UAH 152302,87 thousand or 73,3%), at the same time, the average cost of the delivered technologies in this area was the lowest, while the highest was under the priority 5 “Implementation of new technologies and equipment for high-quality medical care, treatment, pharmaceuticals”.

In the domestic market, the vast majority of technologies (97,2%) was purchased in the form of an agreement on “exclusive proprietary rights to inventions, industrial designs, utility models”, delivered

technologies were drawn up under a agreement type “concerning licenses, licensing agreements for use of inventions, industrial designs, useful models” (74,6%). In the foreign market, the largest share (72,3% of delivered on the market) technologies is transferred under an agreement type, “know-how, agreements on acquisition (transfer) of technologies”. Significant activation of technology transfer took place in 2014-2016, which indicates the need for new technologies in the Ukrainian economy.

Conclusions and directions for future research. A significant problem of financial provision is the restriction of the rights of higher educational and scientific institutions to the use of funds received by them from enterprises, grants from international organizations, which, together with delays in payments, leads to the suspension of the activities of the budgetary sector institutions for the introduction of innovations, the refusal of enterprises, foreign organizations to enter into contracts with budgetary institutions, reduction of financing, inability of participation of higher educational and scientific institutions in the EU scientific program “Horizon 2020”.

It is important to implement the Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine “On the recommendations of the parliamentary hearings on the subject of “On the Condition and Legislative Provision of the Development of the Science and the Scientific and Technical Sphere of the State” dated February 11, 2015 [6].

As to improvement of financing of scientific and technical and innovation activity in Ukraine, significant and promising are:

- amending the Budget Code of Ukraine regarding the possibilities for budget institutions to receive dividends from the activities of scientific parks, business entities created for the use of objects of intellectual property rights, the rights for which belong to institutions;
- removing constraints on the use of funds by scientific and higher educational institutions, which they receive from joint research work with enterprises and in the form of grants received from international and foreign organizations;
- introduction of an effective mechanism for placement of own revenues from fees for services from scientific and scientific and technical activities in banking institutions received by higher educational and scientific institutions;
- making amendments to the Law of Ukraine “On Innovation Activity”, which introduce mechanisms for realization of priority directions of innovation activity, defined by the Law of Ukraine “On Priorities of Innovation Activity in Ukraine”, as well as strengthening the role of the Law of Ukraine “On General State Complex Program of High Knowledge Intensive Technologies” on realization of the specified priority directions.

REFERENCES:

1. Pro innovatsiinu diialnist [On innovative activity]: Law of Ukraine dated July 04, 2002, No. 40-IV. Retrieved from: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/40-15> (access date: August 02, 2018).

2. Natsionalna innovatsiina systema: stan ta zakonodavche zabezpechennia rozvytku: rekomendatsii parlamentskykh slukhan [National innovation system: condition and legislative provision of the development: Recommendations for the parliamentary hearings] (March 21, 2018). Retrieved from: <http://ua-ekonomist.com/archive/2018/3/rekom.pdf> (access date: July 26, 2018).

3. Ofitsiynyi sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [Official site of the State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua> (access date: June 05, 2018).

4. Pro priorytetni napriamy innovatsiinoi diialnosti v Ukraini [On priorities of innovation activity in Ukraine]: Law of Ukraine dated September 08, 2011, No. 3715-VI.

Retrieved from: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3715-17> (access date: August 04, 2018).

5. Deiaki pytannia vyznachennia serednostrokovykh priorytetnykh napriamiv innovatsiinoi diialnosti zahalnodержavnoho rivnia na 2012-2016 roky [Some issues of definition of medium-term priorities of innovation activity at the national level in 2012-2016]: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 294 dated March 12, 2012. Retrieved from: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/294-2012-n> (access date August 15, 2018).

6. Pro Rekomendatsii parlamentskykh slukhan na temu: "Pro stan ta zakonodavche zabezpechennia rozvytku nauky ta naukovo-tekhnichnoi sfery derzhavy" [On the recommendations of the parliamentary hearings on the subject of "On the condition and legislative provision of the development of the science and the scientific and technical sphere of the state"]: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 182-VIII dated February 11, 2015. Retrieved from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/182-19> (access date June 12, 2018).

РОЗДІЛ 4. ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

МЕТОДИЧНИЙ ПІДХІД ДО ОЦІНЮВАННЯ РІВНЯ РОЗВИТКУ КОМПЕТЕНЦІЙ ПРАЦІВНИКІВ ПІДПРИЄМСТВ ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ

METHODICAL APPROACH TO EVALUATION OF THE LEVEL OF DEVELOPMENT OF COMPETENCES OF EMPLOYEES OF RAILWAY TRANSPORT ENTERPRISES

У статті досліджено підходи до оцінювання трудового потенціалу підприємств, виділено їх переваги та недоліки. Оцінювання трудового потенціалу підприємств залізничного транспорту запропоновано здійснювати на основі оцінювання рівня розвитку компетенцій працівників підприємств залізничного транспорту. Сформовано методичний підхід до оцінювання рівня розвитку компетенцій працівників підприємств залізничного транспорту, який полягає у визначенні інтегральних показників ключових груп компетенцій, що дає змогу оцінити рівень розвитку кожної компетенції і розробити ефективний механізм розвитку трудового потенціалу підприємств залізничного транспорту.

Ключові слова: методичний підхід, трудовий потенціал, компетенції, розвиток, оцінка.

В статье исследованы подходы к оценке трудового потенциала предприятий, выделены их преимущества и недостатки. Оценка трудового потенциала предприятий железнодорожного транспорта предложено осуществлять на основе оценки уровня развития компетенций работников предприятий железнодорожного транспорта. Сформирован методический под-

ход оценки уровня развития компетенций работников предприятий железнодорожного транспорта, который заключается в определении интегральных показателей ключевых групп компетенций, позволяет оценить уровень развития каждой компетенции и разработать эффективный механизм развития трудового потенциала предприятий железнодорожного транспорта.

Ключевые слова: методический подход, трудовой потенциал, компетенции, развитие, оценка.

The article analyzes approaches to assessing the labor potential of enterprises, highlights their advantages and disadvantages. The evaluation of the labor potential of railway enterprises is proposed on the basis of assessing the level of development of the competences of railway transport enterprises. A methodical approach is developed for assessing the level of development of the competences of railway transport enterprises employees, which consists of identifying integrated indicators of key competencies, which allows assessing the level of development of each competency and developing an effective mechanism for developing the labor potential of railway enterprises.

Key words: methodical approach, labor potential, competence, development, evaluation.

УДК 331.101:652

Гребенюк Г.М.

асистент кафедри економіки та менеджменту Дніпропетровський національний університет залізничного транспорту імені академіка Всеволода Лазаряна

Постановка проблеми. Успішне функціонування і розвиток підприємств залізничного транспорту неможливо здійснювати без постійного вдосконалення системи управління розвитком трудового потенціалу, що визначає виробничі, економічні та соціальні функції. Для формування та ефективного функціонування трудового потенціалу необхідно володіти достовірною інформацією про його оцінку в якісних, кількісних, вартісних показниках та величинах. Оцінювання є одним з основних структурних елементів компетентісного підходу до управління розвитком трудового потенціалу та потребує формування методичного підходу до оцінювання рівня розвитку компетенцій працівників підприємств залізничного транспорту, який дасть змогу якісно оцінити рівень розвитку компетенцій, закладених у запропоновану модель компетенцій.

Аналіз останніх досліджень. Проблемам оцінки рівня трудового потенціалу підприємств, зокрема, залізничного транспорту присвячено багато робіт вітчизняних та зарубіжних учених, таких як В.В. Аллавердян, К.В. Білецька, О.В. Боднарук, Л.В. Галаз,

Б.М. Генкин, Л.С. Головова, В.М. Гриньова, І.В. Дехтяренко, О.М. Дмитренко, С.В. Засанська, Л.Л. Калініченко, В.В. Компанієць, В.В. Польова, А.С. Коцур, О.В. Посилкіна, О.О. Раєнкова, С.Н. Рекуненко, О. Сімчера, І.В. Токмакова, О.А. Харун, І.Ю. Шевченко та ін. Однак упровадження компетентісного підходу до управління розвитком трудового потенціалу, який передбачає формування моделі компетенції, потребує формування методичного підходу до оцінювання рівня розвитку компетенцій працівників підприємств залізничного транспорту.

Метою статті є формування методичного підходу до оцінювання рівня розвитку компетенцій працівників підприємств залізничного транспорту.

Виклад основного матеріалу. Своєрідність і складність проблеми виміру трудового потенціалу полягає насамперед у множинності його проявів. Він може виступати як миттєво зафіксований рівень; як потік із невизначеним поданням про його одиницю; як запас, який існує у фізично різних формах, що зберігається впродовж невизначеного періоду; як різниця значень його компонент, що відповідають різним, але

порівнюваним об'єктам (компонентам потенціалу); як розходження, які відповідають різним моментам часу стану потенціалу, який сприймається у вигляді єдиного об'єкта; як розносне або мультиплікативне відношення напружених станів різних його носіїв або змістовно різних компонентів [6, с. 38].

Дослідження підходів та методик оцінювання трудового потенціалу підприємства дало змогу виділити основні підходи: витратний, порівняльний, результативний, ресурсний, факторний, інтегральний, суб'єктивний. Переваги та недоліки підходів подано в табл. 1.

Таблиця 1

Наукові підходи до оцінювання трудового потенціалу підприємств [4; 9; 17; 18; 19]

Науковий підхід	Показники	Переваги	Недоліки	Вчені-прихильники
1	2	3	4	5
Витратний	Операційні, фінансові, інвестиційні, виробничі витрати	Можливість оцінки вартості трудового потенціалу та ефективності витрат на нього; можливість використання для оцінки трудового потенціалу на будь-якому з рівнів прояву	Обмеженість у застосуванні залежно від цілей та завдань проведення оцінки трудового потенціалу	В. Аллавердян [1]
Порівняльний	Показники професійної компетентності, показники творчої активності, показники кількості, якості та оперативності виконання робіт, показники трудової дисципліни, показники колективної роботи	Орієнтація на фактичні дані дає змогу уникнути розбіжностей під час оцінки трудового потенціалу; достовірна фактична інформація підвищує точність аналітичних розрахунків оцінки трудового потенціалу	Потребує прозорої оцінки трудового потенціалу; неможливість оцінки унікальних чи специфічних характеристик трудового потенціалу; значні витрати часу та ресурсів на збирання та опрацювання великого масиву інформації	І.В. Дехтяренко [9]
Результативний	Показники продуктивності праці та трудомісткість, прибуток	Відображення безпосередніх результатів праці носія (носіїв) трудового потенціалу; цінність для внутрішнього обліку праці на підприємстві	Обмеженість у застосуванні залежно від рівнів прояву трудового потенціалу, цілей та завдань проведення оцінки трудового потенціалу	О. Посилкіна, О. Доровський, Ю. Братішко, М. Сидоренко [14, с. 80-811]
Ресурсний	Відпрацьований час, працеемність	Можливість використання для оцінки трудового потенціалу за його компонентами на будь-якому з рівнів прояву; доступність інформації для оцінки трудового потенціалу; простота розрахунків показників оцінки трудового потенціалу	Окремість показників трудового потенціалу один від одного: вони не пов'язуються навіть у рамках компонент трудового потенціалу; обмеженість методичного інструментарію (використання лише показників рядів динаміки для аналізу результатів оцінки)	Б. Генкін [5, с. 94], С. Засанська [4], А. Коцур [13], К. Білецька [2]
Факторний	Тривалість трудового життя, рівень зайнятості населення, рівень підвищення кваліфікації, рівень інтелектуального потенціалу; кількість захворювань, рівень вивільнення працівників із підприємств за економічними причинами та ін.	Відображення характеру та сили впливу факторів зовнішнього та внутрішнього середовища на трудовий потенціал та тенденції його розвитку; значний методичний інструментарій	Суб'єктивність під час виділення факторів впливу на трудовий потенціал; обмеженість у застосуванні (переважно застосування для оцінки трудового потенціалу на мезорівні)	В. Гриньова, М. Новікова, В. Самойленко, В. Смолук, М. Бріль [8, с. 192-194]
Інтегральний	рівня освіти, коефіцієнт інноваційної активності, коефіцієнт плинності кадрів, коефіцієнт фізичної працездатності	інструментарій (у т. ч. кореляційний, факторний, кластерний аналізи, побудова рівняння регресії)	широке застосування методу експертних оцінок, що знижує достовірність результатів оцінки	Л. Галаз [4], О. Боднарук [3], С. Рекуненко [162], В. Гриньова, Г. Писаревська [7, с. 91], О. Раєнкова, Л. Полонська [15]
Суб'єктивний	Показники професійної компетентності	Індивідуальний підхід до оцінки трудового потенціалу працівника; значна кількість різноманітних методів оцінки	Обмеженість у застосуванні; високий рівень суб'єктивізму, недостовірності, варіативності результатів оцінки трудового потенціалу	О. Дмитренко [10]

Аналіз підходів, їх переваг та недоліків засвідчує, що основними показниками оцінювання є показники досвідченості, працездатності, здоров'я, фахового досвіду, показники професійної компетентності, показники творчої активності, показники повноти, якості та оперативності виконаних робіт, показники трудової дисципліни, показники колективної роботи тощо, які в комплексі формують інтегральний показник.

Впровадження компетенційного підходу до управління розвитком трудового потенціалу

підприємств залізничного транспорту, впровадження запропонованої моделі компетенції [20] зумовлює необхідність формування методичного підходу до оцінювання рівня розвитку компетенцій.

Для визначення рівня розвитку компетенцій пропонуємо використовувати п'ять рівнів (табл. 2): рівень обізнаності; рівень знань; рівень досвіду; рівень майстерності; експертний рівень.

Для описання професійних компетенцій слід використовувати три рівні:

Таблиця 2

Рівень розвитку компетенцій працівників підприємств залізничного транспорту

Компетенція	Рівень розвитку				
	Обізнаність	Знання	Досвід	Майстерність	Експертний
1	2	3	4	5	6
Корпоративні					
Компетентність	0,6	0,8	1,00	1,20	1,30
Клієнтоорієнтованість	0,6	0,8	1,00	1,20	1,30
Корпоративність та відповідальність	0,6	0,8	1,00	1,20	1,30
Якість та безпека	0,6	0,8	1,00	1,20	1,30
Інноваційність	0,6	0,8	1,00	1,20	1,30
Професійні					
Володіння фаховими знаннями та навичками	0,9	1,0	1,15		
Відповідальність	0,9	1,0	1,15		
Уважність	0,9	1,0	1,15		
Системне мислення	0,9	1,0	1,15		
Знання підприємства та його цінностей	0,9	1,0	1,15		
Результат та досвід роботи					
Рівень працездатності	0,6	0,8	1,00	1,20	1,30
Рівень якості продукції (послуг)	0,6	0,8	1,00	1,20	1,30
Інтенсивність праці	0,6	0,8	1,00	1,20	1,30
Задоволеність працею	0,6	0,8	1,00	1,20	1,30
Рівень оперативності виконання робіт	0,6	0,8	1,00	1,20	1,30
Орієнтація на результат	0,6	0,8	1,00	1,20	1,30
Орієнтація на команду	0,6	0,8	1,00	1,20	1,30
Дисциплінованість	0,6	0,8	1,00	1,20	1,30
Потенціал розвитку					
Рівень інтелекту	0,6	0,8	1,00	1,20	1,30
Рівень свідомості	0,6	0,8	1,00	1,20	1,30
Рівень ділової активності	0,6	0,8	1,00	1,20	1,30
Рівень раціоналізаторської активності	0,6	0,8	1,00	1,20	1,30
Здатність до самонавчання	0,6	0,8	1,00	1,20	1,30
Здатність до саморозвитку	0,6	0,8	1,00	1,20	1,30
Адаптованість	0,6	0,8	1,00	1,20	1,30
Управлінські					
Лідерство	0,6	0,8	1,00	1,20	1,30
Організаторські здібності	0,6	0,8	1,00	1,20	1,30
Здатність до керівництва	0,6	0,8	1,00	1,20	1,30
Стратегічне мислення	0,6	0,8	1,00	1,20	1,30
Вміння контролювати	0,6	0,8	1,00	1,20	1,30
Креативність	0,6	0,8	1,00	1,20	1,30
Комунікабельність	0,6	0,8	1,00	1,20	1,30
Орієнтація на довгострокові цілі	0,6	0,8	1,00	1,20	1,30
Здатність приймати рішення, вирішувати проблеми	0,6	0,8	1,00	1,20	1,30

– пороговий – рівень обізнаності – наявність допустимого рівня знань та навичок для виконання службових обов'язків;

– стандартний – рівень знань – наявність достатнього рівня знань, навичок для виконання службових обов'язків;

– просунутий – рівень досвіду – виконання службових обов'язків здійснюється на основі знань, умінь, отриманих у процесі роботи, здобутого досвіду.

Рівні описані за допомогою індикаторів – проявів знань, умінь, навичок, які повинні демонструвати працівники підприємств залізничного транспорту на цьому рівні розвитку компетенцій. Кожний наступний рівень передбачає володіння попереднім.

Оцінку рівня розвитку компетенцій пропонуємо здійснювати експертним шляхом на основі розробленої анкети (табл. 3). Експерти з кожної посади заповнюють анкету, визначають ключові компетенції та виставляють для них рівні.

Рівень розвитку професійних компетенцій може здійснювати керівник підприємства залізничного транспорту, підрозділу. За результатами постійного моніторингу рівня розвитку компетенцій пропонується проводити управління розвитком трудового потенціалу шляхом: навчання та розвитку; атестації; формування резерву кадрів.

У разі негативних значень показників відповідності компетенцій необхідному рівню розвитку для працівника доцільно обрати навчальні заходи, що будуть внесені в індивідуальний план професійного розвитку.

Узагальнений рівень розвитку корпоративних компетенцій пропонуємо визначати:

$$I_{\text{корп}} = \frac{\sum_{i=1}^5 I_i}{5}, \quad (1)$$

де $I_{\text{корп}}$ – індекс рівня розвитку корпоративних компетенцій;

I – рівень компетенцій;

5 – кількість компетенцій у каталозі компетенцій.

Узагальнений рівень розвитку професійних компетенцій пропонуємо визначати:

$$I_{\text{проф}} = \frac{\sum_{i=1}^5 I_i}{5}, \quad (2)$$

де $I_{\text{проф}}$ – індекс рівня розвитку професійних компетенцій;

I – рівень компетенцій;

5 – кількість компетенцій у каталозі компетенцій.

Узагальнений рівень розвитку компетенцій результату та досвіду роботи пропонуємо визначати:

$$I_{\text{рез+досв}} = \frac{\sum_{i=1}^8 I_i}{8}, \quad (3)$$

де $I_{\text{рез+досв}}$ – індекс рівня розвитку компетенцій результату та досвіду роботи;

I – рівень компетенцій;

8 – кількість компетенцій у каталозі компетенцій.

Узагальнений рівень розвитку компетенцій потенціалу розвитку пропонуємо визначати:

$$I_{\text{потенц}} = \frac{\sum_{i=1}^7 I_i}{7}, \quad (4)$$

де $I_{\text{потенц}}$ – індекс рівня розвитку компетенцій потенціалу розвитку;

I – рівень компетенцій;

7 – кількість компетенцій у каталозі компетенцій.

Узагальнений рівень розвитку управлінських компетенцій пропонуємо визначати:

$$I_{\text{управ}} = \frac{\sum_{i=1}^9 I_i}{9}, \quad (5)$$

де $I_{\text{рез+досв}}$ – індекс рівня розвитку управлінських компетенцій;

I – рівень компетенцій;

9 – кількість компетенцій в каталозі компетенцій.

Рівень розвитку компетенцій визнається п'ятьма рівнями та має шкалу, яка подана в таблиці 4.

Для керівного складу першого рівня рівень розвитку компетенцій повинен досягати експертного рівня. Для керівного складу другого рівня (керівників середньої ланки) допустимою є наявність рівня розвитку управлінських компетенцій на рівні майстерності.

Висновки з проведеного дослідження. Запропонований методичний підхід до оціню-

Таблиця 3

**Анкета для визначення рівня розвитку компетенцій працівників
Посада _____**

№ п/п	Компетенції	Нормативний рівень (бажаний), бал	Фактичний рівень, бал	Відхилення
Корпоративні				
			
Професійні				
	...			
Результат та досвід роботи				
			
Потенціал розвитку				
	...			
Управлінські				
			

Таблиця 4

Шкала рівнів компетенцій

Числовий інтервал	Рівень розвитку компетенцій
Для корпоративних компетенцій, компетенцій результату та досвіду роботи, компетенцій потенціалу розвитку та управлінських	
0,4-0,6	Обізнаність
0,61-0,80	Знання
0,81-1,00	Досвід
1,01-1,2	Майстерність
1,21-1,30	Експертний
Для професійних компетенцій	
0,81-0,9	Обізнаність
0,91-1,00	Знання
1,01-1,15	Досвід

вання рівня розвитку компетенцій працівників підприємств залізничного транспорту полягає у визначенні інтегральних показників ключових груп компетенцій, що дає змогу оцінити рівень розвитку кожної компетенції і розробити ефективний механізм розвитку трудового потенціалу підприємств залізничного транспорту.

Таку оцінку доцільно здійснювати по кожній посаді або працівнику на етапі формування трудового потенціалу, формування кадрового резерву. Вона дасть змогу визначити не тільки рівень компетентності працівників, а й приховані резерви та можливості.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Аллавердян В.В. Оцінка стоимості «кадрового потенціала» підприємства. URL: http://www.cfin.ru/management/people/value_people.shtml.
2. Білецька К.В. Трудовий потенціал як чинник активізації інноваційних процесів [Електронний ресурс] / К.В. Білецька // Ефективна економіка. 2014. № 4. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2932>
3. Боднарук О.В. Трудовий потенціал організації в умовах інноваційного вектору розвитку країни / О.В. Боднарук // Вісник Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля. Луганськ, 2011. № 14(168). Ч. 1. С. 26–31.
4. Галаз Л.В. Підходи щодо оцінки трудового потенціалу підприємства / Л.В. Галаз // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми економіки та управління». Львів, 2010. № 683. С. 178–184.
5. Генкин Б.М. Экономика и социология труда : учебник для ВУЗов / Б.М. Генкин. 7-е изд., доп. М.: Норма, 2007. 448 с.
6. Головова Л.С. Методологічні проблеми вимірювання потенціалу підприємства // Економіка та держава. 2007. № 4. С. 37–39.
7. Гриньова В.М. Управління кадровим потенціалом підприємства : монографія / В.М. Гриньова, Г.І. Писаревська. Х.: Вид. ХНЕУ, 2012. 228 с.

8. Гриньова В.М. Управління розвитком трудового потенціалу підприємства : монографія / В.М. Гриньова, М.М. Новікова, В.В. Самойленко, В.Л. Смолюк, М.С. Бріль. Харків: Вид. ХНЕУ, 2009. 256 с.

9. Дехтяренко І.В. Аналіз методичних підходів та методів оцінки трудового потенціалу підприємства / І.В. Дехтяренко // Управління розвитком. 2013. № 23(163). С. 164–166. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Pdf.

10. Дмитренко О.М. Управління трудовим потенціалом підприємства на базі розробки нової методики оцінки трудового потенціалу працівника / О.М. Дмитренко / Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії. 2012. № 2. С. 55–62.

11. Засанська С.В. Трудовий потенціал регіону: розвиток та збереження в сучасних економічних умовах : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.07 / С.В. Засанська. К., 2010. 21 с.

12. Компанієць В.В. Управління трудовою поведінкою працівників підприємств залізничного транспорту (соціокультурні домінанти): монографія / В.В. Компанієць, В.В. Польова. Х.: Видавництво «Лідер», 2016. 298 с.

13. Коцур А.С. Формування і реалізація регіональної соціальної політики збереження і розвитку трудового потенціалу : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.07 / А.С. Коцур. К., 2010. 20 с.

14. Посилкіна О.В. Управління трудовим потенціалом фармацевтичних підприємств в умовах менеджменту якості : монографія / О.В. Посилкіна, О.В. Доровський, Ю.С. Братішко, М.І. Сидоренко ; за ред. проф. О. В. Посилкіної. Х.: НФаУ, 2010. 416 с.

15. Раєнкова О.О. Методика оцінки трудового потенціалу підприємства [Електронний ресурс] / О.О. Раєнкова, Л.А. Полонська. URL: http://www.rusnauka.com/10_DN_2013/Economics/5_133695.doc.htm

16. Рекуненко С. Н. Оценка трудового потенциала строительной организации / С. Н. Рекуненко // Вісник СевНТУ : зб. наук. пр. Серія: Економіка і фінанси. Севастополь, 2012. Вип 130. С. 191–196.

17. Сімчера О. Систематизація наукового забезпечення оцінювання трудового потенціалу підприємства / О. Сімчера // Соціально-економічні проблеми і держава. 2015. Вип. 2(13). С. 105–110. URL: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2015/15soitpp.pdf>.

18. Харун О.А. аналіз сучасних методичних підходів до оцінки трудового потенціалу підприємства // Глобальні та національні проблеми економіки Випуск 12. 2016. С. 354–358. URL: <http://global-national.in.ua/archive/12-2016/75.pdf>.

19. Шевченко І.Ю. Методичні засади оцінювання розвитку трудового потенціалу на мезорівні // Бізнес-інформ № 7. 2016. С. 170–175.

20. Гребенюк Г.М. Компетенції в управлінні розвитком трудового потенціалу підприємств залізничного транспорту // Інфраструктура ринку. 2018. № 15. URL: <http://www.market-infr.od.ua>.

БІЗНЕС-ПЛАНУВАННЯ ЯК ЕФЕКТИВНИЙ МЕТОД АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ КОМПАНІЄЮ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

BUSINESS PLANNING AS AN EFFICIENT METHOD OF ANTI-CRISIS MANAGEMENT OF THE COMPANY (THEORETICAL-METHODOLOGICAL ASPECT)

УДК 332.025.12

Гурбик Ю.Ю.

к. держ. упр.,
старший викладач кафедри економіки
управління та адміністрування
Мелітопольський державний
педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького

Біляев С.С.

к.е.н., старший викладач
кафедри економіки управління
та адміністрування
Мелітопольський державний
педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького

Сальнікова М.В.

викладач-стажист кафедри економіки
управління та адміністрування
Мелітопольський державний
педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького

У статті здійснено ґрунтовний та комплексний теоретико-методологічний аналіз методу бізнес-планування в системі антикризового управління компанією (підприємством). Досліджено погляди вітчизняних вчених стосовно розуміння та тлумачення сутності та змісту поняття «антикризове управління підприємством». Охарактеризовано основні підходи дослідників щодо класифікації методів які використовуються в антикризовому управлінні на підприємстві. Обґрунтовано значення та ефективність застосування методу бізнес-планування на підприємстві в кризовій ситуації чи в процесі фінансового оздоровлення (санації). Розкрито та детально розглянуто особливості антикризового бізнес-плану на підприємстві.

Ключові слова: антикризове управління компанією (підприємством), методи антикризового управління, бізнес-планування, антикризовий бізнес-план.

В статье осуществлен подробный и комплексный теоретико-методологический анализ метода бизнес-планирования в системе антикризисного управления компанией (предприятием). Исследованы взгляды отечественных ученых относительно понимания и толкования сущности и содержания понятия «антикризисное управление предприятием». Охарактеризованы основные подходы исследователей

по классификации методов используемых в антикризисном управлении на предприятии. Обосновано значение и эффективность применения метода бизнес-планирования на предприятии в кризисной ситуации или в процессе финансового оздоровления (санации). Раскрыты и подробно рассмотрены особенности антикризисного бизнес-плана на предприятии.

Ключевые слова: антикризисное управление компанией (предприятием), методы антикризисного управления, бизнес-планирование, антикризисный бизнес-план.

The article conducts a thorough and complex theoretical and methodological analysis of business planning method in the system of anti-crisis management of the company (enterprise). Views of domestic scholars regarding the understanding and interpretation of the essence and content of the concept "enterprise anti-crisis management" are investigated. The main approaches of researchers to the classification of methods used in anti-crisis management at enterprise are characterised. The importance and efficiency of applying the method of business planning at the enterprise in a crisis or in the process of financial rehabilitation (recovery) are substantiated. Features of the anti-crisis business plan at enterprise are revealed and considered in detail.

Key words: anti-crisis management of company (enterprise), anti-crisis management methods, business planning, anti-crisis business plan.

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку вітчизняної економіки багато підприємств перебувають у кризовому стані, що зумовлено негативними тенденціями у соціально-економічному та політичному житті українського суспільства. Це вимагає від менеджменту підприємства чіткого розуміння сучасних підходів, принципів та методів застосування антикризового управління. У зв'язку з цим виникає необхідність у визначенні сутності концепції активного антикризового управління, на яких стадіях розвитку кризи його необхідно застосовувати і за допомогою яких фінансових процедур, що є натеper, його необхідно здійснювати. Всі ці заходи зумовлюють потребу в створенні та впровадженні ефективної системи антикризового менеджменту на підприємстві. Таким чином складні економічні умови розвитку підприємництва в Україні зумовлюють активізацію вітчизняних наукових досліджень у сфері антикризового управління як на практичному, так і на теоретико-методологічному рівні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні аспекти застосування ефективної системи антикризового управління підприємством в різних сферах життєдіяльності сус-

пільства висвітлюють у своїх наукових працях такі вітчизняні та зарубіжні вчені: І.Й. Малий, І.Ф. Радіонова, Л.М. Ємельяненко [14], О.М. Скібіцький [19], Л.О. Лігоненко [12], С.К. Рамазанов, О.П. Степаненко, Л.А. Тимашова [18], С.М. Іванюта [8], Р. Хіт [21], Е.А. Уткін [20], Г.Б. Юн [23] та ін.

Проблеми бізнес-планування в антикризовому управлінні підприємством досліджували Н.А. Петрищенко [16], Л.Р. Гайтукієва [5], Н.О. Коваленко [10], О.І. Винокурова [4] та ін. Проте, незважаючи на низку теоретико-методологічних досліджень стосовно застосування бізнес-планування під час кризового стану на підприємстві, ця проблематика потребує подальшого наукового обґрунтування, спираючись на сучасні світові підходи та методи, які використовуються в системі антикризового управління компанією.

Постановка завдання. Мета статті полягає в теоретико-методологічному дослідженні використання методу бізнес-планування в умовах антикризового управління та обґрунтування його ролі в забезпеченні ефективного виходу компанії з кризового стану.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз наукових джерел дає підстави стверджу-

Визначення поняття «антикризове управління підприємством» вітчизняними науковцями

№ з/п	Автор, джерело	Визначення поняття
1	Рамазанов С.К., Степаненко О.П., Тимашова Л.А. [18, с. 22]	Система управління підприємством, яка має комплексний, системний характер і спрямована на запобігання та усунення несприятливих для діяльності підприємства явищ за допомогою розроблення і реалізації на підприємстві спеціальних заходів, які мають стратегічний характер і дають змогу усунути тимчасові перешкоди, зберегти і примножити ринкові позиції.
2	Іванюта С.М. [8, с. 86]	Система управлінських заходів щодо діагностики, упередження нейтралізації і подолання кризових явищ та причин їх виникнення на всіх рівнях економіки.
3	Бурий С.А., Мацеха Д.С. [2, с. 21]	Система постійних системних дій менеджерів, спрямованих на всі елементи організації з метою швидкого і вчасного реагування на можливі зовнішні та внутрішні загрози за ефективного функціонування чи розвитку організації.
4	Скібіцький О.М. [19, с. 44]	Управління, що націлене на запобігання можливих серйозних ускладнень у ринковій діяльності підприємства, забезпечення його стабільного, успішного господарювання.
5	Василенко В.О. [3, с. 42]	Управління, у якому здійснюється передбачення небезпеки кризи, аналіз її симптомів, заходів для зниження негативних наслідків кризи і використання її факторів для подальшого розвитку.

вати, що загалом поняття «антикризове управління підприємством» є неоднозначним і теоретично дискусійним у зарубіжній та вітчизняній науці. Праці вітчизняних учених, присвячені теоретико-методологічним питанням антикризового управління підприємством, показують, що вони використовують для тлумачення досліджуваного поняття насамперед системний та функціональний підходи (табл. 1).

Важливим для діяльності підприємства є розроблення антикризових програм, що включають у себе напрями подолання кризи на внутрішньому рівні з використанням відповідних принципів та методів антикризового управління. А також містять чітко визначену стратегію щодо виведення компанії з кризового стану. Адже, як зазначають С.О. Гуткевич та В.А. Петренко, «стратегія управління підприємствами є сукупністю питань теорії і практики управління, його планування і реалізації; визначає цілі і завдання, спрямовані на оптимізацію використання ресурсів підприємств для підвищення ефективності їхньої діяльності» [6, с. 327].

У процесі реалізації антикризового управління підприємством використовуються різні прийоми, способи, інструменти, які дають змогу ефективно організувати систему антикризового менеджменту на підприємстві. В інтегрованому вигляді вони виступають як методи антикризового управління підприємством. Ми вважаємо, що методи антикризового управління посідають вагомe місце в теорії та методології антикризового управління, оскільки допомагають збагатити і теорію, і практику антикризового управління як системи.

С.М. Іванюта стверджує, що «метод антикризового управління – це сукупність принципів, методів, категорій та інструментарію, який застосовується для дослідження процесів антикризового управління [8, с. 30].

О.О. Шапурова пропонує поділяти методи антикризового управління підприємством на:

– функціональні методи, які спрямовані на вирішення кризи через внесення змін у певні дії менеджерів і персоналу підприємства;

– системні методи, завдання яких полягає у вирішенні кризи шляхом корінної реструктуризації підприємства [22].

Слід відзначити, що багато дослідників у сфері антикризового управління (Л.А. Москаленко, О.С. Хринюк [15], Кульчій І.О. [11], Скібіцький О.М. [19] та ін.) пропонують поділяти методи антикризового управління підприємством на дві групи: тактичні та стратегічні (табл. 2). Застосування тактичних методів спрямовано на швидке покращення фінансових показників, наприклад підприємства, подолання наслідків кризи. Проте здебільшого цих методів недостатньо для усунення основної причини кризового стану – неефективної системи управління, що потребує використання заходів більш тривалої дії. Результати застосування стратегічних методів підприємство відчуває, як правило, не одразу, проте вони змінюють сутність бізнесу, його якісні характеристики, такі як конкурентоспроможність, інвестиційна привабливість, інноваційність тощо [11, с. 63].

Таблиця 2

Методи антикризового управління підприємством

Стратегічні методи	Тактичні методи
Диверсифікація	Даунсайзинг
Регуляризація	Санація
Реінжиніринг	Моніторинг
Реструктуризація	Контролінг
Злиття	Банкрутство
Ліквідація	

Джерело: складено автором за даними [11; 15]

Окрім вищезазначених методів антикризового управління компанією (підприємством), на нашу

думку, важливим і ефективним, а також пристосованим до умов сучасної вітчизняної ринкової економіки є бізнес-планування. Слід зауважити, що багато науковців у своїх дослідженнях розглядають бізнес-планування як процес, який здійснюється в нормальних, стабільних умовах функціонування компанії, насамперед для залучення інвестицій. І не приділяють належної уваги застосуванню процесу бізнес-планування під час діяльності компанії в умовах кризи.

Загалом бізнес-планування розглядають як «об'єктивну оцінку власної підприємницької діяльності підприємства, фірми і водночас необхідний інструмент проектно-інвестиційних рішень відповідно до потреб ринку» [1, с. 16], а також як «процес техніко-економічного обґрунтування діяльності підприємств у ринкових умовах або модель функціонування підприємства в мінливому середовищі в майбутньому» [9, с. 20].

Метод бізнес-планування насамперед реалізується на підприємстві шляхом розроблення бізнес-плану. Проте необхідно зазначити, що вітчизняне законодавство натепер нормативно не закріплює за підприємствами обов'язковість розроблення бізнес-плану. Така ситуація, на наш погляд, приводить до того, що багато вітчизняних підприємств не приділяють належної уваги розробленню бізнес-планів або взагалі не мають їх.

Аналіз робіт вітчизняних науковців, які стосуються теоретичних аспектів застосування бізнес-плану на підприємстві, дають підстави стверджувати, що сьогодні немає єдиної позиції щодо тлумачення поняття «бізнес-план».

І.З. Должанський, Т.О. Загорна зазначають, що «бізнес-план – це типове (уніфіковане) проектне рішення на досить віддалену перспективу (5, 10 і більше років), у якому дається науково обґрунтована оцінка можливих на цьому сегменті ринку кінцевих цільових економічних, фінансових та інших результатів (трудових, виробничих, соціальних, екологічних) діяльності підприємства, що базуються на реальному виробничому, інвестиційному, матеріально-технічному, організаційному і логістичному забезпеченні» [7, с. 11].

С.Ф. Покропивний, С.М. Соболев, Г.О. Швиданенко розглядають бізнес-план як «письмовий документ, у якому викладено сутність підприємницької ідеї, шляхи й засоби її реалізації та охарактеризовано ринкові, виробничі, організаційні та фінансові аспекти майбутнього бізнесу, а також особливості управління ним [17, с. 6]».

В.В. Македон, проаналізувавши визначення поняття «бізнес-план» з різних наукових джерел, пропонує таку узагальнюючу його сутнісну характеристику: «бізнес-план містить оцінку власної підприємницької діяльності фірми і цільову оцінку кон'юнктури ринку, є програмою дій підприємця, необхідним робочим інструментом проектно-інвестиційних рішень і

внутрішньофірмового планування, який використовується у всіх сферах підприємництва [13, с. 5].

Антикризовий бізнес-план має низку притаманних для нього особливостей, адже розробляється в умовах нестабільної діяльності підприємства. А це вимагає від суб'єктів здійснення цього плану певних специфічних знань, умінь та навичок, які не використовуються в процесі розроблення типового бізнес-плану.

Першою особливістю антикризового бізнес-плану є те, що в процесі його розроблення необхідною вимогою є оперативність складання. Це зумовлюється тим, що в умовах кризи менеджмент підприємства не має значного запасу часу для детального та ґрунтовного опрацювання розділів антикризового бізнес-плану, а тому всі управлінські рішення, пов'язані з розробленням плану, приймаються в обмежений термін, в ситуації так званого «цейтноту».

По-друге, антикризовий бізнес-план повинен складатися на мінімальний період. Це зовсім не означає, що цей план не може бути середньостроковим чи довгостроковим. Просто в процесі антикризового управління менеджером підприємства, відповідальним за реалізацію антикризового бізнес-плану, доведеться його переглядати та змінювати інтенсивніше, ніж у нормальних умовах діяльності компанії. Таким чином, антикризовий бізнес-план характеризується стислістю термінів планування та більш високим ступенем коригування та регулювання, адже здійснюється в нестабільних, екстремальних умовах функціонування підприємства.

По-третє, зміст розділів антикризового бізнес-плану повинен характеризуватися чіткістю, конкретністю та цілеспрямованістю. Важливим моментом у процесі формування антикризового бізнес-плану є те, що необхідно правильно донести сформульовані цілі та завдання до тих працівників, які безпосередньо будуть займатися їх втіленням на підприємстві. Тому що антикризовий бізнес-план насамперед повинен допомагати менеджером компанії в здійсненні їх професійних функцій та виконанні поставлених завдань. Вся інформація, яка міститься в розділах плану, повинна бути чітко структурована, не перевантажена економічними розрахунками та надана в сприятливому для сприйняття його виконавцями вигляді.

По-четверте, розроблення та реалізація антикризового бізнес-плану здійснюється в умовах нестачі внутрішніх фінансових ресурсів підприємства, несприятливого соціально-психологічного клімату серед персоналу та в інших кризових ситуаціях. Тому здійснення антикризового бізнес-плану на підприємстві може включати нові елементи та екстремальні заходи у процес планування (наприклад «програма фінансового оздоровлення на підприємстві», «реструктуризація боргів», «розрахунок із кредиторами» тощо).

Процес складання антикризового бізнес-плану, на наш погляд, повинен включати такі послідовні етапи:

- діагностика (виявлення причин кризової ситуації на підприємстві);
- постановка цілей та завдань щодо виходу із кризи;
- визначення виконавців процесу формування антикризового бізнес-плану.

А тепер проаналізуємо більш детально кожен з етапів формування антикризового бізнес-плану на підприємстві.

На наш погляд, основними вимогами до процесу діагностики на підприємстві під час здійснення антикризового бізнес-планування є такі:

- у процесі виявлення причин кризової ситуації та формування висновків повинні брати участь працівники всіх структурних підрозділів підприємства;
- процес діагностики повинен мати оперативний характер та аналізувати усі виявлені факти, які спричинили кризову ситуацію на підприємстві, без винятку;

– після завершення діагностики необхідно скласти звіт, який розкриває причини та основні тенденції кризової ситуації на підприємстві.

Під час здійснення другого етапу відбувається постановка стратегічних цілей, які дадуть змогу вийти із кризового стану, та вироблення завдань, на основі яких будуть реалізовуватися поставлені цілі. Важливо зазначити, що від того, наскільки чітко, доступно та своєчасно будуть сформульовані цілі та завдання в процесі формування антикризового бізнес-плану, буде залежати ефективність виконання запланованих дій та якість отриманих результатів на підприємстві.

На третьому етапі відбувається призначення відповідальних менеджерів, які будуть приймати управлінські рішення щодо формування антикризового бізнес-плану. Основним їхнім завданням є забезпечення умов щодо складання плану на підприємстві, вироблення завдань та делегування їх для працівників різних структурних підрозділів.

Необхідно зазначити, що структура антикризового бізнес-плану складається з елементів, які притаманні і для типового бізнес-плану, але зміст розділів буде мати свої особливості, адже антикризове управління здійснюється на різних етапах кризи підприємства та в умовах процесу санації, а тому антикризовий бізнес-план повинен включати основні антикризові заходи на підприємстві, шляхи та напрями його виходу з кризової ситуації тощо. Загалом обсяг та структура розділів антикризового бізнес-плану залежить від багатьох чинників (розмір підприємства, галузь тощо) і є, по суті, індивідуальним для кожної компанії.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, антикризове бізнес-планування можна вважати досить новим та актуальним методом антикризового управління на вітчизняних підприємствах,

який потребує подальшого науково-теоретичного осмислення та розроблення практичних рекомендацій і механізмів його застосування в складних умовах розвитку сучасного підприємства.

На наш погляд, значення методу бізнес-планування в процесі антикризового управління компанією полягає у такому:

- розробляється концепція та обґрунтовується стратегія виходу компанії з кризового стану;
- визначаються основні цілі та завдання підприємства в процесі антикризового управління;
- пропонуються ринкові перспективи та можливість компанії, а також визначаються обсяги її продукції, фінансові ресурси в умовах кризи;
- здійснюється удосконалення, зміна чи коригування основних напрямів діяльності підприємства (виробничий, фінансовий, маркетинговий тощо).

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бескровна Л.О. Бізнес-планування підприємства: навч. посіб. Одеса: ОНАЗ ім. О.С. Попова, 2012. 124 с.
2. Бурий С.А., Мацеха Д.С. Антикризове управління та управлінські рішення – проблеми підприємств малого бізнесу : монографія. Хмельницький: ТОВ «Тріада-М», 2006. 93 с.
3. Василенко В.О. Антикризове управління підприємством: навч. посібник. Київ: ЦУЛ, 2003. 504 с.
4. Винокурова О.І. Роль бізнес-планування в антикризовому управлінні підприємством. Науковий вісник національної академії статистики, обліку та аудиту. 2014. № 3. С. 54–60.
5. Гайтукиєва Л.Р. Бизнес-планирование в антикризисном управлении предприятием: автореферат дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05. Москва, 2004. 20 с.
6. Гуткевич С.О., Петренко В.А. Модель розвитку галузей економіки України : монографія / за ред. С.О. Гуткевич. Київ: НТУУ КПІ, 2011. 427 с.
7. Должанський І.З., Загорна Т.О. Бізнес-план: технологія розробки. Навчальний посібник. 2-ге вид. К.: Центр учбової літератури. 2009. 384 с.
8. Іванюта С.М. Антикризове управління. Навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2007. 288 с.
9. Карпов В.А. Планування та аналіз підприємницьких проектів. Одеса: ОНЕУ, 2014. 243 с.
10. Коваленко Н.О. Бізнес-план як інтегративна система показників антикризового управління авіаційним підприємством. Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. 2012. № 4. С. 84–86.
11. Кульчий І.О. Антикризове управління: навчальний посібник. Полтава: ПолтНТУ, 2016. 120 с.
12. Лігоненко Л.О. Антикризове управління підприємством: теоретико-методологічні засади та практичний інструментарій: монографія. Київ: КНТЕУ, 2004. 580 с.
13. Македон В.В. Бізнес-планування: Навч. пос. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 236 с.
14. Малий І.Й., Радіонова І.Ф., Ємельяненко Л.М. та ін. Антикризове управління національною економікою : монографія / за заг. ред. І. Малого. Київ: КНЕУ, 2017. 368 с.
15. Москаленко Л.А., Хринюк О.С. Методи антикризового управління підприємством. Актуальні

проблеми економіки та управління: збірник наукових праць молодих вчених. 2011. Вип. 5. С. 114–118.

16. Петрищенко Н.А. Бізнес-план як інструмент антикризової політики будівельного підприємства. Науковий огляд. № 10(31). 2016. С. 1–8.

17. Покропивний С.Ф., Соболь С.М., Швиданенко Г.О., Дерев'янка О.Г. Бізнес-план: технологія розробки та обґрунтування : навчальний посібник. Київ: КНЕУ, 2002. 379 с.

18. Рамазанов С.К., Степаненко О.П., Тимашова Л.А. Методи антикризового управління: Монографія. Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2004. 192 с.

19. Скібіцький О.М. Антикризовий менеджмент: Навч. посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 568 с.

20. Уткин Э.А. Антикризисное управление. Москва: Тандем; ЭКМОС, 1997. 400 с.

21. Хіт Р. Кризовий менеджмент для керівників: пер. з англ. Київ: Наук. думка, 2002. 566 с.

22. Шапурова О.О. Сутність, завдання та принципи антикризового управління. Держава та регіони. Сер. Економіка та підприємництво: зб. наук. праць. Запоріжжя, 2009. № 1. С. 228–232.

23. Юн Г.Б. Методология антикризисного управления: Учеб.- практич. пособие. Москва: Дело, 2004. 432 с.

ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ ПРОЦЕСУ РЕАЛІЗАЦІЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ

ECONOMIC SATISFACTION OF THE PROCESS FOR THE REALIZATION OF AGRICULTURAL PRODUCTION

УДК 631.162

Донських А.С.

к.е.н., доцент кафедри маркетингу
Дніпровський державний
аграрно-економічний університет

Якубенко Ю.Л.

к.е.н., доцент кафедри обліку,
аудиту та УФЕБ
Дніпровський державний
аграрно-економічний університет

У статті розглянуто теоретичні аспекти процесу реалізації сільськогосподарської продукції. Наведено трактування процесу реалізації вітчизняними та зарубіжними науковцями. Розкрито основні етапи процесу реалізації продукції. Досліджено сутність формування доходів і витрат під час реалізації сільськогосподарської продукції. Охарактеризовано фінансовий результат реалізації сільськогосподарської продукції.

Ключові слова: реалізація, сільськогосподарська продукція, дохід, собівартість, витрати, прибуток.

В статье рассмотрены теоретические аспекты бухгалтерского учета процесса реализации сельскохозяйственной продукции. Приведена трактовка процесса реализации отечественными и зарубежными учеными. Раскрыты основные этапы процесса реализации продукции. Исследована

сущность формирования доходов и расходов при реализации сельскохозяйственной продукции. Охарактеризован финансовый результат реализации сельскохозяйственной продукции.

Ключевые слова: реализация, сельскохозяйственная продукция, доход, себестоимость, затраты, прибыль.

In the article the theoretical aspects of accounting of agricultural products realization are considered. The interpretation of the implementation process by domestic and foreign scholars is presented. The basic stages of the product realization process are revealed. The essence of the formation of incomes and expenses in the sale of agricultural products is investigated. The financial result of agricultural products sale is described.

Key words: sale, agricultural products, income, cost, expenses, profit.

Постановка проблеми. Реалізація – це процес продажу сільськогосподарської продукції, товарів або виконаних робіт і наданих послуг.

Процес продажу завершує кругообіг засобів і створює передумови для відновлення нового кругообігу. Важливість цього процесу полягає в тому, що на цьому етапі продукція підприємства знаходить своє суспільне застосування. Якщо продукт потрібен суспільству для задоволення виробничих або особистих потреб, то він буде реалізований (з урахуванням ринкового закону попиту і пропозиції), за нього підприємство отримує грошові кошти, за рахунок чого буде придбана нова партія сировини, з якої знову буде виготовлена продукція. З'являться кошти і для оплати праці робітників і службовців, для розширення виробництва тощо.

Складність ведення обліку реалізації сільськогосподарської продукції полягає в тому, що в нормативних документах не досить чітко викладені та є суперечливими положення, що допускає можливість неоднозначного їх трактування і застосування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у розвиток методологічного обґрунтування ведення обліку процесу реалізації продукції здійснили провідні вітчизняні вчені: М.Т. Білуха, Ф.Ф. Бутинець, П.І. Гайдуцький, П.М. Гарасим, А.М. Герасимович, С.Ф. Голов, М.Я. Дем'яненко, В.І. Єфіменко, В.П. Завгородній, Г.Г. Кірейцев, М.Ф. Кропивко, М.В. Кужельний, Ю.А. Кузьмінський, В.Г. Линник, Ю.Я. Литвин, Л.В. Нападівська, М.Ф. Огічук, В.М. Пархоменко, Н.Л. Правдюк, М.С. Пушкар, П.Т. Саблук, В.К. Савчук, В.В. Сопко, Ю.С. Цал-Цалко, М.Г. Чумаченко,

В.Г. Швець, В.О. Шевчук, В.П. Ярмоленко та інші.

Також цю проблему досліджували зарубіжні вчені: Х. Андерсон, Г.А. Велш, Ф. Вуд, К. Друрі, Д. Колдуелл, А.П. Костюк, Б. Нідлз, М.З. Пізенгольц, Я.В. Соколов, Дж. Хелкам, Д.Г. Шорт та інші.

Формулювання цілей статті. Незважаючи на значну кількість проведених досліджень, всі вони мають традиційний підхід до проблеми обліку процесу реалізації сільськогосподарської продукції, що потребує більш глибокого підходу до розкриття економічної сутності процесу реалізації, зважаючи на галузевий напрям діяльності підприємств.

Виклад основного матеріалу. Найважливішим економічним показником, що характеризує господарсько-фінансову діяльність агропромислових підприємств, є процес реалізації сільськогосподарської продукції, оскільки після завершення процесу визначаються результати господарювання та ефективність виробництва. Багато сучасних вчених-економістів мають свої погляди щодо визначення поняття «процес реалізації».

Необхідно звернути увагу на визначення поняття «реалізація». Американський інститут бухгалтерів зазначає, що термін «реалізований» означає перетворення у гроші або у грошові вимоги [8].

В економічному словнику зазначено, що реалізація – господарська операція суб'єкта господарювання, яка передбачає передачу права власності на окремі об'єкти іншому суб'єкту підприємницької діяльності в обмін на еквівалентну суму коштів чи боргових зобов'язань [11].

Е.С. Хендріксен і М.Ф. Ван Бреда стверджують, що реалізація – це відображення доходу, коли відбу-

лися обмін або вибуття продукту. Тобто коли товари й послуги повинні бути передані покупцеві або клієнту, зумовлюючи або одержання грошей, або право на одержання грошей чи інших активів [14].

Американський вчений Л. Бернстайн наводить таке визначення: «Реалізація – це процес переведення негрошових ресурсів і прав у грошове вираження, що найбільш точно застосовується в обліку й фінансовій звітності під час визначення обсягу продажу активів за гроші або вимог на одержання грошей» [2].

Інше трактування реалізації наводять Р. Ентоні та Дж. Ріс, використовуючи в концепції реалізації поняття доходу. Вони виражають реалізацію як «суму доходу, яка повинна бути визнана від продажу» [4].

У роботах О.В. Лишиленка процес реалізації – це завершальна стадія кругообігу господарських засобів, яка безпосередньо пов'язана із реалізацією продукції, виконаних робіт та наданих послуг підприємством і, як наслідок, із визначенням фінансового результату його діяльності [7, с. 107].

Н. Бабченко стверджує, що реалізація – це невизначений акт, неодноразова операція. Це – процес, який розтягується у часі на тривалий термін. Процес реалізації охоплює велику кількість господарських операцій, пов'язаних із збутом і продажем продукції [1].

Процес реалізації, на думку М.Ф. Огійчука, завжди передбачає відчуження активів, що належать підприємству, шляхом їх продажу з метою відтворення використаних засобів підприємства та отримання прибутку для задоволення різноманітних потреб підприємства та його власників [9, с. 679].

П.Л. Сук відмічає, що процес реалізації являє собою сукупність операцій з продажу готової продукції, виконаних робіт і наданих послуг, де відбувається передача готової продукції споживачам, одержання оплати від них, виявлення результату діяльності [12, с. 330].

Реалізація продукції окремого підприємства, як зазначає О. Бірюкова, – це передусім відчуження активів, що належать підприємству, завдяки їх продажу з метою відтворення використаних засобів підприємства та отримання прибутку для задоволення різноманітних потреб підприємства та його власників [3].

П. Лайко та Ю. Ляшенко пропонують таке визначення: «реалізація продукції – це кінцева стадія кругообігу засобів підприємства, яка вказує на завершення процесу виробництва й доведення продукції до споживача. Рух товарів і коштів створює основу економічних відносин між поставальниками, посередниками та покупцями. Для підприємства-виробника реалізація продукції є свідченням того, що вона за споживчими властивостями, якістю й асортиментом відповідає суспільному попиту й потребам покупців» [6].

Відповідно до п. 8 Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 15 «Дохід», «реалізація продукції (робіт, послуг) – це господарча операція суб'єкта підприємницької діяльності, що передбачає передачу права власності на продукцію (роботи, послуги) іншому суб'єкту підприємницької діяльності в обмін на еквівалентну суму коштів або боргових зобов'язань. Для цілей оподаткування датою реалізації вважається дата передавання права власності на зазначену продукцію (роботи, послуги) згідно з базисними умовами поставки, визначеними сторонами, незалежно від строків здійснення оплати» [10].

За економічним змістом сутність категорії «реалізація сільськогосподарської продукції» характеризується кінцевим результатом роботи підприємства, виконання ним обов'язків перед покупцями та ступенем участі в задоволенні потреб ринку тощо. У бухгалтерському обліку цей процес відображається сукупністю операцій, що пов'язані з реалізацією виробленої продукції іншим підприємствам і організаціям.

Основними завданнями обліку процесу реалізації сільськогосподарської продукції є:

- визначення кількості та вартості відвантаженої продукції (за обліковими цінами);
- визначення заборгованості покупців перед підприємством за відвантаженою їм продукцією згідно з договорами (за цінами реалізації);
- дотримання строків поставок продукції, а також термінів оплати з боку покупців;
- облік витрат, пов'язаних із збутом продукції, а також просуванням її на ринку (витрати на маркетинг та рекламу);
- визначення фінансового результату від реалізації продукції підприємством як загалом, так і в розрізі конкретних номенклатурних груп видів продукції та ін. [5].

Процес реалізації можна розділити на чотири етапи (рис. 1).

Процес реалізації завжди передбачає, з одного боку, передачу відповідної продукції від виробника покупцеві, а з другого – проведення розрахунків згідно з договірною ціною цієї продукції. Отже, кожен вид сільськогосподарської продукції, що реалізується, матиме дві оцінки: одну для самого виробника – виробничу собівартість, іншу – для покупця (ціну реалізації). Для більшості сільськогосподарської продукції ціни реалізації є відносно вільними і встановлюються на підставі договорів між підприємствами.

Вибір форми організації обліку реалізації значною мірою залежить від характеру технологічного процесу виробництва продукції, ступеня централізації фінансово-збутових служб, місцезнаходження виробничих одиниць, наявності у них рахунків у банку для розрахунків із покупцями.

Важливим питанням сьогодні є методологія обліку доходів та витрат сільськогосподарської діяльності згідно з П(С)БО 30 «Біологічні активи».

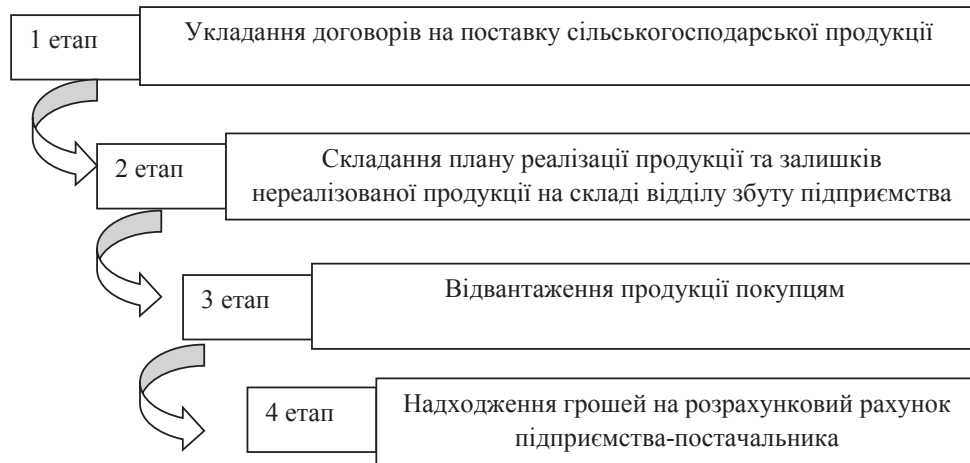


Рис. 1. Етапи процесу реалізації сільськогосподарської продукції

Стосовно цього Г. Цилюрик зауважує, що за П(С)БО 30 «Біологічні активи» передбачено визначати фінансовий результат від первісного визнання сільськогосподарської продукції та додаткових біологічних активів з подальшим уточненням на кожну дату балансу та на дату реалізації. Тобто у сільському господарстві фінансовий результат передбачено визначати не після реалізації продукції, а під час її отримання з виробництва. Автор стверджує, що таке визначення фінансового результату суперечить принципам бухгалтерського обліку та фінансової звітності, визначеним Законом України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», а саме принципу обачності, який передбачає застосування в бухгалтерському обліку методів оцінки, що повинні запобігати заниженню оцінки зобов'язань та витрат і завищенню оцінки активів і доходів підприємства [15].

Достовірність вимірювання витрат, які були або будуть понесені в зв'язку з операцією, визначає визнання доходу від продажу. Так, якщо понесені витрати або ті, що будуть понесені в зв'язку з операцією, неможливо достовірно виміряти, то дохід від продажу не визнається. Цей критерій впливає з принципу відповідності доходів і витрат. За цим принципом для визначення фінансового результату звітного періоду необхідно порівняти доходи звітного періоду з витратами, що були здійснені для отримання цих доходів. Інакше кажучи, коли визнається дохід, визнаються і пов'язані з ним витрати, включаючи оцінку майбутніх витрат. Звичайним прикладом майбутніх витрат, які будуть оцінені і нараховані, є гарантійні витрати. Якщо майбутні витрати не можна достовірно оцінити, то визнання доходу відкладається доти, поки сума таких витрат буде найбільш достовірно оцінена або фактично понесена.

За таких обставин будь-яка вже отримана компенсація за реалізацію товарів визнається як зобов'язання або відкладений прибуток.

Застосування принципу нарахування та принципу відповідності доходів та витрат, фактичне

надходження грошових коштів чи грошових еквівалентів під час визнання доходів зумовлюють розподіл доходів та витрат відповідно на фактичні, відстрочені та нараховані.

Схематично розподіл доходу та витрат показано на рис. 2 і 3 [15].

Продукція вважається реалізованою з моменту її оплати, а інколи і після оформлення її відповідними документами. Вартість модернізації, капітального і середнього ремонтів власного устаткування і транспортних засобів, а також робіт промислового характеру, виконаних для власного підприємства, включається у реалізовану продукцію з моменту відбиття їх на рахунках обліку реалізації. Арифметично реалізована продукція дорівнює відвантаженій продукції мінус зміна залишків відвантаженої, але неоплаченої продукції.

Реалізована продукція оцінюється в оптових цінах підприємства, що закладені у план виробництва, і фактично діючих оптових цінах підприємства та використовується для визначення суми прибутку від реалізації й пов'язаних з ним фінансових показників.

З огляду на те, що облік у сільському господарстві має низку особливостей, багато підприємств – із тих, що мають відповідні технічні можливості, а сільськогосподарські підприємства виходять на рівень автоматизації обліку – останнім часом переходять на поасортиментний облік продукції, важливим є визначення об'єктів аналітичного обліку в сільському господарстві.

Собівартість товарної продукції (продукції, що реалізується) характеризують витрати на виробництво та збут протягом усього циклу.

Фінансові результати підприємств становлять прибутки від реалізації продукції, виконаних робіт, наданих послуг, а також від позареалізаційної діяльності.

Прибуток у підприємствах визначають як різницю між виручкою за реалізовану продукцію,

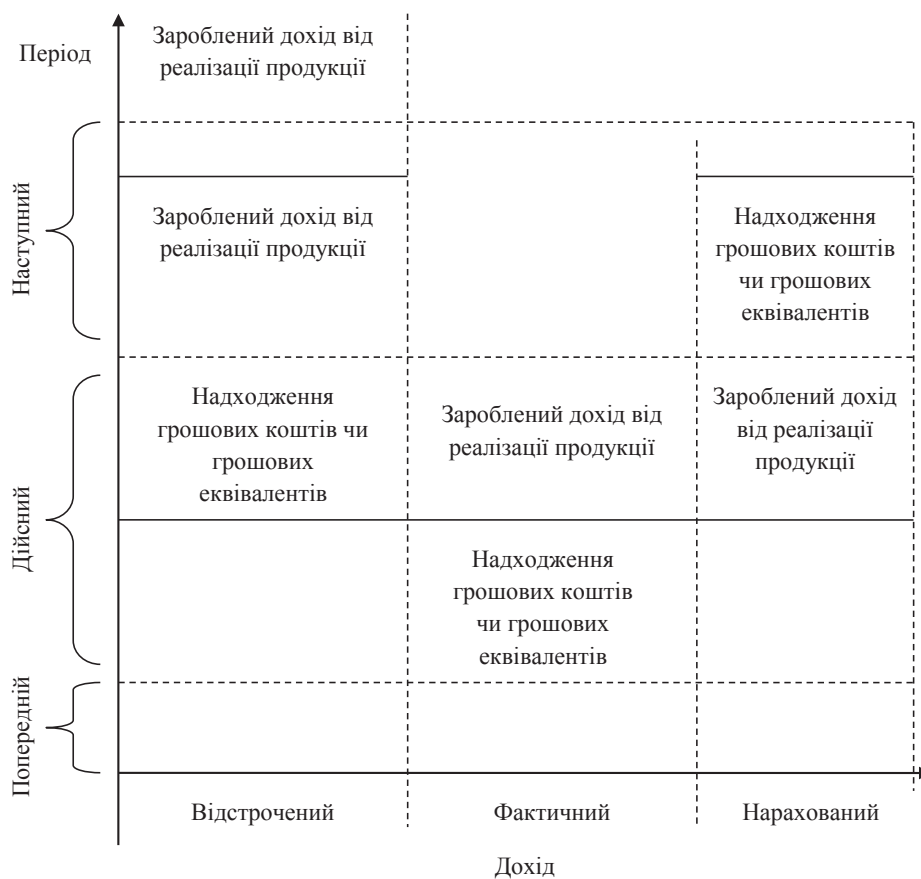


Рис. 2. Розподіл доходу

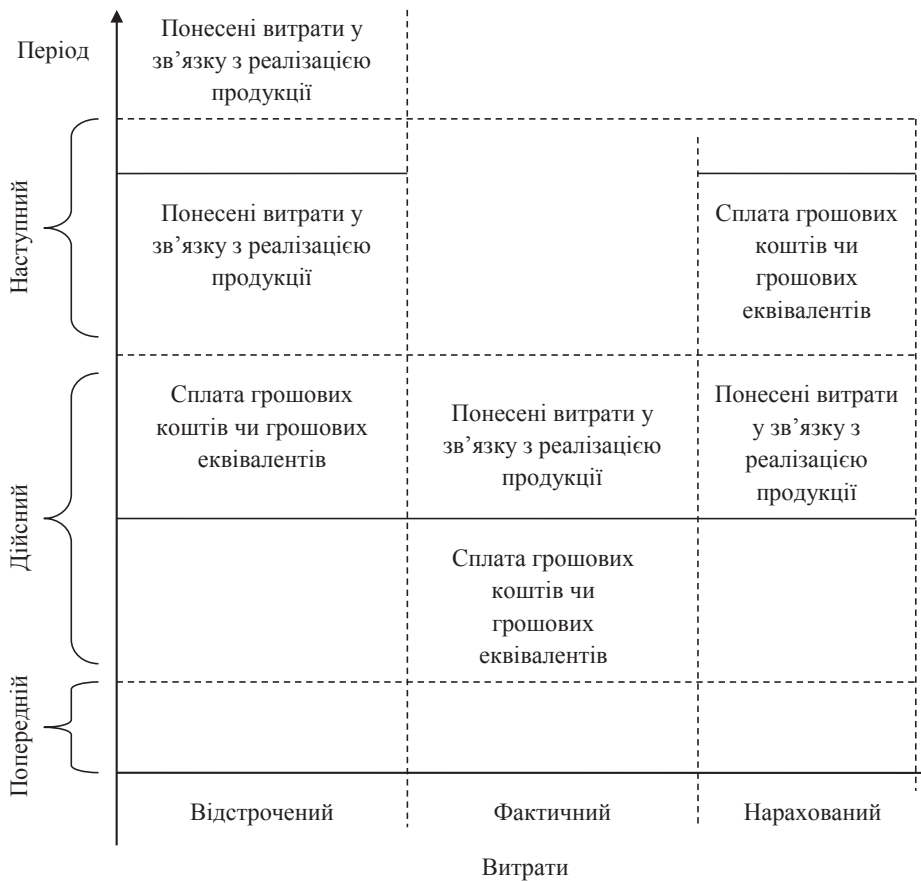


Рис. 3. Розподіл витрат

надані послуги, одержані доходи від позареалізаційної діяльності і виробничою собівартістю реалізованої продукції, наданих послуг, різних витрат і втрат від позареалізаційної діяльності.

Прибуток або збиток – це кінцевий фінансовий результат діяльності підприємства. Він залежить від обсягу і структури реалізованої продукції в натуральних вимірах (центнери, тонни), зміни собівартості реалізованої продукції та реалізаційних цін на сільськогосподарську продукцію [13].

Прибуток є частиною додаткового продукту, вираженого в грошовій формі, який повністю або частково надходить у розпорядження підприємства після реалізації продукції. Основні складові частини формування фінансових результатів – валова продукція, валовий і чистий дохід (прибуток). Ці показники мають вартісний вираз і знаходять своє відображення у звітах сільськогосподарських підприємств.

Висновки. Отже, реалізація сільськогосподарської продукції є завершальною стадією циклу кругообігу господарських засобів. У процесі реалізації стабільно працююче підприємство повертає всі витрати на вироблення продукції та її збут, а товар перетворюється в гроші.

Зважаючи на скасування спеціального режиму оподаткування сільгоспвиробників податком на додану вартість, подальші дослідження доцільно присвятити особливостям нарахування та справляння податку на додану вартість.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бабченко Н.М. Визнання моменту реалізації / Н.М. Бабченко // Економіка АПК. 2005. № 3. С. 83–86.
2. Бернстайн Л.А. Анализ финансовой отчетности / Л.А. Бернстайн; пер. с англ. М.: Финансы и статистика, 1996. С. 44.
3. Бірюкова О. Облік реалізації готової продукції / О. Бірюкова // Бухгалтерія у сільському господарстві. 2004. № 19. С. 6–7.

4. Энтони Р. Учет: ситуации и примеры / Энтони Р., Рис Дж.: пер. с англ. под ред. и с предисл. А.М. Петрачко. М.: Финансы и статистика, 1998. 558 с.

5. Кірейцев Г.Г. Методологічні засади формування та розвитку національної системи бухгалтерського обліку в Україні / Г.Г. Кірейцев // Вісник ЖДТУ. 2003. № 2. С. 103–108.

6. Лайко П.А. Финанси АПК: Навчальний посібник / П.А. Лайко, Ю.І. Ляшенко. К.: Дія, 2000. С. 33.

7. Лишиленко О.В. Бухгалтерський облік : підручник / О.В. Лишиленко. 3-тє вид., перероб і допов. К.: ЦНЛ, 2009. 670 с.

8. Мэтьюс М.Р. Теория бухгалтерского учета: учебник / М.Р. Мэтьюс, М.Х. Перера; пер. с англ.; под ред. Я.В. Соколова, И.А. Смирновой. М.: Аудит, ЮНИТИ, 1999. 663 с.

9. Огійчук М.Ф. Фінансовий та управлінський облік за національними стандартами : підручник / М.Ф. Огійчук, В.Я. Плаксієнко, М.І. Беленкова та ін. 6-те вид., перероб. і допов. К.: Алерта, 2011. 1042 с.

10. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 15 «Дохід»: Зат. Наказом Міністерства фінансів України від 29.11.99 р. № 290, із змінами та доповненнями.

11. Словник-довідник АПК / за ред. П.Т. Саблука та М.Я. Демяненка. К.: ІАЕ, 1997. С. 180.

12. Сук П.Л. Облік виробництва і реалізації сільськогосподарської продукції в умовах ринку: методологія і практика : монографія / П.Л. Сук. К.: НАУ, 2010. 330 с.

13. Удосконалення економічного механізму функціонування аграрних підприємств в умовах невизначеності : зб. наук. праць за матеріалами міжнар. наук.-практ. конф., 19–20 травня 2004 р. К.: КНЕУ, 2004. 595 с.

14. Хендриксен Э.С., Ван Бреда М.Ф. Теория бухгалтерского учета: Пер. с англ. / Под ред. проф. Я.В. Соколова. М.: Финансы и статистика, 2000. 576 с.

15. Циліюрик Г.І. Облік доходів сільськогосподарських підприємств за П(С)БО 30 «Біологічні активи» / Г.І. Циліюрик // Облік і фінанси АПК. 2007. № 6–7. С. 103–106.

ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ BASES OF THE FORMATION OF THE ECONOMIC SECURITY MANAGEMENT SYSTEM OF INDUSTRIAL ENTERPRISES

У статті розкрито наукові погляди щодо трактування економічної безпеки підприємства. Наведено основні функціональні цілі економічної безпеки господарюючого суб'єкта. Визначено функції управління економічною безпекою підприємства та засоби ефективного управління. Охарактеризовано процес побудови системи управління економічною безпекою промислового підприємства із виокремленням суб'єкта й об'єкта, цілей, низки принципів тощо. Досліджено чинники, що визначають закономірність формування системи управління економічною безпекою промислових підприємств. Деталізовано сукупність принципів, на яких базуються процеси управління економічною безпекою господарюючих суб'єктів.

Ключові слова: економічна безпека, система управління економічною безпекою, промислові підприємства, механізм управління.

В статье раскрыты научные взгляды относительно трактовки экономической безопасности предприятия. Приведены основные функциональные цели экономической безопасности хозяйствующего субъекта. Определены функции управления экономической безопасностью предприятия и средства эффективного управления. Охарактеризован процесс построения системы управления экономической безопасностью промышленного предприятия с выделением субъекта и объекта, целей, ряда принци-

пов и т.д. Исследованы факторы, определяющие закономерность формирования системы управления экономической безопасностью промышленных предприятий. Детализирована совокупность принципов, на которых базируются процессы управления экономической безопасностью хозяйствующих субъектов.

Ключевые слова: экономическая безопасность, система управления экономической безопасностью, промышленные предприятия, механизм управления.

The article reveals the scientific views on the interpretation of the economic security of the enterprise. The main functional objectives of economic security of the economic entity are presented. The functions of management of economic safety of the enterprise and means of its effective management are determined. The process of building a system for managing the economic security of an industrial enterprise with the distinction of the subject and object, goals, a number of principles, etc. is characterized. The factors determining the regularity of the formation of a system of management of economic safety of industrial enterprises are investigated. A set of principles on which the processes of management of economic security of economic entities are based is detailed.

Key words: economic security, economic security management system, industrial enterprises, management mechanism.

УДК 338.2

Поляков П.А.

аспірант кафедри фінансів та інноваційного менеджменту
Вінницький національний технічний
університет

Постановка проблеми. Нинішні умови функціонування промислових підприємств, посилення конкурентної боротьби, потреба у значній модернізації виробничих процесів вимагають від підприємств прийняття ефективних управлінських рішень, що забезпечують виконання поставлених поточних та стратегічних цілей, мають важелі адаптації до змін господарювання. Вагомим чинником у цих процесах є формування системи управління економічною безпекою, що вимагає поглиблених досліджень та врахування усіх факторів внутрішнього та зовнішнього середовища, особливості структурної організації підприємства тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблематикою забезпечення відповідного рівня економічної безпеки на промислових підприємствах, управління нею, вироблення концептуальних засад щодо оцінювання рівня економічної безпеки господарюючих суб'єктів займалося чимало науковців, таких як С. Баркова, О. Васильєв, С. Васильчак, Н. Гришко, Л. Донець, Т. Ігнашкіна, С. Ілляшенко, А. Лаутар, С. Лабунська, О. Маслак, Ю. Ус, А. Шатохін, Г. Семенов, Т. Сухорукова та ін.

Але слід зауважити, що вітчизняні підприємства на практиці під час управління економічною безпе-

кою, забезпечення її відповідного рівня зіштовхуються з низкою проблематичних аспектів, що зумовлює необхідність подальших ґрунтовних досліджень, зокрема й щодо формування системи управління економічною безпекою підприємств промисловості з урахуванням сучасного стану економіки країни та посилення євроінтеграційних процесів.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження концептуальних науково-методичних підходів щодо формування системи управління економічною безпекою господарюючих суб'єктів із виокремленням особливостей функціонування та стану промислових підприємств.

Виклад основного матеріалу. Автор Н. Гришко пропонує своє бачення категорії «економічна безпека підприємства», яке базується на твердженні, що рівень економічної безпеки господарюючого суб'єкта залежить від стану безпеки суб'єктів економіки, які з ним взаємодіють. Економічну безпеку підприємства пропонується розглядати як збалансований стан його виробничо-економічної системи, котрий в умовах протидії дестабілізуючим чинникам зовнішнього та внутрішнього середовищ забезпечує можливість досягнення стратегічних цільових орієнтирів розвитку [1, с. 6].

Основна ціль економічної безпеки підприємства полягає в тому, щоб гарантувати його стабільне та максимально ефективне функціонування на поточний період та високий потенціал розвитку в майбутньому. До головних функціональних цілей економічної безпеки належать:

- забезпечення високої фінансової ефективності роботи, фінансової стійкості та незалежності підприємства;

- забезпечення технологічної незалежності та досягнення високої конкурентоспроможності технічного потенціалу того чи іншого суб'єкта господарювання;

- досягнення високої ефективності менеджменту, оптимальної та ефективної організаційної структури управління підприємством;

- мінімізація руйнівного впливу результатів виробничо-господарської діяльності на стан навколишнього середовища;

- якісна правова захищеність усіх аспектів діяльності підприємства;

- забезпечення захисту інформаційного поля, комерційної таємниці і досягнення необхідного рівня інформаційного забезпечення роботи всіх підрозділів підприємства та відділів організації;

- ефективна організація безпеки персоналу підприємства, його капіталу та майна, а також комерційних інтересів [2, с. 99–100].

Автор С.В. Лабунська, трактуючи систему економічної безпеки підприємства як систему, яка передбачає врахування завдань формування проактивної стратегічної поведінки, що потребує реалізації не тільки загальних функцій підсистеми менеджменту підприємства, а й реалізації функції самозбереження системи, пропонує в цьому аспекті розмежувати топологічний горизонт управлінського впливу механізму системи економічної безпеки, який зумовлює різницю функціональних аспектів прояву дії керуючого впливу на інші предметно-орієнтовані підсистеми підприємства, за стратегічним та оперативним спрямуванням і, як наслідок, передбачає різну архітектуру структурної організації системи економічної безпеки підприємства [3, с. 283].

Управління економічною безпекою підприємства можна визначити як складний динамічний процес, що поєднує функції управління підприємством (організація, мотивація, контроль, планування та регулювання) з використанням ресурсів підприємства з метою розроблення стратегії функціонування відповідно до загроз зовнішнього та внутрішнього середовищ. Ефективне управління економічною безпекою підприємства сприяє підтриманню стійкості економічного і соціального розвитку, унеможливленню виникнення соціальних, трудових та інших конфліктів, які загрожують ефективному функціонуванню підприємства [4, с. 270–271].

Управління економічною безпекою на будь-якому підприємстві передбачає визначення принципів, мети та параметрів функціонування цього механізму управління, які дають змогу поглибити та структурувати окремі фундаментальні складники механізму та зумовлюють формалізацію його структури і наявні зв'язки між окремими елементами. Отже, відбувається побудова структурно-логічної схеми визначення підходів до формування механізму управління економічною безпекою промислового підприємства, що потребує виокремлення елементів: визначення поняття механізму; визначення поняття механізму управління економічною безпекою; уточнення призначення механізму управління економічною безпекою; упорядкування принципів функціонування механізму; визначення цілей механізму управління економічною безпекою промислового підприємства; групування параметрів функціонування механізму та визначення елементів механізму управління системою економічної безпеки підприємства та їхнього функціонального призначення і зв'язків між ними.

Визначення управлінським персоналом призначення механізму управління системою економічної безпеки підприємства є найбільш вагомим із позиції зумовлення формалізації принципів, цілей, параметрів та зв'язків між елементами такого механізму [5, с. 152].

Система економічної безпеки підприємства є комплексом організаційно-управлінських, технологічних, технічних, профілактичних і маркетингових заходів, спрямованих на кількісну й якісну реалізацію захисту інтересів підприємства від зовнішніх і внутрішніх загроз. Таке визначення розкриває комплексність і різнобічність названого поняття, але не враховує, що важливим є пошук правильного співвідношення між вірогідними втратами під час порушення економічних інтересів підприємства і допустимою величиною витрат для запобігання або мінімізації втрат. Систему заходів із забезпечення економічної безпеки підприємства необхідно погоджувати з цілями діяльності підприємства і ресурсами, які є на конкретному підприємстві; місія підприємства, основні цілі і комплекс заходів із забезпечення рівня його економічної безпеки повинні мати вектори однакової спрямованості.

Система управління економічною безпекою підприємства, до складу якої входить сукупність управлінських, економічних, організаційних, правових, контролюючих і мотиваційних способів гармонізації інтересів підприємства з інтересами суб'єктів зовнішнього середовища, з урахуванням особливостей діяльності підприємства забезпечує отримання прибутку, розмір якого достатній для перебування господарюючого суб'єкта в стані економічної безпеки. З метою підвищення ефективності управління економічною безпекою підприємства пропонується така послідовність дій під час

управління економічною безпекою підприємства, яка, на відміну від наявних, дає змогу чітко розрізнити і побачити крок за кроком дії менеджера чи людини, яка є відповідальною за прийняття рішень, оскільки зображує найбільш широкий спектр можливих ситуацій і дає змогу послідовно, не втрачаючи певних деталей, швидко зорієнтуватися в умовах невизначеності та загроз [6, с. 171].

Закономірність формування системи управління економічною безпекою промислових підприємств зумовлена такими чинниками, як:

- постійна взаємодія промислових підприємств із факторами зовнішнього середовища як основного джерела загроз, що можуть спричинити дестабілізуючий вплив на їхню діяльність;

- наявність слабких місць у діяльності промислових підприємств і можливість розроблення заходів щодо їх своєчасного усунення;

- управління економічною безпекою є головним резервом оптимізації основних виробничих процесів виготовлення промислової продукції;

- вимоги ринкової економіки до забезпечення економічної безпеки як фактора сталого розвитку підприємств та забезпечення їх конкурентоспроможності [7, с. 140].

Автори А.Л. Шатохін, Т.Б. Ігнашкіна зазначають, що основними елементами системи управління економічною безпекою підприємства є об'єкт і суб'єкт управління та інші складники. До об'єкта управління входять всі елементи економічної системи підприємства (майно, ресурси, персонал, матеріальні та нематеріальні активи). Суб'єктами управління є ті особи, підрозділи, служби, органи, відомства, установи, що безпосередньо займаються забезпеченням управління, діагностикою та контролем рівня економічної безпеки підприємства.

Діагностика та контроль економічної безпеки реалізується через аналіз загрозливих та небезпечних ситуацій, тенденцій їх розвитку, а також своєчасне виявлення причин зміни рівня економічної безпеки в середовищі функціонування підприємства під впливом сукупності чинників. Управління економічною безпекою реалізується через підготовку та реалізацію управлінських рішень щодо об'єкта управління.

Систему управління економічною безпекою умовно можна розділити на два рівні: перший – рівень, на якому функціонує суб'єкт управління, тобто координуючий рівень; другий – виконавчий – сфера функціонування об'єкта управління. Кожне промислове підприємство функціонує під впливом певних обставин і факторів як усередині організації, так і навколо, які впливають на прийняття управлінських рішень. Таким чином, у структурі системи управління необхідно відобразити як зовнішні, так і внутрішні фактори впливу [8, с. 399].

Важливим питанням забезпечення економічної безпеки промислового підприємства є насамперед

захист власності. Кажучи про необхідність формування цивілізованих ринкових стосунків, слід зазначити, що прозорий і відкритий ринок не з'явиться сам по собі, для його побудови треба створювати механізми. Ці механізми, з одного боку, повинні давати змогу знімати бюрократичні перепони, а з іншого – вирішувати проблеми корупції. Основою корупції є «зімкнення» влади і бізнесу. Як відомо, боротьба з корупцією вимагає вдосконалення правових, економічних, організаційних механізмів функціонування органів виконавчої влади для запобігання й усунення причин і умов, що сприяють виникненню і поширенню корупції. Тактика забезпечення безпеки підприємства передбачає вживання конкретних процедур і виконання конкретних дій у цілях забезпечення його економічної безпеки. Йдеться про такі процедури, як розширення юридичної служби підприємства; вживання додаткових заходів зі збереження комерційної таємниці; створення підрозділу комп'ютерної безпеки; пред'явлення претензій контрагентів-порушників; звернення з позовом в судові органи; звернення в правоохоронні органи тощо [9, с. 151].

Під час управління економічною безпекою промислових підприємств слід чітко визначити сукупність принципів цих процесів:

- цілеспрямування, що виражається в орієнтації на стратегічні та тактичні цілі розвитку суб'єкта, що має на меті забезпечення кінцевих цілей діяльності підприємства;

- інтегрованість із загальною системою менеджменту підприємства означає, що будь-які управлінські рішення, що торкаються захисту інтересів підприємства, прямо або опосередковано впливають на результати діяльності суб'єкта господарювання;

- системність – передбачає діяльність, яка повинна мати системний, постійний та упорядкований характер, що охоплює всі складники системи;

- комплексність виражається у розгляді явищ у їхньому зв'язку і залежності, використання різних форм та методів управління під час розроблення і реалізації заходів, що дасть змогу досягнути синергетичного ефекту розвитку;

- адекватність, тобто відповідність заходів безпеки реальним та потенційним загрозам;

- принцип достатності інформації – передбачає діяльність, яка базується на максимальній інформованості кожного працівника про небезпечні та загрозливі фактори [10, с. 51–52].

Загальна схема процесу організації економічної безпеки включає такі заходи, що здійснюються послідовно або одночасно: формування необхідних корпоративних ресурсів (капіталу, персоналу, прав інформації, технології та устаткування); стратегічне прогнозування та планування економічної безпеки за функціональними складниками; стратегічне планування фінансово-господарської діяльності під-

приємства; загально-тактичне планування економічної безпеки за функціональними складниками; оперативне управління фінансово-господарською діяльністю підприємства; здійснення функціонального аналізу рівня економічної безпеки [11, с. 234].

Висновки з проведеного дослідження.

На фінансово-господарську діяльність вітчизняних промислових підприємств впливає велика кількість як внутрішніх, так і зовнішніх факторів, які спричиняють різну дію на їх функціонування. Вплив окремих факторів, особливо зовнішніх, негативно позначається на діяльності підприємства, зростанні рівня прибутковості, обсягів виробництва продукції, забезпеченні конкурентоспроможних позицій, розширенні зовнішніх ринків збуту тощо. Тому для забезпечення поставлених цілей розвитку на кожному підприємстві повинна діяти ефективна система управління економічною безпекою, яка базується на низці заходів у розрізі усіх складників господарювання та виокремлених принципів, що враховують особливості діяльності окремого підприємства.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Гришко Н.Є. Управління економічною безпекою машинобудівного підприємства : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04 / Гришко Наталя Євгенівна. Кременчук, 2013. 21 с.
2. Васильчак С.В. Економічна безпека підприємства та її складова в сучасних умовах // С.В. Васильчак, А.І. Веселовський // Науковий вісник НЛТУ України. 2010. Вип. 20.15. С. 98–105.
3. Лабунська С.В. Концепція побудови системи економічної безпеки підприємства в процесі інноваційної діяльності / С.В. Лабунська // Проблеми економіки. 2014. № 4. С. 282–289. URL:<http://nbuv.gov.ua/>

4. Ус Ю.В. Управління економічною безпекою підприємства: організаційний аспект / Ю.В. Ус // Вісник економіки транспорту і промисловості. 2015. № 49. С. 269–273.

5. Ілляшенко О.В. Передумови формування механізму управління системою економічної безпеки підприємства / О.В. Ілляшенко, Ю.С. Погорелов // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. 2015. № 4(2). С. 151–156.

6. Фоміченко І.П. Система управління економічною безпекою підприємств / І.П. Фоміченко, С.О. Баркова // Вісник Донбаської державної машинобудівної академії. 2013. № 2(31). С. 169–173.

7. Васильєв О.В. Формування системи управління економічною безпекою промислових підприємств / О.В. Васильєв, В.І. Мейта // Економічний аналіз: зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет. Тернопіль: «Економічна думка», 2013. Том 14. № 2. С. 138–145.

8. Шатохін А.Л. Сутність та складові елементи механізму управління економічною безпекою підприємства / А.Л. Шатохін, Т.Б. Ігнашкіна // Бізнес Інформ. 2014. № 3. С. 396–402. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2014_3_68.

9. Протопопова Н.А. Механізм забезпечення економічної безпеки промислових підприємств / Н.А. Протопопова // Системи обробки інформації. 2010. Вип. 3. С. 150–151. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/soi_2010_3_71.

10. Лаутар А.Ю. Аналіз економічної безпеки промислових підприємств за умов поглиблення конкуренції / А.Ю. Лаутар // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. 2014. № 4, Т. 2. С. 51–54.

11. Фень К.С. Джерельна база та сфери застосування дефініції «економічна безпека підприємства» / К.С. Фень // Збірник наукових праць Подільського державного аграрно-технічного університету. Економічні науки. 2016. Вип. 24(3). С. 231–238.

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ ОСІБ З ОБМЕЖЕНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ В КОНТЕКСТІ СТІЙКОГО ІНКЛЮЗИВНОГО ЗРОСТАННЯ

SOCIO-ECONOMIC ASPECTS OF EMPLOYMENT OF PERSONS WITH RESTRICTED OPPORTUNITIES IN THE CONTEXT OF SUSTAINABLE INCLUSIVE GROWTH

У статті досліджено особливості трудового потенціалу України, розглянуто проблеми працевлаштування осіб з обмеженими можливостями в контексті їх включення в соціально-економічні процеси, спрямовані на підтримання балансу соціальних та особистих інтересів, громадських і особистих цінностей. Запропоновано напрями вирішення проблеми працевлаштування осіб з обмеженими можливостями в контексті стійкого інклюзивного зростання економіки і рівномірного підвищення добробуту всіх верств населення.

Ключові слова: особи з обмеженими можливостями, трудовий потенціал, працевлаштування, інновації, інклюзія, інклюзивні інновації, соціальна політика, державна підтримка.

В статье исследованы особенности трудового потенциала Украины, рассмотрены проблемы трудоустройства лиц с ограниченными возможностями в контексте их включения в социально-экономические процессы, направленные на поддержание баланса социальных и личных интересов, общественных и личных ценностей. Пред-

ложены направления решения проблемы трудоустройства лиц с ограниченными возможностями в контексте устойчивого инклюзивного роста экономики и равномерного повышения благосостояния всех слоев населения.

Ключевые слова: лица с ограниченными возможностями, трудовой потенциал, трудоустройство, инновации, инклюзия, инклюзивные инновации, социальная политика, государственная поддержка.

The article analyzes the peculiarities of the labor potential of Ukraine, examines the problems of employment of people with disabilities in the context of their inclusion in socioeconomic processes, aimed at maintaining a balance between social and personal interests, social and personal values. The directions of solving the problem of employment of people with disabilities in the context of sustainable inclusive growth of the economy and a uniform increase in the welfare of all versts of the population are proposed.

Key words: persons with disabilities, labor potential, employment, innovations, inclusion, inclusive innovations, social policy, state support.

УДК 331.522

Продіус О.І.

к.е.н., доцент кафедри менеджменту
Одеський національний політехнічний
університет

Постановка проблеми. В умовах сучасного глобального середовища негативні тенденції світової фінансової кризи, наявність національних макроекономічних дисбалансів та нестабільність політичних процесів продовжують посилювати «велику депресію» населення, зокрема й українського, через бідність, економічну нерівність та відсутність соціальної захищеності.

В умовах докорінної трансформації суспільно-економічної системи України особлива увага має приділятися збереженню і розвитку трудового потенціалу нації, також цілеспрямованим діям щодо підвищення його якості. На жаль, протягом останніх двох десятиріч Україна стрімко втрачає частину такого потенціалу, що пов'язано з природними наслідками ускладнення демографічної ситуації і старінням населення, масовою міграцією (частіше – латентною у формі «заробітчанства») працівників різної кваліфікації – від робітників до висококваліфікованих фахівців, у тому числі – у галузі науки і техніки.

Крім того, втрата частини трудового потенціалу пов'язана зі зростанням інвалідизації населення. На жаль, для нашої держави проблеми інвалідизації економічно активного населення актуалізуються з кожним роком (особливо з урахуванням подій, пов'язаних з військовими діями в зоні АТО).

Кількість інвалідів за останні 15 років збільшилась на 8,7%. Нині 2,7 млн. чол. (або 6,1% від загальної чисельності населення України) мають інвалідність. Для порівняння, на початку 1990-х рр. кількість інвалідів у країні становила менше 3% населення (близько 1,5 млн. чол.). Окремої уваги потребують інваліди працездатного віку, для яких проблеми реабілітації, соціального захисту тісно пов'язані з необхідністю забезпечення їх повноцінної соціалізації та ефективного працевлаштування [2–5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика економічного зростання, пошук умов для формування його соціальної якості перебували у центрі уваги дослідників протягом усієї історії становлення і розвитку економічної науки. Збільшення наукових інтересів щодо пошуку моделі розвитку соціально-економічних систем, яка ідеально впишеться в економіку знань, пов'язане з трансформацією індустріального суспільства в інтелектуальне. Ці зміни супроводжуються економічними, фінансовими, соціальними кризами, тому вчені і практики намагаються знайти шляхи вирішення проблем, що виникають. Дослідженням інклюзивного розвитку присвячено праці переважно закордонних учених: Д. Асмоглоу, Д. Робінсона, С. Голандера, Р. Болінга,

Дж. Подеста, Е. Дуфло Е. Серед українських науковців можна виділити наукові праці А. Базилюка, О. Жулина, Т. Затонацької, С. Кожемякіної, Л. Федулової, С. Філіппової, І. Тараненко.

Значний внесок у розроблення теоретичних і практичних засад розвитку адаптації осіб з обмеженими можливостями зробили такі відомі західні та вітчизняні вчені, як Н. Авраменко, С. Богданова, Н. Борецька, І. Безсонова, Н. Гаузнер, Н. Дементьєва, К. Мичед, С. Леонова, А. Іпатова, Т. Войтчак, А. Нагорна, М. Позднякова, Н. Тарасова, А. Шевцов, Л. Шумна та ін.

Теоретичні та методологічні основи проблеми відновлення трудового потенціалу та інтеграції осіб з особливими потребами досліджені в працях О. Андрєєвої, Ю. Блинкова, С. Васіна, О. Колесникової, А. Коновалова, Н. Клушина, Т. Малєєва, О. Малишевої, А. Макарян, Д. Некипелова, Д. Рязанова, В. Сафонова, І. Сирнікова, В. Ткаченко, Ю. Хаустова, С. Рикка. У працях І. Верховод, Н. Коляденко, О. Леушиної, Д. Маршавіна, Л. Фокас та інших науковців визначено головні напрями сприяння підвищенню конкурентоспроможності інвалідів та запропоновано шляхи соціально-професійної реабілітації й адаптації молоді з інвалідністю на ринку праці. Незважаючи на численні напрацювання і здобутки вітчизняних і зарубіжних учених, проблема підвищення ефективності механізмів працевлаштування осіб з обмеженими можливостями як дієвого та ефективного засобу усунення соціального виключення потребує додаткових досліджень.

Постановка завдання. Метою дослідження є узагальнення основних соціально-економічних аспектів працевлаштування осіб з обмеженими можливостями через інклюзію усіх членів суспільства та гуманізацію економічних процесів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кризові явища в соціально-економічній системі України набувають дедалі виразнішого затяжного та загальносистемного характеру, що свідчить про недосконалість антикризового управління як на рівні регіонів, так і на рівні країни. Тому для вирішення накопичених проблем необхідним є застосування світової концепції інклюзивного стійкого зростання, основою якої є економіка максимальної зайнятості й взаємодії усіх суб'єктів, включаючи більш справедливий розподіл доходів в суспільстві з особливою увагою до найбідніших верств населення.

Проблема виведення національної економіки з кризи та забезпечення економічного зростання посідає центральне місце в сучасній дискусії провідних економістів і політиків світу. Такі наднаціональні інститути, як ОЕСР, Світовий банк, Міжнародний валютний фонд і Всесвітній економічний форум, зіграли вирішальну роль у визначенні концептуальних питань щодо стимулювання інклюзив-

ного зростання. Так, ОЕСР тлумачить інклюзивне зростання як економічне зростання, яке створює можливості для всіх прошарків населення й більш справедливо розподіляє в суспільстві переваги від збільшеного добробуту як у грошовому, так і в негрошовому вираженні [6]. Експерти Світового банку і МВФ визначають як стійке економічне зростання, основною метою якого є скорочення бідності і нерівності. Всесвітній економічний форум також акцентує увагу на бідних, особливо в тій частині робочої сили, яка залучена у діяльності з низькою продуктивністю і/або повністю виключена з процесу зростання.

Ranieri та Almeida Ramos підкреслюють важливість концепції інклюзивного зростання через продуктивність зайнятості та труднощі в розумінні складних взаємодій між зростанням, бідністю і нерівністю. А Joyeeta Gupta та Courtney Vegelin визначають інклюзивне зростання як «зростання, яке не тільки створює нові економічні можливості, а й забезпечує рівний доступ до можливостей, створених для всіх верств суспільства, особливо для бідних» [9–12].

В Україні питання інклюзивного зростання лише набуває значущості, свідченням чого є значний розрив у показниках індексу інклюзивного розвитку у 2017 році між Україною (47 місце серед країн, що розвиваються, або 77 у загальному рейтингу) та стратегічними партнерами (Норвегією – 1 місце, Німеччиною – 13; Францією – 18; Польщею – 34; Китаєм – 45 позиція). Україна займає 47 місце з 79 країн за Індексом інклюзивного розвитку та розташована в рейтингу поруч з Гондурасом, Лаосом, Вірменією. Основним деструктивним чинником інклюзивного зростання було визначено тривалі бойові дії на сході країни, оскільки вони непропорційно впливають на найменш забезпечені верстви населення та підбурюють талановитих людей покидати Україну заради реалізації своїх можливостей в інших місцях. Також вказано, що Україна має один із найвищих рівнів нерівності добробуту серед всіх країн, що розвиваються [9].

До стримувальних чинників інклюзивного зростання в Україні слід додати: внутрішню та зовнішню трудову міграцію, тіньову зайнятість; обмежені можливості для працевлаштування й отримання доходу, а також нерівномірний географічний та секторальний (галузевий) розподіл цих можливостей; макроекономічні ризики, істотну мінливість макроекономічних змінних, таких як ВВП, інфляція, реальний обмінний курс, процентні ставки, що стримують потік інвестицій в країну або зовсім перешкоджають йому, зменшують можливості формування повної зайнятості; політичні потрясіння та нестабільність, надмірний рівень корупції в державному управлінні, великі масштаби тіньової економіки, відсутність належної правової бази тощо.

Сьогодні поглиблюється негативна тенденція до збільшення осіб з особливими можливостями та зменшення можливостей їх працевлаштування. Так, в Одеському регіоні кількість працевлаштованих осіб з інвалідністю, які не досягли пенсійного віку, станом на 2017 рік становить 373 особи, що на 62 осіб менше, ніж у 2016 році (таблиця 1).

Проте кількість осіб з інвалідністю збільшується та станом на 2017 рік становила 8171 осіб, що на 258 осіб більше, ніж у 2016 році (таблиця 2).

Дослідження динаміки свідчить про те, що сьогодні є гостра потреба в докорінних інноваційних змінах в системі соціального захисту людей з обмеженими фізичними можливостями. Проте такі зміни неправомірно розглядати у відриві від інноваційної перебудови соціальної сфери загалом. У цьому контексті повністю погоджуємося з позицією Л.І. Федулової, яка вважає, що основними напрямками інноваційної діяльності в соціальній сфері мають бути: розширення кола суб'єктів соціальної діяльності, залучення в процес вирішення соціальних проблем широких прошарків населення, що приведе до збільшення соціальної самодіяльності, а також до соціального самообслуговування населення; інформатизація соціальної сфери – соціально-економічний і науково-технологічний процес створення оптимальних умов для задоволення інформаційних потреб і реалізації прав громадян, громадських об'єднань

на основі формування і використання інформаційних ресурсів; індивідуалізація соціальних послуг, збільшення розмаїтості організаційних форм і технологій задоволення соціальних потреб [1].

На нашу думку, використання концепції інклюзивного зростання в управлінні економікою повинно бути націлене на підвищення економічної конкурентоспроможності за рахунок підвищення продуктивності праці і збільшення обсягу виробництва продукції з доданою вартістю, забезпечення економічного динамізму і невразливості економіки перед зовнішніми потрясіннями; забезпечення загальних соціальних та економічних благ і можливості для працевлаштування, системи соціального захисту та права вести продуктивне життя шляхом інвестування в людський і соціальний капітал; підвищення соціальної безпеки та якості послуг для всіх верств суспільства.

В Україні вже сформоване надпотужне мотиваційне поле до впровадження інновацій в сфері вирішення питань соціальної та професійної реабілітації інвалідів. Є позитивна мотивація, пов'язана з проголошеною гуманізацією українського суспільства та зростаючою увагою громадськості до проблем інвалідів (підсилена увага до перебудови інфраструктури місць громадського перебування та транспорту з урахуванням такої категорії населення; зобов'язання держави виконувати вимоги міжнародних документів щодо

Таблиця 1

Кількість працевлаштованих осіб з інвалідністю, які не досягли пенсійного віку, в Одеській області, осіб

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Одеська область	344	438	450	485	464	451	435	373

Таблиця 2

Кількість вперше визнаних особами з інвалідністю в Одеській області, осіб

Роки	Усього	За місцем проживання		Із загальної кількості – особи у віці: жінки 18–54 роки, чоловіки 18–59 років	за місцем проживання		Із загальної кількості вперше визнаних особами з інвалідністю – особи з інвалідністю внаслідок аварії на ЧАЕС
		у міських поселеннях	у сільській місцевості		усього	у міських поселеннях	
2000	11824	7487	4337	7467	4273	3194	100
2005	12853	8130	4723	9467	5448	4019	2
2006	10309	6355	3954	8077	4600	3477	8
2007	11029	6818	4211	8261	4553	3708	3
2008	10036	5995	4041	7790	4210	3580	1
2009	9504	5825	3679	7698	4332	3366	–
2010	9437	5711	3726	7428	4023	3405	1
2011	8844	5459	3385	6888	3892	2996	–
2012	8724	5368	3356	6840	3860	2980	6
2013	8317	5046	3271	6805	3775	3030	4
2014	8148	4876	3272	6790	3755	3035	1
2015	7904	4694	3210	6404	3452	2952	–
2016	7913	4361	3552	6488	3213	3275	1
2017	8171	4590	3581	6563	3364	3199	3

захисту прав інвалідів, насамперед відповідної Конвенції ООН 2007 р.; постійна трансляція європейського досвіду з наголосом на необхідність його поширення в Україні з огляду на активізацію інтеграційної взаємодії з країнами ЄС).

Проведене дослідження свідчить, що у сучасних науково-методичних підходах до державної підтримки зайнятості людей з обмеженими фізичними можливостями спостерігається тенденція переходу від медичної моделі реабілітації людей з інвалідністю до моделі професійної реабілітації особистості, орієнтованої на її здібності та прагнення до активної участі у суспільному житті, тобто до моделі соціалізації особистості. Цей підхід сприяє зміцненню трудового потенціалу національного господарства, який нині зазнає суттєвих втрат через низку об'єктивних та суб'єктивних причин, серед яких вагоме місце займає зростаюча інвалідизація населення працездатного віку. Проте перехід до моделі комплексної соціалізації людей з інвалідністю неможливий без впровадження соціальних інновацій в цій сфері. Проте така діяльність має фрагментарний характер і не підпорядкована реалізації національної стратегії соціалізації інвалідів, розроблення якої нині є вимогою часу, як з погляду внутрішньої ситуації в Україні, так і з погляду необхідності дотримуватися взятих державою обов'язків перед міжнародною спільнотою та з огляду на принципи Конвенції ООН у цій сфері.

Для переходу України на інноваційний шлях розвитку потрібна активна комплексна інноваційна політика держави, що включає як найважливіший компонент гуманітарний складник. Водночас інноваційна політика, що реалізується сьогодні в нашій державі, має переважно технологічний характер, впровадженню інновацій в соціальній сфері приділяється недостатня увага. Питання підвищення якості життя населення на основі активізації соціальної відповідальності бізнесу, освоєння інклюзивних інновацій залишаються недостатньо розробленим аспектом теоретико-методологічних підходів.

Висновки з проведеного дослідження.

Трудова діяльність є основним способом інтеграції, завдяки якому особа з обмеженими можливостями стає частиною соціально-суспільних відносин, позбавляється від психологічного бар'єру і самостверджується як особистість. Проте в умовах реалій соціально-економічного становища України процес соціалізації людей з обмеженими фізичними можливостями уповільнений та зустрічає певні перешкоди на шляху досягнення рівня європейських стандартів. Через наявні обмеження такі люди відчувають різного роду труднощі в пошуку відповідного місця роботи і потребують правової підтримки держави. На практиці працевлаштування людей з обмеженими можливостями – досить тривалий і складний процес із

безліччю перешкод. Але створення безбар'єрного середовища, реалізація закону про квоту робочих місць, підвищення заробітної плати, підвищення рівня освіти для інвалідів допоможе вирішити проблему працевлаштування.

Розроблення і реалізація інклюзивної інноваційної політики здатні допомогти досягти більш рівноправного, стійкого та інклюзивного розвитку. Для включення соціальних цілей в стратегію політику у сфері інновацій необхідно вивчити характерні особливості осіб з обмеженими можливостями, те, як вони живуть і що їм потрібно для поліпшення їх існування. Важливо розробити цілі і стратегії щодо того, як заохочувати і здійснювати інклюзивну інноваційну діяльність. Тому необхідно, щоб інклюзивні інноваційні програми розроблялися на основі комплексного підходу, що враховує особливості не тільки суб'єктів, що беруть участь в реалізації таких програм, але і їх об'єктів, осіб з обмеженими можливостями, які здебільше живуть в злиднях, та інших груп, особливо схильних до соціально-економічної ізоляції. Доцільно посилити дослідження щодо створення інновацій, спрямованих на вирішення проблеми соціальної ізоляції, дискримінації та різних форм нерівності населення. Це відкриє нові форми інновацій та посилить доказову базу для Інноваційного Союзу, Європейського дослідницького простору та інших ініціатив ЄС у контексті сприяння злагодженій та ефективній співпраці з багатьма країнами.

Для підвищення ефективності інклюзивних інновацій в контексті соціальної відповідальності підприємств необхідно активізувати розвиток системи державно-приватного партнерства щодо реалізації соціальних інновацій; створення стимулів для інвестування бізнесом соціальних інновацій; створення умов, необхідних для прояву приватних ініціатив в соціальній сфері, розвитку соціального підприємництва; формування інститутів розроблення, впровадження та масштабування успішної практики соціальних інновацій.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Федулова Л.І. Інклюзивні інновації в системі соціально-економічного розвитку / Л.І. Федулова // Економіка: реалії часу. 2016. № 3(25). С. 56–65.
2. Затонацька Т.Г. Фінансове забезпечення інклюзивного зростання та подолання бідності в Україні: існуюча практика та перспективи / Т.Г. Затонацька // Теоретичні та прикладні питання економіки. 2014. Вип. 1(28). Т. 2. С. 102–112.
3. Тараненко І.В. Модифікація глобалізаційно-інноваційної моделі світової економіки на засадах сталого розвитку: нові виміри конкурентоспроможності / І.В. Тараненко // Європейський вектор економічного розвитку. 2013. Вип. 1(12). С. 172–185.
4. Базиліук А.В. Інклюзивне зростання як основа соціально-економічного розвитку / А.В. Базиліук,

О.В. Жулин // Економіка та управління на транспорті. – 2015. Вип. 1. С. 19–29. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eut_2015_1_5.

5. Богдан Н.И. Инновации для инклюзивного развития регионов Беларуси / Н.И. Богдан, С. Вархурст // *Економічний вісник університету*. 2014. No 22/1. С. 14–20.

6. Хакимов Х.А. Методические подходы к оценке инклюзивного роста / Х.А. Хакимов // *Science and world*. 2016. No 5(33). Т. II. С. 159–162. URL: http://scienceph.ru/d/413259/d/science_and_world_no_5_33_may_vol_ii.pdf.

7. Філіппова С.В. Соціальна відповідальність у стратегії управління вітчизняним підприємством: проблемні питання інтегрування механізму / С.В. Філіппова // *Економіка: реалії часу*. 2017. No 2(30). С. 5–17. URL: <http://economics.opu.ua/files/archive/2017/No2/5pdf>.

8. Антошко Т.Р. Впровадження корпоративної соціальної відповідальності на промислових підприємствах: [монографія] / Т.Р. Антошко, П.В. Круш, Ю.В. Тюленева. К.: НТУУ «КПІ», 2013. 275 с.

9. The Inclusive Growth and Development Report 2017 [Electronic resource]: Insight Report the World Economic Forum. January 2017. Mode of access: http://www3.weforum.org/docs/WEF_Forum_IncGrwth_2017.pdf

10. Darvas Zsolt An anatomy of inclusive growth in Europe [Electronic resource] / Zsolt Darvas, Guntram B. Wolf // *Bruegel*, 2016. P. 106. Mode of access: http://bruegel.org/wp-content/uploads/2016/10/BP-26-26_10_16-final-web.pdf.

11. Gupta Joyeeta Sustainable development goals and inclusive development [Electronic resource] / Joyeeta Gupta, Courtney Vegelin // *International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics*. June 2016, Volume 16, Issue 3. P. 433–448. Mode of access: <https://link.springer.com/article/10.1007/s10784-016-9323-z>.

12. Landchovichina E. What is Inclusive Growth? [Electronic resource] / E. Landchovichina, S. Lundstrom, L. Garrido // *The World Bank*, 10 February, 2009. P. 16. Mode of access: <http://siteresources.worldbank.org/INTDEBTDEPT/Resources/4689801218567884549/WhatIsInclusiveGrowth20081230.pdf>.

ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ ЯК ОСНОВА ФІНАНСОВОЇ СПРОМОЖНОСТІ ОБ'ЄДНАНОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ
INCREASING OF COMPETITIVENESS OF ENTERPRISES AS THE BASIS OF FINANCIAL CAPACITY OF THE ASSOCIATED TERRITORIAL COMMUNITY

Керуючись тим, що визначальною умовою економічного та соціального розвитку і фінансової спроможності об'єднаної територіальної громади є високий рівень конкурентоспроможності промислових підприємств, що розміщені на її території, у статті визначено зміст, чинники впливу та об'єкти конкурентоспроможності. Уточнено сутність поняття конкурентоспроможності підприємства. Визначено стримуючі чинники конкурентоспроможності на рівні України та об'єднаної територіальної громади (ОТГ). Обґрунтовано основні напрями підвищення конкурентоспроможності підприємств. Визначено взаємозв'язок між конкурентоспроможністю підприємств та фінансовою стабільністю ОТГ. Запропоновано соціально-економічний механізм підвищення конкурентоспроможності підприємств як основи фінансової стабільності ОТГ та України у цілому.

Ключові слова: промислове підприємство, конкурентоспроможність, об'єднана територіальна громада, фінансова стабільність, соціально-економічний механізм.

Руководствуясь тем, что определяющим условием экономического и социального развития и финансовой состоятельности объединенной территориальной общины является высокий уровень конкурентоспособности промышленных предприятий, расположенных на ее территории, в статье определены содержание, факторы влияния и объекты конкурентоспособности. Уточнена сущность понятия конкурентоспособности предприятия. Определены сдерживающие факторы конкурентоспо-

собности на уровне Украины и объединенной территориальной общины (ОТО). Обоснованы основные направления повышения конкурентоспособности предприятий. Определена взаимосвязь между конкурентоспособностью предприятий и финансовой стабильностью ОТО. Предложен социально-экономический механизм повышения конкурентоспособности предприятий как основы финансовой стабильности ОТО и Украины в целом.

Ключевые слова: промышленное предприятие, конкурентоспособность, объединенная территориальная община, финансовая стабильность, социально-экономический механизм.

The decisive condition of economic and social development and financial stability of the associated territorial community is the high level of competitiveness of industrial enterprises located on its territory. The article defines the content, factors of influence and objects of competitiveness. The essence of the notion of enterprise competitiveness is specified. The restrictive factors of competitiveness at the level of Ukraine and the associated territorial community (ATC) are determined. The basic directions of increase of the enterprises competitiveness are substantiated. The relationship between the enterprises competitiveness and the financial stability of ATC is determined. The socio-economic mechanism of increasing the enterprises competitiveness as a basis for financial stability of ATC and Ukraine as a whole is proposed.

Key words: industrial enterprise, competitiveness, associated territorial community, financial stability, socio-economic mechanism.

УДК 338.45:336.02

Співак С.М.

к.е.н., доцент,
доцент кафедри
бухгалтерського обліку та аудиту
Тернопільський національний технічний
університет імені Івана Пулюя

Постановка проблеми. В умовах адміністративно-територіальної реформи, фінансової децентралізації, активних інтеграційних процесів, підвищення нестабільності як у внутрішньому, так і зовнішньому середовищі соціально-економічний комплекс України потребує вирішення складних реформаційних завдань. Ці завдання формуються відповідно до вибраного євроінтеграційного напрямку економічного розвитку держави і поєднують необхідність подолання кризових явищ в економіці та підвищення соціальних стандартів на шляху до ЄС. Формування фінансово спроможних об'єднаних територіальних громад (ОТГ), які зможуть забезпечити відповідні економічні, соціальні та екологічні показники розвитку, можливе лише за умови формування конкурентоспроможних виробництв у різних сферах промисловості. Отже, актуальним є дослідження механізмів підвищення конкурентоспроможності промислових підприємств, які дадуть змогу підприємствам не лише «вижити» в умовах сучасної кризи, а й сформувати основу фінансової стабільності ОТГ для виходу на якісно новий європейський рівень розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми визначення конкурентоспроможності підприємств, регіону та забезпечення їхньої фінансової стабільності є надзвичайно актуальними і викликають значний теоретичний і практичний інтерес у вітчизняних та зарубіжних учених. Вагомий внесок у дослідження теоретико-методологічних засад конкуренції і конкурентоспроможності здійснили такі зарубіжні вчені, як І. Ансофф, Г. Гамель, П. Друкер, Р. Ешенбах, Ф. Котлер, М. Портер, К. Прахалад, А. Томпсон, Ф. Хайск, Й. Шумпетер тощо, та українські вчені-економісти: О. Амоша, Б. Андрушків, В. Базилевич, І. Бланк, С. Войтко, А. Гальчинський, В. Геєць, Л. Головова, О. Кузьмін, О. Погайдак, О. Савицька, С. Савчук, В. Шарко та багато інших. Увага дослідників акцентується переважно на дослідженні окремих конкурентних переваг, умов і чинників, що зумовлюють конкурентоспроможність, а також причинах і наслідках низького рівня конкурентоспроможності підприємств та регіонів держави. Проте недослідженими залишаються проблеми підвищення

конкурентоспроможності підприємств у контексті адміністративно-територіальної реформи та формування на їх основі фінансово спроможних ОТГ.

Власне, ці обставини зумовлюють не лише актуальність і своєчасність досліджуваної проблеми, а й мету та завдання цієї статті.

Постановка завдання. Таким чином, основна мета дослідження полягає в обґрунтуванні соціально-економічних механізмів підвищення конкурентоспроможності промислових підприємств, що забезпечують досягнення фінансової стабільності ОТГ та держави у цілому.

Виклад основного матеріалу дослідження. Конкурентоспроможність підприємств та фінансова стабільність є визначальними умовами соціального, економічного й екологічного розвитку територіальної громади. Ці показники характеризують стан економіки, від них залежать як прямі, так і непрямі надходження до місцевих бюджетів. А збільшення доходів бюджету є запорукою соціального та економічного розвитку ОТГ.

У ринковій економіці поняття «конкурентоспроможність» займає одне з головних місць, оскільки в ньому відображаються організаційні, економічні, виробничі, науково-технічні та інші можливості як окремого підприємства, так і регіону та країни у цілому [1, с. 40].

Конкурентоспроможність у широкому розумінні трактується як здатність товаровиробника, регіону, країни у цілому протистояти конкурентам, поліпшуючи своє становище як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках. Тобто під конкурентоспроможністю розуміється спроможність об'єкта певної економічної системи формувати конкурентні переваги над іншими.

За нашим переконанням, конкурентоспроможність підприємства в умовах об'єднання територіальних громад – це його потенційні можливості з відповідним ресурсними обґрунтуваннями, наявністю засобів, що забезпечують високі якісні характеристики продукції, робіт та послуг, які відповідають найвищим вимогам і стандартам та досягаються завдяки виваженим і досконалим управлінським рішенням, злагодженій взаємодії з функціональними підрозділами та керівництвом об'єднань територіальних громад.

Підвищення конкурентоспроможності підприємства є складною проблемою, вирішення якої не може бути однаковим навіть для схожих підприємств, які працюють на одному ринку і ставлять перед собою ідентичні цілі, тому залежно від внутрішніх та зовнішніх чинників, стратегічних завдань, індивідуальних особливостей підприємства механізм підвищення конкурентоспроможності може включати різні елементи: організаційні, економічні, технологічні, фінансові, інвестиційні, маркетингові.

Основними проблемами, що перешкоджають реалізації конкурентних переваг українських під-

приємств, є передусім технологічна відсталість компаній і наявність несприятливого інвестиційного клімату. За даними Державної служби статистики України за 2017 р., ступінь зносу основних засобів в українській економіці досяг 76,7%, у добувній промисловості – 54,1%; в оброблювальній – 57,2%; у машинобудуванні – 63,7%; у сфері виробництва і розподілу електроенергії, газу і води – 58,4%. У цілому по промисловості знос основних засобів становить 57,3%. Спостерігається низький рівень інноваційної активності українських підприємств, їх низька інвестиційна привабливість. Якщо в розвинених країнах інноваційна діяльність є одним із найважливіших засобів процвітання країни і кількість інноваційно активних промислових підприємств там досягає 70–80%, то в Україні цей показник становив 16,8% у 2017 р.

Низька інвестиційна активність в Україні пов'язана з недосконалістю державної інвестиційної політики, недоліками в інвестиційному законодавстві, відсутністю належного інституціонального забезпечення розвитку інвестиційного ринку та його інструментів і, як наслідок, недостатнім обсягом внутрішніх і зовнішніх інвестицій.

Результатом низької конкурентоспроможності підприємств є відсутність в Україні високотехнологічних галузей, що визначають експортні позиції промислових підприємств. Низький рівень упровадження інноваційних технологій зумовлює низький рівень конкурентоспроможності продукції вітчизняних підприємств, які значно програють зарубіжним аналогам [1].

Ще одним чинником низької конкурентоспроможності промислових підприємств є недостатня кількість кваліфікованого персоналу. Через низький рівень заробітної плати молоді фахівці звільняються та виїжджають за кордон.

З іншого боку, існує низка чинників, що стимулюють конкурентоспроможність. Так, природно-ресурсний потенціал країни сприяє розвитку таких галузей, як чорна металургія і хімічна промисловість, наявність якісних земельних ресурсів є запорукою успішного розвитку сільського господарства, географічне розташування сприяє розвитку транспортної галузі.

Основними конкурентними перевагами, які необхідно розвивати в умовах формування ОТГ, є:

- 1) стимулювання ефективності використання чинників виробництва, що забезпечує високий рівень рентабельності промислових підприємств;
- 2) пошук нових ринків збуту та замовників нових видів продукції;
- 3) розвиток інфраструктури;
- 4) поліпшення інвестиційного клімату за рахунок створення прозорого механізму взаємодії «ОТГ – підприємство»;
- 5) підвищення якості виготовленої продукції, що відповідає стандартам ЄС, за рахунок розвитку інноваційної компоненти;

6) формування системи науково-технічної і комерційної співпраці, відновлення зв'язку між підприємствами науковими установами, впровадження інновацій;

7) створення ефективної система просування товарів на зовнішні ринки тощо.

Отже, створення умов підвищення конкурентоспроможності підприємств є одним із головних чинників забезпечення високого рівня розвитку ОТГ та її фінансової стабільності.

На нашу думку, поняття фінансової стабільності ОТГ доцільно трактувати як стан, за якого громада спроможна формувати фінансові ресурси в обсязі, достатньому для забезпечення економічного, соціального та екологічного розвитку, ефективно їх розподіляти та оптимально використовувати, оперативно реагуючи на будь-які зміни ринкової кон'юнктури. Таким чином, підвищення конкурентоспроможності промислових підприємств зумовлює фінансову стабільність ОТГ та стимулює додаткові надходження фінансових потоків.

Вплив конкурентних переваг на фінансову стабільність ОТГ полягає у такому:

- формування позитивного іміджу підприємств дає змогу розширити межі співпраці, залучити інвесторів тощо;
- розширення ринків збуту забезпечить збільшення обсягів і джерел вхідних фінансових потоків;
- зниження енерго- і матеріаломісткості промислової продукції сприяє скороченню непродуктивних витрат;
- підвищення якості продукції забезпечить її вихід на регіональні та світові ринки;
- високий рівень конкурентоспроможності промислових підприємств сприяє залученню внутрішніх та зовнішніх інвестицій.

Таким чином, спостерігається пряма залежність між рівнем конкурентоспроможності промислових підприємств та фінансової стабільності ОТГ: чим вищий рівень конкурентоспроможності промислових підприємств, тим вищим є рівень фінансової стабільності даної ОТГ.

Проте конкурентоспроможність підприємств залежить від багатьох чинників зовнішнього середовища та від особливостей соціально-економічного розвитку самої ОТГ [4, с. 11].

До основних чинників соціально-економічного розвитку ОТГ слід віднести: розміщення промислових підприємств; попит на продукцію; наявність суміжних і підтримуючих виробництв; соціально-психологічний клімат громади; наявність конкурентного середовища; виробничий потенціал; рівень упровадження інноваційних технологій; система управління фінансовими та інформаційними потоками; кадровий потенціал; екологічна ситуація тощо.

Як встановлено, сьогодні основними стримуючими чинниками конкурентоспроможності підприємств є:

– значне техніко-технологічне відставання вітчизняних промислових підприємств від іноземних конкурентів;

– високий рівень зношеності основних засобів та, відповідно, низький рівень якості продукції;

– нестача фінансових ресурсів (доступних кредитів, дотацій, грантів тощо) для подолання кризових явищ;

– низька інвестиційна привабливість України через високий рівень корупції, тіньової економіки, недосконалість та недотримання законодавства;

– відсутність стратегії державного регулювання промисловості;

– нерозвинута інфраструктура;

– гальмування процесів приватизації.

В умовах децентралізації управлінських функцій принципово змінюється роль держави та органів місцевого самоврядування щодо підвищення конкурентоспроможності промислових підприємств [2, с. 132]. Проте сьогодні не розроблено дієвих механізмів господарювання ОТГ, їх взаємозв'язку з промисловістю, наукою, соціальною сферою тощо

На нашу думку, механізми підвищення конкурентоспроможності промислових підприємств можна згрупувати так:

1) організаційні механізми:

– створення системи партнерства «держава – громада – підприємство»;

– надання державних гарантій;

– дотримання екологічних та техніко-економічних стандартів;

– поліпшення інвестиційного клімату;

– створення інноваційної інфраструктури (телекомунікації, венчурні фонди, інноваційні кластери, центри трансферту технологій);

– розроблення заходів щодо захисту від недобросовісної конкуренції та монополізму;

– надання консалтингових, інформаційних, лізингових, іпотечних та інших послуг промисловим підприємствам;

– посилення правової та інституційної відповідальності держави перед суб'єктами господарювання, недопущення проявів корупції;

2) механізми бюджетної підтримки:

– бюджетні фінансування повинні здійснюватися за принципами прозорості, доступності та справедливості розподілу;

– надання субвенції на реалізацію інвестиційних та інноваційних проектів;

– державне фінансування проектів переходу на екологічні технології;

– дотації виробникам високотехнологічної продукції;

3) фінансові механізми:

– формування держзамовлення на продукцію, аналоги якої закуповуються за кордоном за ринковими цінами;

- фіскальні та тарифні пільги для наукомістких та високотехнологічних виробництв;
- пільгове кредитування промислових підприємств;
- державні гарантії і поручительства для отримання кредитних ресурсів.

Вирішення цих проблем потребує вдосконалення форм державного регулювання інвестиційної діяльності і розроблення відповідного методичного інструментарію оцінки соціально-економічної ефективності організаційно-економічних заходів державного регулювання інвестиційної діяльності в промисловості. Діяльність уряду повинна бути спрямована на зниження податкового тиску, захист вітчизняного товаровиробника в антидемпінгових розслідуваннях, збереження стабільного курсу національної валюти, поліпшення бізнес-клімату в країні, дотримання міжнародних економічних стандартів, створення сприятливих умов для залучення іноземних інвестицій, удосконалення нормативно-правової бази розвитку конкурентного середовища.

Висновки з проведеного дослідження.

Отже, зростання конкурентоспроможності промислових підприємств можливе лише за умов комплексного застосування дієвих механізмів, спрямованих на створення сприятливих умов для їх розвитку. Впровадження в практику запропонованих механізмів забезпечить зростання промислового виробництва, що, своєю чергою, призведе до зростання надходжень до бюджету ОТГ. Таким чином, створення ефективної системи співпраці між сектором економіки й органами місцевого самоврядування, у рамках якої поєднуються

комерційні інтереси бізнесу і вирішення соціально-економічних проблем громади, дає змогу забезпечити максимальний рівень ефективного господарювання в межах ОТГ, прискорити входження України в Європейську співдружність.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Шляхи підвищення ефективності використання ресурсного потенціалу підприємства (дослідницькі аспекти) / Б.М. Андрушків, Л.М. Мельник, О.Б. Погайдак. Формування ринкової економіки в Україні. 2012. Вип. 27. С. 3–7.
2. Стратегія розвитку адміністративного району (Концептуальні засади організації соціально-економічного розвитку адміністративного району в контексті формування добровільних об'єднань територіальних громад Лановеччини) / Б.М. Андрушків, С.М. Співак, Г.Х. Мельник та ін. Тернопіль: ФОП Паляниця В.А., 2017. 452 с.
3. Головка Л., Головка А. Стратегічні напрямки економічного реформування країни за рахунок інтелектуального капіталу. Вісник ТНЕУ. 2011. № 5–2. С. 330–336.
4. Співак С.М., Синькевич Н.І. Організаційно-економічний механізм підвищення конкурентоспроможності підприємства в умовах об'єднань територіальних громад. Східна Європа: економіка, бізнес та управління. 2017. Вип. 7. С. 87–96.
5. Піддубна Л.І. Конкурентоспроможність економічних систем: теорія, механізм регулювання та управління: монографія. Х.: ІНЖЕК, 2007. 368 с.
6. Конкурентоспроможність регіонів України : методологія і практика / Л.Г. Чернюк, Д.В. Клиновий, П.А. Швець та ін.; за наук. ред. Л.Г. Чернюк; НАН України; Рада по вивченню продуктивних сил України. К., 2010. 107 с.

РОЗВИТОК ВИДАВНИЦТВ: АКТУАЛЬНІ ЗАВДАННЯ ТА НАПРЯМИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

PUBLISHING HOUSES DEVELOPMENT: ACTUAL TASKS AND DIRECTIONS FOR THEIR SOLUTION

УДК 655.581

Шендерівська Л.П.

к.е.н., доцент кафедри менеджменту видавничо-поліграфічної галузі Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Жученя К.С.

студентка Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

У контексті основних етапів творення книжкової продукції визначено актуальні завдання, які потрібно вирішувати підприємствам видавничої галузі. Виявлено тенденції розвитку книжкового ринку. Обґрунтовано основні чинники, що призводять до погіршення якості книжкових видань. Визначено пріоритетні стратегії розвитку нових видавництв і тих, що мають досвід функціонування на ринку. Запропоновано напрями підвищення ефективності розвитку видавництв.

Ключові слова: нішеве видавництво, стратегія розвитку, проектний менеджмент, диверсифікація, мультимедійні видання.

В контексте основных этапов создания книжной продукции определены актуальные задания предприятий издательской отрасли. Выявлены тенденции развития книжного рынка. Обоснованы основные факторы, обуславливающие ухудшение качества книжных изданий. Определены приоритетные стратегии развития

новых издательств, а также тех, которые имеют опыт функционирования на рынке. Предложены направления повышения эффективности развития издательств.

Ключевые слова: нишевое издательство, стратегия развития, проектный менеджмент, диверсификация, мультимедийные издания.

In the context of the main stages of book products creation the actual tasks that need to be solved by publishers are identified. The tendencies of the book market development are revealed. The main factors that lead to the book editions quality deterioration are substantiated. Priority strategies for the new publishing houses development and those with operational experience in the market are determined. Directions for publishing houses development for their earning capacity increase are proposed.

Key words: niche publishing house, development strategy, project management, diversification, multimedia editions.

Постановка проблеми. Актуальність вивчення та аналізу книжкового ринку України пов'язана з його відчутним занепадом та необхідністю знаходження способів вирішення завдань, пов'язаних з основними процесами створення книжкової продукції та доведення її до споживача: проектуванням, виготовленням та реалізацією (розповсюдженням).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблематики розвитку видавництва присвячено праці вітчизняних та зарубіжних науковців, а саме: О. Афоніна, В. Базилюка, С. Водозлазкої, Н. Доброскок М. Захарової, Л. Зиміної, В. Теремка та ін. Водночас існує потреба у вивченні завдань розвитку видавництва з урахуванням їх інтеграції у видавничо-поліграфічний комплекс.

Постановка завдання. Метою дослідження є обґрунтування напрямів вирішення актуальних завдань видавництва України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Видавнича галузь як така, що сприяє формуванню інтелектуального рівня суспільства, водночас є індикатором рівня освіченості, культури нації. Розвиток видавництва на сучасному етапі відбувається в умовах дефіциту інвестиційних ресурсів, зниження реальних доходів населення, необхідності постійного набуття знань у сфері маркетингу, бізнесу, видавничих технологій і мистецтва творення книги, трендів у літературній сфері, авторському середовищі, основ технології поліграфічного виробництва для ухвалення конструктивно, технологічно, економічно ефективних рішень.

Важливим показником стану ринку є обсяг виготовленої продукції. Динаміку основних кількісних показників книжкового ринку, а саме назв (друкованих одиниць) і тиражу, зображено на рис. 1.

За результатами розрахунків виявлено найбільш інтенсивний розвиток книжкового ринку в 2012 р.: темп зростання кількості випущених назв книг і брошур становив 114%, загального тиражу – 133%. За 2011–2016 рр. можна виділити такі періоди: 2011–2013 рр. – зростання обсягів випуску книжкової продукції, 2014–2015 рр. – спад виробництва, 2016 р. – збільшення випуску книг і брошур. Позитивна динаміка обсягу пропозиції видавничої галузі пов'язана зі зміною умов функціонування, а саме з уповільненням інфляції, активізацією державної підтримки у видавничій справі, вдосконаленням інформаційної політики.

Пропозицію на ринку формують видавництва, видавничі організації, фізичні особи – підприємці. Згідно з даними Державної служби статистики, кількість підприємств за видом економічної діяльності «Видавнича діяльність» має тенденцію до зниження (рис. 2).

На основі проведеного дослідження встановлено одну з особливостей видавничої діяльності – це переважно малий масштаб бізнесу. Зокрема, частка малих підприємств у видавничій галузі в 2016 р. становила 98,3%, що на 1,1 в. п. більше, ніж у 2010 р., позитивною була й динаміка частки мікропідприємств, що становлять основу групи малого бізнесу, а саме 85,7% у 2016 р. порівняно з 81,2% у 2010 р.

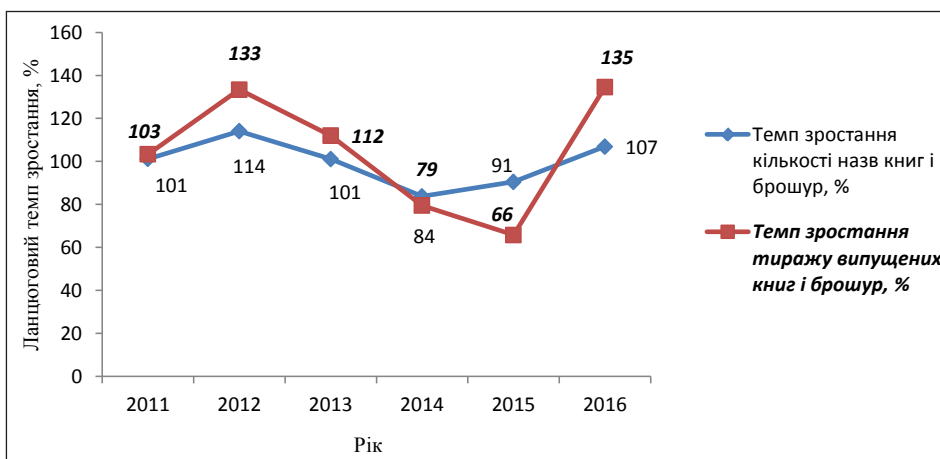


Рис. 1. Динаміка кількісних показників випуску книг і брошур, %

Джерело: побудовано авторами за даними [9]

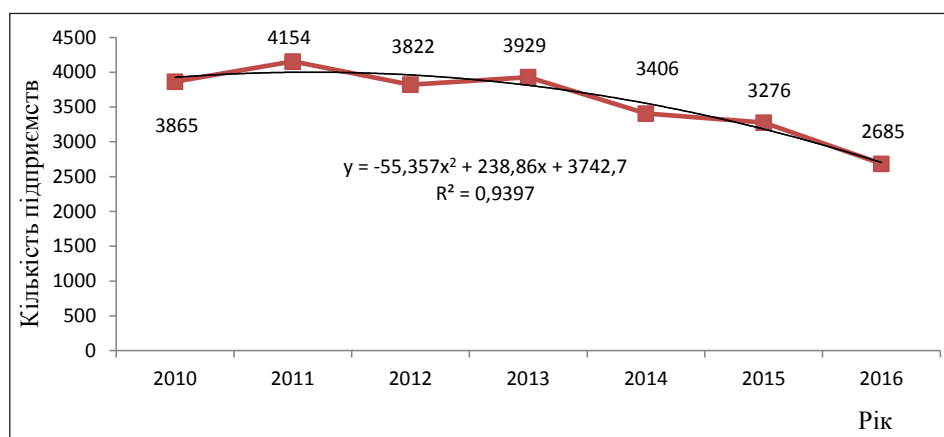


Рис. 2. Динаміка кількості підприємств за видом економічної діяльності «Видавнича діяльність» за 2010–2016 рр.

Джерело: побудовано авторами за даними [6] з використанням MS Excel

Аналіз розподілу суб'єктів видавничої справи за територіальною ознакою показав, що, згідно з даними Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції [5], найбільша їх кількість станом на 01.01.2018 була зосереджена у м. Києві – 40,69% і в Харківській – 12,48%, Донецькій – 5,49%, Дніпропетровській – 5,4%, Львівській – 4,58%, Київській – 3,16%, Одеській – 3,1% областях, що в сукупності становить 74,90% зареєстрованих суб'єктів і на 0,53 в. п. менше, ніж станом на 01.01.2016, тобто рівень концентрації на ринку знижується.

Таким чином, у зв'язку з негативними явищами, виявленими на видавничому ринку, для активізації видавничої діяльності потрібно вирішити низку завдань. При цьому необхідно брати до уваги взаємозв'язок між суб'єктами видавничо-поліграфічного комплексу.

У сучасних умовах зрушень у структурі ринку, що пов'язано з обмеженням увезення російських видань, актуалізується завдання українських

видавництв щодо забезпечення повноцінної пропозиції, у тому числі за тими розділами, які раніше задовольнялися російськими видавництвами, зокрема художня література, технічна книга, нон-фікшн.

Аналіз структури видавничого ринку України показав, що лідируючі позиції одночасно за показниками кількості назв (понад 1 тис. на рік) і тиражу (понад 1 млн. примірників) за період 2010–2016 рр. займають такі видання за цільовим призначенням: навчальні та методичні (33,3% за кількістю назв у 2016 р.), наукові (21,1%), літературно-художні (17,8%), видання для дітей та юнацтва (7,6%), науково-популярні видання (7,9%), що в сукупності становить 85,7% ринку. Водночас за період аналізу 2010–2016 рр. тенденцію до зростання за кількістю назв із-поміж усіх видів літератури мали лише три групи: літературно-художні видання (+0,69%), видання для дітей та юнацтва (+2,76%) та офіційні видання (+2,79%), частка яких на ринку в 2016 р. становила 5,1%.

Для забезпечення актуальної пропозиції створено нові перспективні видавництва, зокрема на ринку видань для дітей – видавництво «Фонтан казок» (м. Київ), «Сова» (м. Київ), арт-видавництво «Чорні вівці» (м. Чернівці), що нині розширює свою діяльність, здійснюючи випуск інших видів видань; на ринку художньої літератури – «Літературна агенція Discursus» (Івано-Франківська область), видавництва, книги яких увійшли до Довгого списку премії «Книга року» ВВС у 2016 та 2017 рр., а саме «ТаТиШо» (м. Київ) і сімейне видавництво «Круговерть» (Львівська область). Як показав аналіз, ці нові видавництва, що позиціонували себе на етапі створення як видавці книг вітчизняних авторів, розширюють асортимент продукції за рахунок перекладних видань, що сприяє зниженню комерційних ризиків. До нових нішевих видавництв належить Rabulum, що провадить прогресивну товарну політику, яка відповідає провідним європейським тенденціям, пропонуючи на ринку нон-фікшн.

Розвиток видавництв безпосередньо пов'язаний із рівнем попиту на продукцію. Збільшення грошових надходжень видавництв може бути досягнуто екстенсивним та інтенсивним шляхами. До екстенсивних шляхів належить приріст тиражів, але його застосування обмежене негативними демографічними тенденціями, нестабільністю економіки, невисоким рівнем інтересу до читання. Так, згідно з дослідженнями Research & Branding Group [12], що проведено в Україні в 2017 р., лише 43% населення читає книги, причому виявлено зв'язок між рівнем освіти та попитом на книги, а саме з-поміж людей, які здобувають або мають вищу освіту, частка читачів книг становить 57%, серед осіб із середньою освітою – 31%; чинниками, які несприятливо впливають на рівень попиту на книги, є також освітня міграція, зменшення обсягу бюджетних замовлень на підготовку фахівців у вищих навчальних закладах. Тому видавництвам потрібно зосередити увагу на інтенсивних шляхах підвищення попиту на книги, зокрема на поліпшенні якості продукції, розширенні асортименту, пропозиції нових форматів видань.

Вирішення питання управління якістю має відбуватися на всіх етапах починаючи з видавничого опрацювання рукопису до реалізації готової продукції. Як показав аналіз, однією з проблем багатьох видавництв у процесі підготовки видань є неякісне редагування, яке проявляється у появі в тексті русизмів, нецензурної лексики, молодіжних сленгів та інших неіснуючих в літературній українській мові слів, які здебільшого є недоречними та можуть бути замінені на більш коректні, що обов'язково має бути узгоджено з автором. Щодо перекладної літератури, то трапляються випадки, коли переклади неточні та повністю або й цілком не передають чи спотворюють інформативну ідею видання.

На нашу думку, можливі шляхи вирішення цієї проблеми – це, по-перше, ефективна, якісна підготовка кадрів для видавничої галузі ще у вищих навчальних закладах, яка складається з великої кількості різноманітних практичних застосувань студентами теоретичних знань; по-друге, періодичне проходження курсів підвищення кваліфікації працівниками видавничих організацій в обов'язковому порядку.

Другим етапом створення книжкової продукції є її випуск операторами поліграфічного ринку. За результатами дослідження виявлено такі поширені огріхи поліграфічного виконання видань, як неякісно надруковані текстові сторінки та ілюстрації, неохайно обрізані аркуші, недостатньо міцно скріплені блоки, деформовані палітурки. Для усунення цих недоліків потрібно підвищувати ефективність матеріально-технічного постачання, технологічного проектування, технічного обслуговування, кадрового забезпечення. Так, купівля якісних матеріалів, дотримання умов їхнього зберігання і підготовки до виробництва, проектування технологій, що відповідає функціональним характеристикам продукції, раціоналізації витрат сприятимуть отриманню якісного, конкурентоздатного готового видання.

До важливих завдань поліграфічних підприємств, які впливатимуть на якість і ціну поліграфічних послуг, таким чином, і видавничої продукції, належить ефективна інвестиційна політика, спрямована на формування і розвиток такого технічного парку, який за показниками якості, технічними параметрами (фарбністю, форматом, продуктивністю тощо), гнучкістю щодо інтеграції у різні виробничі системи і технологічні процеси відповідатиме не лише поточному стану, а й прогнозним показникам попиту на продукцію.

Останнім та, на нашу думку, найскладнішим етапом у видавничій справі є реалізація книжкової продукції, адже саме за результатами цього процесу проводяться основні статистичні розрахунки у видавничій галузі та аналізується книжковий ринок у цілому. Згідно з даними Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції, виявлено позитивну динаміку кількості суб'єктів видавничої справи, які спеціалізуються на розповсюдженні видавничої продукції, а саме: 386 суб'єктів станом на 01.01.2016, 399 – станом на 01.03.2017, 416 – станом на 01.01.2018 [5]. Тобто на ринку збільшується обсяг пропозиції послуг із продажу видань, що створює умови для розвитку видавництв. Водночас несприятливим явищем є зміна структури пропозиції внаслідок згорання діяльності гуртових книготорговельних підприємств. Це пов'язано зі зниженням попиту на послуги гуртових книготорговельних компаній, оскільки видавництва прагнуть зменшити роздрібну ціну книжкової продукції за рахунок скорочення кількості рівнів каналів збуту.

Як показав аналіз, на сучасному етапі розвитку зменшує обсяги своєї діяльності гуртова книго-торговельна компанія «Самміт-книга». Припинила свою діяльність Українська книжкова біржа, яка мала на меті акумулювати потоки книжкової продукції та забезпечити їхній централізований розподіл. Її конкурентними перевагами були високий ступінь автоматизації діяльності, помірні ціни на послуги, але видавництва не були готові до нової форми співпраці, тому окупність Української книжкової біржі не було забезпечено.

Водночас гуртова ланка необхідна видавництвам, які випускають незначну кількість назв (до 10 на рік), оскільки роздрібна книжкова торгівля надає перевагу співпраці з видавництвами, які мають достатній обсяг товарної пропозиції, а також роздрібній ланці торгівлі, оскільки забезпечується ширина і глибина товарної пропозиції, оптимізуються витрати на укладання угод, спрощується процес управління товаропостачанням.

Нині в Україні найбільш активно діють на ринку гуртові книготорговельні підприємства «Джерела М», «Центр навчальної літератури», спільним для них є поєднання видавничої діяльності та гуртового і роздрібного продажу книг.

«Центр навчальної літератури» (м. Київ) здійснює продаж книг, випущених у Росії та Україні (каталог містить 20 тис. книг). Товарна пропозиція компанії «Джерела М» налічує понад 10 тис. назв видань. Розвиток підприємства «Джерела М» забезпечується реалізацією таких заходів, як вихід на міжнародні ринки, розширення асортименту книжкових та додаткових товарів, активне товаропросування шляхом проведення на постійній основі акцій, розпродажів книг, ефектної комунікаційної діяльності, вдосконалення системи платежів: окрім готівкової, пропонуються різні форми безготівкової оплати (карткою Visa MasterCard, через Privat24 або liqpay). Для максимального охоплення ринку, забезпечення зручного обслуговування споживачів, продаж видань здійснюється через Інтернет-магазин (<https://vsiknygu.com.ua>). Оперативність поставання замовлених книг відбувається завдяки автоматизації прийому замовлень, налагодженню співпраці з надійними посередниками, які виконують доставку книг, забезпеченості складськими приміщеннями достатньої площі для зберігання товарних запасів.

Особливість ще одного підприємства – «Центру навчальної літератури», яке здійснює гуртовий продаж книг, полягає у його спеціалізації, а сучасним трендом його діяльності є диверсифікація шляхом поповнення асортименту художніми виданнями. Загалом каталог видань «Центру навчальної літератури» налічує понад 2 тис. назв, обсяг випуску власних видань у середньому за рік становить 150–200. До конкурентних переваг ком-

панії належить надання актуальних можливостей споживачам із використанням сучасних комунікаційних технологій, а саме купівля електронних видань, відслідковування замовником стану виконання замовлення, перегляд змісту і вступу книг на сайті (<http://cul.com.ua/>), доступ до спілкування із представником компанії у Скайпі.

Таким чином, зрушення у структурі агентів книжкового ринку потребують від видавництв розвитку нових комунікацій та не применшують необхідності вирішення низки актуальних завдань, які виникають у процесі реалізації книжкової продукції.

Завдання видавництв у сфері збуту продукції полягають в усуненні таких недоліків, як: невміння налагодити ділову активність із торговельними мережами; відсутність навичок у формуванні яскравої, інформативної, актуальної, оригінальної реклами, яка повинна зацікавити покупця; незнання ситуації на книжковому ринку, дефіцит інформації про читацький попит, що ускладнює формування актуального каталогу книжкових видань; порівняно середній рівень організації книжкових заходів, що впливає на показник читацької активності та зацікавленості у купівлі певного книжкового товару тощо.

До актуальних завдань видавництв, спрямованих на розширення ринків збуту, належить пропагування читання. Номінально цю функцію має бути закріплено за державою, оскільки вона може забезпечити фінансування масштабних заходів. В Україні для реалізації функції пропаганди читання на державному рівні реалізується низка заходів, зокрема проведення конкурсів на присудження державних премій: Національної премії України імені Тараса Шевченка, Премії Президента України «Українська книжка року», премії Кабінету Міністрів України ім. Лесі Українки, «Краща книга України»; фінансування випуску видань за програмою «Українська книга» тощо. До актуальних і своєчасних заходів належать також організація Державним комітетом телебачення і радіомовлення України книжкових виставок «Книжкові контракти», «Київська весна», для популяризації яких доцільно активізувати інформаційну підтримку; фінансування участі вітчизняних видавництв у виставках за кордоном, для підвищення її ефективності потрібно збільшити обсяг фінансування та забезпечити підвищення якості відбору учасників – представників видавничої галузі України.

Своєю чергою, і видавництва виконують функцію пропагування читання, організовуючи благодійні акції зі збору і передачі книг для дитячих закладів та інших аудиторій, зустрічі з письменниками, презентації видань, семінари, що переважно відбуваються під час виставково-ярмаркової діяльності, тощо. Для активізації пропагування

читання видавництвам необхідно розширювати платформу з проведення тематичних заходів, налагодивши співпрацю з бібліотеками та іншими закладами, які можуть надати місце і фахову підтримку у їх проведенні.

Для комплексного вирішення завдання вдосконалення маркетингової комунікаційної діяльності видавництвам доцільно збільшити своє представлення у цифровому медіапросторі. Зокрема, з-поміж нових галузевих ЗМІ позитивно себе зарекомендували «БараБука», «Букмоль», «Закладинка» [3]. На високому медіарівні здійснює промоцію літератури в Україні та за кордоном літературна платформа LITCENTR. Власні інформаційні ресурси розвивають і видавництва. Беручи до уваги підвищення рівня популярності у населення мобільних месенджерів, видавництвам варто використовувати цей канал поширення інформації.

До поширених проблем, що стримують розвиток видавництв, належить завантаження безкоштовних, нелегальних електронних версій видань на різні види електронних носіїв. Безумовно, це спричиняє зменшення продажів паперових книг і пояснюється не лише низьким рівнем платоспроможності населення, а й низькою культурою споживання видань. Для протидії несанкціонованому поширенню електронних копій видань дієвими заходами є пропаганда цивілізованого споживання, дотримання платіжної дисципліни, що відповідає законам ринку.

Як показав аналіз, до актуальних завдань видавництв належить підвищення ефективності інвестиційної діяльності. Для збільшення обсягів фінансування передусім необхідно випускати якісні видання, які користуватимуться попитом. Для розширення бази фінансування діяльності доцільно залучати гранти. Загалом інвестування має орієнтуватися на впровадження нових технологій виробництва, продуктів, матеріалів, методів управління. Інноваційна діяльність як така, що здатна забезпечити вищу норму прибутку, порівнюючи з традиційною діяльністю, у сучасних умовах є стратегічно важливою для видавництв. Із-поміж актуальних видів інновацій у видавничій справі можна виокремити:

– продуктові інновації – це випуск видань із доповненою реальністю, виготовлення мультимедійних продуктів для підготовки до ЗНО, онлайн-навчання тощо;

– процесні інновації – реалізація концепції проектного менеджменту, створення віртуальних видавництв;

– технологічні інновації – освоєння прогресивного маркетингового комплексу 4С, упровадження новітніх маркетингових підходів.

Активізація інноваційної діяльності видавництв сприятиме якісно новому рівню задово-

лення потреб споживачів, підвищенню ефективності розвитку суб'єктів видавничої галузі.

Висновки з проведеного дослідження. В умовах структурних змін на ринку, нестабільності економічної і політичної ситуації видавництвам потрібно вирішувати низку завдань за напрямками формування актуального асортименту та форм збуту продукції, розбудови ефективних виробничих зв'язків, комплексного управління якістю, активізації інвестиційної діяльності, зменшення ризиків функціонування.

Концепція ефективного видавництва передбачає пропозицію тих видань, форм їх утілення, які користуються попитом, на засадах об'єктивного визначення цільової аудиторії і позиціонування з одночасним задоволенням економічних інтересів виробників, орієнтацією на інноваційність та прогресивність, інтеграцією у цифровий інформаційний простір.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Афонін О. Українська книга 2011: рух по сходах униз. Вісник книжкової палати. 2012. № 3. С. 6–8.
2. Базиліук В.Б. Видавничо-поліграфічна діяльність в регіонах України: теоретичні та інституційно-економічні основи розвитку: монографія. Львів: Укр. акад. друкарства, 2017. 350 с.
3. Батуревич І. Книжковий ринок 2014–2015: кількісний занепад, якісний підйом. Українська правда. 2015. 11 лютого. URL: <http://life.pravda.com.ua/culture/2015/02/11/189185/>.
4. Водолазька С. Радикальні інновації східно-європейської видавничої галузі: монографія. Київ: Авега, 2015. 369 с.
5. Державний комітет телебачення і радіомовлення України. URL: http://comin.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=140827&cat_id=97933.
6. Діяльність суб'єктів господарювання: стат. зб. за 2016 рік / за ред. М.С. Кузнецової. Київ, 2017. 630 с.
7. Захарова М.В., Доброскок Н.Е. Инновационные подходы к формированию издательского репертуара в условиях информатизации. Символ науки. 2016. № 10. С. 75–77.
8. Зимина Л.В. Культурная конвергенция: новые медиа и издательский бизнес. Вестник Челябинского государственного университета. Филология. Искусствоведение. 2015. № 5(360). Вып. 94. С. 377–383. URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/kulturnaya-konvergentsiya-novye-media-i-izdatelskiy-biznes>.
9. Книжкова палата України. URL: http://www.ukrbook.net/statistika/statistika_2017.htm.
10. Мельник О. Державна підтримка видавничої справи: сучасний стан та перспективи. Print Plus. 2018. Березень. URL: <https://printus.com.ua/article/read/3576>.
11. Теремко В. Видавництво-XXI. Виклики і стратегії: монографія. Київ: Академвидав, 2012. 238 с.
12. Украинцы и чтение книг. URL: <http://rb.com.ua/rus/projects/omnibus/9210/>.

РОЗДІЛ 5. РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ РИНКУ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНИХ ПОСЛУГ, ПОТЕНЦІЙНО ЗАСТОСОВНІ У ПРИЧОРНОМОРСЬКОМУ РЕГІОНІ

TRENDS OF MARKET DEVELOPMENT OF TOURISM AND RESTAURANT SERVICES POSSIBLY APPLIED IN THE BLACK SEA REGION

УДК 338.48

Дикань О.В.

д.е.н., професор кафедри менеджменту
і адміністрування
Український державний університет
залізничного транспорту

Глушенко Т.М.

старший викладач кафедри
менеджменту і адміністрування
Український державний університет
залізничного транспорту

У статті розглянуто світові тенденції розвитку туристично-рекреаційної галузі. Наведені загальні відомості про ситуацію в туристичній галузі України. Визначено деякі напрями розвитку Причорноморського регіону.

Ключові слова: туризм, ринок туристично-рекреаційних послуг, туристичний продукт, тенденції розвитку туристичної галузі, Причорноморський регіон.

В статье рассмотрены мировые тенденции развития туристско-рекреационной отрасли. Приведены общие сведения о ситуации в туристической отрасли Украины. Определены некото-

рые направления развития Причерноморского региона.

Ключевые слова: туризм, рынок туристско-рекреационных услуг, туристический продукт, тенденции развития туристической отрасли, Причерноморский регион.

In article the world tendencies of development of tourist-recreational branch are considered. General information about the situation in the tourism industry of Ukraine is given. Some areas of development of the Black Sea region have been identified.

Key words: tourism, tourist-and-recreational services market, tourist product, development trends of the tourism industry.

Постановка проблеми. Світова практика свідчить, що протягом останніх декількох десятиріч туризм є однією з найбільш перспективних та прогресивних галузей світової економіки, стійко утримуючи позиції в першій трійці за рівнем отримуваних доходів. Ринок туристично-рекреаційних послуг є важливим фактором у зміцненні економічних, культурних і суспільно-політичних зв'язків між країнами. Тож видається доцільним вивчення кращих світових практик у цій галузі з метою використання передового досвіду і розроблення ефективної, принципово нової стратегії у сфері туризму та рекреації для поліпшення макроекономічних показників розвитку України, що володіє унікальним туристично-рекреаційним потенціалом, зокрема неповторним Причорноморським туристично-рекреаційним регіоном.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальним питанням розвитку туристичної галузі та сфери рекреаційних послуг присвячені наукові роботи багатьох вітчизняних учених різних спеціальностей, таких як: М. Борушак, Т. Галушкіна, Б. Данилишин, Л. Ковальська, Л. Мельник, В. Руденко, Т. Ткаченко, Є. Хлобистов та ін. Рекреаційні та оздоровчі зони у плануванні територій країни та регіонів досліджували Ю. Білоконь, А. Іванов, В. Олійник. Проблемами розвитку туризму Причорноморського регіону займаються В. Петранівський, Н. Фоменко, Б. Буркинський [6] та інші. Проте в умовах динамічного розвитку зовнішнього середовища проблеми дослідження тенденцій розвитку туристично-рекреаційного комплексу потребують подальших досліджень.

Постановка завдання. Метою статті є визначення тенденцій розвитку національного ринку туристично-рекреаційних послуг, зокрема туристично-рекреаційних комплексів Причорноморського регіону, на підставі світового досвіду з метою створення туристичного продукту, конкурентоспроможного на міжнародному ринку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Індустрія туризму є одним із перспективних і прогресивних секторів світової економіки. Навіть в умовах світової економічної кризи та несприятливої політичної ситуації в світовій індустрії туризму зберігається позитивна тенденція до зростання.

У сучасних умовах соціально-економічного розвитку, за даними Всесвітньої туристичної організації (UNWTO), вклад туризму у світовий ВВП становить: з в'їзного туризму – близько 30%; зі внутрішнього туризму – понад 70% (рис. 1), а середньорічне зростання світового туризму в 2010–2030 рр. повинно становити 3,3%, коливаючись у діапазоні від 2,3% (Європа) до 5,0% (Африка) [1].

Туризм є лідером серед усіх галузей економіки за кількістю утворених робочих місць, число яких стає дедалі більшим. У 1998 р. у сфері туризму було зайнято 115 млн. чол., у 2015 р. – 266 млн. чол., а до 2020 року передбачається зростання цього показника до 550 млн. чол. Тобто сьогодні в середньому кожен одинадцятий працівник у світі працює у сфері туризму.

Розвиток світового ринку туристичних послуг відбувається відповідно до загальносвітових тен-

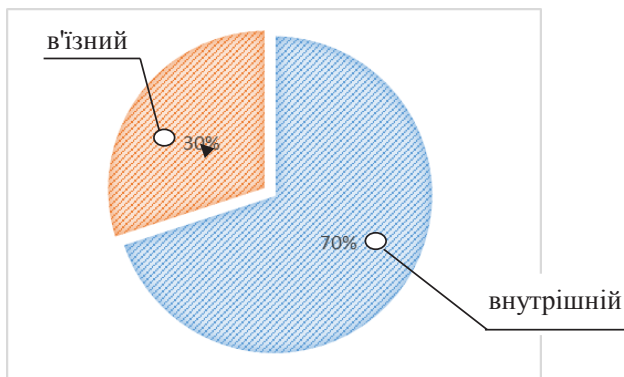


Рис. 1. Внесок туризму у світовий ВВП в 2015 р. за видами, %

Джерело: за даними UNWTO

денції розвитку світового господарства – транснаціоналізації і глобалізації. В умовах глобалізації та регіоналізації світової економіки можна виділити такі тенденції розвитку ринку туристичних послуг.

Тенденції формування самої туристської послуги орієнтовані на підвищенні рівня сервісу в цій сфері практично у всіх країнах світу. Підґрунтям формування такої тенденції слугує те, що на початку ХХІ століття в країнах Заходу сформувався новий тип масового споживача, якого відрізняють такі психолого-поведінкові особливості: інформованість і високий рівень освіченості; висока вимогливість до комфорту і якості послуг; індивідуалізм; турбота про екологічне становище; спонтанність рішень; мобільність; фізична і розумова активність на відпочинку. Країнам Заходу вдалося забезпечити більшості населення дуже високі стандарти рівня матеріального споживання і майже звести до безпечного мінімуму соціальні протиріччя між різними класами і соціальними групами, тобто сталися зміни загального соціально-економічного становища в цих країнах. Завдяки цьому в психологічних і поведінкових мотивах населення Заходу спостерігаються серйозні зрушення, які ведуть до формування у більшості населення світоглядних і поведінкових установок, відомих як «психологія споживацтва» й існуючих нині як «постіндустріальне суспільство», «суспільство достатку» тощо. Реакцією туристичної індустрії на зміни в поведінці потенційних споживачів є диференціація туристичного продукту.

Нині зазвичай туристичний продукт орієнтують на потреби конкретних цільових груп. У світі за видами рекреаційної діяльності зараз переважають, лікувальний або медичний, рекреаційний і пізнавальний туризм, однак постійно виникають все нові види рекреаційної діяльності.

Лікувальний (медичний) туризм постійно диверсифікується. Виникають усе нові його види – плодолікування, молоколікування, пейзажолікування тощо.

Основними видами рекреаційного туризму є, по-перше, видовищна діяльність – відвідування театрів, кінофестивалів, карнавалів, ярмарків, днів міста або країни тощо. Інше місце займає туристично-оздоровча діяльність – участь в активному пересуванні, купання, гірськолижний спорт тощо. Пізнавальний туризм, в основі якого закладено потребу в розширенні знань з всіх можливих напрямів, завжди буде займати лідируючі позиції. Сюди ж можна віднести й екологічний туризм.

У світі активно розвивається пасивний спортивний туризм, основою якого є інтерес до якогось виду спорту і поїздки з метою відвідування змагань або спортивних ігор.

Зростає частка рекреаційної діяльності в межах туризму з діловою метою. Поїздки з метою встановлення або підтримки ділових контактів із партнерами різних країн, як правило, супроводжуються відпочинком, розвагами, а то і лікуванням.

Конгресовий туризм також постійно диверсифікує свій рекреаційний складник. Безперервне збільшення кількості світових і регіональних конференцій, симпозіумів, з'їздів, конгресів тощо призвело до інтенсивного розвитку цього виду туризму, а також створення Міжнародного союзу організаторів конгресів. У США конгресовий туризм щорічно дає понад 40 млрд. доларів прибутку. Великою перевагою цього виду туризму є можливість реалізовуватися в позасезонний період.

Розширюється рекреаційна діяльність і в межах культового (релігійного), ностальгічного, транзитного і самодіяльного видів туризму.

Серед тенденцій – і активний розвиток у всьому світі процесу становлення мережевої торгівлі туристськими послугами, що представлена об'єднаннями юридично самостійних операторських компаній і туристичних агентств, які виступають під єдиним брендом. У країнах Заходу у сфері розвитку туризму досить поширене застосування франчайзингу. Прикладом можуть бути такі відомі у всьому світі компанії, як «Редіссон», «Холідей іннз», «Шератон» та ін. Під час укладання договору керуюча компанія (франчайзер) передає турагентству (франчайзі) свої комерційні секрети, проводить навчання співробітників франчайзі, надає йому право виходити на ринок під своїм брендом, надає підтримку з менеджменту та ведення бізнесу, включає його в свої інформаційні бази даних, телефонні довідники, надає допомогу в рекламі. Надаючи франчайзі право використання свого товарного знака, франчайзер вимагає від нього виконання певних правил, що стосуються поточних операцій у бізнесі.

Розглядаючи основні тенденції розвитку ринку туристичних послуг, не можна залишити поза увагою питання інформатизації та активного впровадження в галузь інфокомунікаційних технологій.

Розвиток і швидке поширення інформаційних і комунікаційних технологій в сучасному суспільстві є найважливішим зовнішнім фактором, який, безумовно, збігається з вектором розвитку туристичних послуг, виділяє напрям використання досягнень науково-технічного прогресу й інфокомунікаційних технологій як стрижень у розвитку розглянутих організаційно-економічних відносин. Одним із найбільш ефективних засобів Інтернет-простору є створення інформаційного багатомовного порталу, основним завданням якого є просування країни як на світовому, так і на внутрішньому туристичному ринку. Наявність власного Інтернет-ресурсу показує рівень і якість менеджменту, а віртуальні образи, створені за допомогою електронних технологій, мають на споживачів величезний вплив.

Наступною і майже головною тенденцією в розвитку ринку туристичних послуг у світі є підвищення рівня державної підтримки туристичної індустрії. Так, сьогодні в багатьох країнах формується регіональний бренд туристичного регіону, багато держав надають сприяння в просуванні турпродукту своєї країни на загальносвітовому туристичному ринку. Наприклад, участь держави може бути у вигляді полегшення візового режиму (Кіпр), повернення податку на додану вартість, проведення потужної маркетингової політики, організації тематичних заходів (презентацій і робочих зустрічей) (Чехія), розвитку лікувально-оздоровчого комплексу – spa-hotel на курортах з мінеральними водами (Чехія, Угорщина, Туреччина, Середземноморське узбережжя Франції, курорти Мертвого моря).

З урахуванням активізації процесів глобалізації, посилення конкуренції приватно-державне партнерство є необхідним для просування національного туристичного продукту на міжнародний ринок, розроблення маркетингового плану, здійснення рекламної діяльності, спільного фінансування туристських проектів. Приватно-державне партнерство необхідне і для вирішення завдань із поліпшення екологічної обстановки, координації дій державних та недержавних організацій у кризових ситуаціях, безпеки.

Таким чином, аналіз зарубіжного досвіду функціонування ринку туристичних послуг дає змогу виділити деякі тенденції розвитку світового ринку туристичних послуг:

- тенденція сервісізації туристської сфери, яка зумовлена формуванням світоглядних і поведінкових установок, відомих як «психологія споживачтва»;

- домінування таких цільових туристських установок, як нові враження і їх швидка зміна, активність, відпочинок в компанії або удвох, спонтанність, прагнення до негайного задоволення своїх бажань, милування навколишньою природою і ландшафтом;

- диференціація туристичного продукту як наслідок диференціації туристського попиту;

- становлення мережевої торгівлі туристськими послугами, поширення застосування франчайзингу;

- інформатизація та активне впровадження в галузь інфокомунікаційних технологій;

- підвищення рівня державної підтримки туристичної індустрії.

Розглянемо тенденції розвитку ринку туристичних послуг в Україні. Туристична сфера – це саме та галузь, яка за порівняно невеликих витрат може дати немалий прибуток, поповнюючи державний бюджет. Зараз в цій галузі в Україні настав переломний момент, який змінює ставлення до туризму як до важливої сфери економіки.

Завдяки своїй багатій історії, культурі, різноманітним ландшафтним і кліматичним зонам, рекреаційним ресурсам, смачній кухні, а найголовніше – доброзичливому і гостинному населенню, Україна привертає увагу туристів. Тож головні передумови розвитку галузі країна має, однак український туризм знаходиться в стані занепаду. За даними маркетингових досліджень ринку туристичних послуг, проведених Всесвітньою організацією туристичних послуг, були названі причини занепаду українського туризму:

- нехтування міжнародним досвідом розвитку туризму;

- відсутність державної підтримки в галузі;

- відсутність належних умов для розвитку туризму, податкового і фінансового стимулювання державою експорту туристичних послуг і вітчизняних туроператорів;

- незадовільна робота з формування та зміцнення туристичного іміджу України, розроблення та просування національного туристичного продукту на міжнародному та внутрішньому ринках;

- недостатній рівень сервісного обслуговування.

Серед наслідків неспроможності галузі з урахуванням складної економічної та політичної ситуації відзначаємо зменшення кількості туристів, значне скорочення питомої ваги туризму в ВВП країни, падіння доходів від туристичних послуг, зниження інвестицій в туристичну інфраструктуру тощо. Частка туризму в українському ВВП становить лише 2%, а в розвинених країнах цей показник сягає 8%. Туризм в Україні відображає її внутрішній соціально-економічний і політичний стан. Так, анексія Криму та військова агресія країни-сусіда скорочує потік іноземних туристів.

У структурі доходів від туризму в розвинених країнах внутрішній туризм дає 80–90%, а в середньому в світі – понад 72%. В Україні – близько 60%.

Загалом, український туризм у світі оцінюється таким чином та займає такі позиції.

За версією експертів Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ) в Давосі, Україна зайняла 88 місце зі 136 у рейтингу привабливості країн для туристів.

Про це йдеться в їхньому звіті про конкурентоспроможність у подорожах та туризмі в 2017 році. Серед інших пострадянських країн вище розташувалися Естонія (37 місце), Росія (43 місце), Латвія (54 місце), Литва (56 місце), Грузія (69 місце), Азербайджан (71 місце), Казахстан (81 місце) і Вірменія (84 місце). У плані безпеки Україна разом із Пакистаном, Нігерією, Венесуелою, Єгиптом, Кенією та Гондурасом увійшла в топ-10 країн-аутсайдерів. Під час складання рейтингу враховувалися такі фактори, як наявність збройних конфліктів на території держави, рівень злочинності і терористична загроза. З іншого боку, експерти відзначили високий рівень українських санітарних стандартів, де країна потрапила у першу десятку країн-лідерів. У питанні ціноформування для європейського туриста Україна також виявилася не найдорожчою країною, зайнявши 45 місце. В інших позиціях Україна опинилася набагато нижче: так, за рейтингом міжнародної відкритості – тільки 78 місце, 98 місце країна зайняла в питанні екології, 79 – в авіаінфраструктурі, 81 – в портовій і наземній, 71 – в туристичному сервісі. За рівнем культурних ресурсів Україна зайняла 51 місце. У питанні інвестицій в туристичний бізнес – 124. На жаль, доволі низькі показники туристичної галузі в розрізі світового масштабу.

Тому тепер особливо важливим чинником розвитку економіки країни є вдосконалення внутрішнього та міжнародного туризму, зокрема в південному–Причорноморському регіоні. Сьогодні в складі Причорноморського регіону Україна має Одеську, Миколаївську та Херсонську області. Неймовірно перлиною українського Причорномор'я по праву вважається м. Одеса. Архітектурна візитна картка Одеси світового значення – ансамбль будинків і споруд Приморського бульвару, центром якого є пам'ятник Дюку де Рішельє, від якого до моря спускаються грандіозні Потьомкінські сходи. Не менш цікавим є найстаріше місто України – Білгород-Дністровський Одеської області, яке внесено ЮНЕСКО до списку десяти найдавніших міст світу, що зберегли безперервне існування.

Причорноморський регіон має сприятливе економіко-географічне положення. Важливе значення має вихід до державного кордону з Молдовою та Румунією на заході. Саме в цьому районі розташовуються найпотужніші українські морські порти (Іллічівськ, Одеса, Южний), що дає змогу регіону й Україні загалом підтримувати контакти зі 172 країнами світу, а це в є незаперечною перевагою в розвитку туристично-рекреаційної галузі та у відновленні економіки країни.

Унікальне розташування Причорноморського туристичного регіону на південному заході країни зумовлює особливості клімату, що є одним із найсприятливіших факторів для розвитку туристично-рекреаційної діяльності.

Але, незважаючи на достатнє процвітання окремих курортів і туристичних центрів регіону, загалом галузь перебуває у занепаді. Розвиткові перешкоджає невіршеність низки проблем. Серед негативних факторів слід назвати як загальні – низький життєвий рівень населення України, величезні масштаби реального безробіття, багаторазове збільшення транспортних тарифів, так і суто регіональні – високі ціни на санаторно-курортні послуги, недостатній рівень розвитку інфраструктури, що створює істотні труднощі у формуванні туристичного іміджу Причорноморського регіону, тощо. Сучасне туристично-рекреаційне господарство Причорномор'я за своїми масштабами та структурою далеко не відповідає вимогам ефективного функціонування. До того ж, регіон стає дедалі привабливішим як зона фінансових операцій з дорогою нерухомістю, оскільки все більше активізується процес бурхливого зростання будівництва і, відповідно, вкладень у нерухомість у курортних регіонах. Проте нестримне будівництво стимулює тенденцію зменшення кількості рекреантів, оскільки на користь житлової забудови відчужується і вилучається з рекреаційного обороту берегова лінія, забудовуються парки, відбувається масове вторгнення до заповідних зон, що руйнує привабливість району в очах туристів.

Так, аби підняти туризм Причорноморського регіону на істотно новий рівень, необхідно створити сприятливі економічні умови для спільних дій всіх структур, що задіяні в туристичному комплексі, з метою нарощування мережі туристичних об'єктів, істотного розвитку туристичної інфраструктури; вести планомірну і цілеспрямовану підготовку кваліфікованих спеціалістів. Все це дасть змогу поступово сформувати позитивний туристичний імідж і впізнаванність Причорноморського регіону на внутрішньому і міжнародному туристичному ринках.

Висновки з проведеного дослідження. За результатами цього дослідження можна дійти таких висновків: туризм – це складний феномен сучасного суспільства, феномен туризму тісно пов'язаний з численними соціальними, економічними, культурними та політичними явищами окремої країни чи суспільства загалом. Україна знаходиться на перехресті культур і цивілізацій, тому є гостра необхідність розвивати туристичну галузь та, зокрема, Причорноморський регіон як потужний туристичний хаб на Півдні України, створювати туристичну інфраструктуру світового рівня. Оскільки Причорноморський регіон – це головні морські ворота України, то розвиток туризму, як внутрішнього, так і міжнародного, є для регіону пріоритетним напрямом. Позитивним моментом розвитку цього напрямку стане збільшення дохідної частини бюджету на фоні повноцінної державної підтримки, створення нових робочих місць. Туризм дасть змогу регіону повною мірою використовувати свої конкурентні переваги.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Analysis of foreign experience of development of internal and entrance tourism [Analiz zarubezhnogo opyta razvitiya vnutrennego i v"ezdnoho turizma] // Analytical bulletin [Analiticheskii vestnik]. 2016. № 47(646) [An electronic resource]. URL: <http://council.gov.ru/media/files/m7qn478mzUhopFipLvNYSt66AAENHQZJ.pdf> (rus)
2. Воскресенский В.Ю. Учебное пособие // «Международный туризм» // Изд.: Юнити-Дана, 2012 г. 256 с.
3. Гатауллина С.Ю. Туристская деятельность как объект научного исследования // Фундаментальные и прикладные исследования: проблемы и результаты. 2014. № 10. С. 233–236.
4. Електронний ресурс: <http://gordonua.com/news/society/ukraina-okazalas-na-88-meste-v-reytinge-turizma-po-versii-ekspertov-davoskogo-foruma-183821.html>.
5. Калитюк В.А. Рекреційно-туристичний комплекс в умовах ринку. Львів, 1999. 162 с.
6. Соціально-економічний розвиток регіонів Українського Причорномор'я: теорія, методологія, практика: монографія / Б.В. Буркинський, В.М. Осипов, О.В. Моліна, В.Ф. Горячук, І.Д. Півоварчук; Ін-т пробл. ринку та екон.-екол. дослідж. НАН України. О., 2010. 374 с.

**ПЕРЕДУМОВИ І ЦІЛЬОВІ ОРІЄНТИРИ РЕФОРМУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНИХ РИНКІВ ВАНТАЖНИХ АВТОТРАНСПОРТНИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ
PRE-CONDITIONS AND HAVING A SPECIAL PURPOSE REFERENCE-POINTS OF REFORMATION OF REGIONAL MARKETS OF FREIGHT MOTOR TRANSPORT TRANSPORTATIONS**

У статті запропоновано підхід до вирішення завдання розвитку транспортного сектору України, який полягає в розвитку регіональних ринків вантажних автотранспортних перевезень. Подано структурно-логічну схему регулювання ринку вантажних перевезень у регіоні. Визначено основні цільові орієнтири проведення органами законодавчої і виконавчої влади регіональної транспортної політики, яка спрямовується на створення рівних і сприятливих умов для здійснення вільних перевезень у географічних межах регіону.

Ключові слова: регіон, вантажний автомобільний транспорт, автотранспортні перевезення, регіональні ринки вантажних перевезень, регулювання ринків.

В статье предложен подход к решению задач развития транспортного сектора Украины, который предполагает развитие региональных рынков грузовых транспортных перевозок. Представлена структурно-логическая схема регулирования грузовых перевозок в регионе. Определены основные целевые

ориентиры проведения органами законодательной и исполнительной власти региональной транспортной политики, которая направлена на создание равных и благоприятных условий осуществления перевозок в географических границах региона.

Ключевые слова: регион, грузовой автомобильный транспорт, автотранспортные перевозки, региональные рынки грузовых перевозок, регулирование рынков.

The article proposes an approach to solving the task of development of transport sector of Ukraine that consists in the development of regional markets for freight transport by road. Structural logical scheme for regulating the freight market in the region is presented. There are determined the main benchmarks of conducting regional transport policy by legislative and executive authorities that is aimed at creating equal and favourable conditions for free transportation within geographical boundaries of the region.

Key words: region, freight transport by road, cartage, regional freight markets, market regulation.

УДК 332.1:658.7

Козіна К.Г.

аспірант кафедри економіки підприємств міського господарства Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова

Постановка проблеми. Стейке функціонування транспорту на всій території країни є гарантією єдності економічного простору, вільного пересування людей, товарів і послуг, розвитку конкуренції та свободи підприємницької діяльності, поліпшення умов і рівня життя населення, забезпечення цілісності та національної безпеки, інтеграції в європейський економічний простір.

Автомобільний транспорт в Україні є однією з найважливіших складових частин соціальної та виробничої інфраструктури національної економіки. У Законі України про автомобільний транспорт [1] затверджено таке визначення: «автомобільний транспорт – галузь транспорту, яка забезпечує задоволення потреб населення та суспільного виробництва у перевезеннях пасажирів та вантажів автомобільними транспортними засобами».

Вантажний автомобільний транспорт відіграє важливу роль у соціально-економічному розвитку країни та її регіонів, він забезпечує умови економічного зростання, підвищення конкурентоспроможності національної економіки та якості життя населення. Економіко-географічні особливості країни визначають значну роль вантажного автомобільного транспорту в розвитку конкурентних переваг з погляду реалізації її транзитного потенціалу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання ефективного функціонування регіональних ринків транспортних послуг на засадах упро-

вадження результативної регіональної економічної політики набувають особливого значення в умовах зростання ролі регіонів у забезпеченні соціально-економічного зростання. Натепер в економічній науці питанням створення, функціонування і довгострокового розвитку ринків транспортних послуг присвячено значне коло досліджень. Автори праці [3] розглядають критерії визначення нових автотранспортних послуг та їх взаємозв'язок із розвитком ринків автотранспортних послуг України. Новою послугою, на думку авторів, на ринку транспортних послуг вважається така послуга, яка створює або збільшує нову споживчу цінність і за рахунок цього забезпечує задоволення нових або наявних потреб споживачів [3, с. 57].

Оцінюючи інтенсивність конкуренції на ринках автотранспортних послуг, автори [4] визначають, що на розвиток ринків впливає низка факторів. Основними факторами, що визначають розвиненість ринків автотранспортних послуг, є:

1. ситуація у галузі, що визначається привабливістю ринку цієї послуги, бар'єрами виходу на ринок, витратами на перепрофілювання, ступенем стандартизації послуги, числом і потужністю фірм, що конкурують на ринку;

2. вплив потенційних конкурентів, що визначається бар'єрами виходу на галузеві ринки, унікальністю каналів постачання;

3. вплив постачальників, що визначається статусом покупців, значущістю послуги у покупця;

4. вплив товарів-замінників, що визначається ціною, якістю основної послуги;

5. державне регулювання, що визначається антимонопольною і фінансовою політикою держави, стандартизацією та введенням квот [4, с. 67].

Автори праці [5] зазначають, що в основі реформування ринку автотранспортних послуг регіону знаходиться регулювання відносин між надавачами послуг та їх споживачами на умовах доцільності й ефективності. До основних складників ринку автотранспортних послуг автори відносять склад вантажів, систему автотранспортних засобів, сукупність споживачів транспортних послуг, маршрутну мережу перевезень [5, с. 32]. Виділяючи важливі питання формування регіональних ринків автотранспортних послуг, на рівні регіональної влади необхідно, на думку авторів, удосконалити систему конкурсних відборів для виконання автоперевезень, розширити суспільний незалежний контроль за дотриманням провізних, екологічних та інших нормативів, приділити увагу створенню належних корпоративних структур автоперевізників у регіонах, прогнозувати рівень залежності ринку автотранспортних послуг від зовнішніх чинників [5, с. 325].

Автори праці [6] зазначають, що для стратегічного розвитку ринків автомобільного транспорту необхідно забезпечити розбудову сучасної мережі автодоріг, вирішити управлінські, організаційні та нормативно-правові аспекти проблеми впровадження в Україні механізму платних доріг, удосконалити та узгодити стратегічні плани розвитку на державному та регіональному рівнях.

Розвиток сучасних ринків транспортних послуг відбувається в умовах посилення впливу глобальних транспортно-логістичних компаній, продовження консолідації ринку, прагнення до скорочення транспортного процесу та оптимізації витрат на його ділянках, впровадження нових підходів до регулювання ринків [7, с. 165].

На думку автора [8], повноцінна оцінка явищ і процесів, що зумовлюються діяльністю учасників ринків автотранспортних послуг, можлива лише за умов врахування того, що він є інфраструктурним сектором. Основне завдання ринку автотранспортних послуг у регіоні полягає у наданні послуг із перевезення пасажирів і вантажів, які здійснюються на основі базового елемента інфраструктурного сектора – доріг [8, с. 63]. Автор праці [8] пропонує агрегований показник для оцінки стану ринку автотранспортних послуг, який базується на офіційній статистиці, характеризується високим рівнем порівнянності за регіонами.

Автори праці [9] зазначають, що у регіонах, які мають відносно однакову територію та кількість населення, потреба в автотранспортних перевезеннях може бути різною. Основним фактором, що впливає на обсяги перевезень, їх вид та структуру в регіонах, є обсяги виробництва. Під впливом регіональної структури виробництва відбувається формування ринків вантажних перевезень, а також вимог до їх регулювання.

Отже, дослідження сучасних автотранспортних послуг охоплює широке коло питань: від особливостей функціонування окремого автоперевізника на конкретних регіональних ринках автоперевезень до фундаментальних питань формування ринкової автотранспортної інфраструктури на регіональному на державному рівнях. Але низка питань, присвячених цільовим орієнтирам розвитку регіональних ринків певного виду автоперевезень, залишаються невизначеними.

Метою статті є визначення пріоритетних передумов та завдань реформування регіональних ринків вантажних автотранспортних перевезень.

Виклад основного матеріалу. Актуальність дослідження ефективності роботи саме вантажного автомобільного вантажного транспорту обґрунтована його значною питомою вагою в структурі вантажних перевезень (рис. 1).

Якість і безпека вантажних автотранспортних послуг визначає ефективність роботи і розвитку виробництва, бізнесу і соціальної сфери. У зв'язку з цим роль вантажного автомобільного транспорту в соціально-економічному розвитку країни і її регіонів визначається низкою об'ємних, вартісних і якісних характеристик.

Так, зростання об'ємних показників ефективності роботи автомобільного вантажного транспорту забезпечує повноту реалізації економічних

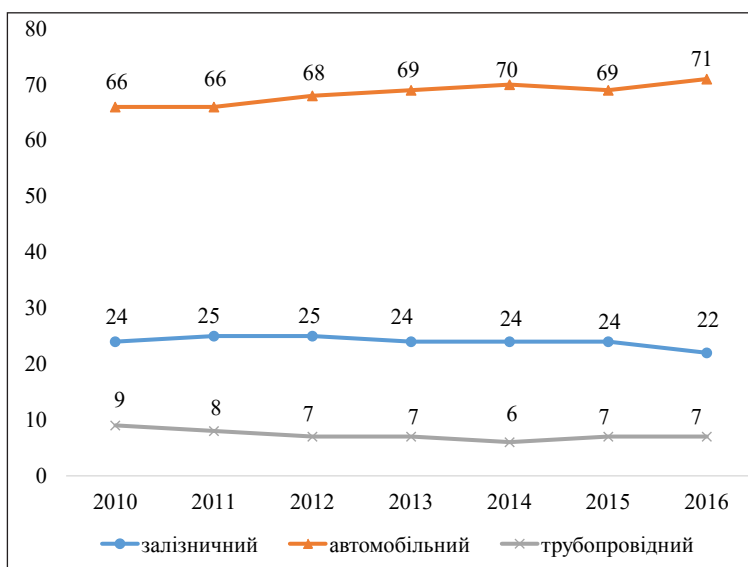


Рис. 1. Динаміка питомої ваги окремих видів транспорту в перевезенні вантажів, %

зв'язків на регіональному, міжрегіональному та міжнародному рівні, а також зумовлює можливість переміщення вантажів для задоволення виробничих і соціальних потреб.

Вартісні характеристики перевезень будь-якої продукції (транспортний тариф) відображаються безпосередньо на її кінцевій ціні, додаються до витрат на виробництво, впливають на конкурентоспроможність продукції і зону її збуту.

Якісні характеристики пов'язані зі швидкістю, своєчасністю, ритмічністю, безпекою й екологічністю функціонування вантажного автомобільного транспорту.

Швидкість транспортного сполучення визначає ефективність економічних зв'язків і рухливість вантажів. Зростання швидкості доставки вантажів дає відчутний економічний і соціальний ефект, виражений у вивільненні оборотних коштів підприємств і підвищенні ділової активності.

Своєчасність (регулярність, ритмічність) транспортного обслуговування і вантажне сполучення безпосередньо впливають на розмір страхових запасів продукції на складах вантажоодержувачів, необхідних для підтримки безперервності виробництва і постачання населення, обсяг необхідних обігових коштів і витрати на зберігання вантажів.

Отже, можна казати про те, що транспорт є однією з найбільших системоутворюючих галузей, яка має тісні зв'язки з усіма елементами економіки і соціальної сфери регіонів України. Виходячи із завдань, означених транспортною стратегією України до 2030 року, значення вантажного автомобільного транспорту та його роль як системоутворюючого фактору будуть неминуче зростати, і найбільша роль у розвитку ринку вантажних автотранспортних перевезень повинна бути відведена саме регіональним структурам. Саме регіональні рівні потребують реформування, тому що наявна інституційна організація зазнає негативного впливу через відсутність розподілу функцій та належного врядування, що перешкоджає цілісності та спроможності управляти діяльністю сектору, а також не сприяє заохоченню приватних операторів до участі у транспортному секторі [2].

На думку автора, формування стратегічних напрямів розвитку вантажних автотранспортних послуг має здійснюватися виходячи з потреб регіонів, що актуалізує розгляд наявної проблеми на регіональному рівні. Таким чином, запропонований підхід до вирішення завдання розвитку транспортного сектору України полягає в розвитку регіональних ринків вантажних автотранспортних перевезень (РРВАТП).

Реалізація завдання розвитку РРВАТП повинна передбачати основну мету, яка полягає у виборі таких методів регулювання, що дадуть змогу забезпечити найбільш повне задоволення транспортних потреб регіону, необхідною умовою

досягнення чого є створення рівних і сприятливих умов для здійснення вільних перевезень у географічних межах регіону. Логічна схема регулювання ринку приведена на рис. 2.

Досягнення поставленої мети передбачає реалізацію таких етапів:

- розроблення регіональної транспортної політики, спрямованої на збалансований розвиток економіки регіону;

- формування і розвиток організаційного механізму управління галуззю в регіоні, що забезпечує державне регулювання транспортної діяльності;

- розроблення системи регіонального маркетингу і моніторингу як важливого елемента процесу регулювання ринку;

- регулювання основних складників механізму саморегулювання: конкуренції, інтеграції, диверсифікації, глобалізації;

- формування єдиного інформаційного простору регіону та впровадження сучасних телекомунікаційних технологій;

- розроблення цільових програм, спрямованих на підвищення ефективності використання матеріально-технічного, технологічного, інноваційного, інформаційного, кадрового потенціалу учасників ринку.

Для досягнення найвищої ефективності розвитку РРВАТП необхідне проведення органами виконавчої і законодавчої влади регіональної транспортної політики, яка буде спрямована на сприяння:

- регулюванню пропозиції і попиту автотранспортних послуг;

- формуванню конкурентного середовища рівних за правами і відповідальністю господарюючих суб'єктів автотранспортного бізнесу (міжгосподарські відносини і стосунки держави і суб'єктів бізнесу);

- посиленню регулятивного характеру функціонування податкової системи на вантажному автомобільному транспорті (в межах компетенції органів регіональної влади);

- економічній безпеці функціонування господарюючих суб'єктів;

- регулюванню транспортного навантаження на дорожню мережу регіону;

- введенню механізму екологічного зонування територіальних сегментів РРВАТП;

- коригуванню технічних регламентів і вимог до транспортної безпеки експлуатації автомобільного парку;

- підвищенню інвестиційної привабливості відтворювальної політики суб'єктів автотранспортного комплексу, які обслуговують соціально значущі і стратегічні перевезення вантажів.

Крім того, у регіоні необхідно створити сприятливі умови для формування комплексу заходів, спрямованих на підвищення ефективності використання автотранспортного потенціалу і захисту



Рис. 2. Логічна схема регулювання РРВАТП

національних інтересів регіону. До такого комплексу заходів слід віднести:

- пріоритетне розміщення замовлень для державних потреб на автопідприємствах регіону;
- надання податкових пільг і інвестиційних податкових кредитів (або гарантій) для стимулювання інвестицій;
- передачу на основі проведення відкритих конкурсів, що належать органам державної влади, пакетів акцій автотранспортних підприємств у довірче управління третім особам з урахуванням дотримання інтересів не тільки інвесторів, але й держави.

Повноваження органів виконавчої влади у сфері автотранспортної діяльності повинні бути використані для створення сприятливих умов для вільного переміщення капіталів, технологій, ресурсів (трудових і матеріальних), послуг, споживаних і наданих автотранспортним комплексом, а також формування режиму вільної конкуренції між господарюючими суб'єктами – учасниками РРВАТП.

Завдання розвитку РРВАТП повинно передбачати систему регуляторів з екологічної безпеки регіону. З метою зниження можливого збитку для населення, джерел природних ресурсів, середо-

вища проживання, а також для регіональної інфраструктури необхідно застосовувати:

- систему диференціації плати за природні, енергетичні та інші ресурси, що надаються регіональною інфраструктурою, залежно від наявного ймовірного рівня несприятливого впливу автотранспортної діяльності та ступеня ризику настання істотної шкоди від аварії або інших подібних подій;
- обов'язкове страхування відповідальності за забруднення довкілля під час функціонування автотранспортних підприємств.

Таким чином, хочемо висловити думку про необхідність проведення глибокого дослідження роботи РРВАТП з метою виявлення наявних гострих проблем та визначення першочергових заходів щодо розроблення механізмів впровадження визначених пріоритетних напрямів їх розвитку.

Висновки з проведеного дослідження.

Завдання розвитку регіональних ринків вантажних транспортних перевезень має на меті забезпечення розвитку регіонів з позиції максимально повного задоволення попиту споживачів і виробників якісними вантажно-транспортними послугами. Реалізація визначеної мети розвитку регіональних ринків вантажних автотранспортних перевезень потребує формування єдиного інформаційного простору з метою інтеграції всіх учасників ринку для забезпечення їх ефективної взаємодії. Необхідне створення сприятливих умов для вільного переміщення капіталів, технологій, ресурсів (трудових і матеріальних), послуг, споживаних і наданих автотранспортним комплексом, а також формування режиму вільної конкуренції. При цьому синергетичний ефект діяльності в кінцевому підсумку повинен відображатися в прирості внеску вантажного автомобільного транспорту у валовий регіональний продукт.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Про автомобільний транспорт: Закон України від 2001 року (зі змінами). URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2344-14>.
2. Національна транспортна стратегія України на період до 2030. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/430-2018-%D1%80>.
3. Шинкаренко В.Г. Класифікація нових автотранспортних послуг / В.Г. Шинкаренко, І.М. Ананко // Економіка транспортного комплексу. 2010. Вип. 15. С. 52–58. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ektk_2010_15_7.
4. Шинкаренко В.Г. Оцінка інтенсивності конкуренції на ринку автотранспортних послуг / В.Г. Шинкаренко, Т.Є. Лазарева // Економіка транспортного комплексу. 2012. Вип. 20. С. 60–77.
5. Вдовенко С.М. Методологія дослідження розвитку регіонального ринку автотранспортних послуг / С.М. Вдовенко, Ю.С. Вдовенко // Науковий вісник ЧДЕУ. 2013. № 3(19). С. 30–36.
6. Вовк О.М. Стратегічні напрямки розвитку ринку транспортних послуг в Україні. О. Вовк, І.М. Аверичев // Економіка. Менеджмент. Бізнес. № 2(12), 2015. С. 131–135.
7. Гурч Л.М. Маркетингове дослідження ринку транспортних послуг України / Л.М. Гурч, А.М. Ченчик // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». 2008. № 633: Логістика. С. 165–171.
8. Гнатик Я.Б. Удосконалення показників оцінки стану ринку автотранспортних послуг / Я.Б. Гнатик // Щоквартальний науково-інформаційний журнал «Статистика України». 2009. № 4(47). С. 63–67.
9. Пушкар Т.А. Актуальні тенденції та перспективи розвитку автомобільного транспорту східних регіонів України / Т.А. Пушкар, Г.А. Жовтяк // Економіка та держава. 2013. № 8. С. 56–59.
10. Попович П.В. Дослідження тенденцій розвитку ринку вантажних автомобільних перевезень в сучасних умовах / П.В. Попович, О.С. Шевчук, А.Й. Матвішин, В.М. Лотоцька // Вісник Житомирського державного технологічного університету. 2016. № 2. С. 224–228.

РОЗДІЛ 6. ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

ТРАНСФОРМАЦІЯ РИЗИКІВ У СОЦІАЛЬНІЙ СФЕРІ УКРАЇНИ TRANSFORMATION OF RISKS IN THE SOCIAL SCIENCE OF UKRAINE

УДК 316.3

Березіна С.Б.

к.е.н., доцент,
доцент кафедри страхування,
банківської справи
та ризик-менеджменту
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

Встановлений зв'язок процесів трансформації українського суспільства зі створенням нових умов для прояву соціальних ризиків, диференціації їх типів і посилення ступеня їх небезпеки, що поклало початок низці деструктивних процесів, які загострили негативну ситуацію в суспільстві.

Ключові слова: соціальні ризики, чинники та передумови формування соціальних ризиків, управління соціальними ризиками.

Установлена связь процессов трансформации украинского общества с созданием новых условий для проявления социальных рисков, дифференциации их типов и усиления степени их опасности, что положило начало ряду деструктивных про-

цессов, которые заострили негативную ситуацию в обществе.

Ключевые слова: социальные риски, факторы и предпосылки формирования социальных рисков, управление социальными рисками.

Established connection of processes of transformation of Ukrainian society with creation of new terms for the display of social risks, differentiation of their types and strengthening of degree of their danger, that put beginning of row of destructive processes that sharpened a negative situation in society.

Key words: social risks, factors and pre-conditions of forming of social risks, management social risks.

Постановка проблеми. Прискорення соціально-економічних змін, зростання соціальної напруженості привело до посилення інтенсивності прояву соціальних ризиків сучасного українського суспільства. Як наслідок, є необхідність ефективної профілактики й управління ризиками соціальної сфери, аналізу специфічних особливостей соціальних ризиків та участі держави у забезпеченні соціальної стабільності в суспільстві.

У статті поставлені та вирішені такі завдання:

1. Дослідження сучасних та майбутніх ризиків у сфері охорони здоров'я України.
2. Аналіз ризиків у системі національної освіти.
3. Визначені науковий та інноваційний компоненти прояву соціальних ризиків в Україні.
4. Досліджено екологічний аспект прояву соціальних ризиків.
5. Визначені сучасні та майбутні ризики в забезпеченні правопорядку в Україні.
6. Проведений компаративний аналіз показників соціальної сфери України з іншими державами світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблеми соціальної сфери України, передумови виникнення ризиків, класифікація ризиків за ознаками і типами досліджувалися провідними вченими, такими як В. Антонюк [1], В. Близнюк [5], Н. Борецька [6], О. Власюк [8], В. Горбулін [9], В. Капильцова [15], Е. Лібанова [18; 19; 34], В. Надрага [21], Г. Назарова [22], О. Новікова [24], Ю. Саєнко [30], Л. Ткаченко [37] та інші. Але є необхідність подальшого дослідження соціальних ризиків та особливостей їх виникнення в Україні, аналіз появи нових соціальних ризиків на сучасному етапі соціально-економічного розвитку України.

З метою реалізації поставлених завдань використані методи теоретичних досліджень: теоретичного узагальнення, системного та статистичного аналізу, синтезу, порівняння, аналогії, класифікації та інші.

Виклад основного матеріалу дослідження.

З погляду цивілізованого суспільства основними показниками, які визначають діяльність системи охорони здоров'я, є доступність та якість медичної допомоги. Амстердамська декларація Європейського бюро ВООЗ у сфері прав пацієнтів визначила доступність і якість медичних послуг як основні соціальні права громадян, які мають максимально реалізувати європейські держави у своїх системах охорони здоров'я.

Аналіз показав, що українські громадяни, перебуваючи під впливом серйозних факторів ризику, таких як паління, надмірне вживання алкоголю, неправильне харчування, відсутність фізичної активності, забруднення повітря та води, не отримують ефективною та якісною допомогою на рівні цивілізованих країн. Крім того, наші громадяни залишаються незахищеними від фінансового зубожіння в разі хвороби, незважаючи на те, що Україна витрачає значну кількість свого бюджету на медицину (рис. 1).

Таким чином, незважаючи на певне збільшення в останні роки бюджетного фінансування сфери охорони здоров'я (СОЗ), його розмір у душовому вимірі залишається дуже низьким.

Основними визначальними причинами такої ситуації є суттєві недоліки, що накопичувалися в національній системі охорони здоров'я (СОЗ) у результаті тривалої відсутності модернізації, ніве-

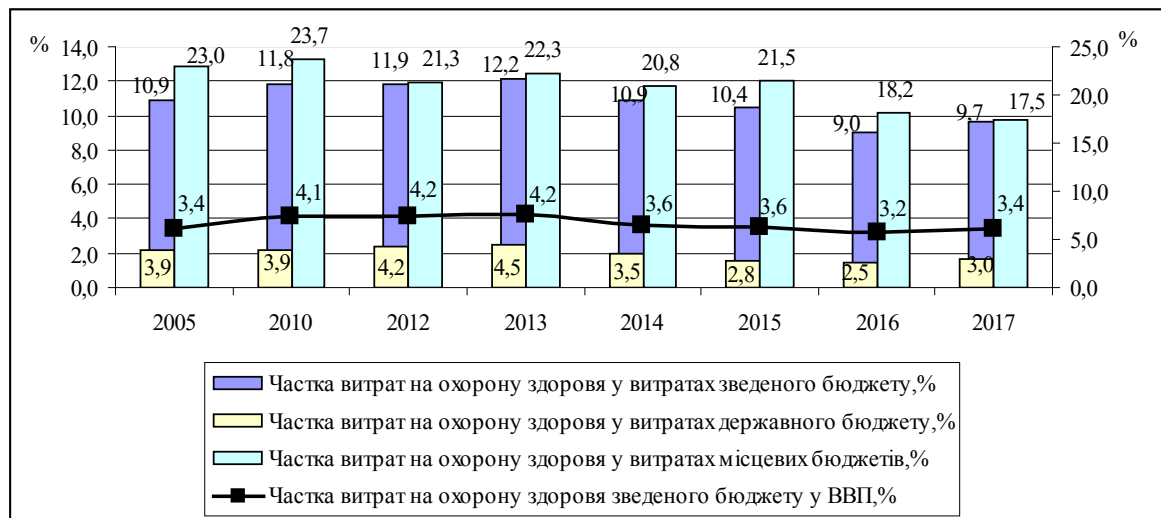


Рис. 1. Державне фінансування охорони здоров'я в Україні

Джерело: складено автором за [25]

лювання потреб населення і сучасних міжнародних тенденцій щодо зміцнення систем охорони здоров'я, економічної неефективності, нераціонального використання наявних ресурсів та високого рівня корупції [34].

Ризики низької доступності громадян до якісних послуг з охорони здоров'я в Україні проявляються у диспропорціях у забезпеченні якісними послугами з охорони здоров'я сільського і міського населення України (варто зазначити, що перші кроки реформування, а саме оптимізація закладів охорони здоров'я, лише поглибили дану проблему); високої вартості ліків, неконтрольованій системі ціноутворення на лікарські засоби та відсутності державного забезпечення ліками. Наслідком вищезазначеного є те, що більша половина населення України не в змозі придбати необхідні ліки з причини їх високої вартості; – високому рівні корупції та неформальних платежів у СОЗ.

Слід ще відзначити низьку якість кадрового забезпечення СОЗ, що полягає у: – не зацікавленості дільничних лікарів, праця яких оплачується за ставками і не залежить від якості їх роботи та обсягу наданих послуг, у підвищенні своєї кваліфікації; – негативному кадровому балансі (передпенсійний або пенсійний вік працівників, низька якість підготовки медичних кадрів, недостатній приплив у медицину кваліфікованих молодих спеціалістів; – непрозорості, суб'єктивізму і формалізму механізмів ліцензування медичної практики, акредитації закладів з охорони здоров'я, атестації медичного персоналу у поєднанні з повільним, а інколи – відсутнім впровадженням процесу стандартизації медичної практики призводить до поглиблення проблеми надання якісних послуг з охорони здоров'я.

Підписані Президентом 28 грудня 2017 р. закони, які мають запустити якісні зміни у системі охорони здоров'я України та змінити існуючу концепцію надання послуг у цій системі в ідеалі передбачають, що:

- пацієнт сам вирішує, хто та де його буде лікувати (на первинній ланці), а надані йому медичні послуги буде повністю оплачено державою;
- медичні працівники матимуть умови праці та дохід відповідно до досвіду, професіоналізму та зацікавленості у здорових пацієнтах;
- медичні заклади отримуватимуть оплату від держави за якісно надані послуги, що покриватиме їхні видатки.

За таких умов мають залишитися в минулому хабарі, мізерні зарплати медиків, принизливі для людської гідності умови в лікарнях. У сільській місцевості з'являться нові амбулаторії та кваліфіковані лікарі, які матимуть автомобілі для пересування між селами. Однак в реальності існує ризик виконання державою взятих на себе гарантій у сфері реформування СОЗ – організаційних, фінансових, правових.

За індексом розвитку людського капіталу, який щорічно укладається Всесвітнім економічним форумом (*World Economic Forum*) [47], у 2016 р. Україна посіла 26-те місце серед 130 країн світу. Високий сукупний рейтинг людського капіталу України насамперед зумовлений високими показниками параметрів, що пов'язані саме з освітньою сферою. Так, 100% населення здобуває початкову освіту, а за рівнем здобуття середньої освіти наша держава перебуває в першій десятці [28]. Водночас за Індексом глобальної конкурентоспроможності 2016-2017 (*The Global Competitiveness Index*) Україна посіла 85-те місце серед 138 країн світу, втративши за рік шість позицій (у попередньому рейтингу – 79-та позиція) [26].

При зіставленні рейтингових оцінок розвитку людського капіталу та економіки спостерігається наявність у нашій країні значного розриву між високими показниками розвитку людського капіталу та його нереалізованістю в економічній діяльності. Наведені рейтингові оцінки свідчать і про те, що саме людський капітал та система освіти як ключовий чинник його збереження й розвитку становлять найголовніший ресурс майбутнього успіху України, а отже, саме вони повинні стати рушієм позитивних змін у соціально-економічній сфері.

Аналіз проблем в національній системі освіти дозволив виділити найважливіші, що формують передумови для виникнення соціальних ризиків [23]:

- відсутність системної науково обґрунтованої ідеології розвитку освіти, її ситуативна політизація, слабкий вплив на освітній і культурний рівень суспільства;

- згортання мережі дошкільних навчальних закладів унаслідок відсторонення влади від розв'язання проблем дошкільної освіти, відсутність прогнозу демографічної ситуації і потреб розвитку освіти в регіонах;

- дотепер не визначено функцій професійно-технічних навчальних закладів і технікумів, училищ, коледжів у нових ринкових умовах, інноваційній економіці;

- унаслідок слабого контролю в центрі та на місцях кількісного зростання мережі вищих навчальних закладів виникли ризики здобуття молоддю неякісної освіти, погіршився імідж української вищої школи за кордоном. Законсервованість і масштабність проблеми спричиняють велике соціально-педагогічне й економічне напруження щодо її розв'язання в сучасних умовах, уможливають корупцію і хабарництво;

- старіння та зношеність матеріально-технічної бази, особливо в секторі професійно-технічної освіти;

- відсутність встановлення максимального віку для викладачів (це дійсно важливий фактор, адже від професійності вчителя значною мірою залежить рівень знань учнів чи студентів);

- велика кількість предметів для вивчення, що призводить до психічного і фізичного перенавантаження, але має малу ефективність;

- бідність навчальних закладів, при тому, що держава виділяє значну суму грошей на освіту) (рис. 2).

Ці проблеми створюють підґрунтя для появи нових соціальних ризиків, пов'язаних з невідповідністю сучасної освіти умовам динамічного розвитку економіки й новітніх технологічних змін, що вимагає дедалі вищої кваліфікації працівників, так і (що особливо важливо) дедалі вищої їх здатності швидко опановувати нові знання, уміння та навички.

Специфічну вітчизняну проблему останнього часу становить загострення конкурентної боротьби за українського студента з боку ВНЗ зарубіжних країн, спричинене високою платою за навчання в частині українських ВНЗ, корупцією та відносно невисокою якістю освіти, як і, на жаль, дедалі більшою часткою молодих людей та їхніх батьків, що пов'язують надії на краще майбутнє з еміграцією. Так, за даними експертів, кількість українців в іноземних університетах у 2014/2015 навчальному році становила 59,6 тис. осіб [33]. У 2016/2017 навчальному році вищу освіту за кордоном здобувало щонайменше 68 тис. громадян України.

Однією з ключових проблем наукової сфери України на сучасному етапі є системна суперечність між наявністю потужного наукового комплексу, здатного продукувати результати високого світового рівня, та браком адекватного попиту з боку національної економіки на існуючі й потенційні результати досліджень і розробок українських науковців. Сучасна наука повноцінно функціонує

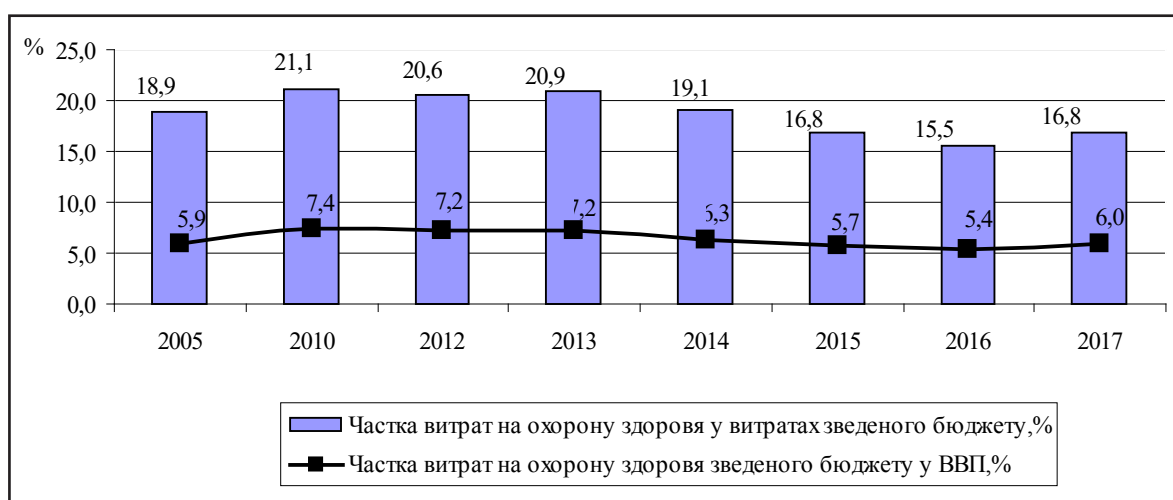


Рис. 2. Державні витрати на освіту в Україні

Джерело: побудовано автором за [25]

там, де працює і розвивається виробництво. Тому радикальне вирішення питань розвитку вітчизняної науки, враховуючи обсяги системи та її значення для суспільства, потребує масштабних перетворень, що виходять за межі самої наукової сфери [3].

Передусім ідеться про необхідність розвитку конкурентного середовища, заохочення підприємницької активності громадян.

Оскільки кризовий стан вітчизняної науково-технічної сфери значною мірою зумовлений недостатньо ефективною системою управління та фактичною відмежованістю науки від виробництва, то реформа наукової сфери передбачає комплекс структурних перетворень у системі організації та функціонування науки. Результатом реформування останньої має стати створення ефективної моделі взаємодії «наука – освіта – економіка – інновації».

Аналізуючи інноваційну діяльність в Україні, можна зазначити, що протягом багатьох років інноваційна активність промислових підприємств залишається на вкрай низькому рівні – у 2016 р. інноваційною діяльністю займалися лише 18,9% підприємств, у 2017 р. – 16,2%. Триває руйнація фундаментальної бази для забезпечення структурних реформ на інноваційних засадах, про що свідчить погіршення динаміки питомої ваги обсягу виконаних наукових і науково-технічних робіт у ВВП з 1,09% у 2005 р. до критичного рівня 0,64% у 2016 р. (за прийнятного значення – порогового значення економічної безпеки – 2% ВВП) [13].

У 2017 році відбулося скорочення кількості підприємств промисловості, що займалися інноваційною діяльністю (на 9% порівняно з 2016 р.), після зростання кількості у 2016 р. на 1,2% відносно 2015р. і становила 759 підприємств (16,2% всіх промислових підприємств).

Скорочення кількості інноваційних підприємств є наслідком ряду проблем, що накопичилися в українській економіці, та в сфері НДКР зокрема:

- зовнішні та внутрішні дисбаланси економічного розвитку;
- недосконалість законодавчої бази в частині стимулювання інноваційної активності;
- спонтанне ініціювання інновацій;
- відсутність відповідної інноваційної інфраструктури й механізмів комерціалізації науково-технічних розробок;
- непослідовність та неефективність політики в сфері інноваційної діяльності;
- недостатній рівень та нестабільне фінансування інноваційної діяльності. Динаміка державного фінансування інновацій хоча і має тенденцію до зростання (що частково може пояснюватися інфляційно-девальваційним чинником), однак має нестійкий хвилеподібний характер, що не може вважатися фундаментом для розвитку інноваційної діяльності.

За даними обстеження інноваційної діяльності в економіці України за період 2014-2016 років, проведеним Держстатом, факторами, що суттєво впливали на рішення підприємств розвивати інноваційні проекти були [13]: – низький попит на інновації на ринку (10,2%) та відсутність хороших ідей або можливостей для інновацій (9,3%). А стримуючими чинниками для здійснення інноваційної діяльності упродовж 2014-2016 рр. були: – відсутність коштів у межах підприємства (9,7%), зависокі витрати на інновації (9%) та труднощі в отриманні державної допомоги або субсидій для інновацій (6,5%).

Важливими чинниками, що впливають на відтворення населення, на стан його здоров'я, є чинники стану навколишнього середовища, умови

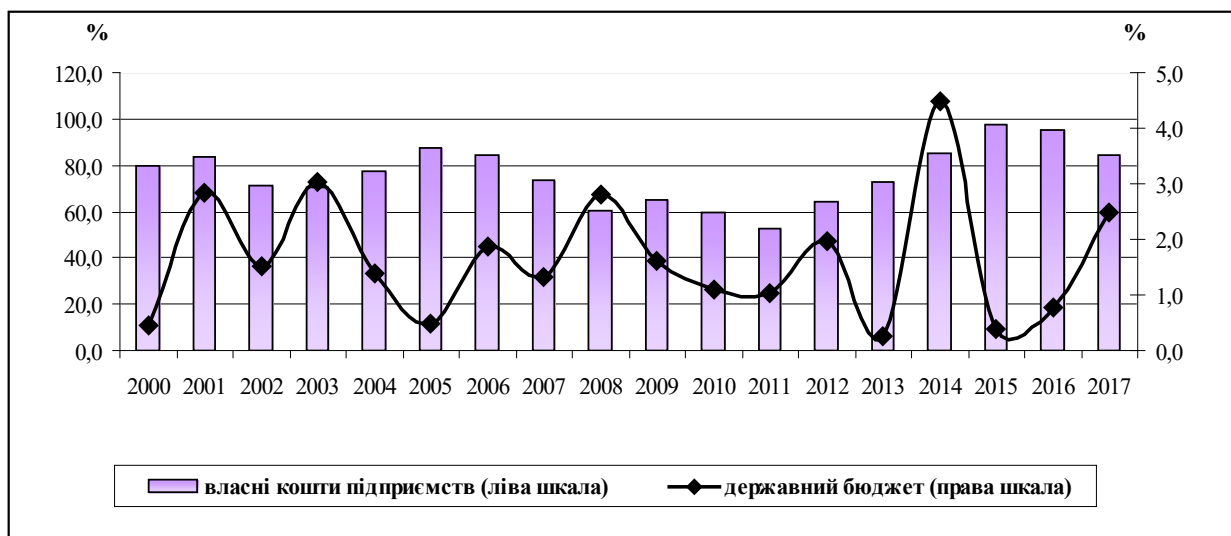


Рис. 3. Динаміка фінансування інноваційної діяльності промислових підприємств за рахунок власних коштів та державного бюджету

Джерело: побудовано автором за [25]

Таблиця 1

Викиди забруднюючих речовин та діоксиду вуглецю у атмосферне повітря

	Обсяги викидів забруднюючих речовин		
	усього, тис. т	у тому числі	
		стаціонарними джерелами	пересувними джерелами*
1990	15549,4	9439,1	6110,3
2000	5908,6	3959,4	1949,2
2010	6678,0	4131,6	2546,4
2011	6877,3	4374,6	2502,7
2012	6821,1	4335,3	2485,8
2013	6719,8	4295,1	2424,7
2014	5346,2	3350,0	1996,2
2015	4521,3	2857,4	1663,9
2016	3078,1	3078,1	...
2017	2584,9	2584,9	...

* За 1990-2000 рр. відображаються дані по автомобільному транспорту; з 2010 р. – по автомобільному, залізничному, авіаційному, водному транспорту та виробничій техніці.

Джерело: складено автором за [35,36]

На жаль, продукти людського господарювання у вигляді стічних вод уже дісталися навіть підземних горизонтів. Далеко не в усіх регіонах підземні води відповідають вимогам до питної води через підвищений вміст хімічних сполук, нітратів і бактеріологічного забруднення. Як наслідок, значна частина населення використовує для питних потреб недоброякісну воду.

Проблема екологічного стану водних об'єктів є актуальною для всіх водних басейнів України. Вода у більшості з них класифікується як «забруднена» і «брудна» (IV–V клас якості). Найгостріша ситуація спостерігається в басейнах Дніпра, Сіверського Дінця, річках Приазов'я, окремих притоках Дністра і Західного Бугу, де якість води класифікується як «дуже брудна» (VI клас).

Незважаючи на значне скорочення за шість років (на 60%) скидання забруднених зворотних вод (табл. 2), для переважної більшості підприємств промисловості та комунального господарства скиди забруднюючих речовин істотно перевищують гранично допустимий рівень. Це призводить до забруднення водних об'єктів і порушення норм

Таблиця 2

Стан забруднення водних ресурсів

	2010	2013	2014	2015	2016	Зміна у 2016 р. до 2010 р., %
Скидання забруднених зворотних вод у поверхневі водні об'єкти, млн. м ³	1744	1717	923	875	698	40,0
Скидання нормативно очищених зворотних вод у поверхневі водні об'єкти, млн. м ³	1760	1477	1416	1389	1381	78,5
Кількість підприємств, які скидали зворотні води у поверхневі водні об'єкти, од.	2790	3021	2652	1889	1818	65,2
Потужність очисних споруд, млн. м ³	7425	7592	7190	5801	5690	76,6

Джерело: складено автором за [35]

його проживання. На більшій території України склалися такі екологічні умови життя людей, які провокують поширення ризиків захворюваності й смертності населення.

Аналіз поширення хвороб серед населення показав їх зв'язок з рівнем і характером забруднення, особливостями вікового складу населення [42]. Так хвороби крові і кровотворних органів більш поширені в Південному, Південно-Східному і Північно-Східному регіонах. В Північно-Східному і Центральному регіонах спостерігаються часто і хвороби кровообігу. Онкологічні захворювання в Україні зростають. Їх найбільш в Північно-Східному регіоні, де більш старе населення, і в Південно-Східному, де велика концентрація виробництва і дуже високий рівень забруднення навколишнього середовища.

Слід відзначити, що, незважаючи на спадну динаміку шкідливих викидів в атмосферу (табл. 1), під впливом забрудненого повітря зросли (особливо у великих містах) показники патології органів дихання. Зокрема рівень їх у Києві перевищує дані по Україні на 36,2%, а первинної захворюваності – на 43,5%.

Негативний вплив на стан здоров'я та відтворення населення ще довго матиме радіоактивне забруднення. Кілька мільйонів (за офіційними даними 2,35 млн.) осіб проживає на територіях з різним ступенем радіоактивного забруднення. Тут спостерігається і значне погіршення показників відтворення населення.

Забруднення водних об'єктів – джерел питного водопостачання – спричиняє погіршення якості питної води та створює серйозну небезпеку для здоров'я населення у багатьох регіонах України. Відставання України від розвинутих країн по середній тривалості життя та висока смертність певною мірою пов'язані саме із споживанням неякісної питної води. Взагалі Україна мало забезпечена прісними поверхневими та підземними водами. Але ще гірше становище з якістю цих вод. Більшість басейнів річок і водоймищ, із яких, переважно, забезпечуються потреби населення у воді, не можна вважати екологічно безпечними. У деяких містах і навіть окремих регіонах відхилення у якості води від норми сягає 70-80%.

якості води. Сьогодні четверта частина очисних споруд водопровідної мережі, кожна п'ята насосна станція та половина насосних агрегатів відпрацювали нормативний строк експлуатації. В аварійному стані перебуває понад 30% водопровідних та каналізаційних мереж. Щодоби у водойми скидається понад 10,6 тис. куб. метрів неочищених і недостатньо очищених стічних вод. Найгостріша ситуація спостерігається в Східній Україні та в Криму.

В Україні інтенсивно відбуваються процеси урбанізації, негативними наслідками яких є надмірна концентрація промислових об'єктів на обмеженій території. Це призводить до руйнування природного середовища великих міст. Висока забрудненість викидами й відходами, незадовільний стан життєзабезпечувальних систем, швидке зростання населення міст і потреба розширення територій призвели до непридатності до використання більшості поверхневих вод. Найбільш густонаселеними та екологічно проблемними є східна частина України, місто Київ, а також міста – «мільйонники».

Аналіз динаміки забезпечення правопорядку в Україні дав змогу окреслити ризики на національному рівні, які пов'язані, по-перше, з наявністю вкрай негативних тенденцій злочинності в Україні в період з початку 90-х рр. минулого століття і до теперішнього часу, що супроводжується наростанням фактичного відставання можливостей правоохоронної системи від розвитку злочинності. Останнє відбувається як через об'єктивні закономірності розвитку суспільства, так і через недоліки та прорахунки систем забезпечення діяльності правоохоронних органів, що зумовлює надвисокий рівень латентності злочинності, безкарність винних у вчиненні злочинів та в цілому неспроможність правоохоронних органів у сучасних умовах ефективно протидіяти злочинності.

По-друге, з необхідністю розроблення нової концепції протидії злочинності, що враховує високий рівень криміналізації, можливості держави і суспільства здійснювати протидію кримінальним проявам, помилки і недоліки попередніх концептуальних підходів до організації протидії злочинності, її забезпечення і практики реалізації.

Про наростання ризиків у цій сфері для кожного члена суспільства можна судити з невтішної статистики по злочинності, що надає Держстат (за даними Генеральної прокуратури України). Так, протягом 2017р. обліковано 523,9 тис. кримінальних правопорушень. Із загального числа зафіксованих правоохоронними органами кримінальних проявів 41% – тяжкі та особливо тяжкі. Цього ж року скоєно очевидних умисних вбивств і замахів на вбивство – 1633, умисних тяжких тілесних ушкоджень – 2228, з'валтувань і замахів на з'валтування – 259. Кількість випадків крадіжок становила 261,3 тис., шахрайств – 37,1 тис., грабежів – 18,1 тис., розбоїв – 3 тис., хабарництва – 2,7 тис. Інформацію про кількість облікованих кримінальних правопорушень за окремими видами наведено в таблиці 3.

Як видно з таблиці, незважаючи на покращення криміногенної ситуації порівняно з 2016р. (кількість злочинів скоротилася на 11,6%), деякі з їх видів продовжують зростати: це хабарництво на 32%, привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем – на 10% та незаконний обіг зброї – більш ніж на 26%.

У загальній кількості злочинів 64,1% становили злочини проти власності, 7,3% – злочини проти життя та здоров'я особи, 5,5% – злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення, 4,6% – злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого

Таблиця 3

Кількість виявлених злочинів за окремими видами

	2016 р.	2017 р.	Зміна 2017 р. до 2016 р., %
Усього злочинів	592604	523911	88,4
із них			
тяжкі та особливо тяжкі	232542	214660	92,3
очевидне умисне вбивство (та замах)	1824	1633	89,5
умисне тяжке тілесне ушкодження	2396	2228	93,0
з'валтування (та замах)	349	259	74,2
крадіжка	312172	261282	83,7
грабіж	27199	18130	66,7
розбій	3904	3006	77,0
хабарництво	2031	2681	132,0
шахрайство	46082	37075	80,5
привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем	9787	10756	109,9
незаконний обіг зброї	6461	8153	126,2
незаконне заволодіння транспортним засобом	12205	9018	73,9

Джерело: складено автором за [27]

самоврядування, об'єднань громадян та злочини проти журналістів, 4,2% – злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту, 3,7% – злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, 2,2% – злочини проти громадської безпеки, 1,6% – злочини проти правосуддя, 1,5% – злочини проти громадського порядку та моральності, 1,2% – злочини у сфері господарської діяльності, 1,1% – злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина.

Правоохоронними органами за цей період виявлено 949 осіб, які скоїли злочин у складі 210 організованих груп і злочинних організацій, закінчено 210 кримінальних проваджень про кримінальні правопорушення, вчинені організованими групами і злочинними організаціями [27].

Кількість потерпілих від злочинів у 2017р. становила 374,2 тис. осіб, із числа яких 133,6 тис. – жінки, 21,7 тис. – особи похилого віку та з інвалідністю 1 і 2 груп, 4,1 тис. – неповнолітні та 2,2 тис. – діти до 14 років. Найбільша кількість потерпілих (67,4%) – від крадіжок та грабежів, серед яких 37% – жінки. У дорожньо-транспортних пригодах, пов'язаних зі злочинами, на території країни постраждало 12,1 тис. осіб [27].

Усього внаслідок злочинних діянь загинуло 6,5 тис. осіб, із числа яких 21,6% було умисно вбито; 36,8% загинуло внаслідок дорожньо-транспортних пригод, пов'язаних зі злочинами; 9,5% – у результаті нанесення умисних тяжких тілесних ушкоджень.

Кількість виявлених осіб, які вчинили злочини, становила 117,9 тис., з них жінки – 13,9 тис., неповнолітні – 4,5 тис. У загальній кількості виявлених осіб, які вчинили злочини, 31,7% раніше вже ставали на злочинний шлях, із яких дві третини мали незняту або непогашену судимість, 9,9% знаходились у стані алкогольного сп'яніння, 9,7% вчинили злочин у групі. Питома вага працездатних осіб, підозрюваних у скоєнні злочинів, які на момент учинення злочину не працювали і не навчалися, становила 67,7%, безробітних – 9,9%.

В географічному розрізі, як засвідчує коефіцієнт злочинної інтенсивності на 10 тис. населення, зростання ризиків у сфері правопорядку протягом 2015–2016 рр. спостерігався у Запорізькій області (242 злочини), м. Києві (246 злочинів), а також Харківській (184 злочини), Кіровоградській (173 злочини), Київській (158 злочинів), Миколаївській (154 злочини) та Одеській (148 злочинів) областях. Найнижча злочинна інтенсивність в означений період зафіксована в Тернопільській (62 злочини), Івано-Франківській (65 злочинів), Закарпатській (72 злочини) та Чернівецькій (83 злочини) областях [4]. Відтак більшість злочинів (77,8%) вчиняється у містах та селищах міського типу. На мешканців сіл та селищ припадає не більше 19,5% всіх зареєстрованих злочинів. 2,7% злочинів вчиня-

ється поза межами населених пунктів. Така картина територіального розподілу кримінальної активності в цілому відповідає тенденціям урбанізації в Україні, яка в тому числі впливає й на зміну не лише географії, а й характеру злочинності в цілому.

Проблематичною також є й кримінологічна ситуація, пов'язана з відтворенням в Україні терористичних загроз [27]. Інтенсифікація терористичної загрози відбулася у 2014 році й триває донині. Це зумовлено численними посяганнями на територіальну цілісність України, активною розвідувально-підривною діяльністю, спрямованою на ослаблення держави, залякування населення, загострення внутрішньополітичної конфронтації, економічної нестабільності, посилення соціально-психологічної напруженості.

Порівнюючи соціально-економічне становище України та інших країн можна скласти уявлення про тенденції прояву соціальних ризиків та ймовірності їх настання у досліджених сферах.

Як видно з таблиці 7 за рівнем життя, що відображається у показнику ВВП на душу населення, у 2017 р. Україна відставала від розвинених країн у 6-7 разів, від країн ЦСЄ – у 3 рази і навіть від деяких країн СНД – у 2-3 рази. Причому відмічено падіння ВВП на душу населення України з 2013 р. Такий низький рівень життя спричиняє і збільшує ймовірність настання багатьох проаналізованих соціальних ризиків.

За тривалістю життя Україна займає також останні місця. За даними ВООЗ за 2015р. в розвинених країнах цей показник становив 79-82 роки, в країнах ЦСЄ – 74-77 років, а серед проаналізованих країн СНД нижчими від України (71,3 років) за цим показником є лише Росія і Казахстан – 70,5 років.

Аналіз показав, що депопуляція населення властива багатьом проаналізованим країнам. Приріст населення у 2017 р. серед розвинених країн світу зафіксовано лише у США (4,3%), Великобританії (2,7%) та Канаді (1,8%). У всіх країнах ЦСЄ відмічено скорочення населення – від 0,7% у Польщі до 5,7% у Болгарії. У проаналізованих країнах СНД неоднозначна ситуація за цим показником, оскільки в Казахстані відмічено приріст населення на рівні 10,5%, Азербайджані – на 9,1%, у Вірменії – на 3,9%, РФ – на 0,2%. Лише у Білорусі й Україні спостерігалось скорочення – (на 2,8% та 3,9% відповідно).

Серед проаналізованих країн у 2017 р. Україна мала досить високий рівень безробіття (9,5%), вищий лише був у Вірменії (18,9%). Такий рівень безробіття сформував основи для реалізації соціальних ризиків для держави у вигляді скорочення податків та збільшення виплат по безробіттю та для населення через скорочення їх доходів, зuboжіння значної частини населення та підвищення значного навантаження на працюючих осіб.

Соціально-економічні показники України та країн світу

	ВВП на душу населення, дол. США за ПКС (2017 р.)	Тривалість життя, років (2015 р.)	Природний приріст (скорочення (-)) населення, % на тис. чол. (2017 р.)	Рівень безробіття, у % до економічно активного населення (2017 р.)	Середньомісячна заробітна плата, дол. США, (2015 р.)
Розвинені країни світу					
США	59495	79,3	4,3	4,4	4892,8
Німеччина	50206	81,0	-3,1	3,8	3477,6
Канада	48141	82,2	1,8	6,5	4134,1
Великобританія	43620	81,2	2,7	4,4	4216,6
Японія	42658	82,3	-1,8	2,9	3418,0
Країни Центрально-Східної Європи					
Польща	29251	77,5	-0,7	4,8	1021,0
Угорщина	28909	75,9	-3,7	4,4	888,1
Румунія	23990	75,0	-2,9	5,3	638,8
Болгарія	21578	74,5	-5,7	6,2	500,2
Країни СНД					
РФ	27899	70,5	0,2	5,5	829,0
Казахстан	26071	70,5	10,5	5,0	568,4
Білорусь	18616	72,3	-2,8	1,0	421,6
Азербайджан	17433	72,7	9,1	6,0	455,5
Вірменія	9098	74,8	3,9	18,9	359,1
Україна	8656	71,5	-3,9	9,5	192,0

Джерело: складено автором за [10; 36; 43; 44; 45; 46]

Щодо середньомісячної оплати праці, можна зазначити, що ситуація в Україні найгірша серед проаналізованих країн. За даними Держстату у 2015р. вона становила лише 192 дол. США. Це менше у 17-25 разів, ніж в розвинених країнах, і у 3-5 разів, ніж у країнах ЦСЄ. Серед розглянутих країн СНД в Україні найнижчий рівень оплати праці, що є нижчим у 2-4 рази.

Таке знецінення робочої сили призвело до бідності значної частини населення України, активізувало міграційні потоки закордон та сформувало засади для реалізації інших соціальних ризиків.

Таким чином, як показав аналіз соціальної сфери, в Україні сформувалися негативні передумови для збільшення ймовірності настання і реалізації різних видів соціальних ризиків як для держави, так і для кожного члена суспільства. Їх багатогранність та масштабність вимагає розроблення дієвих підходів щодо управління ними та впровадження сучасних засад ризик-менеджменту у цій сфері, що дозволило б вчасно їх попереджати та мінімізувати негативні наслідки соціальних ризиків.

Висновки з проведеного дослідження. Функціонування соціальної політики в Україні відбувається у складних соціально-демографічних, економічних, політичних умовах. Незважаючи на ряд реформ, здійснених у сферах охорони здоров'я та освіти, доступність та якість соціальних послуг не забезпечуються належним чином. Встановлені розміри стандартів прожиткового мінімуму і мінімальної заробітної плати нівелю-

ються значним зростанням інфляції. Прискорене нарощування масштабів фінансування соціальних програм закладає основи для формування нових соціальних ризиків. Недоліки у системі соціальних допомог населенню пов'язані з розпорошенням коштів, відсутністю належної адресності, наявністю махінацій у сфері надання пільг, відсутністю належного контролю за рухом бюджетних коштів. І головне, держава не створює умови, що надали б можливість громадянам самостійно забезпечувати належний рівень життя.

Значну кількість ризиків зумовлює сучасна система охорони здоров'я в Україні. Окрім того, що українці перебувають під впливом серйозних факторів ризику, таких як паління, надмірне вживання алкоголю, неправильне харчування, відсутність фізичної активності, забруднення повітря та води, вони не отримують ефективної та якісної допомоги на рівні цивілізованих країн та залишаються незахищеними від фінансового зубожіння в разі хвороби, через високу вартість ліків, неконтрольовану систему ціноутворення на лікарські засоби та відсутність державного забезпечення ліками. Крім того, у цій сфері Україні властиві диспропорції у забезпеченні якісними послугами з охорони здоров'я сільського і міського населення, недостатнє бюджетне фінансування, високий рівень корупції та неформальних платежів у СОЗ.

Головним ризиком сучасної системи освіти в Україні є існування значного розриву між високими показниками розвитку людського капіталу та

його нереалізованістю в економічній діяльності. Це зумовлено рядом проблем в національній системі освіти, які поглиблюють її невідповідність умовам динамічного розвитку економіки й новітніх технологічних змін. Наслідком цього стає дедалі більша орієнтація українських студентів на закордонні ВНЗ.

Ризики у науково-інноваційній сфері України породжені системною суперечністю між наявністю потужного наукового комплексу, здатного продукувати результати високого світового рівня, та браком адекватного попиту з боку національної економіки на існуючі й потенційні результати досліджень і розробок українських науковців. Це зумовлено перманентним кризовим становищем економіки, оскільки найголовнішими факторами, що перешкоджають інноваційній діяльності вітчизняних підприємств є матеріальна мотивація і відсутність системи державного сприяння науці й інноваціям.

На більшій території України склалися такі екологічні умови життя людей, які провокують поширення ризиків захворюваності й смертності населення. Незважаючи на спадну динаміку шкідливих викидів в атмосферу, під впливом забрудненого повітря зросли (особливо у великих містах) показники захворюваності органів дихання та системи кровообігу. Відставання України від розвинутих країн за середньою тривалістю життя та високою смертністю певною мірою пов'язані саме із забрудненням водних об'єктів – джерел питного водопостачання.

Незважаючи на покращення криміногенної ситуації протягом останніх років через скорочення загальної кількості злочинів, відмічено значне зростання деяких з їх видів – хабарництво, привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем та незаконний обіг зброї. Високий рівень злочинів зумовлений наростанням фактичного відставання можливостей правоохоронної системи від розвитку злочинності. З 2014 р. і донині відмічено інтенсифікацію терористичної загрози, що пов'язано з численними посяганнями на територіальну цілісність України, активною розвідувально-підривною діяльністю, спрямованою на ослаблення держави, залякування населення, загострення внутрішньополітичної конфронтації, економічної нестабільності, посилення соціально-психологічної напруженості.

Порівняння соціально-економічного становища України та інших країн світу показало значне відставання останньої майже за всіма наведеними показниками, що дозволяє говорити про наростання ризиків у всіх аспектах соціальної сфери. Так, за рівнем ВВП на душу населення Україна відстає від розвинутих країн у 6-7 разів, від країн ЦСЄ – у 3 рази і навіть від деяких країн СНД – у 2-3 рази; за тривалістю життя Україна займає також останні місця з показником у 71,5 роки; природне скорочення населення

(в Україні – -3,9%), більше лише у Болгарії (-5,7%); досить високий рівень безробіття (9,5%) серед досліджуваних країн, вищий лише у Вірменії (18,9%). За рівнем середньомісячної заробітної плати Україна на останньому місці (192 дол. США), що є нижчим: у 17-25 разів, ніж в розвинених країнах; у 3-5 разів, ніж у країнах ЦСЄ; та у 2-4 рази, ніж у деяких країнах СНД.

Негативні передумови щодо збільшення ймовірності настання і реалізації різних видів соціальних ризиків як для держави, так і для кожного члена суспільства, вимагають розроблення дієвих підходів щодо управління ними та впровадження сучасних засад соціального ризик-менеджменту.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Антонюк В.П. Соціальні ризики як детермінанта соціального захисту населення / В.П. Антонюк // Вісник Хмельницького національного університету. 2008. Т. 2. № 2. С. 96–99.
2. Бідність в Україні: міжнародний та регіональний вимір: матеріали до засідання «круглого столу» [Реалії та перспективи подолання бідності в Україні]. К.: ТОВ: «Інформаційно-аналітична фірма ЕКСОР», 2010. 35 с.
3. Безпекові виміри освітньої політики: світовий досвід та українські реалії: аналіт. доп. / [Щенко А.Ю., Зубченко С.О., Карпенко М.М., Лозовий В.С., Черненко Т.В.]. К.: НІСД, 2017. 44 с.
4. Безчастний В. Кримінологічний аналіз стану злочинності в Україні // В. Безчастний / Підприємництво, господарство і право, № 1, 2017. С. 207–213.
5. Близнюк В.В. Ринок праці України та ризики його функціонування / В.В. Близнюк // Економіка і прогнозування: Науково-аналітичний журнал. 2008. № 1. С. 121–135.
6. Борецька Н.П. Механізми управління ризиками у сфері охорони праці / Н.П. Борецька // Огляд цін українського та світового товарних ринків: [бюлетень]. К.: Держззовнішінформ. 2007. С. 164–167.
7. Бюджетний щоденник на 2017 рік. URL: <https://feao.org.ua>.
8. Власюк О.С. Шляхом децентралізації: виклики, ризики та пріоритети реформування регіонального розвитку в Україні / О.С. Власюк // Регіональна економіка. 2015. № 1. С. 5–18.
9. Горбулін В.П. Системно-концептуальні засади стратегії національної безпеки України / В.П. Горбулін, А.Б. Качинський. К.: ДП «НВЦ «Євроатлантик-інформ»», 2007. 592 с.
10. Дані Всесвітньої організації охорони здоров'я за 2015р. Life expectancy Data by country. World Health Organization (2015).
11. Демографічний прогноз України ООН. URL: <https://esa.un.org/unpd/wpp/Download/Standard/Population/>.
12. Демографічний прогноз України. URL: <http://www.idss.org.ua/monografii/popforecast2009reg.zip>.
13. Доповідь «Обстеження інноваційної діяльності в економіці України (за міжнародною методологією) у 2014–2016 pp.». URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

14. Економічна активність населення України 2017: Стат. збірник / Державна служба статистики України, 2018. 205 с.
15. Капильцова В.В. Соціальні ризики в системі соціального захисту / В.В. Капильцова, А.С. Бакаляр // *Економіка XXI века: междунар. сб. науч. тр.* 2007. Вып. 1. 253 с.
16. Кір'ян Т.М. Визначення впливу різноманітних видів, форм зайнятості та безробіття населення на стан національного ринку праці / Т.М. Кір'ян, М.С. Шаповал // *Вісник економічної науки України.* № 1. 2015. С. 72–81.
17. Коломієць О.О. Трудоресурсна безпека в системі національної безпеки України // О.О. Коломієць // *Стратегічні пріоритети.* 2014. № 2(31). С. 140–146.
18. Либанова Э.М. Демографические сдвиги в контексте социального развития / Э.М. Либанова // *Демография та соціальна економіка.* 2014. № 1. С. 9–23.
19. Людський розвиток в Україні: інституційне підґрунтя соціальної відповідальності : кол. моногр. / за ред. Е.М. Либанової; відпов. за випуск О.В. Макарова, О.М. Хмелевська; Ін-т демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України. Київ, 2017. 368 с.
20. Населення України. Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/ds/nas_rik/nas_u/nas_rik_u.html.
21. Надрага В.І. Управління соціальними ризиками: сутність та механізми / В.І. Надрага // *Проблеми системного підходу в економіці.* 2016. Вип. 2. С. 71–79.
22. Назарова Г.В. Кадрова безпека підприємства: загрози, ризики, функції та методи управління // *Формування ринкової економіки: зб. наук. праць. Праця в XXI столітті: нові тенденції, соціальний вимір, інноваційний розвиток: у 2 т. Т. 2. К.: КНЕУ, 2012. С. 220–230.*
23. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки. URL: <http://www.mon.gov.ua/images/files/news/12/05/4455.pdf>.
24. Новікова О.Ф. Оцінка соціальних ризиків в регіонах України як підстава для прийняття управлінських рішень щодо їх подолання / О.Ф. Новікова. URL: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/July08/08.htm>.
25. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL: <http://www.minfin.gov.ua/>.
26. Позиція України в рейтингу країн світу за Індексом глобальної конкурентоспроможності 2016–2017 / Економічний дискусійний клуб. URL: <http://edclub.com.ua/analytika/rozyciya-ukrayiny-v-reytingukrayin-svitu-za-ineksom-globalnoyi-konkurentospromozhnosti-1>.
27. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування (2013-2016 рр.): статистична інформація Генеральної прокуратури України. URL: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>.
28. Рівень розвитку людського капіталу України у 2015 році / Економічний дискусійний клуб. URL: <http://edclub.com.ua/analytika/riven-rozvytku-lyudskogo-kapitalu-ukrayiny-u-2015-roci>.
29. Розмір мінімальної заробітної плати / Парус-Консултант. URL: http://cons.parus.ua/_dict_view.asp?rnх=.0DHE47fc09fe29cfe2626b6a689827b503d.
30. Саєнко Ю. Соціальні ризики та шанси // *Соціальні ризики. Т. 2 / Відп. ред.: Ю.І. Саєнко, Ю.О. Привалов. К.: ПЦ «Фоліант», 2004. С. 12–51.*
31. Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів у 2017 році. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/virdg.htm.
32. Сидор І.П. Бюджетне забезпечення соціального захисту населення: теоретичні аспекти і вітчизняна практика / І.П. Сидор // *Ефективна економіка.* 2015. № 9. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=4298>.
33. Слободян О. Українські студенти за кордоном: скільки та чому? [Електронний ресурс] / О. Слободян, Є.Стадний // Аналітичний центр CEDOS. URL: <http://www.cedos.org.ua/uk/osvita/ukrainski-studenty-za-kordonom-skilky-ta-chomu>.
34. Сталий людський розвиток: забезпечення справедливості: Національна доповідь / кер. авт. колективу Е.М. Либанова / Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи. Умань: Видавничо-поліграфічний центр «Візаві». 2012. 412 с.
35. Статистичний збірник «Довкілля України за 2016 рік». Державна служба статистики України. 2017. За ред. О.М. Прокопенко http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publnav_ser_u.htm.
36. Статистичний щорічник України за 2016 рік. [Відп. за вип. О.А. Вишневська], за ред. І.Є. Вернера. Київ: Державна служба статистики України, 2017. 611 с.
37. Ткаченко Л. Три вершини демографічного апокаліпсиса. Основні тренди в Україні / Л. Ткаченко // *Дзеркало тижня.* URL: <https://dt.ua/macrolevel/tri-vershniki-demografichnogo-apokalipsisa-osnovni-trendi-v-ukrayini-259843.html>.
38. Фактичний розмір прожиткового мінімуму у 2008–2014 роках / М-во соціальної політики України. URL: <http://www.msp.gov.ua/news/10482.html>.
39. Фактичний розмір прожиткового мінімуму у 2015–2017 роках / М-во соціальної політики України. URL: <http://www.msp.gov.ua/news/12286.html>.
40. Шлыкова Е.В. Социальная приемлемость нововведений миграционного законодательства / Е.В. Шлыкова // *Социологические исследования.* 2008. № 2. С. 56–65.
41. Яценко Л.Д. Напруженість на ринку праці України: чинники, соціальні наслідки та шляхи подолання. Аналітична доповідь НІСД. № 29, Серія «Соціальна політика».
42. Яцик А.В. Екологічна ситуація в Україні і шляхи її поліпшення. URL: http://undiwep.com.ua/files/ekologichna_situaciya_v_ukrajni.pdf.
43. GDP based on purchasing-power-parity (PPP) per capita. International Monetary Fund. URL: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2017/02/weodata/weorept.aspx?pr.x=69&pr.y=11&sy=2017&ey=2017&scsm=1&ssd=1&sort=country&ds=.&br=1&c=911%2C912%2C913%2C918%2C156%2C964%2C968%2C922%2C134%2C944%2C158%2C916%2C926%2C112%2C111&s=PPPPC&grp=0&a=>
44. The World Factbook. Unemployment rate. The Central Intelligence Agency (2017). URL: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/2129.html#us>.
45. The World Factbook. Population growth rate The Central Intelligence Agency (2017). URL: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/2002.html#up>.
46. World Economic Forum. URL: <https://www.weforum.org/>.

СУЧАСНІ І МАЙБУТНІ РИЗИКИ В СОЦІАЛЬНІЙ СФЕРІ УКРАЇНИ

MODERN AND FUTURE RISKS IN THE SOCIAL SCIENCE OF UKRAINE

Предметом статті є визначення та аналіз сучасних і майбутніх ризиків у соціальній сфері України. Встановлені чинники та передумови формування і реалізації ризиків, показана їхня сутність і вплив на життєдіяльність суспільства у сфері демографії, на ринку праці, у сфері забезпечення соціального захисту населення, розвитку галузей соціальної сфери та житлово-комунального господарства.

Ключові слова: соціальні ризики, чинники та передумови формування соціальних ризиків, управління соціальними ризиками.

Предметом статьи является определение и анализ современных и будущих рисков в социальной сфере Украины. Установлены факторы и предпосылки формирования и реализации рисков, а также показана их сущность и влияние на жизнедеятельность общества в сфере демографии, на рынке труда, рисков, в сфере обеспечения

социальной защиты населения, развития отраслей социальной сферы и жилищно-коммунального хозяйства.

Ключевые слова: социальные риски, факторы и предпосылки формирования социальных рисков, управление социальными рисками.

The article of the article are determination and analysis of modern and future risks in the social sphere of Ukraine. Factors and prerequisites for the formation and implementation of risks have been established, as well as their essence and impact on the life activity of society in the field of demography, on the labor market of Ukraine, the risks associated with state policy in the sphere of ensuring social protection of the population, the development of social sectors and housing and communal services.

Key words: social risks, factors and pre-conditions of forming of social risks, management social risks.

УДК 316.3

Березіна С.Б.

к.е.н., доцент,
доцент кафедри страхування,
банківської справи
та ризик-менеджменту
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

Постановка проблеми. Із трансформацією суспільно-політичного устрою, економічної сфери, механізмів і характеру прийняття рішень на державному, регіональному та індивідуальному рівні зміни торкнулися і соціальних ризиків, в системі яких відбуваються складні процеси. Істотно мінімізується прояв деяких старих типів соціального ризику, окремі з них модифікуються, з'являються нові типи. Деякі соціальні ризики слабшають, інші – посилюються. Трансформація українського суспільства створила нові умови для прояву соціального ризику, диференціації його типів і посилення ступеня їх небезпеки.

Процес трансформації поклав початок низці деструктивних процесів, що загострили негативну ситуацію в суспільстві. В умовах прискорення політичних і соціально-економічних змін, зростання соціальної напруженості та схильності все більшої кількості людей до соціального ризику виникла соціальна проблема посилення інтенсивності прояву ризиків у соціальній сфері сучасного українського суспільства. Так, для України характерні загрозливі тенденції демографічної ситуації (висока смертність та масова міграція за кордон), зниження рівня життя та зростання масштабів бідності, що спричиняє обмеження доступності до медичної допомоги, насамперед через високу вартість ліків, медичних товарів, послуг охорони здоров'я. Триваюча економічна депресія супроводжується втратою робочих місць, економічним занепадом багатьох населених пунктів, непомірно низьким рівнем оплати праці у майже половини працюючого населення. Все це призводить до напруги у суспільстві і появи нових соціальних ризиків.

У зв'язку з цим з'явилася потреба в оптимізації здійснення профілактики й управління ризиком

у різних аспектах соціальної сфери (демографічному, трудовому, доходів населення, охорони здоров'я, освіти, екології, правопорядку, науково-інноваційному тощо), аналізі їх специфічних особливостей та ролі держави для забезпечення соціальної стабільності в суспільстві.

Незважаючи на те, що проблеми ризику, в тому числі і соціального, досліджуються західними вченими протягом уже декількох десятиліть, пряме перенесення зарубіжного досвіду, методів профілактики та подолання ризиків на національну соціальну реальність не завжди можливе через специфіку українського суспільства, особливості менталітету і низку інших факторів, що знижують ефективність застосування вже готових конструктивних і практичних рекомендацій.

Через це виникає необхідність всебічного і глибокого теоретичного і прикладного вивчення цієї проблеми вітчизняними вченими.

Постановка завдання. Об'єктом дослідження є ризики у соціальній сфері України, які пов'язані з виникненням у суспільстві низки обставин, проблем, здатних створити загрозу життєдіяльності людей. Метою статті є дослідження соціальних ризиків в Україні та передумов їх формування і реалізації у різних аспектах соціальної сфери. У зв'язку з цим поставлені та вирішені такі завдання:

1. Дослідження демографічного аспекту прояву соціальних ризиків.
2. Аналіз соціальних ризиків на ринку праці України.
3. Визначення ризиків, пов'язаних із державною політикою у сфері забезпечення соціального захисту населення, розвитку галузей соціальної сфери та житлово-комунального господарства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Значний внесок у дослідження різних аспектів розвитку соціальної сфери України зробили провідні вітчизняні вчені, такі як В. Антонюк [1], В. Близнюк [5], Н. Борецька [6], О. Власюк [8], В. Горбулін [9], В. Капильцова [15], Е. Лібанова [18; 19; 34], В. Надрага [21], Г. Назарова [22], О. Новікова [24], Ю. Саєнко [30], Л. Ткаченко [37] та інші, в роботах яких досліджуються проблеми соціальної сфери України, розкриваються різні аспекти ризиків, класифікуються ризики за відповідними ознаками і типами. Однак, незважаючи на вагомий доробок вітчизняних науковців, питання визначення джерел «соціального ризику» як їх особливого різновиду залишається недостатньо опрацьованим. Потребують подальшого дослідження прояви соціальних ризиків та особливості їх виникнення в Україні, передумови їх формування та реалізації у різних аспектах соціальної сфери, масштаби їх наслідків як для держави, так і для кожного члена суспільства, аналіз появи нових соціальних ризиків на сучасному етапі соціально-економічного розвитку України.

Для досягнення мети дослідження й реалізації поставлених завдань використані методи теоретичних досліджень, а саме теоретичного узагальнення, системного та статистичного аналізу, синтезу, порівняння, аналогії, класифікації та інші.

Виклад основного матеріалу дослідження.

У цьому дослідженні соціальний ризик розглядається як небезпека, яка виникає і виявляє себе в межах соціальної сфери суспільства, що має негативні соціальні наслідки та позначається на життєдіяльності індивідів, соціальних груп і суспільства загалом. До таких небезпек можна віднести скорочення чисельності працездатного населення, безробіття, зниження рівня життя населення, аномії (в пер. з франц. «беззаконня»), вибір державою соціальної політики, неадекватної суспільним реаліям, та низку інших ризиків. Крім цього, в результаті аналізу літератури сформульовано висновок про складність виявлення соціальних ризиків в ідеальному, чистому вигляді, оскільки кожен із них дуже тісно пов'язаний з явищами і процесами, що протікають в інших сферах суспільства.

У зв'язку з цим на рис. 1 схематично зображено механізми прояву соціальних ризиків, що формуються з передумов у різних сферах соціальної діяльності держави.

Поряд зі збільшенням числа ризиків, поглибленням їх проникнення в тканину суспільної реальності відбувається їх посилення, збільшення рівня охоплення ризиками індивідів, соціальних груп, спільнот, локальних громад, світової спільноти загалом. Багато типів ризиків у процесі свого розвитку втрачають індивідуальний характер і класовість, вони стають масовими і глобальними. Ризики зростають і стають характерними для всіх структур суспільства.

Як видно з рис. 1, демографічні детермінанти виступають важливою передумовою забезпечення розвитку ринку праці. Серед основних показників демографічних факторів структурних трансформацій ринку праці виділяють показники народжуваності та смертності населення, природного й механічного приросту, коефіцієнт відтворення населення, середню тривалість життя тощо. Серед основних наслідків зміни чисельності та вікового складу населення у контексті актуалізації соціальних ризиків необхідно виділити такі чинники: зниження народжуваності, підвищення смертності населення працездатного віку, вплив працездатного контингенту за кордон у пошуках роботи, зростання потреб осіб похилого віку у медичній та соціальній допомозі.

Е. Лібанова, досліджуючи демографічні зрушення протягом 22 років незалежності України, констатує такі особливості, як: відсутність характерних для цього періоду кардинальних змін режиму смертності, що спостерігалися у більшості країн Східної Європи; формування досить значущого для демографічного розвитку країни масштабного міграційного відтоку населення; стрімке демографічне старіння; депопуляція; формування територіальної демографічної деградації; обезлюднення. На її думку, у видимій перспективі, найбільш ймовірно, буде відбуватися подальше старіння і скорочення чисельності населення України [18, с. 21].

Як видно з таблиці 1, за період з 1991 по 2017 р. чисельність наявного населення зменшилася в Україні з 52,1 млн. до 42,4 млн. осіб. У 1991 р., за даними Держстату України, спостерігалось природне скорочення населення внаслідок перевищення числа померлих над числом народжених (на 39,1 тис. осіб), а в 2017 р. – більш ніж 200 тис. Позитивною є динаміка скорочення кількості померлих з 2010 р., однак починаючи з 2013 року народжуваність в Україні поступово скорочувалася – найбільш різке падіння було зафіксоване в 2015 році (на 11,6%). Але навіть знижуючи рівень смертності, за даними Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), Україна залишається лідером з деяких видів захворювань [10]. Лише в 2016 р. 392 тис. смертей сталося в результаті хвороб систем кровообігу (67% від загальної кількості зареєстрованих смертей в Україні). З причин злоякісних новоутворень в 2016 р. померло 79 тис. чоловік (13% від усіх зареєстрованих смертей). Третьою причиною високої смертності українців Держстат називає смерть у результаті зовнішніх причин, до яких належать: дорожньо-транспортні пригоди (ДТП), напад, суїцид, ускладнення після операцій та багато іншого. Згідно з даними ВООЗ за 2015 р., Україна посідала 23 місце зі 172 країн за рівнем смертей у результаті суїциду [10]. Тоді показник був 16,6 смертей



Рис. 1. Взаємозв'язок прояву ризиків у різних аспектах соціальної сфери

Джерело: побудовано автором

Таблиця 1

Демографічна ситуація в Україні в 1991–2017 роках

Роки	Чисельність населення, тис. осіб	Кількість народжених, тис. осіб	Кількість померлих, тис. осіб	Природній приріст, скорочення (-), тис. осіб	Загальна чисельність населення у % до попереднього року	Середня очікувана тривалість життя при народженні, років	Частка осіб у віці 15–64 р. до всього населення, %
1991	52056,6	657,2	629,6	-39,1	100,2	69,56	66,4
2000	48923,2	385,1	758,1	-373,0	99,0	67,72	68,2
2010	45778,5	497,7	698,2	-200,5	99,6	70,44	70,2
2011	45633,6	502,6	664,6	-162,0	99,7	71,02	70,5
2012	45553,0	520,7	663,1	-142,4	99,8	71,15	70,4
2013	45426,3	503,7	662,4	-158,7	99,7	71,37	70,2
2014*	42929,3	465,9	632,3	-166,4	99,7	71,37	69,9
2015*	42760,5	411,8	594,8	-183,0	99,6	71,38	69,3
2016*	42584,5	397,0	583,6	-186,6	99,6	71,68	68,4
2017*	42386,4	364,0	574,1	-210,1	99,5	71,53	68,0

*Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та даних по Донецькій і Луганській областях.

Джерело: складено автором за [20]

на тис. осіб, що є високим рівнем, оскільки середній по світу – 10,7 смертей на тис. осіб. Україна належить до переліку країн із найвищим рівнем смертей унаслідок ДТП. За останні 6 років в Україні сталося близько 170 тис. ДТП, в результаті яких загинуло 26,5 тис. осіб, а 209 тис. були травмовані. У середньому щорічно в ДТП гинуть понад 4 тис. людей, причинами чого ВООЗ називає перевищення швидкості, розпивання алкогольних напоїв перед водінням, розмови по телефону за кермом [10]. В Європі ця статистика нижча. Наприклад, в Іспанії, де населення 46 млн. осіб, щорічно гинуть близько 1,5 тисячі людей унаслідок ДТП.

Аналіз показав, що кількісні демографічні втрати обчислюються мільйонами людських життів, а якісні демографічні характеристики населення невпинно погіршуються. Зокрема статистичні дані доводять, що характер протікання демографічних процесів та інші негативні соціальні фактори формують несприятливе для життєдіяльності людей середовище, в якому на індивідуальному рівні населення стикається з такими демографічними і соціально-демографічними ризиками, як: ризик передчасної смертності; ризик бути ураженим небезпечними соціальними захворюваннями; ризик померти внаслідок вживання алкоголю; ризик померти від окремих відворотних причин (внаслідок насильницької смерті, від захворювання на туберкульоз, від хвороби, спричиненої ВІЛ); ризик не народити бажану кількість дітей через недостатньо сприятливе для народження дитини середовище (низький рівень життя); ризик вимушеної бездітності через проблеми з репродуктивним здоров'ям; ризик пережити смерть дитини у її віці до 1 року; ризик опинитися за межею бідності після народження другої дитини; ризик розриву сімейних зв'язків внаслідок міграції; ризик втрати соціального захисту внаслідок вимушеної трудової нелегальної міграції та не(до)отримання пенсійного забезпечення через відсутність необхідного страхового стажу з тієї ж причини.

О. Коломієць, розглядаючи демографічну компоненту соціальних ризиків, зазначає, що зниження рівня народжуваності та підвищення рівня смертності спричиняють такі загрози, як: депопуляція населення; старіння населення; збільшення демоекономічного навантаження на працююче населення. Водночас унаслідок погіршення медико-демографічної ситуації відбувається: скорочення очікуваної тривалості життя населення (і періоду трудового життя відповідно); збільшення масштабів смертності населення у працездатному віці та передчасної смертності [17, с. 144].

Всі суб'єкти соціального процесу можуть виступати в ролі джерела, споживача чи носія ризиків. Сьогодні поширеною є думка, що мігранти представляють новий елемент соціального середовища, який зменшує загальний рівень захищеності

різних груп приймаючого населення і виступає джерелом ризиків різного типу [40, с. 61]. Ризики міграційних процесів породжуються рішеннями інституцій, що регулюють міграцію, мігрантами та приймаючим населенням. Владні структури, приймаючи рішення у сфері регулювання міграційних процесів, що не враховують можливі негативні наслідки для суб'єктів реалізації та недостатню захищеність цих суб'єктів від такого управлінського впливу, виступають джерелом ризиків як для вимушених мігрантів, так і для приймаючого населення. Мігранти та приймаюче населення виступають споживачами міграційних ризиків, а один до одного – носіями цих ризиків.

Якщо розглянути причини, за яких відбувається поширення процесу трудової міграції, – економічні та соціальні, можна зазначити, що домінуючою у формуванні міграційної поведінки населення України є економічна мотивація – більшість українців розглядають трудові міграції як специфічний вид постійної зайнятості внаслідок неможливості знайти належну роботу, втрати роботи на батьківщині, необхідності утримання членів родини чи прагнення поліпшити свій матеріальний добробут. Соціальною мотивацією керується зазвичай несеймейна молодь, яка здійснює нечисленні трудові міграції з подальшим поверненням та самореалізацією на батьківщині. За деякими оцінками, а саме за даними обстеження трудової міграції, проведеного Держстатом України разом з Інститутом демографії та соціальних досліджень у два раунди (у 2008 р. і 2012 р.), зовнішні трудові мігранти становили 4–5% населення працездатного віку, а загальні обсяги трудової міграції з усієї території України – щонайменше 1 млн. осіб [12, с. 121–122].

У найближчій перспективі депопуляція, стагнація міграцій, скорочення й старіння населення продовжаться швидкими темпами. Ці тенденції визначають невтішний демографічний прогноз для України. За даними інституту демографії, у період до 2050 р. кількість населення зменшиться на 5,5 млн. чол. При цьому чисельність людей працездатного віку (20–59 років) скоротиться на 6,6 млн, тоді як чисельність людей віком 60 років і більше збільшиться на 2,6 млн, а їхня частка в населенні (рівень старіння) зросте до 33%. Співвідношення вікових контингентів трудоактивного (20–59 років) і пенсійного віку (60 років і більше) зменшиться з нинішніх 2,6 до 2 на початку 2030-х і до 1,5 – наприкінці прогнозованого періоду [37]. За прогнозними даними ООН (у прогнозі враховано населення Криму – близько 2 млн. осіб) (рис. 2), до 2020 р. [11] населення України скоротиться до 44,3 млн, до 2030-го – до 42,5 млн, до 2040-го – до 40,2 млн. Згідно з прогнозом, опублікованим у 2017 р., до 2050 року чисельність населення України знизиться на 5,8 млн осіб – до 38,5 млн, до 2100-го – до 36,0 млн осіб.

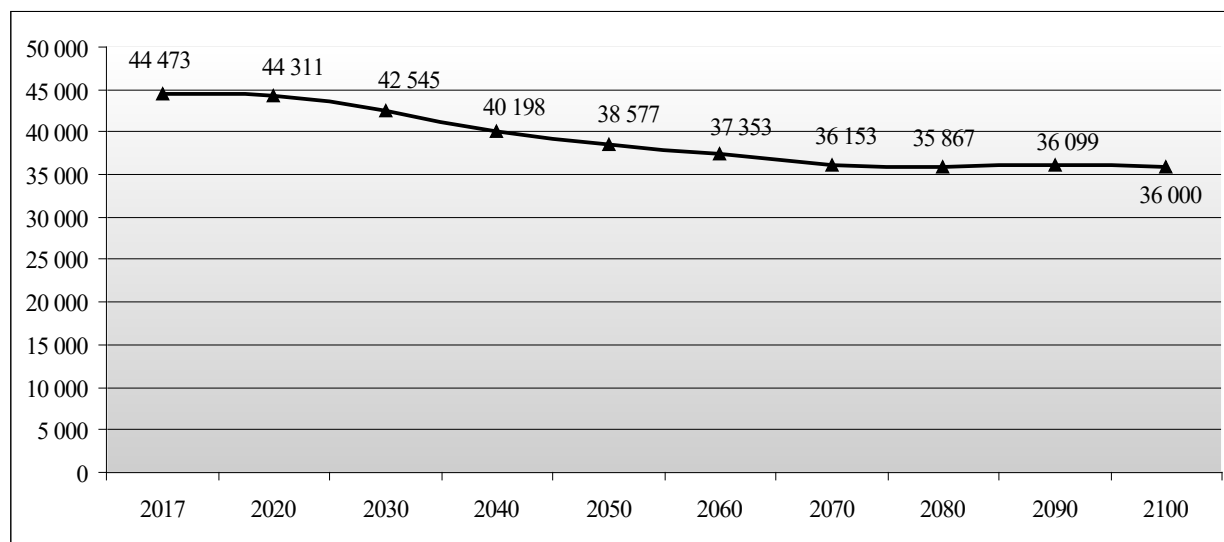


Рис. 2. Прогноз чисельності населення України до 2100 р., здійснений ООН*

* Дані чисельності населення України враховують населення Криму

Джерело: побудовано автором за [11]

Розглянуті демографічні тенденції, безумовно, впливатимуть і на ринок праці (ризик скорочення працездатного населення), однак показники зайнятості і безробіття формуються і під впливом інших чинників.

Аналіз соціальних ризиків на ринку праці України. Реалізація соціальних ризиків у сфері зайнятості населення означає порушення збалансованості функціонування ринку праці (зростання рівня, середньої тривалості та чисельності безробітних). Прояв ризику безробіття як специфічного виду соціальних ризиків у трудовій сфері визначається діяльністю працівника, працедавця та держави. Внаслідок добровільного вибору майбутньої професії та отримання визначеної кваліфікації (часто такий вибір є помилковим) значна частина такого роду соціальних ризиків поширюється на працівника, а тому він повинен поряд з іншими суб'єктами нести матеріальну відповідальність за їх мінімізацію та компенсацію. Однак ступінь участі держави повинен бути вирішальним, адже саме держава формує «правила гри» на ринку праці, внаслідок чого, як цілком правомірно вважає Е. Лібанова [34, с. 313], резерв зайнятості утворюють не тільки безробітні, а й значний прошарок економічно неактивного населення працездатного віку.

За даними Держстату України, середньомісячна кількість економічно активного населення віком 15–70 років у 2017 р. порівняно з 2016 р. зменшилася на 0,6% і становила 17,9 млн. осіб, з них 17,2 млн. осіб (96,3%) були у працездатному віці. Із зазначеної кількості громадян віком 15–70 років 16,2 млн. осіб, або 90,5%, були зайняті економічною діяльністю, а решта 1,7 млн. осіб,

відповідно до методології Міжнародної організації праці (МОП), класифікувалися як безробітні.

Рівень економічної активності населення віком 15–70 років зменшився з 62,2% у 2016 р. до 62,0% у 2017 р. (рис. 3). Кількість зайнятого населення віком 15–70 років у 2017 р. порівняно з 2016 р. зменшилась на 0,7%, та становила 16,2 млн. осіб, з них у працездатному віці – 15,5 млн. Рівень зайнятості населення віком 15–70 років зменшився за зазначений період з 56,3% до 56,1%, а серед населення працездатного віку, навпаки, зріс з 64,2% до 64,5%. При цьому найвищий рівень цього показника спостерігався серед осіб віком 35–49 років, а найнижчий – у молоді віком 15–24 років та осіб віком 60–70 років [14].

Рівень безробіття населення віком 15–70 років у 2017 р. (за методологією МОП) порівняно з 2014 р. збільшився на 0,2 в.п. та становив 9,5% економічно активного населення зазначеного віку, а серед населення працездатного віку – 9,9%. Відповідний показник по країнах Євросоюзу (7,6%) був нижчим, ніж в Україні.

Традиційно до найуразливіших категорій населення на ринку праці належить молодь. Головними обмеженнями конкурентоспроможності цієї категорії населення є відсутність або недостатність досвіду роботи чи відсутність навичок у її пошуку. В Україні рівень безробіття молоді віком 15–24 років майже удвічі вищий за середній показник по населенню загалом (відповідно, 18,9% і 9,5%).

Матеріальні проблеми, психологічний дискомфорт через відсутність роботи і неможливість налагодити стабільний спосіб життя змушують молодь займатися нерегламентованими видами діяльності, які є часто небажаними і небезпечними

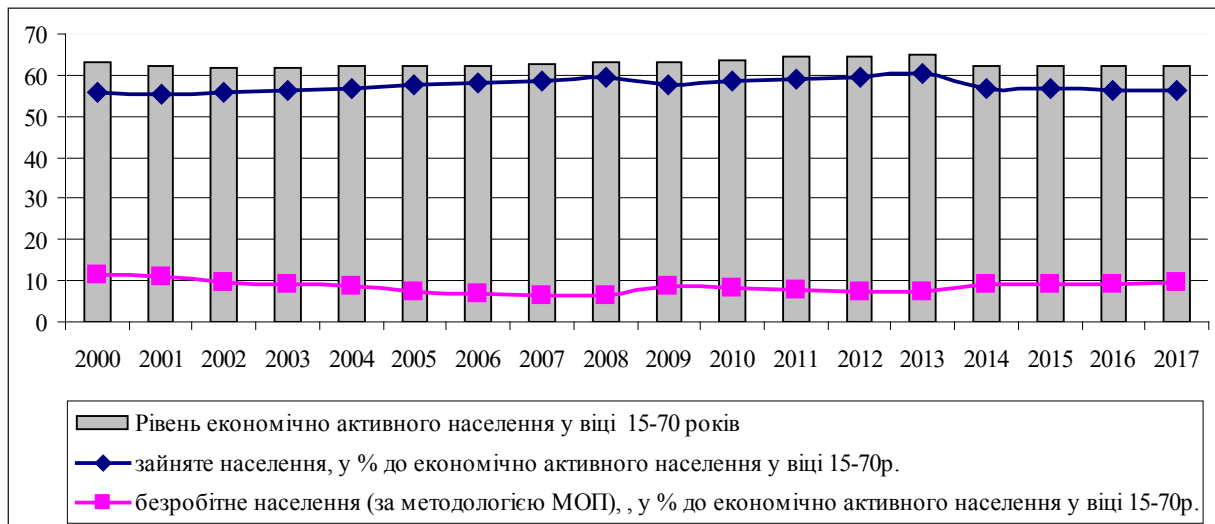


Рис. 3. Стан зайнятості і безробіття в Україні в 2000–2017 рр.

Джерело: побудовано автором за [20]

як для самої особи, так і для держави. Повернення молодій особі, яка була тривалий час безробітною, у поле зайнятості є практично неможливим, особливо враховуючи невисокий рівень оплати праці на першому робочому місці.

Щодо економічної активності безробітного населення в Україні, то, на переконання Т. Кір'яна і М. Шаповала, вона є досить низькою, що зумовлюється зниженням мотивації до продуктивної зайнятості. Через несвоєчасне працевлаштування безробітні втрачають професійні навички та кваліфікацію, що ускладнює процес повернення їх у сферу зайнятості. Подальше зниження мотивації безробітного до економічної активності створює умови криміногенної ситуації в суспільстві [16, с. 80].

Головною причиною зростання безробіття в останні роки стала стагнація економіки та відповідне зниження фінансових результатів діяльності підприємств. Частина компаній збанкрутіла, а деякі, щоб запобігти витратам, почали знижувати рівень своїх витрат та оптимізувати штат працівників. Ще одним фактором стало підвищення мінімальної заробітної плати до 3200 грн. Це змусило підприємців, які не в змозі збільшити свій фонд оплати праці, перевести працівників на неповний робочий день або взагалі на неформальну зайнятість. Також підняття мінімальної заробітної плати вплинуло на діяльність малого бізнесу, що використовує спрощену систему оподаткування.

Безробіття має негативні соціально-економічні наслідки як для держави, так і для населення. Держава втрачає доходи у вигляді податків, при цьому збільшуючи свої видатки за рахунок виплат по безробіттю. А відповідно до закону Оукена, якщо рівень безробіття зростає більше ніж на 1% від природного рівня, країна втрачає близько

2–3% ВВП. Що стосується населення, то виплати по безробіттю незначні і прожити на них досить складно. Ще одним ризиком внаслідок зростання рівня безробіття є підвищення й без того значного навантаження на працюючих осіб. І збільшується воно на фоні демографічної кризи в Україні. Тобто зростають суми соціальних внесків, за рахунок яких формується бюджет Пенсійного фонду.

Серйозною загрозою, що впливає на загострення ситуації у сфері зайнятості, є знецінення праці. Заробітна плата більшості працюючих не виконує стимулюючої, мотиваційної та відтворювальної функції. На жаль, в Україні у 2016 р. питома вага заробітної плати у загальних обсягах доходу населення загалом по країні становила 46,7%, а в окремих регіонах ледь сягала 30%-ї позначки [41]. Середній розмір заробітної плати штатних працівників у 2017 р. становив 7104 грн. У червні 2017 року 9,0% штатних працівників, які відпрацювали 50% і більше встановленої місячної норми робочого часу, отримали заробітну плату, розмір якої не перевищував 3200 грн, а ще 24,4% працівників була нарахована заробітна плата в розмірі до 4000 грн, або майже на рівні фактичного розміру ПМП з урахуванням суми податку на доходи фізичних осіб (3924 грн). Отже, заробітна плата третини працівників здатна забезпечити лише просте відтворення робочої сили.

На підтвердження цього дослідження самооцінки населенням України рівня своїх доходів, проведене Держстатом у 2017 р., показало, що 38% домогосподарств постійно відмовлялися у найнеобхіднішому, крім харчування, а близько 5% домогосподарств (на 0,4 в.п. більше, ніж у 2016 р.) повідомили, що не змогли забезпечити навіть достатнє харчування, серед багатодітних частка таких домогосподарств становила 7% [31].

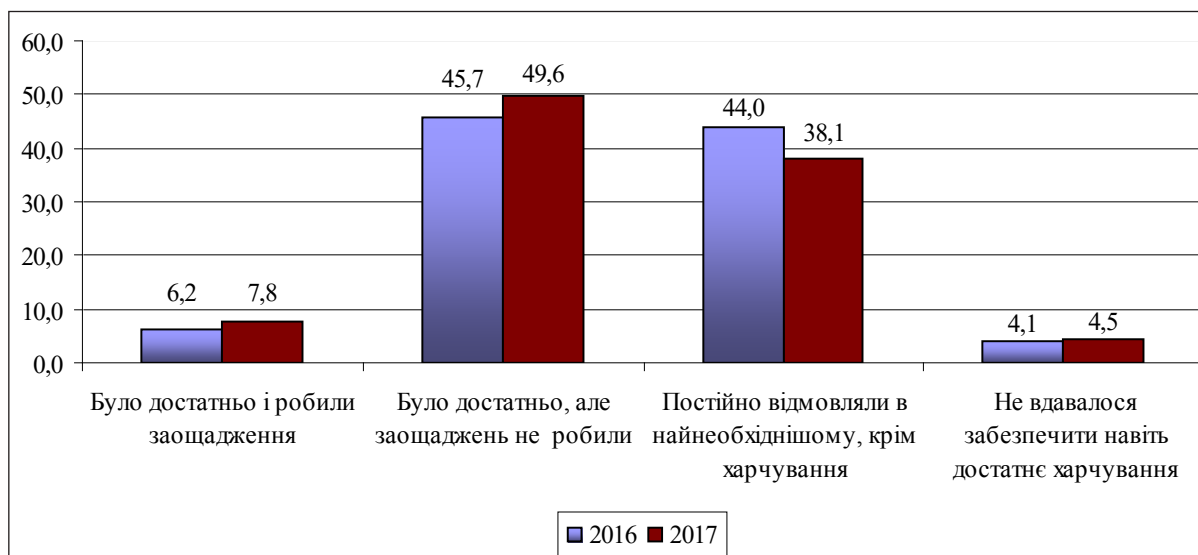


Рис. 4. Розподіл домогосподарств за самооцінкою рівня своїх доходів, (%)

Джерело: побудовано автором за [31]

Визначення ризиків, пов'язаних із державною політикою у сфері забезпечення соціального захисту населення, розвитку галузей соціальної сфери та житлово-комунального господарства. Виконання соціальних зобов'язань держави тісно пов'язано із державною політикою доходів і здійснюється через систему їх перерозподілу через державний бюджет шляхом диференційованого оподаткування різних груп отримувачів доходу та здійснення видатків на соціальні цілі, у тому числі – соціальні виплати вразливим верствам населення. В Україні частка видатків соціального спрямування у Зведеному бюджеті перевищує 60%.

Як правило, нарощування соціальних видатків понад податкові надходження приводить до ризиків зростання бюджетного дефіциту та інфляції, що негативно впливає на економічне зростання. Таким чином, держава має регулювати доходи, підтримуючи певний баланс між економічною ефективністю та соціальною справедливістю.

Функціонування соціальної політики відбувається у складних соціально-демографічних, економічних, політичних умовах. Попри декларовані соціальні зобов'язання держави, їх обсяг доводиться постійно скорочувати, а відповідальність перерозподіляти на інші рівні – місцевий, корпоративний та дедалі частіше – на рівень індивіда.

Незадовільно працюють соціальні ліфти: багато громадян не можуть повною мірою реалізувати свої професійні знання, знайти гідну роботу. Недостатньо реалізується потенціал людей, які мають менші, ніж інші, здібності або обмежені фізичні можливості працювати, кому важко долучитися до стандартних умов праці та трудових відносин. У суспільстві є надмірна нерівність у доходах і у доступі до ресурсів та суспільних благ. Певний

ступінь диференціації є природним для зрілої ринкової економіки, проте надмірний розрив сприймається як несправедливість і слугує джерелом соціальної напруженості. Незважаючи на низку реформ, здійснених у сферах охорони здоров'я та освіти, доступність та якість послуг не забезпечуються належним чином.

Як зазначалося вище, відтворення робочої сили працівника та його сім'ї передбачає отримання працівником заробітної плати, розмір якої дає змогу йому та членам його родини купувати набір благ та послуг, що підтримує фізичні, розумові та психічні функції на належному рівні. Розмір такого набору як мінімум має забезпечувати відновлення робочої сили у попередній якості, у бажаному разі – створювати можливості для розширеного відтворення робочої сили. Практичним втіленням реалізації цієї функції є фіксація найбільш важливих параметрів відтворення робочої сили у співвідношенні таких стандартів, як прожитковий мінімум (ПМ) і мінімальна заробітна плата (МЗП).

Згідно із Законами України «Про Державний бюджет України» [7], у 2014–2016 роках ПМ для працездатних осіб і розмір МЗП зросли однаково: у 1,3 разу (з 1218 до 1600 грн). Таке зростання не відповідало динаміці індексу споживчих цін, що, за даними Держстату [36], становив у 2014 році 124,9%, у 2015-му – 143,3%, у 2016-му – 112,4%, та привело до істотного зниження рівня реальної заробітної плати. Так, протягом 2014 року реальна заробітна плата порівняно з попереднім роком зменшилася на 6,5%, у 2015-му – на 20,2%. Помітна стабілізація соціально-економічної ситуації у 2016 р. зумовила зростання реальної заробітної плати на 9% та у 2017 р. на 19% (до 2016 р). Підвищення МЗП у 2017 році до 3200 грн скасу-

вало традиційну тотожність цього стандарту і ПМ, однак помітне зростання заробітної плати привело до прискорення зростання індексу споживчих цін, тоді як доходи деяких груп населення залишилися прив'язаними до ПМ.

Таблиця 2
Мінімальна заробітна плата (МЗП)
та фактична вартісна величина прожиткового
мінімуму для працездатних осіб (ПМП)

Рік	МЗП, грн	Фактичний ПМП, грн	МЗП / Фактичний ПМП
2008	605	794	0,762
2009	744	913	0,815
2010	922	1062	0,868
2011	1004	1159	0,866
2012	1134	1177	0,963
2013	1218	1252	0,973
2014	1218	1552	0,785
2015	1378	2594	0,531
		2878 ²	0,479
2016	1600	2924	0,547
		3326 ²	0,481
2017	3200	3150	1,016
		3913 ²	0,818

Примітки: 1 – станом на грудень відповідного року; 2 – фактичний ПМП з урахуванням суми податку на доходи фізичних осіб; 3 – станом на липень.

Джерело: [29; 38; 39]

У результаті відсутність гармонізації в системі споріднених та компліментарних соціальних стандартів поглибила нерівність та була практично нейтралізована на рівні тих домогосподарств, де є особи, які не працюють. Очевидно, маніпулювання окремим стандартом оплати праці не гарантує реалізації навіть найпростішої економічної функції заробітної плати для населення.

В абсолютному вимірі зростання видатків Державного бюджету України на надання соціальних допомог збільшилось у 2017 році на 23% до рівня 107 млрд. грн. З цього обсягу понад 51,0 млрд. грн. було спрямовано на програму адресних субсидій на оплату комунальних послуг; 53,9 млрд. грн. – на надання з державного бюджету місцевим бюджетам субвенції на виплату допомоги сім'ям з дітьми, малозабезпеченим сім'ям, інвалідам з дитинства, дітям-інвалідам, тимчасової державної допомоги дітям та допомоги по догляду за інвалідами I чи II групи. Поряд із цим різко зросли обсяги видатків державного бюджету на соціальний захист пенсіонерів – на 64,1 млрд. грн., або на 79,3% [25]. Натомість за іншими напрямками соціального захисту темп зростання видатків державного бюджету у 2017 році був незначним: на соціальний захист на випадок непрацездатності – 7,0%; соціальний захист сім'ї, дітей та молоді – 33,3%; соціальний захист ветеранів війни та праці – 8,5%.

Швидке нарощування видатків бюджету на соціальний захист пенсіонерів і функціонування програми житлових субсидій супроводжувалося

Таблиця 3

Диференціація життєвого рівня населення¹

	2010	2011	2012	2013	2014 ²	2015 ²	2016 ²
Чисельність населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами у місяць, нижчими законодавчо встановленого прожиткового мінімуму:							
млн. осіб	3,6	3,2	3,8	3,5	3,2	2,5	1,5
у відсотках до загальної чисельності населення	8,6	7,8	9,0	8,3	8,6	6,4	3,8
Чисельність населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами у місяць, нижчими фактичного прожиткового мінімуму:							
млн. осіб	6,3	20,2	19,8
у відсотках до загальної чисельності населення	16,7	51,9	51,1
Довідково:							
середньорічний розмір законодавчо встановленого прожиткового мінімуму (у середньому на одну особу в місяць, грн)	843,2	914,1	1042,4	1113,7	1176	1227,3	1388,1
середньорічний розмір фактичного прожиткового мінімуму (у середньому на одну особу в місяць, грн)	1357,6	2257	2646,4
Квінтільний коефіцієнт диференціації загальних доходів населення, разів	1,9	1,9	1,9	1,9	1,9	1,9	1,9
Квінтільний коефіцієнт фондів (по загальних доходах), разів	3,5	3,4	3,2	3,3	3,1	3,2	3,0

¹ Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та м. Севастополя

² Без урахування частини зони проведення антитерористичної операції.

Джерело: побудовано автором за [36]

зменшенням видатків на соціальний захист безробітних осіб – на 28,6%, інших категорій населення – на 10,7%, а також фінансування допомоги у вирішенні житлового питання – на 0,3 млрд. грн., або на 17,1%. Наполовину у 2017 р. скоротилися видатки держави на фінансування фундаментальних та прикладних досліджень у сфері соціального захисту населення [7].

Причини різноспрямованої динаміки видатків бюджету на соціальний захист населення у розрізі його напрямів пояснюються тим, що у 2017 р. було продовжено реалізацію двох найважливіших реформ, які кардинальним чином торкнулися більшості населення країни: по-перше, зміна підходів до формування тарифів на житлово-комунальні послуги (приведення тарифів до економічно обґрунтованих параметрів) та відповідне зростання видатків на програму житлових субсидій для населення; а по-друге, зниження ставки єдиного соціального внеску і відповідне зростання дефіциту Пенсійного фонду України і збільшення витрат бюджету на його покриття. Із загального обсягу трансферту з державного бюджету Пенсійному фонду України в обсязі 141,5 млрд. грн. понад 71,0 млрд. грн. становить допомога на збалансування дохідної і видаткової частини; решту коштів виділено на фінансування доплат та підвищення пенсій, передбачених різними нормативно-правовими актами.

Проект державного бюджету на 2018 рік передбачає подальше зростання видатків на різні напрями соціального захисту населення [25]. Зокрема, на програму житлових субсидій населенню на оплату вартості житлово-комунальних послуг передбачено виділити 55,1 млрд. грн.; функціонування системи соціальних допомог сім'ям з дітьми, малозабезпеченим сім'ям та деяким іншим категоріям громадян – 57,9 млрд. грн. На виплату надбавок та на підвищення пенсій, а також покриття дефіциту Пенсійного фонду України проектом Держбюджету України на 2018 рік передбачено 141,3 млрд. грн. видатків.

Суттєве зростання обсягів бюджетного фінансування соціального захисту та соціального забезпечення зумовлене політикою уряду, що спрямована на підвищення соціальних стандартів життя громадян. Разом із тим прискорене нарощування масштабів фінансування соціальних програм закладає основи для формування нових соціальних ризиків. На думку окремих науковців, це може спричинити залежність від матеріальної державної допомоги, викликати у населення споживацькі настрої та не спонукати його забезпечувати певну якість життя за рахунок власної праці [32]. Система соціальної допомоги населенню потребує реформування: кошти розпоршуються, відсутня належна адресність, наявні махінації у сфері надання пільг, відсутній належний контроль за рухом бюджетних коштів. Функції держави покликані не лише здійснювати

підтримку малозабезпеченим та незахищеним верствам населення, але й створювати такі умови, що дали б можливість громадянам самостійно забезпечувати належний рівень життя.

Висновки. Особливістю прояву соціальних ризиків на сучасному етапі є те, що вони, виникаючи в одній сфері, тісно пов'язані з явищами і процесами, що протікають в інших сферах суспільства. Крім цього, постійно збільшується їх кількість, вони переплітаються, відбувається їх посилення, збільшення рівня охоплення ризиками індивідів, соціальних груп, спільнот, локальних громад, світової спільноти загалом.

В Україні демографічні ризики пов'язані з процесами депопуляції населення, його стрімким демографічним старінням, масштабним міграційним відтоком, формуванням територіальної демографічної деградації, збільшенням демоекономічного навантаження на працююче населення, зростанням потреб осіб похилого віку у медичній та соціальній допомозі. На індивідуальному рівні населення стикається з ризиками: передчасної смертності; ураження небезпечними соціальними захворюваннями; смерті внаслідок вживання алкоголю; смерті від окремих відворотних причин (внаслідок насильницької смерті, від захворювання на туберкульоз, від хвороби, спричиненої ВІЛ); ненародження бажаної кількості дітей через низький рівень життя; вимушеної бездітності; смерті дитини у її віці до 1 року; розриву сімейних зв'язків внаслідок міграції; втрати соціального захисту внаслідок вимушеної трудової нелегальної міграції та не(до)отримання пенсійного забезпечення через відсутність необхідного страхового стажу з тієї ж причини. При цьому через невтішний демографічний прогноз ці тенденції зберігатимуться і в майбутньому.

Аналіз ринку праці в Україні показав скорочення кількості зайнятого населення, головною причиною чого в останні роки стала стагнація економіки та відповідне зниження фінансових результатів діяльності підприємств.

Встановлено, що безробіття у розрізі соціальних ризиків не може розглядатися лише як індивідуальний ризик особи внаслідок бездіяльності чи небажання працювати. Хоча для окремої людини безробіття означає втрату основного регулярного джерела доходів – заробітної плати, а відсутність роботи з постійним заробітком впродовж тривалого періоду є однією з найголовніших причин бідності серед населення працездатного віку, це явище має соціальну сутність, ризики його зумовлені специфікою та характером організації сучасного суспільного виробництва. Окрім цього, тривалий період безробіття пов'язаний з додатковими економічними збитками, причиною яких слугує втрата кваліфікаційного потенціалу та навичок регулярної трудової діяльності, що приводить до знецінення індивідуальної та сукупної робочої сили.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Антонюк В.П. Соціальні ризики як детермінанта соціального захисту населення / В.П. Антонюк // Вісник Хмельницького національного університету. 2008. Т. 2. № 2. С. 96–99.
2. Бідність в Україні: міжнародний та регіональний вимір: матеріали до засідання «круглого столу» [Реалії та перспективи подолання бідності в Україні]. К.: ТОВ «Інформаційно-аналітична фірма ЕКСОР», 2010. 35 с.
3. Безпекові виміри освітньої політики: світовий досвід та українські реалії: аналіт. доп. / [Іщенко А.Ю., Зубченко С.О., Карпенко М.М., Лозовий В.С., Черненко Т.В.]. К.: НІСД, 2017. 44 с.
4. Безчастний В. Кримінологічний аналіз стану злочинності в Україні // В. Безчастний / Підприємництво, господарство і право, № 1, 2017. С. 207–213.
5. Близнюк В.В. Ринок праці України та ризики його функціонування / В.В. Близнюк // Економіка і прогнозування: Науково-аналітичний журнал. 2008. № 1. С. 121–135.
6. Борецька Н.П. Механізми управління ризиками у сфері охорони праці / Н.П. Борецька // Огляд цін українського та світового товарних ринків: [булетень]. К.: Держзвонішінформ. 2007. С. 164–167.
7. Бюджетний щоденник на 2017 рік. URL: <https://feao.org.ua>.
8. Власюк О.С. Шляхом децентралізації: виклики, ризики та пріоритети реформування регіонального розвитку в Україні / О.С. Власюк // Регіональна економіка. 2015. № 1. С. 5–18.
9. Горбулін В.П. Системно-концептуальні засади стратегії національної безпеки України / В.П. Горбулін, А.Б. Качинський. К.: ДП «НВЦ «Євроатлантикінформ»», 2007. 592 с.
10. Дані Всесвітньої організації охорони здоров'я за 2015р. Life expectancy Data by country. World Health Organization (2015).
11. Демографічний прогноз України ООН. URL: <https://esa.un.org/unpd/wpp/Download/Standard/Population/>.
12. Демографічний прогноз України. URL: <http://www.idss.org.ua/monografii/popforecast2009reg.zip>.
13. Доповідь Обстеження інноваційної діяльності в економіці України (за міжнародною методологією) у 2014–2016 рр. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
14. Економічна активність населення України 2017: Стат. збірник / Державна служба статистики України, 2018. 205 с.
15. Капильцова В.В. Соціальні ризики в системі соціального захисту / В.В. Капильцова, А.С. Бакаляр // Економіка XXI века: междунар. сб. науч. тр. 2007. Вып. 1. 253 с.
16. Кір'ян Т.М. Визначення впливу різноманітних видів, форм зайнятості та безробіття населення на стан національного ринку праці / Т.М. Кір'ян, М.С. Шаповал // Вісник економічної науки України. № 1. 2015. С. 72–81.
17. Коломієць О.О. Трудоресурсна безпека в системі національної безпеки України // О.О. Коломієць // Стратегічні пріоритети. 2014. № 2(31). С. 140–146.
18. Либанова Э.М. Демографические сдвиги в контексте социального развития / Э.М. Либанова // Демография та соціальна економіка. 2014. № 1. С. 9–23.
19. Людський розвиток в Україні: інституційне підґрунтя соціальної відповідальності: кол. моногр. / за ред. Е.М. Лібанової; відпов. за випуск О.В. Макарова, О.М. Хмелевська; Ін-т демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України. Київ, 2017. 368 с.
20. Населення України. Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/ds/nas_rik/nas_u/nas_rik_u.html.
21. Надрага В.І. Управління соціальними ризиками: сутність та механізми / В.І. Надрага // Проблеми системного підходу в економіці. 2016. Вип. 2. С. 71–79.
22. Назарова Г.В. Кадрова безпека підприємства: загрози, ризики, функції та методи управління // Формування ринкової економіки: зб. наук. праць. Праця в XXI столітті: нові тенденції, соціальний вимір, інноваційний розвиток: у 2 т. Т. 2. К.: КНЕУ, 2012. С. 220–230.
23. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки. URL: <http://www.mon.gov.ua/images/files/news/12/05/4455.pdf>.
24. Новікова О.Ф. Оцінка соціальних ризиків в регіонах України як підстава для прийняття управлінських рішень щодо їх подолання / О.Ф. Новікова. URL: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/July08/08.htm>.
25. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL: <http://www.minfin.gov.ua/>.
26. Позиція України в рейтингу країн світу за Індексом глобальної конкурентоспроможності 2016–2017 / Економічний дискусійний клуб. URL: <http://edclub.com.ua/analitika/pozyciya-ukrayiny-v-reytingukrayin-svitu-za-indeksom-globalnoyi-konkurentospromozhnosti-1>.
27. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування (2013–2016 рр.): статистична інформація Генеральної прокуратури України. URL: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>.
28. Рівень розвитку людського капіталу України у 2015 році / Економічний дискусійний клуб. URL: <http://edclub.com.ua/analitika/riven-rozvytku-lyudskogo-kapitalu-ukrayiny-u-2015-roci>.
29. Розмір мінімальної заробітної плати / Парус-Консультант. URL: http://cons.parus.ua/_dict_view.asp?rnх=.0DHE47fc09fe29cefe2626b6a689827b503d.
30. Саєнко Ю. Соціальні ризики та шанси // Соціальні ризики. Т. 2 / Відп. ред.: Ю.І. Саєнко, Ю.О. Привалов. К.: ПЦ «Фоліант», 2004. С. 12–51.
31. Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів у 2017 році. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/virdg.htm.
32. Сидор І.П. Бюджетне забезпечення соціального захисту населення: теоретичні аспекти і вітчизняна практика / І.П. Сидор // Ефективна економіка. 2015. № 9. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4298>.
33. Слободян О. Українські студенти за кордоном: скільки та чому? / О. Слободян, Є. Стадний // Аналітичний центр CEDOS. URL: <http://www.cedos.org.ua/uk/osvita/ukrainski-studenty-za-kordonom-skilky-ta-chomu>.
34. Сталий людський розвиток: забезпечення справедливості: Національна доповідь / кер. авт. колективу Е.М. Лібанова / Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи. Умань: Видавничо-поліграфічний центр «Візаві». 2012. 412 с.
35. Статистичний збірник «Довкілля України за 2016 рік». Державна служба статистики України. 2017.

За ред. О.М. Прокопенко. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publnav_ser_u.htm

36. Статистичний щорічник України за 2016 рік. [Відп. за вип. О.А. Вишневська], за ред. І.Є. Вернера. Київ: Державна служба статистики України, 2017. 611 с.

37. Ткаченко Л. Три вершники демографічного апокаліпсиса. Основні тренди в Україні / Л. Ткаченко // Дзеркало тижня. URL: https://dt.ua/macrolevel/tri-vershniki-demografichnogo-apokalipsisa-osnovni-trendi-v-ukrayini-259843_.html.

38. Фактичний розмір прожиткового мінімуму у 2008–2014 роках / М-во соціальної політики України. URL: <http://www.msp.gov.ua/news/10482.html>.

39. Фактичний розмір прожиткового мінімуму у 2015–2017 роках / М-во соціальної політики України. URL: <http://www.msp.gov.ua/news/12286.html>.

40. Шлыкова Е.В. Социальная приемлемость нововведений миграционного законодательства / Е.В. Шлыкова // Социологические исследования. 2008. № 2. С. 56–65.

41. Яценко Л.Д. Напруженість на ринку праці України: чинники, соціальні наслідки та шляхи подо-

лання. Аналітична доповідь НІСД. № 29. Серія «Соціальна політика».

42. Яцик А.В. Екологічна ситуація в Україні і шляхи її поліпшення. URL: http://undiwep.com.ua/files/ekologichna_situaciya_v_ukrajni.pdf.

43. GDP based on purchasing-power-parity (PPP) per capita. International Monetary Fund. URL: [http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2017/02/weodata/weorept.aspx?pr.x=69&pr.y=11&sy=2017&ey=2017&scsm=1&ssd=1&sort=country&ds=.&br=1&c=911%2C912%2C913%2C918%2C156%2C964%2C968%2C922%2C134%2C944%2C158%2C916%2C926%2C112%2C111&s=PPPPC&grp=0&a=.](http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2017/02/weodata/weorept.aspx?pr.x=69&pr.y=11&sy=2017&ey=2017&scsm=1&ssd=1&sort=country&ds=.&br=1&c=911%2C912%2C913%2C918%2C156%2C964%2C968%2C922%2C134%2C944%2C158%2C916%2C926%2C112%2C111&s=PPPPC&grp=0&a=)

44. The World Factbook. Unemployment rate. The Central Intelligence Agency (2017). URL: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/2129.html#us>.

45. The World Factbook. Population growth rate The Central Intelligence Agency (2017). URL: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/2002.html#up>.

46. World Economic Forum. URL: <https://www.weforum.org/>.

СИМБІОЗ РИЗИК-МЕНЕДЖМЕНТУ ТА СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ОХОРОНОЮ ПРАЦІ

SYMBIOSIS OF RISK MANAGEMENT AND SOCIAL INSURANCE IN THE SYSTEM OF MANAGEMENT OF LABOR PROTECTION

УДК 622.8

Довбенко Т.О.

к.т.н., доцент
Національний університет водного господарства та природокористування

Довбенко В.С.

к.т.н., доцент
Національний університет водного господарства та природокористування

У статті проведено аналіз ризик-менеджменту та соціального страхування. Визначено правову базу оцінки ризику та здійснення соціальних виплат. Встановлено елементи та інструменти керування ризиком. Доведено взаємозв'язок ризику та соціальних виплат. Приведено порядок розрахунку одноразової допомоги з тимчасової втрати працездатності та нещасного випадку.

Ключові слова: ризик, система, управління, охорона праці, нещасний випадок, тимчасова втрата працездатності, розрахунок.

В статті проведено аналіз ризик-менеджменту та соціального страхування. Определена правовая база оценки риска и осуществления социальных выплат. Установлены элементы и инструменты управ-

ления риском. Доказана взаимосвязь риска и социальных выплат. Приведен порядок расчета пособия по временной потере трудоспособности и несчастному случаю.

Ключевые слова: риск, система, управление, охрана труда, несчастный случай, временная утрата трудоспособности, расчет.

The article analyzes risk management and social insurance. The legal environment for evaluation of risk and implementation of social benefits is determined. Elements and risk management tools are established. The relationship between risk and social benefits is proved. The order of calculation of one-time help for temporary disability and accident is given

Key words: risk, system, management, occupational safety, accident, temporary disability, calculation.

Постановка проблеми. Доконаним фактом у системі управління охороною праці є безпосередність взаємозв'язку між ризиком, нещасним випадком (інцидентом) і соціальними виплатами. Така плеяда негативного розвитку подій характерна за неефективного управління охороною праці на різних рівнях. Основним інструментом у цій системі є ризик, за допомогою якого відбувається оцінювання впливу негативних факторів виробництва. Це пов'язано з тим, що ризик як кількісну характеристику реалізації небезпек можна застосовувати для визначення стану умов праці, економічних збитків, нещасних випадків, захворювань на виробництві, а також формувати систему соціальної політики суб'єкта господарювання.

Основною проблемою вітчизняних підприємств є неякісний, несвоєчасний, хибний аналіз небезпек і як причинно-наслідковий зв'язок – реалізація небезпеки в подію, що, відповідно, призводить до моральних та матеріальних наслідків та втрат.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями у сфері ризиків займається низка провідних експертів: Г.Г. Гогіташвілі [1], В.А. Цопа [2], А.О. Романчук [3], О.А. Старостінова [4] тощо. Згідно з даними [5, с. 14], за основу системи управління охороною праці багатьма країнами було обрано англійську модель як базову, а відповідно, контролюючим центральним органом Великої Британії в цій сфері (Health and Safety Executive) запропоновано інструкцію щодо оцінки ризиків. Країни Європейського Союзу вже давно працюють за схемою ризик-орієнтовного підходу у сфері охорони праці, в Україні ж ця програма ризик-менеджменту лише починає реалізовуватися. Відповідно до статистичних даних Європейського агентства з безпеки та охорони здоров'я на робочих місцях

(European Agency for Safety and Health at Work), найбільша кількість нещасних випадків спостерігається у сфері послуг, і, за висновком агентства, оцінювання ризиків є ключовим моментом для створення здорових та безпечних робочих місць [6, с. 6].

Крім того, лише володіння повним спектром інформації про ризики, причини їх виникнення та шляхи подолання приводить до здорових та безпечних умов праці, в іншому ж разі – до реалізації небезпеки, нещасних випадків, травмонебезпечних ситуацій, а відповідно, і до страхових виплат потерпілим та членам їхніх сімей, що, звичайно, впливає на економіку країни загалом.

Формулювання цілей статті. Метою статті є аналіз та систематизація даних щодо ризик-менеджменту в системі управління охороною праці, а також розрахунок соціальних виплат у результаті нещасних випадків та з тимчасової втрати працездатності.

Виклад основного матеріалу. Характерними особливостями ризику є несподіваність, раптовість настання небезпечної ситуації, що передбачає швидкі рішучі дії щодо усунення чи послаблення впливу джерела небезпеки. Першочергово термін «ризик» застосовували в комерції, при цьому протиставлялися можливі втрати, пов'язані з випадковістю підприємства та величиною виграшу.

На думку А.О. Романчук [3, с. 130], ризик – це ймовірність збитків здоров'ю працівника у вигляді професійного захворювання та/або виробничої травми під впливом шкідливих та/або небезпечних факторів виробничого середовища в процесі трудової діяльності з урахуванням тяжкості шкоди.

Відповідно до ДСТУ ISO Guide 73:2013, ризик трактується як невизначеність щодо досягнення цілей. З іншого боку, ризик – це міра очікува-

ної невдачі, неблагополуччя в діях, небезпека настання для здоров'я людини небажаних наслідків; певні явища, прояв яких супроводжується можливими матеріальними втратами. Поняття ризику поєднує два елементи: частоту (вірогідність), з якою відбувається небезпечна подія, та наслідки негативного впливу.

Як відомо, ризик є кількісною характеристикою впливу небезпек, що формуються діяльністю людини, тобто числом смертельних випадків, захворюваністю, інвалідністю, що викликано дією на особу визначеної небезпеки. Ризик безпосередньо пов'язаний з поняттям збитку, тобто з імовірністю загибелі або пошкодження об'єкта. І чим менше вивчені ризики, тим більша шкода. У зв'язку з цим виникає потреба у накопиченні та аналізі інформації відносно різних несприятливих явищ з метою з'ясування загальних тенденцій розвитку і закономірностей їх прояву.

Тому факторами дослідження було обрано ризик-менеджмент та соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві.

Ризик-менеджмент – це скоординовані дії для спрямування і контролювання організації стосовно ризиків (ISO 73:2009). Мета ризик-менеджменту полягає в максимально ефективному управлінні небезпеками суб'єкта господарювання. Ризик-менеджмент дає змогу виявити, оцінити наслідки і визначити стратегію та тактику протидії ризикам.

Керування ризиками відбувається відповідно до комплексу міжнародних та національних стандартів, а саме:

- ISO 31000:2009 Risk management – Principles and guidelines (Ризик менеджмент – Принципи та рекомендації);
- ISO Guide- 73:2009 Risk Management – Vocabulary – Guidelines for use in standards (Ризик-менеджмент – Словник – Керівництво з використання в стандартах);
- ILO-OSH 2001 – Guidelines on occupational safety and health management systems (Керівництво з системи управління охороною праці);
- ДСТУ IEC/ISO 31010:2013. Керування ризиком. Методи загального оцінювання ризику (IEC/ISO 31010:2009, IDT);
- ДСТУ ISO Guide 73:2013. Керування ризиком. Словник термінів (ISO Guide 73:2009, IDT).

Щодо законодавчої бази, то в Україні основоположним актом ризик-орієнтованого підходу став Закон України «Про об'єкти підвищеної небезпеки» та постанова КМУ «Про ідентифікацію та декларування об'єктів підвищеної небезпеки» (2001 р.), а також була затверджена методика визначення ризиків для декларування безпеки об'єктів підвищеної небезпеки (Наказ № 637 Міністерства праці та соціальної політики України).

Оцінка ризику є процесом встановлення значень вірогідності і наслідків негативних процесів,

явищ та подій. Небезпеки можуть реалізуватися у формі травм чи захворювань лише в тому разі, якщо формування небезпек (ноксосфера) перетинається із зоною діяльності людини (гомосфера). У промислових умовах – це робоча зона та джерело небезпеки (один з елементів промислового виробництва).

Відповідно до ДСТУ IEC/ISO 31010:2013, структура керування ризиком забезпечується політикою, процесами та організаційними заходами щодо запровадження управління ризиком на всіх рівнях (табл. 1).

За даними [7, с. 195], модель оцінки ризику нещасних випадків та професійних захворювань на робочому місці можна подати таким чином:

- ідентифікація небезпек;
- визначення джерела небезпеки і пов'язаних із ним збитків;
- оцінка впливу небезпек;
- оцінка ризику в умовах нормальної роботи;
- оцінка ризику в умовах можливих аварій;
- вибір заходів та засобів захисту від небезпек;
- статистичні оцінки та ймовірнісний аналіз ризику після впровадження заходів та засобів захисту.

Якщо в системі керування ризиками, в тому числі нещасних випадків, умова не виконується, то в такому разі в дію вступає система загальнообов'язкового державного соціального страхування – система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає матеріальне забезпечення, страхові виплати та надання соціальних послуг застрахованим особам за рахунок коштів Фонду соціального страхування України.

Страховий випадок за соціальним страхуванням від нещасних випадків – це випадок на виробництві або професійне захворювання, що спричинили застрахованому професійно зумовлену фізичну чи психічну травму; нещасний випадок або професійне захворювання, яке сталося внаслідок порушення застрахованим нормативних актів з охорони праці.

Підставою для виплати потерпілому витрат на медичну допомогу, проведення медичної, професійної та соціальної реабілітації, а також страхових виплат є акт розслідування нещасного випадку або акт розслідування професійного захворювання (отруєння) за встановленими формами (Н-5 та Н-1).

Страхові виплати складаються із:

1) страхової виплати втраченого заробітку (або відповідної його частини) залежно від ступеня втрати потерпілим професійної працездатності (далі – щомісячна страхова виплата);

2) страхової виплати в установлених випадках одноразової допомоги потерпілому (членам його сім'ї та особам, які перебували на утриманні померлого);

Структура керування ризиком

Елементи керування	Інструменти керування
Політика (ДСТУ ISO Guide 73:2013) – виклад загальних намірів і спрямованості організації стосовно керування ризиком	– визначення потенційного впливу ризику; – ідентифікація чинників ризиків; – попередження нещасних випадків (інцидентів), шляхом розслідування причин та наслідків; – визначення форм оброблення даних щодо ризиків; – порівняння ризиків з альтернативними; – обмін інформацією тощо
Процес (ДСТУ ISO Guide 73:2013) – систематичне застосування політики, методик і практики керування до діяльності з обмінювання інформацією, консультування, установлювання оточення, а також ідентифікування, аналізування, оцінювання, оброблення, моніторингу та критичного аналізування ризику	Методи загального оцінювання ризику: – «Мозкова атака»; – структуроване чи напівструктуроване опитування; – метод Дельфі; – переліки контрольних запитань; – попереднє аналізування небезпечних чинників (РНА); – дослідження небезпечних чинників і працездатності (HAZOP); – аналізування небезпечних чинників і критичні точки контролю (НАССР); – загальне оцінювання екологічного ризику; – структурований метод «Що – якщо» (SW IFT); – аналізування сценаріїв; – аналізування впливу на діяльність; – аналізування першопричини; – аналізування видів наслідків відмов; – аналізування дерева відмов; – аналізування дерева подій; – аналізування причин і наслідків; – аналізування причинно-наслідкових зв'язків; – аналізування рівнів захисту (LOPA); – дерево рішень – загальне оцінювання надійності людини; – аналізування за схемою «краватка– метелик»; – технічне обслуговування, зорієнтоване на забезпечення безвідмовності; – аналізування паразитних схем
Організаційні заходи	– обговорення ризиків; – відображення чинників ризику в інструкціях з охорони праці, посадових інструкціях; – розроблення перспективних планів і політики тощо

3) страхової виплати дитині, яка народилася інвалідом внаслідок травмування на виробництві або професійного захворювання її матері під час вагітності;

4) страхових витрат на медичну та соціальну допомогу.

Наведемо приклади розрахунку страхових виплат у результаті нещасного випадку.

Приклад 1. Внаслідок нещасного випадку, за висновками МСЕК, стійка втрата працездатності потерпілого становить 40%. Середня заробітна плата потерпілого перед настанням страхового випадку становила 9600,0 грн. Необхідно визначити суму одноразової та щомісячних страхових виплат.

Розв'язання:

1) сума одноразової страхової виплати потерпілому визначається відповідно до ступеня втрати професійної працездатності, виходячи з 17 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб:

$$0,4 \times 17 \times 1762 \text{ грн.} = 11\,981,6 \text{ грн.},$$

де 1762 грн. – розмір мінімального прожиткового мінімуму для працездатних осіб (станом на 01.01.2018 р.);

2) сума щомісячних страхових виплат встановлюється відповідно до ступеня втрати професійної працездатності та середньомісячного заробітку:

$$0,4 \times 9600,0 \text{ грн.} = 3840,0 \text{ грн.};$$

3) максимальний розмір щомісячної страхової виплати не повинен перевищувати 10 розмірів прожиткового мінімуму, встановленого для працездатних осіб:

$$3840,0 \text{ грн.} \leq 10 \times 1762 \text{ грн.} = 17\,620 \text{ грн.},$$

де 1762 грн. – розмір мінімального прожиткового мінімуму для працездатних осіб (станом 01.01.2018 р.).

Умова виконується.

Отже, внаслідок нещасного випадку потерпілому Фонд соціального страхування виплачуватиме: одноразову страхову виплату в сумі 11 981,6 грн.; щомісячні страхові виплати в сумі 3840,0 грн.

Приклад 2. На підприємстві від нещасного випадку 04 грудня поточного року загинув працівник. Потерпілий мав непрацюючу дружину та трьох дітей. Середньомісячний заробіток становив 6900,0 грн. Необхідно визначити розмір одноразової допомоги його сім'ї та суму щомісячних страхових виплат кожній особі, яка має на це право.

Розв'язання:

1) у разі смерті потерпілого внаслідок нещасного випадку виплачується одноразова допомога його сім'ї у сумі, що дорівнює 100 розмірам прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого законом на день настання права на страхову виплату, та одноразова допомога кожній особі, яка перебувала на його утриманні, в сумі, що дорівнює 20 розмірам прожиткового мінімуму для працездатних осіб:

– $100 \times 1762,0$ грн. = 176 200 грн. – одноразова допомога на сім'ю,

де 1762,0 грн. – розмір мінімального прожиткового мінімуму для працездатних осіб (станом 01.01.2018 р.);

– розглянемо склад сім'ї, який можна поділити на 5 частин:

чоловік (потерпілий)	непрацююча дружина	дитина 1	дитина 2	дитина 3
-------------------------	-----------------------	-------------	-------------	-------------

– непрацююча дружина не є утриманцем, бо вона є працездатною особою та може йти працювати;

– утриманцями є діти, які не досягли 16 років; діти з 16 до 18 років, які не працюють, або старші за цей вік, але через вади фізичного або розумового розвитку самі не спроможні заробляти; діти, які є учнями, студентами (курсантами, слухачами, стажистами) денної форми навчання, – до закінчення навчання, але не більш як до досягнення ними 23 років;

– сума одноразової допомоги на кожного утриманця:

дитина 1 (2007 р. н.) – $20 \times 1762,0$ грн. = 35 240 грн. – одноразова допомога 1-му утриманцю;

дитина 2 (2008 р. н.) – $20 \times 1762,0$ грн. = 35 240 грн. – одноразова допомога 2-му утриманцю;

дитина 3 (2014 р. н.) – $20 \times 1762,0$ грн. = 35 240 грн. – одноразова допомога 3-му утриманцю;

– у разі смерті потерпілого суми щомісячних страхових виплат особам, які мають на це право, визначаються із середньомісячного заробітку потерпілого за вирахуванням частки, яка припадала на потерпілого та працездатних осіб, що перебували на його утриманні, але не мали права на ці виплати;

– потрібно вирахувати частку потерпілого та частку працездатної особи (непрацюючої дружини):

чоловік (потерпілий)	непрацююча дружина	дитина 1	дитина 2	дитина 3
-------------------------	-----------------------	-------------	-------------	-------------

– сума страхових виплат кожній особі, яка має на це право, визначається шляхом ділення частини заробітку потерпілого, що припадає на зазначених осіб, на кількість цих осіб:

$6900,0$ грн. / 5 чл. сім'ї = 1380,0 грн.;

$6900,0$ грн. – ($2 \times 1380,0$ грн.) = 4140,0 грн.;

де 2 – частка потерпілого та частка працездатної особи (непрацююча дружина);

$4140,0$ грн. / 3 утриманці = 1380,0 грн. – щомісячні страхові виплати на кожного утриманця.

Отже, внаслідок нещасного випадку зі смертельними наслідками для потерпілого Фонд соціального страхування для його сім'ї повинен виплатити:

– 176 200,0 грн. – одноразова допомога на сім'ю;

– по 35 240,0 грн. – розмір одноразової допомоги на кожного утриманця ($35\ 240$ грн. \times 3 = 105 720 грн.);

– по 1380,0 грн. – розмір щомісячних страхових виплат на кожного утриманця ($1380,0$ грн. \times 3 = 4140,0 грн.).

Висновки з проведеного дослідження.

Таким чином, ризик-менеджмент – це складний інтегрований процес, який потребує постійного аналізу, систематизації даних, вдосконалення, вивчення методів, обміну інформацією тощо. Крім того, оцінювання ризиків є винятковим способом профілактики виробничого травматизму. Від правильного підходу, дотримання нормативних та законодавчих актів, працезахоронної політики, постійного обміну інформацією на всіх рівнях керування, а також активного застосування методів оцінки ризиків і залежить якісний та кількісний результат. В іншому ж разі в дію вступають закони соціального страхування. «Ризик – інцидент – соціальні виплати» – такий комплекс взаємодії спостерігається в системі управління охороною праці суб'єкта господарювання, і основне завдання керуючих органів полягає в мінімізації впливу негативних факторів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Гогіташвілі Г.Г. Управління охороною праці та ризиком за міжнародними стандартами : Навч. посібник / Г.Г. Гогіташвілі, Є.Т. Карчевські, В.М. Лапін. К.: Знання, 2007. 367 с.

2. Цопа В., Шаповал С. Основа проактивного менеджмента – внедрение лучших практик риск-менеджмента / В. Цопа, С. Шаповал // Охорона праці. На допомогу спеціалісту з охорони праці. 2011. № 2. С. 19–24.

3. Романчук А.А. Системный менеджмент охраны труда на предприятии. Модели управления: Инф. пособие. Часть 1 / А.А. Романчук. Ильичевск, 2010. 236 с.

4. Старостіна А.О. Ризик-менеджмент : теорія та практика : Навч. посібник / А.О. Старостіна, В. А. Кравченко. К.: Політехніка, 2004. 200 с.

5. Місяць О. Оцінка ризиків по-англійськи [Текст] / О. Місяць // Охорона праці. 2015. № 8. С. 14–15.

6. Самнер, Джеймс. В ЕС оцінювання ризику – це ключ до створення здорового робочого місця [Текст] / Д. Самнер // Охорона праці. 2015. № 8. С. 6–7.

7. Лис Ю.С. Оцінка ризиків в системі управління охороною праці [Текст / Ю.С. Лис // Системи обробки інформації. 2016. Випуск 9(146). С. 193–196.

СУТНІСТЬ ТА ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ МИТНОЇ ПОЛІТИКИ DEFINITION AND HISTORICAL BACKGROUND OF CUSTOMS POLICY DEVELOPMENT

УДК 336:025

Герасимюк П.В.аспірант кафедри фінансів
Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана

У статті досліджено історичні передумови розвитку мита та митної політики. Критично проаналізовано призначення митної політики. Досліджено місце митної політики в системі економічної політики держави. У статті наведено визначення поняття «митна політика». Визначено мету формування та реалізації митної політики.

Ключові слова: митна політика, митна справа, мито, фіскальна роль, регулювальна роль.

В статті досліджено історичні причини розвитку пошлених і таможенної політики. Критично проаналізовано призначення таможенної політики. Досліджено місце таможенної політики в системі економічної політики держави.

В статті приведено визначення поняття «таможенна політика». Визначено мету формування та реалізації таможенної політики.

Ключевые слова: таможенная политика, таможенное дело, пошлина, фискальная роль, регулятивная роль.

In the article historical background of customs duty and customs policy development are researched. The role of customs policy is critically analyzed. The role of customs policy in the system of state economic policy is researched. The definition of customs policy is proposed. The role of customs policy formulation and realization is defined.

Key words: customs policy, customs affairs, customs duty, fiscal role, regulative role.

Постановка проблеми. Однією з ключових державних політик, що історично виникла з появою міжнародної торгівлі, є митна політика. Однак у наукових працях, присвячених митній політиці, немає єдиного підходу щодо сутності, історичних передумов виникнення та місця митної політики в системі економічної політики держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання митної політики, митного регулювання та митної справи широко досліджені у працях українських науковців та практиків митної справи: І.Г. Бережнюка, А.Д. Войцещука, А.І. Крисоватого, А.А. Мазаракі, П.В. Пашка, Є.О. Діденко, С.М. Невмержицької, С.В. Філіппової, Є.І. Масленікового, К.В. Іванової, Д.О. Гетманцева та інших.

Постановка завдання. Метою статті є визначення історичних передумов виникнення митної політики, сучасної сутності такої політики та її місця в системі економічної політики держави.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Ключовим інститутом в соціально-економічному житті кожної країни є держава, що виокремилася історично внаслідок суспільного поділу праці. В сучасному розумінні держава має на меті забезпечення такого рівня діяльності суб'єктів економіки країни, за якого буде досягнуто стале зростання економіки та, як наслідок, суспільного добробуту.

У вузькому розумінні держава представлена системою державних органів влади, що діють відповідно до визначених національним законодавством повноважень. Їхня діяльність характеризується чіткою ієрархією, взаємозалежністю та спеціалізацією.

На думку Головінова О.М. сучасна українська держава є, по-перше, організатором економічного порядку, по-друге, підприємцем, а, по третє, персоніфікатором та виразником суспільних цілей та інтересів. Виходячи з вищевикладеного, науковець зазначає, що державу варто розглядати саме як «діяльність» [1, с. 211].

Загалом державна політика являє собою цілеспрямовану діяльність органів державної влади, що спрямована на досягнення економічно та соціально значущого результату для розвитку країни.

Зазвичай митна політика не виокремлюється науковцями як самостійний вид державної політики, а відноситься ними до більш загальної групи в цій системі. Більше того, митну політику здебільшого класифікують як підсистему економічної або фінансової політики держави.

Є.О. Діденко та С.М. Невмержицька у своєму дослідженні відносять митну політику до фінансової політики. Більше того, автори класифікують її окремо від фіскальної політики [2].

Однак вищевказане твердження не може бути застосованим для подальшого дослідження, адже визначення фінансової, митної та фіскальної політики, що наводяться авторами, суперечать їх висновкам та навіть порушують логіку взаємозв'язків даних елементів, що подаються в статті.

Наприклад, фіскальну політику відображено як сукупність заходів держави щодо регулювання доходів і витрат, однак представлено окремо від митної політики.

Митну політику, що визначено авторами як регулятор загалом зовнішньої торгівлі, віднесено

до фінансової політики, яка стосується мобілізації фінансових ресурсів та їх розподілу.

Отже, для напрацювання відправної точки для здійснення подальшого дослідження митної політики варто знову звернутися до понять «держава», «функції держави», «політика» та «державна політика», а особливо звернути увагу на взаємозв'язок функцій держави з державною політикою.

Наприклад, М. Дзевелюк у своїй статті доходить висновку, що державна політика є більш динамічним явищем, аніж функція держави. Однак «ці два поняття взаємопов'язані, одне впливає з іншого, і навпаки», а їх зміст однаково показує напрями діяльності самої держави [3, с. 24].

Погоджуючись із вищенаведеним твердженням, необхідно насамперед проаналізувати функції держави, що виокремлює сучасна політологія, та встановити, які з них безпосередньо стосуються національної економіки.

Дослідження функцій держави мають більше теоретичний характер, а тому науковці намагаються класифікувати їх відповідно до предмета свого дослідження. Однак аналіз фахової літератури свідчить, що поділ функцій держави на зовнішні та внутрішні за одним з обраних критеріїв є загальноприйнятим.

Наприклад, Р.Я. Шай у своїй статті до внутрішніх функцій відносить економічну, політичну, соціальну, екологічну, функцію оподаткування і фінансового контролю, культурну, функцію забезпечення режиму законності і правопорядку, а до зовнішніх – захист країни, підтримання порядку, співтовариство з іншими державами тощо [4, с. 118].

О.О. Джураєва у своїй роботі стверджує, що внутрішні функції держави виявляють себе в економічній, політичній, соціальній, ідеологічній сферах життя суспільства, а зовнішні відносяться до захисту суспільства від нападу ззовні, мирного співробітництва з іншими державами, забезпечення геополітичних інтересів тощо [5, с. 142].

Більше того, О.О. Джураєва у своєму дослідженні не загострює увагу на зовнішніх функціях, беручи до уваги, наприклад, той факт, що економічна функція має двосторонній прояв – як зовнішньої функції, так і внутрішньої.

Більшість науковців, таким чином, виділяють власне економічну функцію як вираження діяльності держави у сфері національного господарства. А отже, діалектично можна представити економічну функцію держави як підґрунтя для розроблення та реалізації саме економічної державної політики. В цьому дослідженні економічну політику варто прийняти як таку, що апіорі включає в себе митну політику, адже остання безпосередньо стосується національного господарства, державних фінансів тощо, тобто підсистем національної економіки.

Звичайно, українська митниця за свою історію мала й функції правоохоронного органу, однак,

на нашу думку, така роль митних органів мала винятково допоміжне значення та не відображає основні завдання і сутність митної політики, про що йтиметься нижче.

Загалом поняття економічної політики законодавчо не закріплене, однак статтею 9 Господарського кодексу України визначено термін «економічна стратегія», що є обраним державою курсом економічної політики, розрахованим на тривалу перспективу і спрямованим на вирішення крупномасштабних економічних та соціальних завдань, завдань культурного розвитку, забезпечення економічної безпеки держави, збереження і примноження її економічного потенціалу і національного багатства, підвищення народного добробуту [6].

У науковій літературі питання визначення суті і цілей економічної політики держави досить висвітлене, хоча й не має однозначності у висновках. Наприклад, О. Заклекта та О. Шиманська ототожують економічну політику держави з її стратегією, наголошують, що вона є практичною діяльністю держави [7, с. 24].

О. Федорчак розглядає економічну політику держави як елемент механізму державного управління. До того ж, автор виділяє її окремо від фінансової та промислової політики [8].

М.В. Гаман у своєму дослідженні погоджується з твердженням, що економічна політика – це державна діяльність органів законодавчої влади й управління, які визначають мету, завдання, пріоритети та методи і засоби їх досягнення в економіці [9, с. 336].

Розмаїття підходів до визначення поняття державної економічної політики пояснюється відмінністю предмета досліджень науковців. Загалом, виходячи з визначення поняття «політика» та «економічна стратегія», варто прийняти таке визначення державної економічної політики: це діяльність держави, спрямована на забезпечення сталого розвитку економіки країни.

Вищевказане визначення корелює з головними макроекономічними цілями, що наводить у своєму дослідженні змісту і функцій економічної політики О.М. Чечель, а саме: повною зайнятстю, стабільністю цін, рівновагою платіжного балансу, оптимальним економічним зростанням [10]. О. Заклекта та О. Шиманська також відносять ці показники до загальних цілей економічної політики [7, с. 25].

Більше того, статтею 10 Господарського кодексу України закріплено основні напрями економічної політики, що, на нашу думку, всебічно її характеризують, а також цією статтею кодексу окреслено взаємозв'язок економічної політики з екологічною політикою та окремими політиками в соціально-економічній сфері [6].

Виходячи з вищевикладеного, необхідно зазначити, що в межах економічної політики немає вичерпного переліку питань, що нею регулюються,

адже багато сфер соціально-економічного життя країни є взаємопов'язаними.

Митну політику не визначено законодавцем як складник економічної політики. Цей факт можна розглядати або як свідчення про приналежність митної політики до однієї з перерахованих вище, або як допоміжний елемент для забезпечення реалізації таких політик держави.

Можливість такого двоякого трактування місця митної політики в системі економічної політики приводить до різних висновків авторів у фаховій літературі. Наприклад, Д.М. Носіков розглядає фіскальну функцію, яку визначає складником фінансової функції держави (поряд із монетарною, грошово-кредитною), а трьома її основними складниками є податкова, митна і бюджетна підфункції [11, с. 49]. Тут варто розглядати функцію як державну політику, адже предмет дослідження автора стосується більше окремої державної установи, а на такому рівні функцію держави дослідити важко, на противагу висновкам щодо державної політики, яку реалізує такий орган.

Отже, для розуміння місця та сутності митної політики необхідно для початку проаналізувати етимологію самого поняття та його історичне трактування. Поняття «митна політика» логічно можна розділити на два складники: «митно» та «політика». Тобто, виходячи з самого визначення, митну політику можна розглядати як діяльність уряду з питань справляння мита.

Аналогічне визначення вищевказаному наведено в тлумачному словнику економічних термінів, а саме «політика митна – митне регулювання шляхом зміни порядку стягування державною грошових зборів через мережу митних установ із товарів, майна і цінностей під час перетину ними кордону країни» [12, с. 267].

Однак такі тлумачення поняття митної політики не розкривають ані суті, ані призначення цього виду державної політики, або стосуються окремих аспектів цього явища. Тому варто звернутися до економічних досліджень самих понять «митно», «політика» та їх взаємозв'язку.

Термін «політика» розглянуто вище та буде прийнято в цілях цього дослідження як «діяльність держави (державних органів)» або «державна політика». Ці поняття знадобляться надалі для визначення власне поняття митної політики.

На більшу увагу заслуговує дослідження поняття мита та його еволюційного розвитку. Мито в сучасному розумінні є податком, обов'язок зі сплати якого в загальному разі виникає під час переміщення товарів через митний кордон країни. Аналогічне визначення закріплено статтею частиною 1 статті 271 Митного кодексу України [7, ст. 271].

Слово «митно» походить від праслов'янського «*mutu*», яке є давнім запозиченням з германських мов, у яких «*muta*» означало «податок», «збір» або «митниця» [14, с. 467].

Історично мито – це збір, який стягували за користування шляхами, мостами, переправами тощо. Виокремлення мита як податку в сучасному розумінні пов'язане із зародженням міжнародної торгівлі.

Перші дослідження поняття та призначення мита пов'язані з меркантилістичною та класичною політекономією. Адам Сміт у своїй праці «Дослідження про природу та причини добробуту націй», що вважають основою подальшого розвитку класичної політекономії, також критично проаналізував засади меркантилістичного або комерційного вчення. Ці дві школи протилежно трактують роль держави, зокрема, і в обмеженнях зовнішньої торгівлі, а тому їх порівняння в межах вищевказаної праці дають змогу отримати уявлення щодо ролі власне мита в економіці країни.

Основне припущення комерційної теорії полягає в тому, що багатство країни залежить від кількості грошей або золота і срібла. Хоча таке трактування й неприйнятне сьогодні, основну цінність у межах цього дослідження мають інструменти, що використовувалися державою для нарощення запасів золота й срібла.

Меркантилістична теорія стверджує, що золото і срібло може надходити до країни, яка не має копалень, тільки внаслідок сприятливого торговельного балансу або шляхом вивезення товарів на більшу суму, ніж країна ввозить. А отже, головним завданням було зменшення, наскільки можливо, ввезення іноземних товарів для внутрішнього споживання та збільшення вивезення продуктів вітчизняної промисловості.

Ввезення іноземних товарів обмежували або обкладанням високими митами, або цілковитою заборонаю. Високі мита стосувалися товарів, які можливо було виробляти в самій країні, а заборони стосувалися товарів з країн, з якими був негативний торговельний баланс.

І на противагу обмеженням була система заохочень у вигляді повернення мит, надання премій та укладання міждержавних торгових договорів. Мито поверталось під час експорту товарів, премії стосувалися пріоритетних галузей промисловості, а завдяки укладанню міждержавних торгових договорів надавалася перевага вітчизняним виробникам на іноземних ринках [15, с. 274].

Іншим цінним інструментом зовнішньоторгівельної політики меркантилісти виділяють обмеження вивезення сировини з країни та, навпаки, заохочення її ввезення. Виходячи з їх основного правила багатства країни, вони аргументували ці заходи з погляду більшої вартості готової продукції, що експортується, на противагу вартості сировини [15, с. 396].

У межах класичної політекономії мито віднесено до податків на предмети споживання, тобто до універсальних акцизів. Цей податок аналізу-

ється класиками за умови того, що він використовується державою переважно як фіскальний інструмент, що розподіляється на три види: вивізні, потонне та пофунтове мита, що згодом замінюється винятково на різні види ввізного мита [15, с. 541].

Позиція класичної політекономії щодо питання застосування мита стосується зниження розмірів мит на ввезення сировини та виникнення обов'язку з його сплати під час продажу товару всередині країни, з одночасним звільненням від мит транзитних перевезень [15, с. 544–545.]

Вищевказана позиція класиків корелює з твердженням А. Сміта про необхідність спрямування капіталу «передусім у хліборобство, потім – у мануфактури і в останню чергу – у зовнішню торгівлю» [15, с. 235].

Таким чином, як комерційна, так і класична школи політичної економії розглядали мито передусім як регулювальний інструмент, а потім – як фіскальний.

Застосування високих ставок мита обмежувало зовнішню торгівлю, а особливо – ввезення товарів, що могли зашкодити вітчизняному товаровиробнику, а відсутність мита або надання його повернення стосувалися експорту національного продукту. Ці заходи розглядалися як спосіб розвитку економіки країни та зміцнення її позицій на міжнародних ринках товарів.

Дослідження історичного розвитку митної справи на території сучасної України здійснене С.В. Філіпповою, Є.І Масленниковим та К.В. Івановою. Автори виділяють п'ять періодів розвитку митної справи: Київської Русі, козацтва, входження українських земель до Російської імперії та Радянського Союзу, а також період незалежної України [16, с. 98].

Якщо період Київської Русі та запорізького козацтва характеризувався стягуванням мита більше з факту самої послуги або простої кількості транспортних засобів (возів, човнів тощо), то подальші – становленням класичного виду здійснення митної справи та її орієнтацією саме на товар. Тобто мито як платіж ще не повністю сформувало свої властивості суто податку, але мало ознаки більше збору.

Виходячи з дослідження авторів, варто відмітити, що історично на території України митна справа стосувалася регулювання зовнішньоекономічної діяльності більше з погляду забезпечення власних торгових інтересів держав, а тільки потім – наповнення казни, бюджету тощо.

Сучасна ж наука розглядає мито саме як податок, віддаючи переваги то його фіскальній функції, то регулювальній, але є й альтернативні погляди. Наприклад, Д.О. Гетманцев, досліджуючи мито з юридичної позиції, відносить його не до податків, а до зборів, але водночас зазначає, що економічна

сутність мита полягає в регулюванні зовнішньоторговельного обігу з метою захисту вітчизняного виробника [17, с. 76].

Погоджуємося з позицією автора щодо призначення мита, але заперечуємо неможливість віднесення його до податків. Так, одним із аргументів Д.О. Гетманцева є неможливість перенесення сплаченого мита на кінцевого споживача, а отже, нехарактерність ознак непрямих податків для мита. Водночас підприємство, сплативши мито під час ввезення товарів на митну територію України, відносить суми сплачених податків до витрат, що потім розподіляються на відпускні ціни товарів всередині країни, а отже, припущення автора щодо неподаткової природи мита є хибними.

Аналогічна позиція щодо двоякого трактування природи мита висловлюється С.В. Лазюком, який наголошує, що воно найближче до непрямих податків, але, на думку автора, має чітко виражений умовний характер [18, с. 198].

Варто відзначити, що всі податки мають певну умовність, адже для кожного з них у Податковому та Митному кодексах України чітко прописано момент виникнення зобов'язання зі сплати.

Аналіз митних платежів, зокрема мита, з фіскального погляду проводить Т.М. Стужук у своїй статті. Автор не досліджує регулятивну функцію мита, але зазначає, що збільшення надходжень митних платежів не корелює з підвищенням ділової активності в країні. Митні платежі, на думку автора, мають значну фіскальну орієнтацію [19].

Таким чином, мито в науковій літературі розглядається з двох позицій: як фіскальний або як регулювальний інструмент. Погоджуємося з авторами щодо недопущення значної фіскальної завантаженості на підприємства, але також відзначаємо, що розвиток національної економіки в частині розбудови та модернізації промислового комплексу більшою мірою залежить від стану захищеності вітчизняних виробників від конкуренції більш технологічної та сучаснішої продукції іноземних виробників.

З цього погляду мито має всі ознаки інструменту, який, з одного боку, заохотить ввезення на митну територію України високотехнологічного обладнання для виробництва, а з іншого – на період розбудови нових підприємств дасть їм змогу конкурувати з іноземною аналогічною продукцією.

З огляду на залежність бюджету України від надходжень митних платежів загалом, відзначаємо, що фіскальну функцію в них відігріє власне ПДВ з ввезених товарів. Мито історично застосовується з метою регулювання зовнішньої торгівлі держави в частині обмежень та заохочень ввезення чи вивезення товарів з метою формування оптимальної структури національного виробництва, вирівнювання платіжного балансу тощо.

Тому можна стверджувати, що мито як елемент митних платежів є винятково регульовальним інструментом.

Тепер розглянемо, як поняття «митна політика» трактується у фаховій літературі. Зазначимо, що більш ґрунтовними є дослідження цього питання практиками митної справи П.В. Пашком та І.Г. Бережнюком.

П.В. Пашко у своїй статті порівнює також нормативне регулювання митної справи та визначення цього поняття в законодавстві різних країн [20].

У статті автора подано визначення поняття митної політики в окремих країнах, наприклад Індії, Китаї, Казахстані, Білорусі тощо. Зазначаємо, що визначення митної політики щодо забезпечення досягнення митної безпеки та дотримання митних інтересів визначено лише Україною та іншими пострадянськими країнами. Інші досліджувані автором країни визначають її, по-перше, як частину державної політики, а по-друге, як інструмент забезпечення розвитку та стимулювання економіки. Білорусь, Казахстан та Україна, з іншого боку, роблять акцент на процедурній частині цього питання та наголошують на ключовій ролі митного контролю в митній політиці.

Дослідження теоретичних засад визначення поняття «митна політика», проведене І.Г. Бережнюком та П.В. Пашком, дає змогу стверджувати, що єдиного підходу до поняття митної політики немає, а більшість авторів визначають її як «систему заходів, правил, процедур», причому у вузькому значенні, тобто з урахуванням, наприклад, тільки двох або трьох чинників, або як «функцію, механізм регулювання», або як «комплекс напрямів, стратегічну лінію» [21, с. 88].

Поняття «митна політика» визначається кожною країною відповідно до специфіки її територіального розміщення, обсягу міжнародного товарообігу, діяльності органів державного управління, діяльності суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності тощо. Розглянемо, як визначають сутність цього поняття в різних країнах та об'єднаннях країн світу.

Митну політику як оптимальну конфігурацію цілей, принципів, функцій, напрямів ведення митної справи визначено законодавством Сполучених Штатів Америки. В Європейському Союзі (далі – ЄС) закріплено цей термін як складову частину внутрішньої і зовнішньої політики держави, що здійснюються в межах відповідних закріплених законом інституцій [21, с. 71–72].

Згідно зі ст. 5 МКУ, державна митна політика – це система принципів та напрямів діяльності держави у сфері захисту митних інтересів та забезпечення митної безпеки України, регулювання зовнішньої торгівлі, захисту внутрішнього ринку, розвитку економіки України та її інтеграції до світової економіки [7, ст. 5].

Український законодавець розглядає митну політику як підсистему державної економічної політики [7, ст. 5]. Ця підсистема відповідно до її визначення має на меті забезпечення такого рівня інтеграції держави до світової економіки та долучення до процесів міжнародної торгівлі, за якого буде дотримано сталий розвиток економіки та національного товаровиробника.

Для подальшого розуміння цього твердження законодавчо врегульовано поняття митного інтересу та митної безпеки України. Відповідно до статті 6 МКУ митні інтереси України – це національні інтереси України, забезпечення та реалізація яких досягається шляхом здійснення державної митної справи, а митна безпека є станом захищеності митних інтересів України [7, ст. 6].

Більш розширено митні інтереси можна охарактеризувати як певну сукупність національних інтересів держави, які пов'язані з їх забезпеченням та реалізацією виконання митної справи, задоволення яких сприяє забезпеченню ефективного функціонування, стійкого розвитку економічної системи, зменшенню загроз національній безпеці України, стабільності в суспільстві у сферах, пов'язаних із митною сферою, та визначається поточним станом зовнішньоекономічних відносин, повнотою задоволення матеріальних потреб громадян, ступенями реалізації визначених стратегічних орієнтирів соціально-економічного розвитку й захисту культурного та інформаційного середовища держави, станом зовнішньоекономічної безпеки та митної безпеки [21, с. 30].

Основоположним поняттям у системі реалізації митної політики України відповідно до законодавства є «митна справа». Визначення йому наведено в частині 1 статті 7 МКУ. Логічно можна подати це визначення як систему взаємопов'язаних напрямів діяльності органів доходів і зборів [7, ст. 7].

Зазначаємо, що поняття митних інтересів та митної безпеки є доволі абстрактним та динамічним. Більше того, такі поняття неоднозначно трактуються науковцями та не конкретизовані законодавчо. Тому, на нашу думку, визначення митної політики має враховувати інші параметри, які дадуть змогу його трактувати універсально та однозначно.

Додатково зазначаємо, що хибно зводити митну політику суто до здійснення митної справи, адже митна справа – процедурна частина реалізації митної політики.

Висновки з проведеного дослідження. Виходячи з вищевказаного, варто відмітити, що, по-перше, митна політика є діяльністю держави, а по-друге – вона стосується регулювання зовнішньоекономічної діяльності.

Дослідження науковців у частині визначення поняття «митна політика» більше стосуються трактування такого поняття однобоко або част-

ково, виходячи з предмета їх дослідження. Тому виникає необхідність виокремлення універсального визначення, поєднуючи історичне призначення мита та сучасну його роль.

На нашу думку, митна політика – це складник державної економічної політики, що спрямований на стимулювання розвитку економіки країни та реалізується шляхом здійснення державної митної справи.

Поняття митних інтересів, митної безпеки, обмежень та заохочень не повинні враховуватися у самому визначенні, а мають наводитися окремо, наприклад, у цілях та завданнях самої митної політики.

Головною метою митної політики варто визначити створення такого рівня зовнішньоекономічної торгівлі, за якого досягатиметься сталий розвиток високотехнологічних галузей промисловості та конкурентоспроможність продукції вітчизняних виробників на світових ринках, а також відсутність цілковитої залежності країни від іноземних готових товарів будь-якої галузі.

Завдання та цілі мають більш поточний характер та не можуть бути визначені однозначно та універсально.

Аргументуємо саме таке трактування мети реалізації митної політики. По-перше, необхідно постійно удосконалювати стан основних фондів виробництва та йти в ногу зі світовим прогресом, а тому заохочення ввезення високотехнологічного обладнання, аналоги якого відсутні в Україні, та обмеження вивезення сировини, що підлягатиме переробці, дасть змогу переорієнтувати економіку з простого експорту сировини на експорт готової високотехнологічної продукції.

По-друге, за наявності надлишку сировини в країні необхідно пом'якшувати обмеження для її конкурентоспроможності на світових ринках для утримання певних позицій також на ринках сировини з метою можливості частково впливати на ціну такої сировини.

По-третє, національне господарство країни має бути побудованим таким чином, щоб кожна галузь легкої та важкої промисловості була представлена. Таким чином, за умови, негативних впливів кон'юнктури світових ринків або недружніх заходів інших держав українська економіка матиме можливість функціонувати повноцінно певний проміжок часу до нівелювання таких чинників.

Порівнюючи наведені трактування митної політики із законодавчо закріпленими, варто вказати на такі недоліки останніх. Насамперед інтеграція економіки в світову може мати як позитивні, так і негативні наслідки. Цей факт пояснюється тим, що натеper українська економіка має статус більше ринку дешевої сировини середньої якості для розвинутих західних країн. А тому розвиток високотехнологічного виробництва і передбачатиме інте-

грацію в світову економіку, але в статусі країни з конкурентним товаром, а не сировиною.

Також розвиток економіки, регулювання зовнішньої торгівлі та захист національного товаровиробника є елементами єдиного процесу – забезпечення сталого розвитку економіки. Тому виділяти їх окремо у визначенні «митна політика» не варто, а доречніше зазначити їх із конкретизацією в завданнях митної політики.

Щодо митних безпеки та інтересів, на яких ґрунтується все законодавче визначення митної політики, варто враховувати їх, можливо, й зазначаючи як частину мети реалізації, але надаючи певне пояснення з прив'язкою до завдань та цілей митної політики.

На нашу думку, напрацьоване визначення поняття «митна політика» зберігає її тлумачення як кола діяльності органів доходів і зборів у процесі фактичної реалізації митної політики шляхом здійснення митної справи, зроблено акцент саме на розвитку національної економіки.

А виокремлення вищевказаної головної мети митної політики дає змогу розкрити суть такого розвитку економіки із зазначенням основних його напрямів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Держава як інститут забезпечення сталого розвитку національної економіки / О.М. Головінов // Економічний вісник Донбасу. 2011. № 1(23). С. 211–217.
2. Теоретико-методичні засади державної фінансової політики [Електронний ресурс] / Є.О. Діденко, С. М. Невмержицька // Ефективна економіка. 2017. Вип. 2. URL: <https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/5215/1/ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ%20АСАДИ%20ДЕРЖАВНОЇ%20ФІНАНСОВОЇ%20ПОЛІТИКИ.pdf>.
3. Державна політика та функції сучасної держави: до проблеми взаємозв'язку [Електронний ресурс] / М. Дзевелюк // Національний юридичний журнал: теорія і практика. 2016. Вип. 4. С. 21–25. URL: <http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2016/4/5.pdf>.
4. Принципи та форми реалізації функцій держави / Р.Я. Шай // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки. 2014. № 810. С. 116–123. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2014_810_21.
5. Класифікація функцій сучасної держави [Електронний ресурс] / О.О. Джураєва // Актуальні проблеми держави і права. 2005. Вип. 25. С. 140–145. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2005_25_33.
6. Господарський кодекс України від 16.03.2003 № 436-IV (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.
7. Цілі, інструменти та обмеження економічної політики: теоретичні засади та сучасні реалії [Електронний ресурс] / О. Заклекта, О. Шиманська // Вісник Тернопільського національного економічного університету. 2015. Вип. 1. С. 24–32. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vtneu_2015_1_5.

8. Класифікація механізмів державного управління [Електронний ресурс] / Федорчак О.В. // Науковий вісник «Демократичне врядування». 2008. Вип. 2008/1. URL: http://vivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnik/fail/O_Fedorchak.pdf.
9. Економічна політика держави в умовах розвитку ринкових відносин [Електронний ресурс] / Гаман М.В. // Університетські наукові записки. 2005. № 1–2. С. 336–340. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2005_1-2_56.
10. Зміст і функції економічної політики держави [Електронний ресурс] / Чечель О.М. // Державне управління: удосконалення та розвиток. 2009. Вип. 2. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=28>.
11. Сутність і зміст фіскальної функції держави [Електронний ресурс] / Д.М. Носіков // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки. 2016. Вип. 1(1). С. 46–50. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_jur_2016_1\(1\)_14](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_jur_2016_1(1)_14).
12. Економіка: від А до Я: Понятійно-термінолог. слов. / О.В. Куроченко, М.А. Копнов, В.П. Сладкевич та ін. К.: ДП «Видавничий дім «Персонал», 2008. 368 с.
13. Митний кодекс України від 13.03.2012 № 4495-VI (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17>.
14. Етимологічний словник української мови: В 7 т. Т. 3: Кора–М / Ред. кол.: О.С. Мельничук (гол. ред.), В.Т. Коломієць, Т.Б. Лукінова, В.Г. Скляренко, О.Б. Ткаченко; Укладачі: Р.В. Болдирєв, В.Т. Коломієць, Т.Б. Лукінова, О.С. Мельничук, Г.П. Півторак, А.Д. Пономарів, Н.С. Родзевич, В.Г. Скляренко, І.А. Стоянов, А.М. Шамота. АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні. К.: Наукова думка, 1989. 553 с.
15. Добробут націй: Дослідження про природу та причини добробуту націй / Адам Сміт ; під заг. кер. О. Васильєв ; М. Межевікіна ; під заг. кер. А. Малівський. Київ: Port-Royal, 2001. 593 с.
16. Дослідження розвитку митної справи в Україні [Електронний ресурс] / С.В. Філіппова, Є.І. Масленников, К.В. Іванова // Наукові записки [Національного університету Острозька академія]. Сер. : Економіка. 2012. Вип. 20. С. 98–101. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoa_2012_20_22.
17. До питання про місце мита в системі оподаткування [Електронний ресурс] / Д.О. Гетманцев // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція. 2013. Вип. 6–2(2). С. 75–77. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2013_6-2\(2\)_21](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2013_6-2(2)_21).
18. Справляння мита як реалізація функцій держави [Електронний ресурс] / С.В. Лазюк // Актуальні проблеми держави і права. 2011. Вип. 62. С. 198–204. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2011_62_29.
19. Митні платежі як надійне джерело наповнення бюджету [Електронний ресурс] / Т.М. Стужук // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки. 2013. Вип. 2. С. 273–278. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchtei_2013_2_52.
20. Щодо термінів «митна політика» та «митна справа» / П.В. Пашко // Вісник Академії митної служби України. Сер.: Економіка. 2012. № 2. С. 41–46. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vamsue_2012_2_7.
21. Митна політика та митна безпека України : монографія; за заг. ред. П.В. Пашка, І.Г. Бережнюка. Хмельницький: ПП. Мельник А.А., 2013. 338 с. (Митна справа в Україні. Том 24).

ЕВОЛЮЦІЯ СИСТЕМИ ІПОТЕЧНОГО КРЕДИТУВАННЯ EVOLUTION OF THE MORTGAGE LENDING SYSTEM

У статті розглянуто еволюцію заставних форм кредитування. Узагальнено принципи діяльності банківських іпотечних установ. Систематизовано функції учасників ринку іпотечного капіталу в аграрній, індустріальній, постіндустріальній економічній системах. Надано характеристику традиційній та сучасній моделі іпотечного кредитування. Визначено наслідки трансформаційних процесів, що відбулися в системі іпотечного кредитування.

Ключові слова: іпотечне кредитування, застава, іпотека, іпотечний капітал, модель іпотечного кредитування.

В статье рассмотрена эволюция залоговых форм кредитования. Обобщены принципы деятельности банковских ипотечных учреждений. Систематизированы функции участников рынка ипотечного капитала в аграрной, индустриальной, постиндустриальной экономической системах. Дана

характеристика традиционной и современной модели ипотечного кредитования. Определены последствия трансформационных процессов, произошедших в системе ипотечного кредитования.

Ключевые слова: ипотечное кредитование, залог, ипотека, ипотечный капитал, модель ипотечного кредитования.

The article deals with the evolution of mortgage forms of lending. The principles of activity of banking mortgage institutions have been generalized. The functions of participants in the mortgage capital market in the agrarian, industrial, post-industrial economical systems have been systematized. The characteristic of the traditional and modern model of mortgage lending is given. The consequences of transformation processes, which took place in the system of mortgage lending, have been determined.

Key words: mortgage lending, mortgage, mortgage, mortgage capital, mortgage lending model.

УДК 336.77:332.2

Мельник Л.В.

к.е.н., доцент кафедри фінансів і економіки природокористування Національний університет водного господарства та природокористування

Постановка проблеми. В умовах функціонування ринкової економіки кредит стає обов'язковим елементом господарювання. Серед різноманітних способів залучення коштів для фінансування економічних процесів іпотечне кредитування займає важливе місце. Іпотечні відносини відіграють особливо велику роль у сільському господарстві та в будівництві, дають змогу значно збільшувати активи та доходи суб'єктів господарювання цих галузей, сприяють підвищенню рівня капіталізації інвестиційних ресурсів. Разом із цим можемо констатувати, що сьогодні Україна відстає від розвинених країн у сфері розвитку іпотечного кредитування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Вивченню аспектів теорії та практики розвитку іпотечного кредитування присвячені праці вітчизняних та зарубіжних дослідників: В. Базилевича, Ю. Грузицького, О. Євтуха, С. Єрошенкова, В. Лагутіна, Н. Назарчука, Н. Проскурякової, В. Рогового, Л. Рябченко, П. Саблука, О. Старкова та ін. Проте питання дослідження еволюції іпотечного кредитування і надалі є актуальним, оскільки дає змогу виявити теоретико-методичні основи розширення застосування заставного кредиту.

Постановка завдання. Метою статті є розгляд еволюційного розвитку та визначення наслідків трансформаційних процесів, що відбулися в системі іпотечного кредитування.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Іпотечне кредитування має багатовікову історію. Еволюція формування та розвитку іпотечного кредиту як економічної категорії, його принципів, функцій, форм та механізмів реалізації органічно пов'язана з розвитком економічних систем та суспільного виробництва.

На думку російського вченого С.Г. Єрошенкова, становлення заставного кредитування відбулося в

Стародавньому Римі, де землі мали велику цінність у зв'язку з розвитком аграрного виробництва. В Римській імперії на державному рівні створювались інституції та законодавчі механізми для забезпечення умов ефективного іпотечного кредитування [1, с. 24].

Еволюційний розвиток заставної форми кредитування на початковому його етапі проявляється через трансформацію форм застави, у якій проф. В.Д. Базилевич виділяє три основні етапи [2, с. 16]:

– фідучія (fiducia) – передбачала одночасне відчуження боржником майна, призначеного для забезпечення боргового зобов'язання, на користь кредитора з наступним його поверненням у власність боржнику в разі задоволення вимог кредитора. Під час передачі заставного майна у власність кредитору боржник надавав йому більше прав, ніж це вимагалось, що, в свою чергу, свідчило про довіру (fides) боржника до кредитора. Фідучія була першою легальною формою застави в Стародавньому Римі;

– пігнус (pignus) – надання застави не у власність кредитору, а лише у володіння з поверненням заставодавцю у разі виконання ним умов договору. Кредитор не був зобов'язаний нести додаткові витрати з догляду за заставою, тому часто боржник у разі задоволення вимог кредитора одержував непридатне для подальшого використання майно, заставлене ним на початку оборудки. Згодом римське право прийняло форму застави, яка дала б можливість максимально захистити права кредитора і боржника, надаючи їм змогу з мінімальними для себе ризиками здійснювати рух майна і грошових коштів – іпотеку;

– іпотека (hypothek) – специфічна форма забезпечення зобов'язань боржника нерухомим майном, у разі якої предмет застави залишається у володінні та користуванні заставодавця до пору-

шення ним зобов'язань перед кредитором. Така форма застави давала громадянам змогу вільно заставляти будь-яке майно, по факту використовуючи його у своїй діяльності. У разі невиконання боржником основного зобов'язання іпотека дає кредиторю право задоволення вимог із вартості заставленої нерухомості. Трансформація римської моделі іпотеки в германському праві привела до запровадження у XIX столітті системи іпотечних та земельних книг на теренах Німеччини, Швейцарії, Австрії та інших країн Європи.

Поворотною точкою в еволюції іпотечного кредитування проф. О.Т. Євтух вважає [3, с. 57] утворення першої іпотечної установи у Франції під назвою *Credit Foncier de France* (CFF) у 1852 році. CFF мав право емітувати як заставні листи, так і боргові зобов'язання, які реалізовувалися серед суб'єктів, що мали бажання забезпечити себе надійними вкладеннями з гарантованим доходом. Заставні листи остаточно відокремилися від земель, що слугували заставою, і стали в повному розумінні цінними іпотечними паперами. Кредитний фонд був створений у формі приватного акціонерного товариства.

Поширення приватних фінансово-кредитних установ у Європі поступово зумовило необхідність забезпечення державних гарантій для здійснення кредитної діяльності. Так, під час створення першого закону про іпотеку в Німеччині у 1900 році було закладено основні принципи діяльності іпотечної банківської системи в державі, зокрема [1, с. 122]:

- принцип спеціалізації (обмеження кількості видів банківських операцій в іпотечних банках);
- принцип ліцензування діяльності іпотечних банків;
- принцип покриття іпотечного кредиту з урахуванням обов'язкового занесення майна, що входить до покриття кредиту, в реєстр;
- принцип контролю з боку органів державного нагляду;
- принцип захищеності позичальника;
- принцип обмеженої вартості позики, що становить не більше 60% від ринкової вартості заставленого майна;
- принцип першочерговості погашення зобов'язань за заставними листами у разі банкрутства банку;
- принцип публічності звітності іпотечних банків та порядок її публікації.

Створення законодавчого забезпечення у сфері іпотечного кредитування в Германській імперії на початку XX ст., на думку І.В. Довдієнко [4, с. 36], дало змогу ініціювати новий виток розвитку іпотеки на належному рівні. Система гарантування вкладів тримачів цінних іпотечних паперів підвищила довіру до банківських установ, що підтримувалася періодичними перевітками наглядових державних органів та підтвердженням ліцензії, що свідчило про високу організацію фінансової

системи загалом та належний рівень забезпеченням обіговим капіталом промислово-виробничої сфери, зокрема й аграрного сектору.

У Російській імперії система указів, що заклала основи заставного кредитування, з'явилася ще у XVI ст., а у 1649 році ввійшла у склад Соборного уложення. Цими законодавчими актами передбачалось створення системи банківських іпотечних установ, що провадили свою діяльність, надаючи кредити землевласникам під заставу землі. За даними досліджень В.Д. Лагутіна [5, с. 112], загальна величина виданих позик станом на кінець 1915 р. у Російській імперії становила понад 3,5 млрд. руб., 92% з яких припадало на кредити під заставу землі.

Російський проф. Н.А. Проскураєва зазначає, що діяльність земельних банків та кредитних товариств провадилася за підтримки держави шляхом стандартизації процедури розроблення іпотечних документів, забезпечення сприятливих умов для їх обігу на ринку капіталу, порядку публікації звітності іпотечних установ. Після ліквідації іпотечних банків у 1918 році на території Радянського Союзу у зв'язку з державною власністю на землю заставні земельні операції як такі не мали юридичних підстав для здійснення, тому інституту іпотеки до 1992 року практично не було [6, с. 212].

У XX ст. після розпаду соціалістичної системи країни Східної Європи, зокрема Словаччина, Угорщина, Чехія, Литва, Латвія, Естонія, Польща, Росія, Україна, обрали для забезпечення функціонування інституту іпотеки однорівневу модель іпотечного кредитування. Однорівнева система іпотечного кредитування, що історично сформувалася в економічній системі Європи ще у XVIII ст., і досі доводить свою ефективність під час обслуговування матеріально-грошових відносин на фінансовому ринку. Основним інструментом рефінансування іпотечних установ в однорівневій системі був і залишається заставний лист – цінний папір облігаційного типу, що випускається винятково законодавчо встановленими установами, діяльність яких контролюється з боку державних наглядових банківських інституцій.

Держава запроваджує емісію заставних листів, їх гарантування, регулювання обігу та вилучення з обігу на ринку капіталу, діяльність іпотечних установ та законодавче забезпечення у сфері іпотечного кредитування.

Так, в Україні на початку 1992 року Верховною Радою України були прийняті Земельний кодекс та Закон України «Про заставу» [7], де було закладено принципи здійснення процедури надання іпотечних кредитів під заставу землі. Нова редакція Земельного кодексу України (2001 р.) визначає поняття іпотеки, предмета іпотеки – земельної ділянки, юридичні аспекти реалізації механізму іпотечного кредитування суб'єктів господарювання

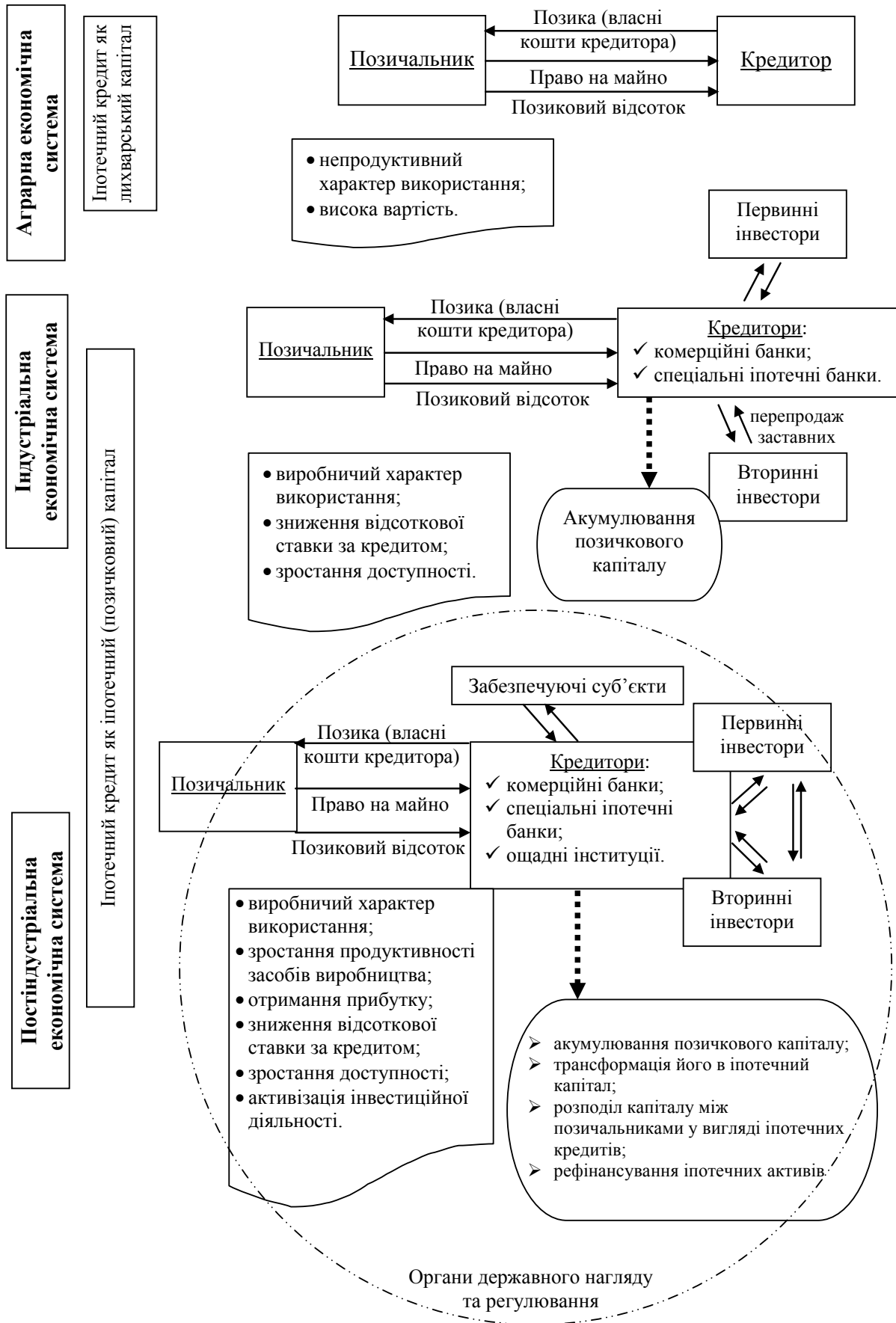


Рис. 1. Еволюційний розвиток системи іпотечного кредитування

Джерело: розроблено автором за [1; 4; 10; 11]

під заставу земельної ділянки, порядок гарантування іпотечних кредитів [8].

У Законі України «Про іпотеку» [9], що набрав чинності з 1 січня 2004 р., вперше було сформовано повний перелік об'єктів нерухомості, що можуть виступати як предмет іпотеки; визначено порядок надання іпотечних кредитів під заставу сільськогосподарських земель для забезпечення аграрного виробництва.

Таким чином, український досвід іпотечного кредитування не є багатим, хоча інститут іпотеки існував в Україні ще з XIX ст. Еволюція системи іпотечного кредитування графічно зображена нами у вигляді схеми на рис. 1.

Очевидно, що з розвитком фінансових механізмів підвищується роль іпотечного кредитування як рушійної сили економічного зростання. Зокрема, з переходом країн із розвинутою ринковою економікою в постіндустріальну епоху, на відміну від аграрної та індустріальної, іпотечні кредитні відносини охопили практично усіх учасників ринку капіталу – власне позичальників та кредиторів, а також інвесторів, що здійснюють грошові вкладення у

цінні іпотечні папери облігаційного типу на вторинному ринку капіталу, страховиків, які здійснюють функцію управління ризиками, органи державного нагляду та регулювання, що реалізують функцію інформаційного забезпечення майнових прав на заставлену нерухомість, і різного роду посередників і допоміжних організацій (оцінювачі, нотаріальні контори, органи опіки, ріелторські фірми, продавці нерухомості, оператори вторинного іпотечного ринку). З іншого боку, іпотечний кредит набув продуктивного характеру використання. Поширення практики і розвиток кредитування під заставу нерухомості сприяли зростанню продуктивності засобів виробництва, що, в свою чергу, спричинює активізацію інвестиційної діяльності на первинному та вторинному ринках іпотеки. Наслідком трансформаційних процесів у моделі іпотечного кредитування є здешевлення іпотеки, прибутковість, популярність і доступність такого виду фінансування господарської діяльності.

Таким чином, узагальнюючи історичний досвід формування і розвитку системи іпотечного кредитування та передумови функціонування його в

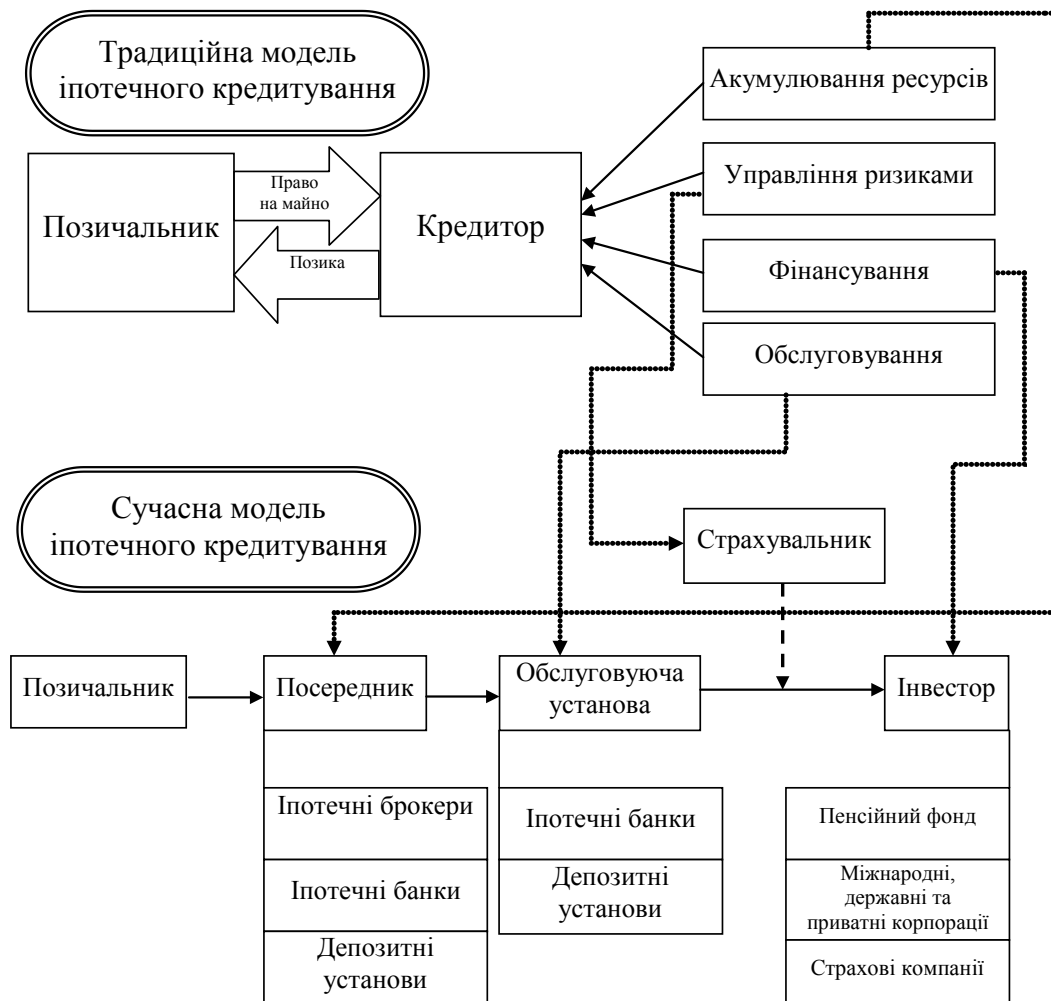


Рис. 2. Трансформація моделі іпотечного кредитування

Джерело: розроблено автором за [3; 12]

сучасних умовах ринку позичкового капіталу, нами було схематично відтворено процес трансформації системи іпотечного кредитування, що відображено на рис. 2.

Характерною ознакою традиційної моделі було одноосібне забезпечення кредитором реалізації основних функцій іпотечного кредитування: акумулювання фінансових ресурсів, фінансування, обслуговування відносин з позичальником та управління ризиками.

Кредитор власноруч надавав іпотечні позики, упакував їх і реалізовував на вторинному ринку іпотечних цінних паперів. Існування допоміжних організацій на кшталт оцінювачів, страховиків, кредитних агенцій слугувало лише допоміжною ланкою в механізмі реалізації іпотечних кредитів.

У процесі трансформації іпотечної моделі на ринку капіталу роль допоміжних організації стала більш значущою: відбувся розподіл функцій між усіма учасниками ринку іпотечного капіталу. Так, посередницькі установи здійснюють акумулювання інвестиційних ресурсів, упаковують і реалізують цінні іпотечні папери (іпотечні облигації, іпотечні сертифікати, заставні); роль фінансування належить інвесторам, якими можуть бути депозитні установи, міжнародні страхові компанії, державні, приватні корпорації і фонди, а також іпотечні банки; обслуговування інвесторів в іпотечному процесі здійснюють іпотечні банки та депозитні установи; функція управління ризиками лягає на спеціалізовані страхові компанії, що стають повноправними гравцями ринку капіталу.

Висновки з проведеного дослідження.

Таким чином, на сучасному етапі розвитку економічних відносин іпотечне кредитування є одним з найефективніших інструментів залучення фінансових коштів у сферу матеріального виробництва, активізації інвестиційно-фінансової діяльності на ринку та, як наслідок, економічного зростання галузей економіки. Успішне формування і розвиток національних систем іпотечного кредитування практично у всіх

країнах стало можливим завдяки активній політиці держави, спрямованій на пряму підтримку і розвиток національної іпотечної системи.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Ерошенков С.Г. Анализ истории и эволюции ипотеки на примере развитых и развивающихся стран / С.Г. Ерошенков. М.: МТ-Пресс, 2004. 120 с.
2. Базилевич В.Д. Ипотечный рынок / В.Д. Базилевич, Н.П. Погорельцева. К.: Знання, 2008. 717 с.
3. Евтух А.Т. Ипотечный механизм инвестирования / А.Т. Евтух. Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2001. 258 с.
4. Довдиенко И.В. Ипотека. Управление. Организация. Оценка: учеб. пособие / В.З. Черняк, И.В. Довдиенко. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2015. 471 с.
5. Лагутін В.Д. Кредитування: теорія і практика: [Навч. посіб. 3-тє вид., перероб. і доп.]. К.: Т-во «Знання», КОО, 2002. 215 с.
6. Проскурякова Н.А. Ипотека в Российской империи / Н.А. Проскурякова; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2014. 737 с.
7. Закон України «Про заставу» від 02.10.1992 № 2654-XII / Верховна Рада України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2654-12>.
8. Земельний кодекс України від 25.10.2001 № 2768-III / Верховна Рада України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>.
9. Закон України «Про іпотеку» від 05.06.2003 № 898-IV / Верховна Рада України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/898-15>.
10. Економічна теорія: Політекономія : Підручник / за ред. В.Д. Базилевича. 5-те вид., стер. К.: Знання-Прес, 2006. 615 с.
11. Любунь О.С. Ипотечный рынок : підручник [для студ. вищих навч. закладів] / О.С. Любунь, О.І. Кіреєв, М.П. Денисенко. К.: Атіка, 2006. 288 с.
12. Michael J. Lea. The Role of the Primary Mortgage Market in the Development of a Successful Secondary Mortgage Market // Sustainable Development Department Best Practices Series, Inter-American Development Bank, Washington, D.C. 2000. P. 28.

РЕЙТИНГОВА ОЦІНКА БАНКУ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОЗОРОСТІ ЙОГО ДІЯЛЬНОСТІ¹

RATING ASSESSMENT OF BANK AS A TOOLKIT OF ITS ACTIVITY TRANSPARENCY PROVIDING

УДК 336.71

Савченко Т.Г.д.е.н., професор
Сумський державний університет**Джолос А.В.**магістрант
Сумський державний університет

У статті наведено результати апробації розробленої системи рейтингової оцінки діяльності банківських установ. Ця система характеризується комплексним підходом до аналізу банківської діяльності та ґрунтується на публічній інформації. З огляду на переважання у банківській системі України активів державних банків, цю методику також можна розглядати як елемент системи забезпечення прозорості публічних фінансів.

Ключові слова: банківська діяльність, рейтингова оцінка банку, CAMELSO, прозорість публічних фінансів.

В статье приведены результаты апробации разработанной системы рейтинговой оценки деятельности банковских учреждений. Эта система характеризуется комплексным подходом к анализу банковской деятельности и основыва-

ется на публичной информации. Учитывая преобладание в банковской системе Украины активов государственных банков, эту методику можно рассматривать как элемент системы обеспечения прозрачности публичных финансов.

Ключевые слова: банковская деятельность, рейтинговая оценка банка, CAMELSO, прозрачность публичных финансов.

The article presents results of the authors' bank rating system approbation. This system is based on a comprehensive approach to the analysis of banking activities and open information. Taking into account the dominance of state banks' assets in the banking system of Ukraine, this method can be considered as an element of the system of public finances transparency providing.

Key words: banking, bank rating, CAMELSO, transparency of public finances.

Постановка проблеми. Банківський сектор України сьогодні перебуває у складному становищі, що зумовлене нестабільною економічною та політичною ситуацією, військовими діями на території України, значним рівнем інфляції та девальвацією національної валюти. Програма оздоровлення банківської системи Національного банку України привела до суттєвого зменшення кількості банків та до переважання частки державних банків у активах банківської системи. Таким чином, впровадження зрозумілої та прозорої системи рейтингування банків, окрім класичних функцій систем рейтингування господарюючих суб'єктів, також виконуватиме функцію оцінки відносної ефективності та прозорості функціонування державних банків як складника системи публічних фінансів. За умови відповідної адаптації розробленої методики також можна буде провести попередній аналіз рівня потенційних корупційних ризиків у діяльності державних банків.

Зазначимо, що сучасні методики рейтингових оцінок надійності банківських установ призначені в основному для внутрішніх користувачів банку та не дають повної, достовірної та відкритої інформації про результати діяльності всім учасникам фінансового ринку. Тому це ускладнює процес прийняття рішень зовнішніми користувачами банку та позбавляє їх даних про реальний фінансовий стан банку і тенденції розвитку банківської системи загалом.

Окреслені вище тенденції та проблеми зумовлюють необхідність у розробленні об'єктивної методики рейтингування банківських установ в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблема оцінки та порівняльного аналізу результатів діяльності банківських установ розглядалася у працях як зарубіжних, так і вітчизняних учених та економістів: В. Кромонава, В. Вітлінського, А.М. Кармінського, М.В. Афанасенка, Ю.Л. Логвиненка, Б.І. Пшика, Б.В. Самородова та ін.

Постановка завдання. Метою статті є апробація методики рейтингової оцінки діяльності банків України та надання практичних рекомендацій щодо її застосування на основі використання відкритих даних.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розроблена система рейтингової оцінки діяльності банків України має дві істотні відмінності порівняно з методикою CAMELSO [2] Національного банку України: по-перше, використовуються лише публічні джерела інформації, конкретний напрям оцінки надійності банку прив'язується до певних джерел інформації (визначена система розрахункових показників відповідно до напряму діяльності банку), по-друге, переважне використання кількісних показників, які мають науково обґрунтований оціночний рівень. У запропонованій системі рейтингування використано 14 показників. Ці показники та їх критеріальні рівні були обґрунтовані у нашій попередній роботі [1]. Одним із ключових завдань цього дослідження є апробація розроблених раніше підходів на основі поточної звітності банків [7] та визначення шляхів доопрацювання цієї методики.

¹ Дослідження проведено у межах НДР «Формування системи забезпечення прозорості публічних фінансів як передумова боротьби з корупцією в Україні», номер державної реєстрації 0118U003585

Головний критерій підбору показників – можливість розрахунку на основі синтетичних рахунків квартальних фінансових звітів банку [1; 7]. Також ми намагалися уникнути дублювання, тобто кожен показник повинен характеризувати специфічну рису діяльності банку.

На нашу думку, для визначення критеріальних рівнів обраних показників доцільно використати метод рівномірного розподілу параметрів, оскільки він є простим та поширеним в економіко-математичному моделюванні найрізноманітніших процесів та явищ. Порівняння критеріальних рівнів для деяких показників у системі CAMELSO [2] з гіпотетичним рівномірним розподілом цих показників через механізм середньоквадратичного відхилення показало допустимість використання цього розподілу.

Розрахунок показників відбувався за такими напрямками, як достатність (адекватність) капіталу, якість активів, ліквідність, надходження; ми використовували дані квартальних звітів про фінансові стани (баланси), звітів про прибутки і збитки та сукупний дохід банків, а також їх примітки до фінансової звітності «Грошові кошти та їх еквіваленти», «Заборгованість кредитних установ», «Кредити клієнтам», «Основні засоби», «Резерви під зменшення корисності та інші резерви», «Витрати на персонал, адміністративні та інші витрати», «Управління ризиками», «Достатність капіталу» та інші. Інформаційною основою для здійснення аналізу слугували Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні, затверджена постановою НБУ від 28.08.2001 № 368 [6], та показники банків з офіційного сайту НБУ.

Для подальшої деталізації розрахунків ми плануємо використовувати інформацію зі щомісячних оборотно-сальдових балансів банків, які з серпня 2017 року оприлюднюються на офіційному сайті НБУ [8]. За браком відповідної інформації у фінансовій звітності банків якість менеджменту у цьому дослідженні не оцінювалась. Однак починаючи із 2018 року банки також будуть складати Звіт про управління [9], що у перспективі дасть змогу також оцінювати менеджмент банку на основі публічної звітності.

Для апробації методики рейтингової оцінки діяльності банківських установ були обрані 5 найбільших за величиною активів банків України: ПАТ КБ «Приватбанк», АТ «Ощадбанк», АТ «Укресімбанк», АБ «Укргазбанк» та АТ «Райффайзен Банк Аваль». На початок 2018 року ці банки концентрували близько 60% чистих активів банківської системи. Чотири із п'яти банків є державними, що ще раз підтверджує наведену на початку роботи тезу про можливість використання розробленої методики для оцінки прозорості та ефективності діяльності саме державних банків як елемента системи публічних фінансів. Дослідження проводилось у період з I по IV квар-

тал 2017 р. Результати розрахунків наведемо у таблиці 1.

Розраховуючи коефіцієнт Кк1, ми визначали сукупний капітал та загальні активи, зважені на ризик, за вирахуванням резервів за активними операціями. Зазначимо, що для всіх банків цей коефіцієнт відповідає нормативному значенню, а саме понад 10%. Для розрахунку Кк3 ми знаходили розмір чистого капіталу (величина власного капіталу без цінних паперів в портфелі банку до погашення, інвестицій в асоційовані та дочірні компанії та необоротних активів) та власного капіталу. За досліджуваний період Кк3 для ПАТ КБ «Приватбанк» становив від'ємне значення –0,531, що зумовлено націоналізацією банку та збільшенням його статутного капіталу за рішенням Міністерства фінансів у грудні 2016 року на 116,8 млрд. грн. та на 38,6 млрд. грн. у червні 2017 року. Зазначимо, що ці фактори також вплинули на зростання показника Кк4 до рівня 8,237, що є найбільшим значенням серед досліджуваних банків.

Для коефіцієнтів якості активів значення Ка1 було найменшим для ПАТ КБ «Приватбанк» та найбільшим для АТ «Райффайзен Банк Аваль». На цей показник впливає величина кредитного портфеля та загальні чисті активи. Проаналізувавши примітки до фінансової звітності та розрахувавши показник Ка3, можемо дійти висновку, що найбільше резервів під активні операції з наведеної сукупності банків протягом 2017 р. сформував ПАТ КБ «Приватбанк», а найменше – АБ «Укргазбанк».

Показники ліквідності досліджуваної групи банків знаходилися в прийнятних межах, виключення становить коефіцієнт Кл2 – для ПАТ КБ «Приватбанк». Це пов'язано з тим, що цей банк мав меншу частку коштів інших банків у загальній структурі поточних зобов'язань. Наприклад, з I по IV квартали 2017 року заборгованість перед банківськими установами ПАТ КБ «Приватбанк» зменшилася з 2553 млн. грн. до 234 млн. грн., тобто на 90,8%.

Коефіцієнти, що характеризують надходження банків, розраховуються на основі фактичних даних. Негативні значення мають Кд1, Кд2 та Кд3 для ПАТ КБ «Приватбанк», оскільки за 2017 р. банк отримував збитки, і величина чистих процентних доходів після вирахування резерву на знецінення кредитів та авансів клієнтів була від'ємною. Для АТ «Райффайзен Банк Аваль» та АТ «Ощадбанк» усі розраховані коефіцієнти мали найбільші значення та відповідали теоретичному рівню показників.

Визначимо місце обраних банків у рейтингу за окремими напрямками аналізу (таблиця 2). Проаналізувавши отримані результати за чотирма напрямками (достатність капіталу, якість активів, надходження та ліквідність), можемо дійти висновків, що найкращу позицію займає АТ «Райффайзен Банк Аваль», а найгіршу – ПАТ КБ «Приватбанк».

Таблиця 1

Рейтингова оцінка банків України

Показники	Теоретичний рівень показника, %		«Приватбанк»	АТ «Ощадбанк»	АТ «Укресімбанк»	АБ «Укргазбанк»	АТ «Райффайзен Банк Аваль»
	Оптимальний	Задовільний					
Достатність (адекватність) капіталу							
Кк1 = сукупний кап. / загальні активи зважені на ризик – резерви за активними операціями	-	Не менше 10	0,120	0,172	0,128	0,100	0,251
Кк2 = сукупний кап. / середня величина пасивів	11–14	-	0,091	0,125	0,088	0,087	0,168
Кк3 = чистий кап. / сукупний кап.	50–100	-	-0,531	0,222	1,757	1,418	1,735
Кк4 = статутний кап. / сукупний кап.	15–50	-	8,237	1,669	2,611	2,639	0,630
Оцінка достатності капіталу			4	2	3	5	1
Якість активів							
Ка1 = кредитний портфель / загальні чисті активи	65–70	-	0,198	0,429	0,362	0,518	0,636
Ка2 = високоліквідні активи / робочі активи	-	Не менше 15	0,153	0,055	0,152	0,075	0,220
Ка3 = резерви під активні операції / загальні чисті активи	Розраховується на основі фактичних даних		0,825	0,252	0,290	0,144	0,263
Оцінка якості активів			4	3	2	5	1
Надходження							
Кд1 = балансовий прибуток / середня величина чистих активів			-0,030	0,002	0,005	0,004	0,056
Кд2 = балансовий прибуток / сукупний кап.			-0,302	0,013	0,056	0,044	0,344
Кд3 = адміністративні та інші операційні витрати / загальні чисті активи	Розраховується на основі фактичних даних		0,028	0,019	0,006	0,016	0,034
Кд4 = чистий процентний дохід / середня величина чистих активів			-0,022	0,013	0,007	0,014	0,077
Оцінка надходження			5	2	3	4	1
Ліквідність							
Кл1 = основні депозити / загальна сума депозитів	24,5–27,5	-	0,235	0,263	0,233	0,265	0,283
Кл2 = кредити отримані на міжбанку / загальна сума зобов'язань	16 – 26	-	0,006	0,015	0,161	0,024	0,057
Кл3 = високоліквідні активи / поточні зобов'язання	-	Не менше 20	0,154	0,077	0,217	0,079	0,249
Оцінка ліквідності			5	3	2	4	1

Джерело: складено авторами

Таблиця 2

Результати оцінки за напрямками аналізу

Місце в рейтингу	За достатністю (адекватністю) капіталу	За якістю активів	За надходженнями	За ліквідністю
1	АТ «Райффайзен Банк Аваль»	АТ «Райффайзен Банк Аваль»	АТ «Райффайзен Банк Аваль»	АТ «Райффайзен Банк Аваль»
2	АТ «Ощадбанк»	АТ «Укрексімбанк»	АТ «Ощадбанк»	АТ «Укрексімбанк»
3	АТ «Укрексімбанк»	ПАТ КБ «Приватбанк»	АБ «Укргазбанк»	АТ «Ощадбанк»
4	ПАТ КБ «Приватбанк»	АТ «Ощадбанк»	АТ «Укрексімбанк»	АБ «Укргазбанк»
5	АБ «Укргазбанк»	АБ «Укргазбанк»	ПАТ КБ «Приватбанк»	ПАТ КБ «Приватбанк»

Джерело: складено авторами

Для верифікації отриманих результатів скористуємося програмою PRIME Decisions – це аналітичний інструмент, що дає змогу приймати управлінські рішення на основі визначення мети та цілей з вибором найкращої альтернативи із зазначеними інтервалами. Цей програмний засіб базується на методиці побудови дерева рішень та включає в себе такі елементи, як Value Tree (Дерево значень), Alternative (Альтернативи) та Preference Information (Інформація про переваги). На рисунку 1 зображено вхідну інформацію, що використовувалася для формування дерева значень, оцінки альтернатив та визначення їх переваг.

За допомогою інструменту Value Intervals програми PRIME Decisions ми визначили область можливих значень для кожної альтернативи з відповідними інтервалами значень для кожного атрибута та мети. Аналізуючи результати, можна сказати, що за інтервальною оцінкою (рисунком 2) найкращий результат має АТ «Райффайзен Банк Аваль», потім майже однакові значення в АТ «Ощадбанк» та АТ «Укрексімбанк», а найгірші – в АБ «Укргазбанк» та ПАТ КБ «Приватбанк».

Для вибору найкращої альтернативи використаємо інструмент Weights, або вага, який показує важливість атрибута або мети щодо інших атрибутів та цілей. Аналогічно до інструменту Value Intervals на ваги впливає інтервальна нормалізація, оскільки ваги є значеннями інтервалів за визначенням. За цими правилами найкращу оцінку отримує також АТ «Райффайзен Банк Аваль» (рисунком 3).

Таким чином, використані інструменти оцінки діяльності банківських установ за запропонованою методикою з використанням програмних засобів MS Excel та PRIME Decisions дають змогу отримати подібні результати: найбільш надійним банком протягом досліджуваного періоду був АТ «Райффайзен Банк Аваль», а найменш надійним – ПАТ КБ «Приватбанк». Однак, протягом 2018 року ПАТ КБ «Приватбанк» продовжує реформувати свою діяльність та укріплювати фінансовий стан (на жаль, переважно за рахунок коштів державного бюджету, а не за кошти бувших акціонерів).

Для більш достовірних та повних результатів необхідно проаналізувати результати функціону-

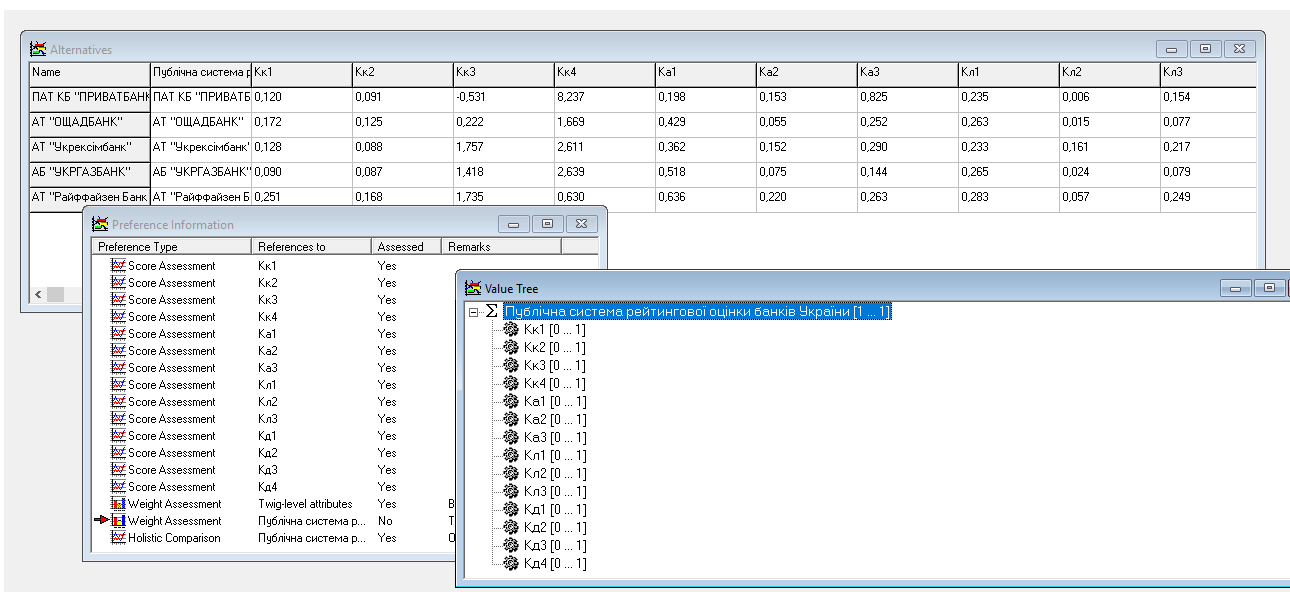


Рис. 1. Побудова моделі у програмі PRIME Decisions

Джерело: побудовано авторами

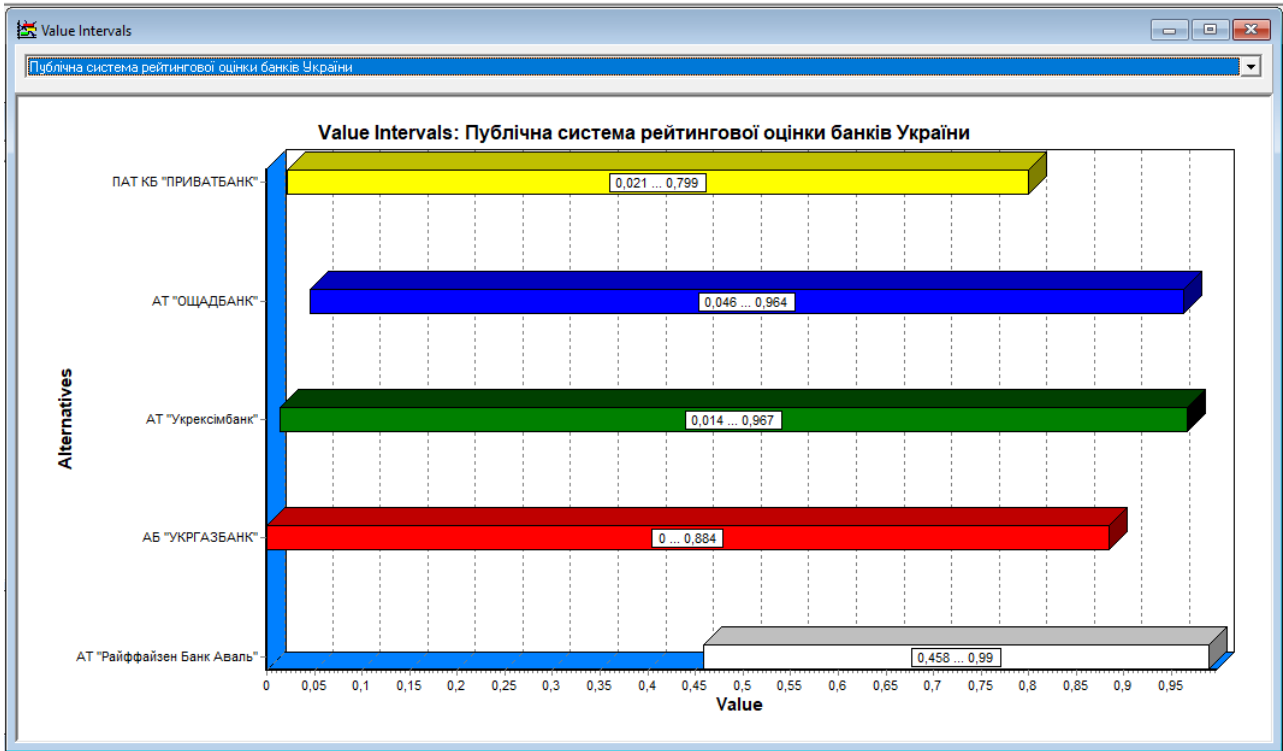


Рис. 2. Інтервали значень рейтингової оцінки банків у PRIME Decisions

Джерело: побудовано авторами

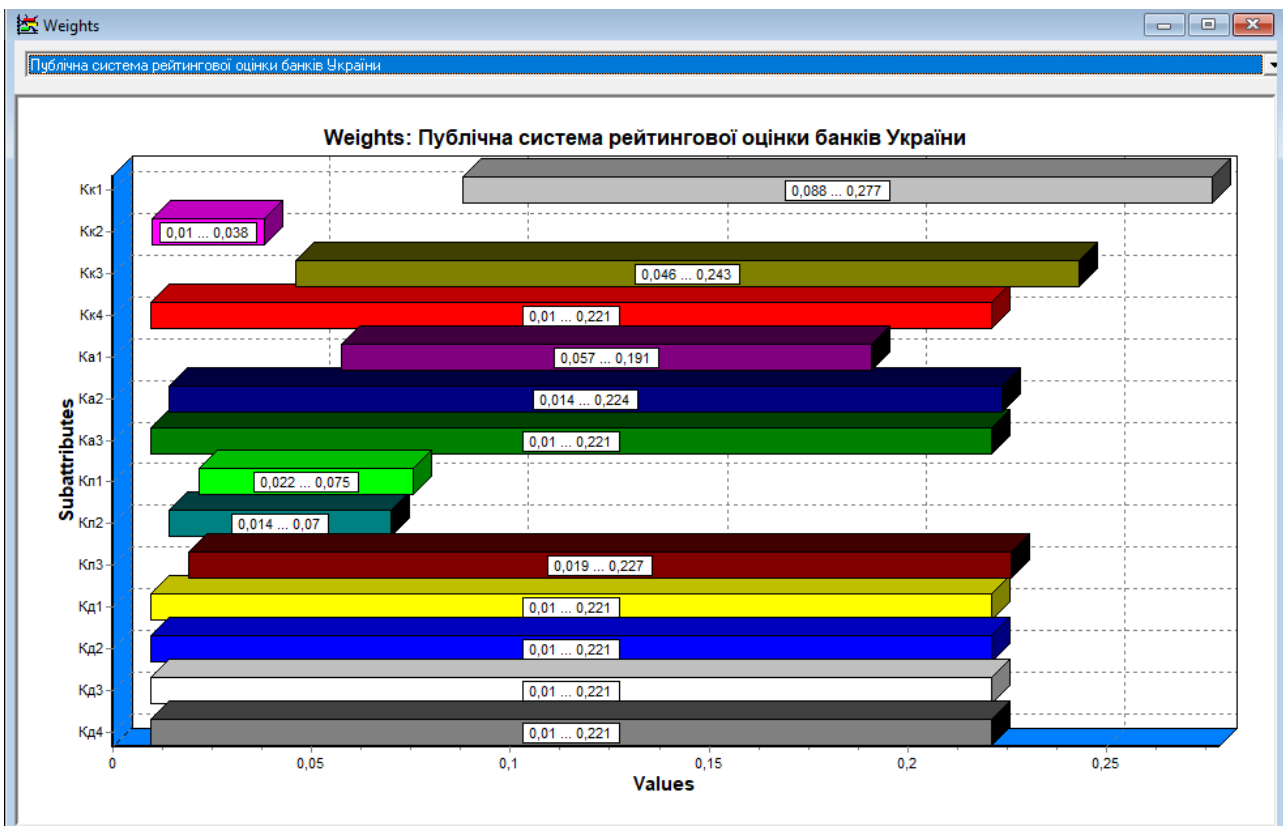


Рис. 3. Оцінка банків України за правилами рішення у PRIME Decisions

Джерело: побудовано авторами

вання банків України за всіма напрямками запропонованої нами системи рейтингової оцінки [1; 7]. Тому розглянемо більш детально оцінювання банків за такими напрямками, як менеджмент і корпоративне управління, чутливість до ринкових ризиків та операційний ризик.

Як зазначалося вище, менеджмент пропонується оцінювати на основі Звіту про управління, який банки будуть складати починаючи з 2018 року [9]. Зазначимо, що якість менеджменту оцінюватиметься експертами за бальною методикою із врахуванням результатів рейтингування за іншими складниками оцінки [5].

Для оцінки чутливості банку до ринкових ризиків та операційного ризику доцільно використовувати визначені у науковій літературі фактори [3; 4] за умови можливості їх кількісної оцінки на основі публічної фінансової або статичної звітності банків.

Практична реалізація публічної рейтингової системи оцінювання надійності банків України для потреб зовнішніх користувачів можлива через розрахунок комплексної оцінки діяльності кожного банку, який зареєстрований в Україні, та зведення цих оцінок у аналітичні таблиці. На нашу думку, найбільш ефективно ця система могла б використовуватися відділом з незалежного аналізу банківських установ, що може бути створений при Асоціації українських банків та за участю інших незаангажованих професійних банківських організацій. Результати аналізу можуть оприлюднюватися через друковані та електронні ЗМІ [1].

Використання цієї рейтингової системи дозволить підвищити рівень довіри зовнішніх користувачів до банківського сектору. У середньостроковій перспективі впровадження цієї методики сприятиме збільшенню ефективності функціонування банківської системи шляхом переорієнтації клієнтів на співпрацю з фінансово стабільними банківськими установами.

Зазначимо, що результати такого рейтингового оцінювання будуть відкриті та зрозумілі громадськості, при цьому до розрахунків будуть включатися не лише кількісні, а й якісні показники, що підвищить рівень достовірності запропонованої рейтингової системи. Проте запропонована система має низку недоліків, які потребують подальшого доопрацювання, зокрема пошук більш математично та статистично обґрунтованих способів визначення критеріальних рівнів запропонованих показників.

Висновки з проведеного дослідження. Отримані результати оцінки найбільших вітчизняних банківських установ за публічною системою рейтингової оцінки їхньої діяльності можна вважати загалом адекватними реальній ситуації у банківському секторі економіки України за досліджуваний період. Однак оціночні судження щодо ефективності функціонування банків не можна інтерпретувати як абсолютно достовірні, з огляду

на недостатню практичну перевірку запропонованої методики.

Запропонована рейтингова система потребує подальшого доопрацювання в аспекті оптимізації набору коефіцієнтів та удосконалення методики встановлення критеріальних рівнів показників. Для цього доцільно використовувати додаткові показники діяльності банків, які почали оприлюднюватися (або будуть оприлюднюватися найближчим часом) відповідно до постанов Національного банку України [9; 10].

Ми розглядаємо запропоновану рейтингову систему не лише як ефективний інформаційно-аналітичний інструмент оптимізації функціонування банківської системи України, а й як засіб порівняльної оцінки ефективності та прозорості функціонування державних банків. Ця методика (за умови певного доопрацювання) може використовуватися для аналізу діяльності державних банків у контексті протидії корупції у сфері публічних фінансів в Україні. Протягом останніх років НБУ активно реформує банківську систему, зокрема, підвищуючи прозорість діяльності банків в аспекті зниження корупційних ризиків [11, с. 68–69]. Однак проблема удосконалення управління державними банками залишається актуальною, що підтверджується прийняттям ВРУ у липні 2018 року закону [12] (зараз перебуває на підписі у Президента), який оптимізує порядок формування наглядових рад державних банків шляхом включення до них експертів, що не залежать від центральних органів влади.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Савченко Т.Г. Публічна система комплексної оцінки діяльності банків як інструмент підвищення якості інформації про банки [Електронний ресурс] / Т.Г. Савченко // Вісник Національного банку України. 2006. № 10. С. 40–45. URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=43580>.
2. Порядок визначення та затвердження рейтингової оцінки банку за рейтинговою системою CAMELSO: Постанова Правління НБУ від 01.11.2016 р. № 393-рш. URL: <https://bank.gov.ua/document/download?docId=40919990>.
3. Васюренко О.В. Банківський нагляд [Текст] : підручник / О.В. Васюренко, О.М. Сидоренко. К.: Знання, 2011. 503 с.
4. Євтушенко Г.В. Операційні ризики в системі банківської діяльності та нові шляхи їх попередження [Електронний ресурс] / Г.В. Євтушенко, А.І. Бабошко, Д.І. Бушля // Вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. 2015. № 5 С. 396–400. URL: <http://global-national.in.ua/archive/5-2015/80.pdf>.
5. Рисін М.В. Рейтингова оцінка діяльності банків як інструмент аналізу фінансового стану / М.В. Рисін // Вісник Університету банківської справи НБУ. 2014. № 2(20). С. 159–164. URL: <http://visnuk.ubsnbu.edu.ua/article/download/34765/3151>.

6. Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні: постанова Правління Національного банку України від 28.08.2001 р. № 368. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/ru/z0841-01>.

7. Джолос А.В., Савченко Т.Г. Публічна система рейтингової оцінки банків України: призначення та інформаційна модель [Електронний ресурс] / А.В. Джолос, Т.Г. Савченко // Економіка та суспільство. 2017. № 13.

8. Постанова Правління НБУ від 31.08.2017 р. № 85 «Про опублікування окремої інформації про діяльність банків України» (втратила чинність на підставі Постанови НБУ № 11 від 15.02.2018 р.). URL: <http://zakon5.rada.gov.ua>

9. Постанова Правління НБУ від 04.04.2018 р. № 34 «Про затвердження змін до Інструкції про порядок

складання та оприлюднення фінансової звітності банків України». – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v0034500-18/paran2#n2>.

10. Постанова Правління НБУ 15.02.2018 р. № 11 «Про встановлення переліку інформації, що підлягає обов'язковому опублікуванню банками України». URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0011500-18/paran20#n20>.

11. Україна проти корупції: Економічний фронт. Економічна оцінка антикорупційних заходів у 2014-2018 рр. Дніпро, 2018. 85 с.

12. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення функціонування фінансового сектору в Україні № 8331-д від 04.07.2018 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64350.

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛІНГУ В ДЕРЖАВНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ

CONCEPTUAL BASIS OF FINANCIAL CONTROLLING IN THE PUBLIC SECTOR OF THE ECONOMY

УДК 351.712.4

Чолій Л.О.

аспірант кафедри фінансів
Київський національний торговельно-
економічний університет

У статті розглянуто основні етапи розвитку контролінгу, наведено аналіз розвитку контролінгу як механізму управління. Узагальнено та проаналізовано теоретичні підходи до визначення сутності понять «контролінг» і «фінансовий контролінг».

Ключові слова: контролінг, фінансовий контролінг, планування, контроль, управління, облік.

В статье рассмотрены основные этапы развития контроллинга, приведен анализ развития контроллинга как механизма управления. Обобщены и проанализированы теоретические подходы к определению

сущности понятий «контроллинг» и «финансовый контроллинг».

Ключевые слова: контроллинг, финансовый контроллинг, планирование, контроль, управление, учет.

The article deals with the main stages of controlling development, the analysis of the development of controlling as a management mechanism is presented. The theoretical approaches to the definition of the essence of concepts «controlling» and «financial controlling» are generalized and analyzed.

Key words: controlling, financial controlling, planning, control, management, accounting.

Постановка проблеми. Державна власність є необхідним елементом ринкової економіки. Важливим аспектом економічної політики держави є забезпечення дієвої моделі управління державним сектором, яка має здійснювати позитивний вплив на конкурентоспроможність національної економіки у цілому. При цьому в рамках загальної моделі управління державним сектором слід визначитися із застосуванням ефективних фінансових інструментів впливу на державний сектор економіки, одним з яких є фінансовий контролінг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні аспекти проблемних питань контролінгу досліджували у своїх працях такі українські дослідники, як Т.О. Кірсанова, С.Н. Петренко, М.С. Пушкар, Л.А. Сухарєва, О.В. Оліфіров, О.І. Павликівська, М.В. Румянцев, О.О. Терещенко, М.В. Тарасюк, а також зарубіжні вчені: С.І. Боков, І.Б. Гусєва, А. Дайле, В. Данилочкіна, А. Кармінський, Е. Майер, Р. Ман, М.Н. Павленков.

Постановка завдання. Метою дослідження є визначення концептуальних засад фінансового контролінгу в державному секторі економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасних умовах реформування системи державного управління перед керівниками різного рівня постає необхідність своєчасно здійснити прогноз наслідків управлінської діяльності, визначити її ефективність, виявити причини відхилень фактичних результатів від нормативних (планових), своєчасно вжити коригувальні дії. Саме у виконанні таких завдань полягає мистецтво державного управління, вважають німецькі вчені Р. Манн та Е. Майєр і зазначають, що одним із механізмів, інструментів і одночасно одним зі складників цього мистецтва є контролінг як система управління майбутнім для забезпечення тривалого функціонування підприємства, організації чи установи та їхніх структурних одиниць [1; 2].

Українські підприємства, установи та організації на сучасному етапі все більшою мірою відчують необхідність у нових методах та інструментах управління фінансами, які відповідають зовнішньому середовищу функціонування, що динамічно змінюється.

Упровадження фінансового контролінгу як принципово нової концепції управління дає змогу підвищити рівень координованості процесів бюджетування, обліку, аналізу і моніторингу, що забезпечить підвищення якості управлінських рішень та ефективності системи управління сучасного підприємства у цілому.

Відзначимо, що поняття «контролінг» походить від англійського дієслова to control, яке має різні значення. Джерела контролінгу лежать у сфері державного управління і йдуть своїми коріннями у середньовіччя. Уже в XV ст. при дворі англійського короля була посада з назвою Controllour, завдання якої полягали у документуванні й контролі товарних та грошових потоків. Однією з основних причин появи поняття контролінгу в економічній літературі вважають, насамперед, промислове зростання у США кінця XIX – початку XX ст., яке призвело до ускладнення процесів планування й появи нових підходів до його здійснення на підприємстві.

Значною мірою на розвиток контролінгу вплинули світова економічна криза та організований у 1931 р. під впливом економічної кризи Controllours Institute of America, перейменований у 1962 р. у Financial Executive Institute, що являв собою професійну організацію контролерів. Він істотно сприяв розвитку контролінгу особливо тим, що систематизував завдання контролінгу [4, с. 215].

Із середини 50-х років у німецькомовній економічній літературі також формується певний підхід до контролінгу. У німецькомовну літературу ідеї контролінгу прийшли з практики його застосування на дочірніх підприємствах американських

корпорацій. Якщо у США контролінг розглядався винятково в прикладному змісті (був орієнтований тільки на практику), то в Німеччині й інших німецькомовних країнах у 70-х роках стала розвиватися теоретична концепція контролінгу. До цього фахівці мали уявлення про контролінг лише з публікацій практиків на дану тему [5].

Підвищення попиту на послуги у сфері контролінгу призвело до появи в Німеччині низки наукових й освітніх організацій. Першим виник Інститут контролерів із питань утворення у сфері планування підприємства й обліку, що займається питаннями підготовки кадрів у сфері планування підприємства й обліку. З 1971 р. приватні й суспільні семінари проводить Академія контролерів. У 1975 р. заснований Союз контролерів. Наступним важливим кроком на шляху впровадження ідей і філософії контролінгу став вихід у світ у 1989 р. журналу «Контролер» [6, с. 87].

Зауважимо, що у більшості розвинених країн із ринковою економікою концепції контролінгу схожі. Розходження стосуються переважно розуміння двох крайніх ситуацій: прагматизму й ступеня вдосконалення системи відповідно до менталітету користувачів. Так, у Німеччині переважає тенденція академізації контролінгу, прагнення створити спочатку теоретично цілісну систему, а потім братися за вирішення конкретних завдань. У США й деяких європейських країнах переважає прагматичний підхід: тут контролінг тісніше пов'язаний із менеджментом, більше орієнтований на вимоги ринку та клієнтів [6, с. 85].

Для кращого розуміння значення фінансового контролінгу в діяльності підприємства слід з'ясувати його сутність. Сьогодні різними авторами сформульовано певні характеристики, притаманні даній категорії.

С. Петренко визначає, що контролінг являє собою синтез елементів обліку, аналізу, контролю, планування, реалізація яких забезпечує розроблення альтернативних підходів під час здійснення

оперативного і стратегічного управління процесом досягнення кінцевих цілей і результатів діяльності підприємства [8].

Т.В. Калайтан трактує поняття «контролінг» як сукупність методів і процедур із координації обліку, контролю, аналізу, планування для інформаційно-консультаційного забезпечення управлінських рішень [9].

К. Попченко та М. Єрмаков зазначають, що контролінг – це новітня концепція ефективного управління підприємством для забезпечення його довготермінового існування на ринку [10].

Р. Манн та Е. Маєр визначають, що контролінг – це система управління процесом досягнення кінцевих цілей і результатів діяльності фірми; система регулювання витрат і результатів діяльності, яка допомагає в досягненні цілей підприємства, дає змогу запобігти випадковостям і своєчасно включити красне світло, коли економіці підприємства загрожує небезпека, що вимагає вживання заходів щодо протидії [1; 2].

О. Терещенко дає визначення, що контролінг – це сукупність методів і процедур із координації планування, обліку, контролю та ризик-менеджменту, а також щодо інформаційного, методичного та консультаційного забезпечення управлінських рішень [11].

Д. Морозов зазначає, що контролінг – це самоорганізуюча, цілеспрямована система планування та контролю, що забезпечує інтеграцію, послідовну організацію і координацію фаз процесу управління функціональними сферами, організаційними одиницями і проектами підприємства [12].

І. Криворотько під поняттям «контролінг» розуміє комплексну систему управління підприємством, що містить у собі управлінський облік, облік і аналіз витрат для контролю над усіма статтями витрат, усіма підрозділами і складниками виробленої продукції або наданими послугами, а також їх планування [13].

І.О. Дарманська та Л.В. Овод уважають, що контролінг – це система або складова частина

Таблиця 1

Історичні етапи становлення контролінгу

Етап	Роки	Пріоритетний напрям	Методи	Основна функція
I	Початок 50-х – початок 60-х рр. ХХ ст.	Виробництво	Розрахунки витрат, калькулювання	Реєстрація фактів господарської діяльності
II	Початок 60-х – початок 70-х рр. ХХ ст.	Продуктовий маркетинг	Рентабельність окремих продуктів	Початкова навігація підприємства
III	Початок 70-х – початок 80-х рр. ХХ ст.	Маркетинг клієнта	Розвиток інформаційних технологій форсує стратегічне планування підприємства	Прогнозно-аналітична
IV	Початок 80-х рр. і дотепер	Гарантія існування підприємства у довгостроковому періоді	Операційне та стратегічне планування в аспекті створення економічної доданої вартості	Комплексна: координація діяльності на всіх рівнях управління Аналітична: досягнення рентабельності в умовах гарантованої ліквідності

Джерело: складено за [7, с. 17]

Результати аналізу підходів вітчизняних і зарубіжних вчених до трактування категорії «контролінг»

№ з/п	Автор	Підходи до трактування поняття «контролінг»				
		Концепція управління підприємством, орієнтована на довгострокове і ефективне функціонування	Синтез елементів обліку, аналізу, контролю, планування з метою інформаційного забезпечення управлінських рішень	Система, яка орієнтована на майбутній розвиток підприємства чи регіону в цілому та досягнення кінцевої мети, отримання прибутку	Одна із функцій управління, яка полягає у підтримці управління через інформацію для прийняття оперативних і стратегічних управлінських рішень	Система безперервного відстеження тенденцій розвитку підприємства та інформування керівництва про стан усіх сторін діяльності
1	2	3	4	5	6	7
1	А. Дейлі, Б. Штайгмайер [16]	+				
2	Д. Хан [23]	+				
3	С. Петренко [7]		+			
4	М. Длі, С. Михайлов, Г. Балябіна [17]				+	
5	О. Ананькіна, С. Данилочкін, Н. Данилочкіна [19]				+	
6	Т. Калайтан [8]		+			
7	Е. Маєр [2]	+				
8	К. Попченко, М. Єрмаков [9]	+				
9	А. Кармінський, С. Фалько [18]				+	
10	Е. Маєр [2]		+			
11	О. Ананькіна, С. Данилочкін, Н. Данилочкіна [19]		+			
12	Є. Коротков [20]					+
13	Г. Куперман [21]					+
14	О. Терещенко [10]		+			
15	В. Папінко [22]			+		
16	І. Цигилик, І. Мозіль, Н. Кірдякіна [24]			+		

управління, яка забезпечує підприємство необхідною оперативною та стратегічною інформацією про внутрішнє та зовнішнє середовище, яке його оточує, сприяє його розвитку, виживанню в умовах жорсткої конкурентної боротьби і досягненню наміченої ним мети [14].

Проаналізувавши літературні джерела, слід зазначити, що в Україні не існує чіткого визначення поняття «контролінг», яке б відображало чітко та лаконічно головні особливості та суть даного поняття. Це є важливим аспектом, оскільки на визначенні поняття мають базуватися основні

науково-теоретичні підходи до його розуміння, методичний інструментарій реалізації та впровадження у діяльність суб'єктів господарювання.

Таким чином вважаємо, що найбільш доцільним для функціонування вітчизняних підприємств, установ та організацій у державному секторі економіки є застосування такого визначення контролінгу: це система, яка об'єднує у собі планування, облік, аналіз, контроль та прогнозування, забезпечує керівництво адміністративними підрозділами державної служби необхідною інформацією про зовнішнє та внутрішнє середовище, спрямована

на підвищення ефективності управлінських рішень та їх орієнтацію на довгострокову перспективу.

Н.К. Гогау відзначає, що «фінансовий контролінг є важливим елементом загальної системи контролінгу і відрізняється спрямованістю і обсягом діяльності, що охоплюється» [15, с. 7].

Якщо контролінг забезпечує загальну координацію та функціонування підприємства, то фінансовий контролінг координує фінансове управління підприємством. Зважаючи на те, що фінансовий складник будь-якого бізнес-процесу є основоположним, то фінансовий контролінг є тим підґрунтям, що забезпечує ефективне функціонування усієї системи контролінгу підприємства [16, с. 197].

Основою фінансового контролінгу є інтегрована система інформаційно-аналітичного забезпечення, що орієнтована на вихід якісного продукту управління. Контролінг спирається на єдність інформаційної бази, фахової та персональної відповідальності, а також чітких домовленостей щодо форми очікуваних результатів. Упровадження цієї системи вимагає докорінно нових підходів і методів організації державного управління на всіх рівнях адміністративної ієрархії.

Основні складники методології контролінгу (сутність та функції, мета та завдання, об'єкти та суб'єкти) як специфічного виду діяльності представлені на рис. 1.

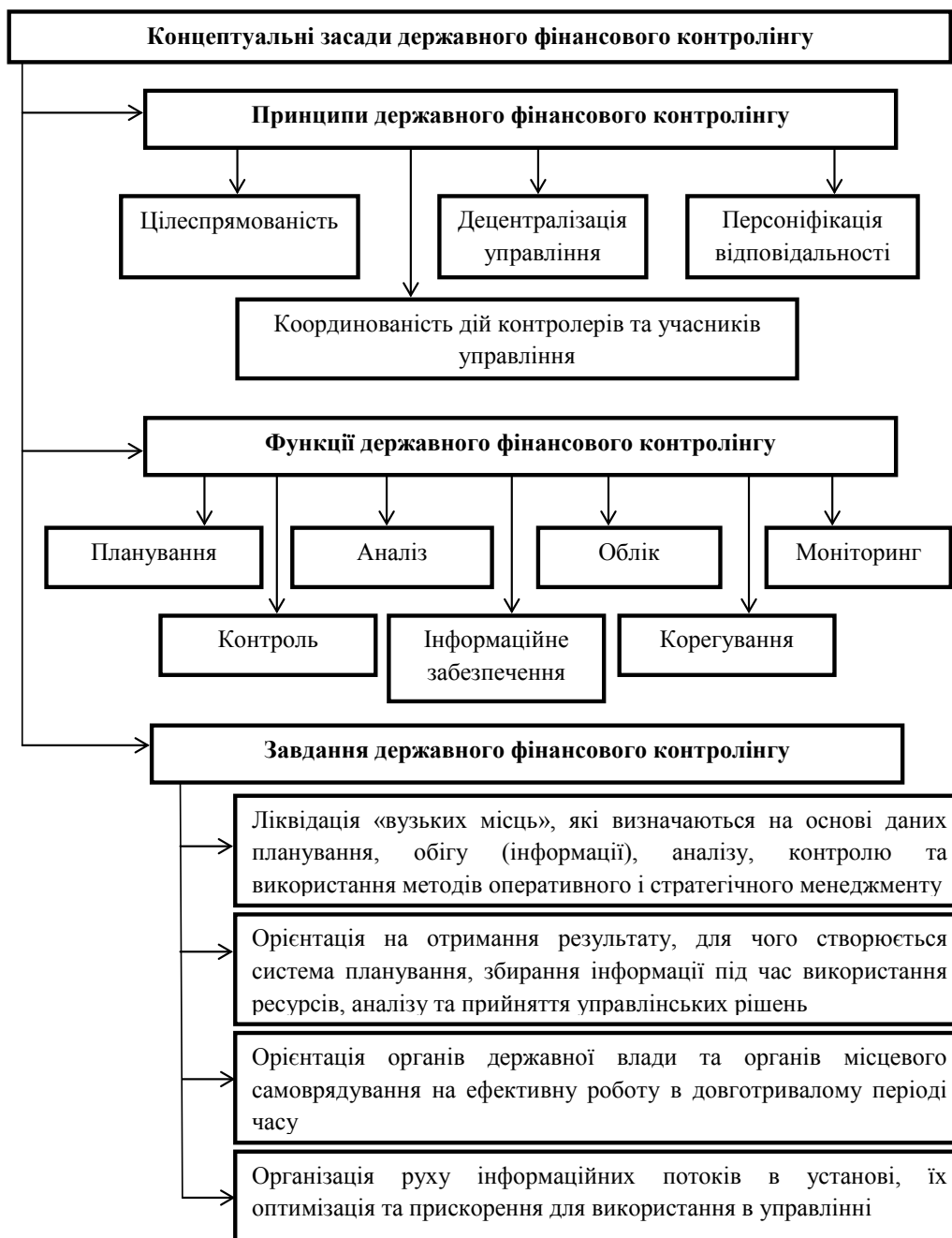


Рис. 1. Концептуальні засади державного фінансового контролінгу

Фінансовий контролінг забезпечує більш ефективне й якісне функціонування системи управління. Більш чітко функціонує підприємство за виокремлення низки фінансових питань в окремий блок для підвищення відповідальності з боку керівництва за прийняті рішення та забезпечення довгострокової перспективи розвитку. Ефективне функціонування фінансового контролінгу в рамках системи управління підприємством неможливе без чітко налагодженого управлінського обліку та інформаційно-аналітичного забезпечення. Разом із тим контролінг не можна ідентифікувати з управлінським обліком, оскільки він є принципово новим і більш широким поняттям.

Висновки з проведеного дослідження. Фінансовий контролінг як сучасний складник управління має забезпечити зниження рівня ризику, забезпечуючи систему управління необхідним інструментарієм та методикою визначення критеріїв оцінки різноваріантних управлінських рішень для прийняття найбільш ефективного і найменш ризикового.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Манн Т., Майер Э. Контроллинг для начинающих; пер. с нем.; под ред. В.Б. Ивашкевича. М.: Финансы и статистика, 1995. 304 с.
2. Майер Э. Контролинг как система мышления и управления; пер. с нем.; под ред. С.А. Николаевой. М.: Финансы и статистика, 1993. 176 с.
3. Ханн Д. Планирование и контроль: концепция контроллинга; пер. с нем.; под ред. и предисл. А.А. Турчака, Л.Г. Головача, М.Л. Лукашевича. М.: Финансы и статистика, 1997. 490 с.
4. Тарасюк М.В. Основні етапи та причини розвитку концепції контролінгу. Інвестиції: практика та досвід. 2008. № 19. С. 20–24.
5. Контроллинг в бизнесе. Методологические и практические основы построения контроллинга в организациях / А.М. Карминский, Н.И. Оленев, А.Г. Примаков, С.Г. Фалько; 2-е изд. М.: Финансы и статистика, 2002. 256 с.
6. Контролінг – від теорії до реалізації на практиці: монографія / В.В. Прохорова, Л.С. Мартюшева, Н.Ю. Петрусевич, Ю.В. Прохорова. Х.: ІНЖЕК, 2006. 200 с.
7. Петренко С.Н. Контроллинг: учеб. пособ. К.: Ника-Центр, Эльга, 2003. 328 с.
8. Калайтан Т.В. Проблеми термінології. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vlca/Ekon/2009_30/11.pdf. 17.06.2013. Назва з екрана.
9. Попченко Е.Л., Ермаков Н.Б. Бизнес-контроллинг. М.: Альфа-Пресс, 2006. 288 с.
10. Терещенко О.О., Грапко Н.В. Нові інструменти управління фінансами реального сектору економіки. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/znpn/2009_5/5.Novi%20instrumenty%20upravlinnia.pdf. 13.09.2012.
11. Морозов Д.М. Сучасна концепція контролінгу в контексті корегування фінансових планів. Актуальні проблеми економіки. 2005. № 11(53). С. 136–148.
12. Криворотько І.О. Контролінг у системі управління підприємством і прийняття управлінських рішень. URL: http://nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Dtr_ep/2009_7/files/EC709_26.pdf. 17.06.2013.
13. Гриценко Л.Л., Височина А.В. Збалансована система показників як інструмент оцінювання стратегії підприємства. Актуальні проблеми економіки. 2012. № 3. С. 161–167.
14. Гогуа Н.К. Организация контроллинга в строительном бизнесе с учетом рисков. М.: СИП РИА, 2000. 184 с.
15. Карцева В.В. Місце фінансового контролінгу в системі фінансового менеджменту підприємств та організацій споживчої кооперації. Економіка Криму. 2012. № 3(40). С. 195–199.
16. Дейли А., Штайгмайер Б. Контроллер и контроллинг. Финансовая газета. 1997. № 34.
17. Контроллинг процессов энергосбережения на региональном уровне / М.И. Длин, С.А. Михайлов, А.А. Балябина. Контроллинг. 2010. № 2(35). С. 74–79.
18. Карминский А.М., Фалько С.Г. Контроллинг. М.: Финансы и статистика, 2006. 171 с.
19. Контроллинг как инструмент управления предприятием / Е.А. Ананькина, С.В. Данилочкин, Н.Г. Данилочкина и др.; под ред. Н.Г. Данилочкиной. М.: ЮНИТИ, 2002. 279 с.
20. Антикризисное управление: учеб. для вузов по экон. спец. / Э.М. Коротков и др.; под ред. Э.М. Короткова; изд. 2-е, доп. и перераб. М.: ИНФРА-М, 2010. 618 с.
21. Куперман Г.Я. Рыночная экономика: словарь; 2-е изд., доп. М.: Республика, 1995. 293 с.
22. Папінко В. Розвиток контролінгу як об'єктивна необхідність вдосконалення управління. Наукові записки. 2006. Вип. 15. URL: http://www.library.tane.edu.ua/images/nauk_vydannya/XV3ZmQ.pdf. 15.09.2012.
23. Хан Д. Планирование и контроль: концепция контроллинга; пер. с нем.; под ред. и с предисл. А.А. Турчака, Л.Г. Головача, М.Л. Лукашевича. М.: Финансы и статистика. 1997. 800 с.
24. Контролінг в системі управління / І.І. Цигилик, О.І. Мозіль, Н.В. Кірдякіна. Актуальні проблеми економіки. 2005. № 3. С. 117–124.

СТРАТЕГІЯ СКОРОЧЕННЯ ВИТРАТ У СИСТЕМІ
СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІНСЬКОГО ОБЛІКУCOST REDUCTION STRATEGY IN THE SYSTEM
OF STRATEGIC MANAGERIAL ACCOUNTING

У статті розглянуто стратегію скорочення витрат у системі стратегічного управлінського обліку. Доведена необхідність інтеграції стратегії скорочення витрат у загальну бізнес-стратегію підприємства, що дасть змогу враховувати вплив зовнішніх і внутрішніх факторів та оцінювати позиції підприємства на ринку. Розглянуті причини, які заважають упровадженню стратегії скорочення витрат. Подані етапи проведення стратегії скорочення витрат, можливі інструменти для скорочення витрат та особливості її впровадження.

Ключові слова: стратегія скорочення витрат, стратегічний управлінський облік, інструменти стратегічного управлінського обліку.

В статье рассмотрена стратегия сокращения расходов в системе стратегического управленческого учета. Доказана необходимость интеграции стратегии сокращения расходов в общую бизнес-стратегию предприятия, что позволит учитывать влияние внешних и внутренних факторов и оценивать позиции предприятия

на рынке. Рассмотрены причины, которые мешают внедрению стратегии сокращения расходов. Представлены этапы проведения стратегии сокращения расходов, возможные инструменты для сокращения расходов и особенности ее применения.

Ключевые слова: стратегия сокращения расходов, стратегический управленческий учет, инструменты стратегического управленческого учета.

The article considers the strategy of cost reduction in the system of strategic management accounting. The necessity of integrating the strategy of reduction of expenses into the general business strategy of the enterprise is proved, allowing to take into account the influence of external and internal factors and assess the position of the company in the market. Considered the reasons that hinder the implementation of the strategy of reducing costs. The stages of cost reduction strategy are presented, possible tools for cost reduction and features of its implementation.

Key words: strategy of cost reduction, strategic management accounting, tools of strategic management accounting.

УДК 657.1.012:658.5:338.512

Бабіченко В.В.

д.е.н., доцент кафедри обліку і фінансів
Кременчуцький національний
університет
імені Михайла Остроградського

Постановка проблеми. Сучасні динамічні умови господарювання та трансформаційний стан економіки України вимагають від підприємців та менеджерів організацій пошуку ефективних методів управління господарською діяльністю. Конкурентне середовище, в якому функціонують підприємства, вимагає регулярно та своєчасно відстежувати і реагувати на зміни, які відбуваються в їх оточенні, з метою збереження гідних позицій на ринку та забезпечення конкурентних переваг. Ключовим внутрішнім фактором забезпечення цього є оптимізація витрат підприємства.

Аналіз останніх досліджень та літератури. Розгляд питань обліку витрат для безперервного вдосконалення діяльності в системі стратегічного управлінського обліку все більше привертає увагу закордонних та вітчизняних учених. Значний внесок у формування і розвиток теорії і практики бухгалтерського управлінського та стратегічного управлінського обліку витрат зробили такі вчені, як П.Й. Атамас [1], Е.А. Аткинсон [2], Е.Г. Великая [3], С.Ф. Голов [4], В.Б. Івашкевич [5], Т.П. Карпова [6], В.В. Качалай [7], Т.А. Пузиня [8] та інші.

Досліджуючи витрати, такі науковці, як Ф.Ф. Бутинець, С.Ф. Голов [4], Т.П. Карпова [6], Л.В. Нападівська, Ю.С. Цал-Цалко, В.М. Панасюк

стверджують, що реальним напрямом зменшення витрат є система управління ними. Водночас стратегії скорочення витрат, яка потребує постійного просування на всіх організаційних рівнях підприємства, приділяється недостатня увага.

Постановка завдання. Метою статті є розгляд особливостей створення, впровадження та наслідків упровадження стратегії скорочення витрат на підприємствах.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасних умовах прийняття ефективних управлінських рішень можливе за умов втілення концепції стратегічного управління в практику підприємств. Як зазначає А.О. Касич [9], сьогодні вже недостатньо розробити стратегію підприємства, необхідно розуміти, що це ціла філософія функціонування всіх підсистем підприємства відповідно до викликів суспільства та ризиків, які постійно виникають. Саме тому втілення положень стратегічного управлінського обліку є нагальною потребою сучасних підприємств.

Стратегічний управлінський облік був поданий як загальний підхід для розв'язання проблем, зумовлених зміною конкурентного та технологічного середовища. Деякі дослідники розглядають стратегічний управлінський облік як механізм,

що допомагає сформулювати і втілити в життя стратегію [10, с. 49]. Інші – як пропозицію відходу від лише фінансових питань до більш загальних ділових цінностей [11, с. 258]. Також його вважають можливістю зробити облік більш релевантним шляхом його зближення з іншими функціями на підприємстві [12, с. 25].

Стратегічний облік як інформаційна підсистема, спрямована на досягнення стратегічних цілей діяльності підприємства, має бути гнучкою і забезпечувати менеджмент інформацією про зміни у ринковому середовищі, перспективи діяльності підприємства на довгостроковий період та використання ресурсів.

М. Бромвіч зазначав, що додавання стратегічної перспективи до традиційного управлінського обліку вимагає від останнього розширення у двох напрямках. По-перше, витрати повинні бути інтегровані в стратегію через стратегічний аналіз витрат, і таким чином відбувається їх узгодження із стратегією. По-друге, потрібно з'ясувати, хоча й, безумовно, в загальному вигляді, структуру витрат конкурентів і контролювати її зміни через певні проміжки часу [13, с. 29]. Для досягнення цього М. Бромвіч також бачить два чіткі підходи: забезпечення калькулювання елементів одиниць для всіх видів продукції на підприємстві та калькулювання функцій у ланцюзі створення цінностей, які додають вартість для покупця.

В умовах кризової ситуації зниження витрат є одним з ефективних способів подолання труднощів і зміцнення позицій підприємства на ринку. При цьому важливого значення набувають питання оптимізації витрат; антикризового управління, яке являє собою систему управління підприємством, спрямовану на усунення несприятливої ситуації для підприємства шляхом реалізації стратегічної програми, що дає змогу усунути труднощі, спираючись на власні ресурси компанії [14, с. 65], та фінансової безпеки підприємства [15].

Важливо під час управління витратами використовувати досвід зарубіжних країн, наявні методологічні підходи і методи стратегічного управлінського обліку, спрямовані на безперервне вдосконалення діяльності та скорочення витрат [16].

М. Портер наголошує, що скорочення вартості може бути досягнуто або шляхом зменшення витрат на виконання заходів у ланцюжку вартості, або шляхом реструктуризації ланцюжка вартості [17]. Виконання наявної діяльності з меншою кількістю ресурсів являє собою використання внутрішніх резервів, тоді як реструктуризація ланцюжка вартості вимагає радикальних змін, що є більш довгим способом. Ці дії досягаються шляхом реалізації різних стратегій, які надають пріоритет скороченню різних видів витрат.

Дж. Шанк і В. Говіндараджан зазначають, що лідерства у зниженні витрат можна досягнути за

допомогою підходів економії на масштабах виробництва, відповідно до кривої досвіду, жорсткого контролю витрат [18, с. 56–57]. Вітчизняний вчений В.Г. Герасимчук для досягнення переваг за допомогою низьких витрат пропонує у комплексі використати вартісний ланцюг, масштаб, досвід і контроль. Він вважає, що зниження витрат можна забезпечити за вдосконалення та контролю усіх етапів створення продукції (проектування, матеріально-технічного постачання, виробництва), а також економії на масштабах і на підставі накопиченого досвіду [19].

Але недостатньо лише постійно шукати шляхи зниження витрат, у сучасних умовах постійно мінливого середовища необхідно вести мову про стратегічне управління витратами та стратегію скорочення витрат. У довгостроковій перспективі це дасть змогу враховувати конкурентні переваги щодо затрат та підвищити конкурентоспроможність підприємства [20, с. 188].

Під час формування стратегії зниження витрат із метою запобігання ускладнень треба уникати найбільш поширених помилок, які мають місце під час розроблення заходів щодо зниження витрат [21, с. 381–382]:

1) неправильне визначення найважливіших статей витрат, які необхідно знижувати. Така помилка менш характерна для малих і середніх підприємств, оскільки керівникам, як правило, відомі найбільш суттєві витрати. Однак із розширенням підприємства керівництво може не помітити зростання витрат на окремих ділянках. Так, зосередившись на витратах, які найбільш легко визначити, можна не помітити суттєвих і часто необґрунтованих витрат, прихованих у статті «інші витрати»;

2) неправильне визначення носіїв витрат підприємства. Наприклад, намагаючись знизити виробничі витрати на одиницю продукції, на підприємстві випускають продукції більше, ніж можуть продати. Як наслідок, прагнення знизити виробничі витрати на одиницю продукції може привести до їх загального зростання у результаті перевиробництва. Замість цього підприємству слід було би сфокусувати увагу на скороченні загальних виробничих витрат;

3) втрата індивідуальності та, як наслідок, конкурентоспроможності продукції підприємства, особливо коли характерною особливістю продукції була якість. Таке зниження витрат за рахунок погіршення якості особливо шкідливе для підприємства. Хоча різке скорочення витрат може у короткі терміни збільшити прибутки підприємства, однак у довгостроковій перспективі завдасть непоправної шкоди;

4) погіршення стосунків із постачальниками і працівниками підприємства із-за надміру жорстких умов;

5) зниження витрат на важливих ділянках нижче за допустимий рівень. Так, надмірне скорочення трудових витрат може привести до втрати кваліфікованих працівників;

6) нерозуміння механізму взаємозалежності витрат підприємства: інколи загального зниження витрат можна досягнути, збільшивши їх для якогось окремого виду діяльності. Наприклад, зростання витрат на відрядження може привести до укладення договорів з новими постачальниками, які реалізують сировину та матеріали дешевше, ніж старі постачальники.

Стратегія зменшення витрат повинна включати в себе:

- ліквідацію відходів та дублювання ресурсів;
- впровадження кращих програм та практик скорочення витрат;
- впровадження сучасних технологій з метою підвищення ефективності;
- створення віртуальних операцій в Інтернеті, дотримуючись сучасних тенденцій в галузі ІТ.

Стратегія скорочення витрат повинна враховувати ситуацію, що склалася на ринку, визначати вплив зовнішніх і внутрішніх факторів, бути інтегрована в загальну бізнес-стратегію підприємства та оцінювати позиції підприємства на ринку. Це єдиний спосіб, за якого співробітники будуть розуміти повну картину загальних переваг, які їхні індивідуальні дії принесуть щодо зниження витрат, а також сукупні інвестиції, необхідні для створення та реалізації цієї стратегії.

Проте керівництво підприємством часто схильне відкласти стратегію скорочення витрат до майбутнього моменту. Причини такої поведінки

можуть бути численними: поточний прибуток, надто великі зусилля, традиції та збільшення кількості працівників [22] (табл. 1).

Стратегія скорочення витрат повинна бути розроблена органами управління підприємством, саме вони повинні бути рушійною силою реалізації програми і прикладом збереження ресурсів підприємства.

На сучасному підприємстві стратегія скорочення витрат може бути проведена протягом таких п'яти етапів, як [23]:

1. Оцінка вартості.
2. Регулювання глобальної бізнес-стратегії підприємства.
3. Підбір інструментів для скорочення витрат.
4. Впровадження стратегії зменшення витрат.
5. Вимірювання наслідків та витрат стратегії скорочення витрат.

Оцінка вартості є початковим кроком у процесі зниження витрат. На цьому етапі необхідно, щоб керівництво, виходячи з поточного ринку та фінансової ситуації, складало належну оцінку типів та сум витрат, які необхідно зменшити. Це один із ключових моментів процесу скорочення витрат, тому що це визначає стратегічний напрям, на якому підприємство збирається зосередити свою діяльність.

Першим і, як видається, найбільш логічним кроком, який повинно прийняти кожне керівництво, є збір адекватної інформації про поточний стан витрат на підприємстві. В. Рауне [22] рекомендує починати з прямих витрат виробництва, включаючи насамперед витрати на робочу силу. Крім того, керівництву необхідно зібрати дані про непрямі витрати на робочу силу, які становлять

Таблиця 1

Причини, які заважають впровадженню стратегії скорочення витрат

Причина	Наслідки
Наявний прибуток	Поточний прибутковий бізнес може змусити менеджерів виступити проти створення та впровадження програм скорочення витрат. Однак таке ставлення може дорого коштувати підприємству, оскільки конкуренція постійно розвивається. Це може привести до ситуації, в якій підприємство не може впоратися з конкурентами найближчим часом
Надмірні зусилля	Створення та здійснення скорочення витрат потребують змін. Звичайно, ці зміни викликає страх перед невдачею і в керівництва, і в інших співробітників. Тому працівники, як правило, мають тенденцію уникати такої ситуації, виправдовуючи їхнє ставлення тим, що вони піддаються великому стресу заради невеликих заощаджень на окремих ресурсах. Довгострокова перспектива вимагає, щоб усі співробітники підприємства переконалися в тому, що витрати заощадження є невід'ємною частиною загальної філософії та культури фірми, що повинно бути прийнято всіма співробітниками
Традиція	З часом підприємство встановлює певну практику вирішення проблем. Ця практика зростає до неписаних правил, яких працівники чітко дотримуються, незалежно від характеру проблеми, з якою вони стикаються. Кожна проблемна ситуація має свою природу і вимагає окремого підходу, який вимагає додаткових витрат енергії та часу. Оскільки багато співробітників, включаючи керівництво, не завжди готові до цього, традиція може виявитися серйозною перешкодою програмі скорочення витрат на підприємстві.
Збільшення кількості працівників	На підприємстві може бути думка, що створення та впровадження програм скорочення витрат має збільшити кількість працівників. Як результат, керівництво спирається на консалтингові послуги. Скорочення витрат є безперервним процесом, вибір цього варіанту є неправильним. Працівники найкраще знають, як їх мотивувати для скорочення витрат. У довгостроковій перспективі наймання консультантів може спричинити надмірну залежність від них, а також до помилкової картини витрат підприємства.

на сучасних підприємствах набагато більшу суму та більшу частку у загальних витратах. Головним завданням менеджерів є досягнення скорочення витрат на оплату праці, бажано – без звільнення цінних співробітників, які були з підприємством протягом багатьох років. Особливо важливо, щоб працівники не сприймали програми зменшення витрат на підприємстві як «програму звільнень», оскільки це може створити величезний опір, що буде негативно впливати на реалізацію програми скорочення витрат. Якщо звільнення частини працівників виявляється неминучим кроком для зменшення витрат підприємства, то слід ретельно враховувати правильний момент для його здійснення.

Порядок збирання інформації на підприємстві також є нелегким завданням. Інформація повинна бути максимально актуальною та об'єктивною. Крім збору інформації, необхідно ще й використати її належним чином. Якщо застосовувати методи використання даних, які вже було реалізовано підприємством аналогічного розміру та бізнесу, це значно знизить шанси отримати конкурентну перевагу.

Стратегія скорочення витрат повинна бути належним чином адаптована до глобальної бізнес-стратегії підприємства, тобто вона повинна бути інтегрована у глобальну стратегію. Ця необхідність виникає з того факту, що підприємства зосереджуються на різних ринках, на різних сегментах споживачів і різних джерелах ресурсів тощо. Стратегія підприємства повинна змінюватися через зміну умов на ринку. Підприємство, націлене на стратегію зменшення витрат, повинно відповідно відреагувати на нові зміни ринкових

умов. Це допоможе отримати порівняльну перевагу щодо конкурентів на ринку.

За умови адаптації стратегії скорочення витрат до глобальної бізнес-стратегії підприємства зі зміною глобальної бізнес-стратегії підприємства стратегія скорочення витрат також має змінитися. Якщо наявні умови цього потребують, то програми скорочення витрат повинні бути переспрямовані туди, де це потрібно найбільше. Тому вартість стратегії скорочення витрат повинна мати відповідний ступінь гнучкості відповідно до зміни в глобальній бізнес-стратегії підприємства.

Сфера скорочення витрат постійно привертає увагу і українських, і закордонних експертів. Одне з досліджень E&Y & IMA [24] було присвячено питанню, як сучасна конкурентоспроможна економіка посилює тиск на підприємства, щоб максимізувати їхні фінансові показники. Для досягнення цієї мети підприємства повинні бути зацікавлені у постійному скороченні витрат. Найбільша частка досліджень E&Y & IMA присвячена систематизація інструментів, що використовуються в процедурах зниження витрат на підприємствах. Дослідження охоплює вибірку з 23 000 менеджерів (члени IMA), які отримали електронне повідомлення з посиланням на анкету, яку слід заповнити. Близько 2000 респондентів відповіли, заповнивши анкету. Основними цілями дослідження E&Y & IMA [24] були:

1. Дослідження фундаментальних змін у ролі управлінського обліку.
2. Аналіз наявних інструментів та розгляду впровадження нових інструментів та методів управління витратами.

Таблиця 2

Використання інструментів для управління витратами [25]

Інструмент для управління витратами	Використовується	Розглядається	Відхилено
<i>Планування: Інструменти бюджетування</i>			
Оперативне бюджетування	76%	16%	8%
АВМ / стандартне бюджетування	65%	23%	12%
Капітальне бюджетування	62%	24%	14%
<i>Інструменти підтримки прийняття рішень</i>			
Кількісні методи	76%	17%	7%
Графік прибутковості	62%	23%	13%
Внутрішня трансферна ціна	57%	23%	20%
Вартість ланцюжка постачань	31%	43%	26%
Аналіз ціннісного ланцюга	27%	47%	26%
<i>Інструменти аналізу вартості продукції</i>			
Традиційна вартість	76%	15%	9%
Накладні асигнування	70%	20%	10%
Багатомірні витрати	35%	39%	26%
Цільова ціна	27%	40%	33%
Витрати протягом життєвого циклу	32%	37%	41%
Теорія обмеження	32%	41%	37%
<i>Інструменти оцінки ефективності</i>			
Бенчмаркінг	53%	36%	11%
Збалансована система показників	43%	40%	17%
Управління цінністю	27%	41%	32%

3. Вплив нових технологій на заміщення наявної технології управління бухгалтерією.

4. Вивчення факторів, які впливають на прийняття нових інструментів і методів на підприємствах.

Результати дослідження подані в таблиці 2.

Таблиця 2 найкраще ілюструє інтенсивність використання певних інструментів, які класифікуються у відповідні групи.

Аналізуючи таблицю використання інструментів для управління витратами, можна дійти висновків щодо використання певних інструментів:

- більшість компаній використовують оперативне, стандартне та капітальне бюджетування;

- тільки два (кількісні методи та графік прибутковості) з п'яти інструментів, що використовуються в прийнятті рішення, відповідають вимозі більшості використовувати їх, оскільки вони перевищили ліміт у 60%. Один інструмент – внутрішня трансферна ціна – не перевищує ліміт 60%, а решта двох інструментів цієї групи використовуються нерівномірно, понад 25% підприємств відмовилися від їх використання;

- за допомогою інструментів для аналізу собівартості можна дійти висновку, що більшість підприємств використовують традиційні витрати та розподіл накладних витрат;

- інструменти оцінки ефективності не перевищують ліміту 60% (показник використання бенчмаркінгу 53% можна охарактеризувати як замовчування, враховуючи поточні тенденції на ринку та прагнення до впровадження найкращих практик, водночас відмічається низький рівень використання збалансованої системи показників, що свідчить про те, що нефінансові показники діяльності компанії ігноруються).

Дослідження, опубліковані в огляді E&Y & IMA [24; 25], надають інформацію для цінного аналізу поточного стану економік країн-учасниць (з усього світу), а також є основою для подальшого вдосконалення управлінського обліку з особливими акцентами на управлінні витратами. Це дослідження показало, що:

- управління витратами відіграє ключову роль у досягненні стратегічних цілей;

- пріоритетом для учасників дослідження, які також є керівниками своїх компаній, є наявність «ефективної» вартості інформації;

- незважаючи на потребу в інформації про витрати, є численні фактори, які впливають на зменшення прозорості витрат;

- велика кількість учасників, які відповідали на питання анкети, не враховували можливість впровадження нових інструментів управління витратами;

- незважаючи на впровадження нових інструментів для управління витратами, багато учасників дослідження все ще широко використовують старі методи для управління витратами;

- менеджери, які були учасниками дослідження, потребують кількісної оцінки пропозицій для впровадження нових інструментів управління витратами.

Не менш важливим питанням, ніж пропозиції щодо скорочення витрат, є адекватна реалізація цих пропозицій. Дуже важливим фактором, який вимагає особливої уваги, є стійкість працівників щодо реалізації обраної стратегії скорочення витрат.

Сучасні підприємства, які успішно реалізують стратегії зменшення витрат, використовують підхід, який робить їх відмінними від підприємств, які не можуть це реалізувати. Це так звані передбачені стійкі трансформації витрат [26], які включають у себе:

- налаштування цілей, створених на основі зовнішніх даних, а не на основі внутрішнього бенчмаркінгу;

- адаптація стратегії скорочення витрат до глобальної бізнес-стратегії підприємства;

- запровадження відповідних заходів;

- орієнтація не тільки на окремі організаційні підрозділи підприємства, але також на так звані «стіжки» підприємства;

- опір працівників та профспілок.

Зупинимось більш детально на кожному з цих напрямів стратегії зменшення витрат.

1. Налаштування цілей, створених на основі зовнішніх даних, а не на основі внутрішнього тестування. Під час визначення ступеня зниження витрат багато менеджерів потрапляють у пастку і визначають відсоток скорочення витрат відповідно до внутрішніх витрат. Приймаючи це рішення, менеджери рідко враховують тенденції ринку, залежно від яких слід визначити цільове зниження вартості. Важливість того, що з'явилося раніше, відображається в ситуаціях, коли є нові конкуренти на ринку (наприклад, конкуренція з боку Китаю) або нові тенденції. Це момент, коли підприємство виявляє, що воно не може впоратися з новими конкурентами та новими можливостями ринку, що спираються на скорочення, визначене внутрішнім порівняльним аналізом.

2. Адаптація стратегії скорочення витрат до глобальної бізнес-стратегії підприємства. Будь-яка компанія, яка не розглядає питання управління витратами своєчасно, ризикує опинитися в дуже складній ситуації в майбутньому. Тому компанії, які займаються витратами, прагнуть ними активно управляти, і для цього здійснюється цільова адаптація стратегії скорочення витрат до глобальної бізнес-стратегії компанії. Цей проактивний підхід дає їм змогу слідувати тенденціям на ринку, досягти високого ступеня гнучкості у скороченні витрат та стійких конкурентних перевагах.

3. Запровадження відповідних заходів. Необхідність введення адекватних заходів впливає з поточної практики багатьох підприємств. Коли реалізація цих заходів відбувається, це призводить до зменшення витрат.

лізуються програми скорочення витрат, увага приділяється лише одній частині видаткової статті звіт про прибутки та збитки. Зокрема, під час вимірювання процентних відсотків підприємства покладаються лише на витрати «видимих» ресурсів і, таким чином, не покривають витрати на «невидимі» ресурси. Використання відповідних інструментів для управління витратами «невидимих» ресурсів можуть допомогти вирішити цю проблему.

4. Орієнтація не тільки на окремі організаційні підрозділи підприємства, але і на так звані «стіжки» підприємства. Ця рекомендація відображається як наслідок складності організаційної структури підприємства.

Організаційні підрозділи можуть записувати всі витрати, пов'язані з ними, але виникає питання: що трапляється з витратами, які знаходяться на кордоні («стіжок») між двома організаційними підрозділами? Це часте явище, на витрати якого часто не звертають уваги, тому що ніхто точно не знає, кому ці витрати належать, або ніхто з організаційних підрозділів не хоче їх прийняти.

Але саме з такими видами витрат полягає можливість значних заощаджень. К. Койн, С. Койн і Е. Койн [27] стверджують, що за скорочення цих витрат підприємство може досягти 30% або навіть більше відсотків у заощадженнях. Для цього необхідно встановити контроль над «витратами на стіжки» шляхом більш тісної координації діяльності серед організаційних підрозділів та їх кращого спілкування.

5. Подолання опору працівників та профспілок, яке може бути перешкодою для успішного здійснення стратегії скорочення витрат. Опір працівника – це опір змінам і схильність здійснювати роботу за традицією. Будь-яка пропозиція, яка приводить до змін, може бути небажаною для співробітників, а відповідно, може сильно сповільнити й ускладнити реалізацію програми зменшення витрат, і керівництво буде змушене виконувати передбачені зміни повільно. По-перше, повинні бути досить прості операції, яким можна швидко і легко навчитися з керівником якості – керівником, який може впливати на працівників своїми знаннями та харизмою, щоб вони прийняли нові зміни. Також введення змін для зниження витрат може спричинити сильний союзний опір. Підприємства намагаються подолати цю ситуацію, переконавши працівників індивідуально, і співробітники не звертаються до профспілок. Таким чином, підприємство непрямо усуває опір профспілок під час упровадження програм скорочення витрат.

Реалізація стратегії скорочення витрат вимагає інвестицій ресурсів. Головне при цьому полягає у тому, що економія коштів повинна покривати вкладений капітал. Практика показує, що це має бути короткий період часу, як правило, один рік [28]. Це тому, що не завжди необхідно придбати

нове обладнання, найняти консалтингову фірму для того, щоб досягти значних заощаджень. Іноді потрібно лише зробити певні виправлення, коригування в діяльності, здійснити заплановані заощадження. У будь-якому разі керівництво підприємства повинно дотримуватися при цьому економічного принципу – досягти максимального ефекту з мінімальними інвестиціями.

Висновки з проведеного дослідження. Сучасні підприємства в досягненні стратегічних та оперативних завдань ставлять перед собою завдання постійного пошуку напрямів скорочення затрат. Постійний прогрес технології, зростаюча конкуренція на світовому ринку, нові потреби споживачів все це потребує швидкого реагування, крім того підприємства прагнуть до досягнення певного рівня прибутку – це лише деякі з факторів, які мотивують кожне сучасне підприємство серйозно аналізувати свої витрати та шукати шляхи їх скорочення. При цьому стратегія скорочення витрат повинна бути всеосяжною та інтегрованою у глобальну бізнес-стратегію підприємства. Це дасть їй змогу змінюватися за зміни умов на ринку, що забезпечить підприємству порівняльну перевагу щодо конкурентів на ринку.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Атамас П.Й. *Управлінський облік: навчальний посібник* / П.Й. Атамас. К.: Центр учбової літератури, 2009. 440 с.
2. Аткинсон Э.А. *Управленческий учет: учебник* / Э.А. Аткинсон, Р.Д. Банкер. М.: Вильямс, 2010. 878 с.
3. Великая Е.Г. *Стратегическое управление затратами на основе бюджетирования* / Е.Г. Великая // *Финансы и кредит*. 2012. № 9. С. 10–27.
4. Голов С.Ф. *Управлінський облік: підручник* / С.Ф. Голов. К.: Лібра, 2004. 704 с.
5. Ивашкевич В.Б. *Бухгалтерский управленческий учет: учебник* / В.Б. Ивашкевич. М.: ИНФРА, 2011. 576 с.
6. Карпова Т.П. *Управлінський облік: підручник для вузів* / Т.П. Карпова. М.: ЮНІТІ-ДАНА, 2004. 351 с.
7. Качалай В.В. *Кайдзен-костинг: опыт и перспективы внедрения на промышленных предприятиях Украины* / В.В. Качалай // *Бухгалтерский учет и аудит*. 2013. № 1. С. 273–277.
8. Пузыня Т.А. *Таргет-костинг и кайдзен-костинг – инновационные концепции отечественного бухгалтерского учета* / Т.А. Пузыня // *Современные научные исследования и инновации*. 2013. № 7. С. 38–42.
9. Касич А.О. *Втілення концепції стратегічного управління в практику вітчизняних підприємств* / А.О. Касич // *Бізнес Інформ*. 2014. № 11. С. 290–294.
10. Kotha S., Vadlamani B.L. *Assessing generic strategies: an empirical investigation of two competing typologies in discrete manufacturing industries* / S. Kotha, B.L. Vadlamani // *Strategic Management Journal*. 1995. № 16. P. 75–83.
11. Kaizen costing and value analysis. IFRS Research and Development A.B. 2001. URL: http://www.ifsworld.com/us/binaries/kaizen_costing_tcm44-3199.pdf.

12. Johnson T.H. Relevance regained: from top-down control to bottom-up improvement / T.H. Johnson. – New York, Free Press. 1992.
13. Bromvich M. The case for strategic management accounting: the role of accounting information for strategy in competitive markets / M. Bromvich // *Accounting, Organizations and Society*. 1990. № 15(1/2). P. 27–46.
14. Стратегія оптимізації витрат на підприємстві в умовах кризи / А.П. Дергач, С.О. Васильцова / Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» (економічні науки). Х.: НТУ «ХПИ». 2017. № 24(1246). С. 63–66.
15. Ганущак Т.В. Умови забезпечення фінансової безпеки підприємства / Т.В. Ганущак // *Наука й економіка*. Вип. 1(13). 2009. С. 7–13.
16. Онищенко О.В. Методи обліку витрат та калькулювання собівартості продукції: вітчизняний та зарубіжний досвід / О.В. Онищенко, О.О. Куренна, А.С. Крикуненко // *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Економіка і менеджмент. Випуск № 25. Частина 2. Одеса: Міжнародний гуманітарний університет, 2017. С. 153–157.
17. Porter M.E. (2014) *Konkurentska prednost*, Masmedia, Zagreb.
18. Шанк Дж. Стратегическое управление затратами. Новые методы увеличения конкурентоспособности / Дж. Шанк, В. Говиндараджан ; пер. с англ. СПб.: ЗАО «Бизнес Микро», 1999. 288 с.
19. Герасимчук В.Г. Стратегічне управління підприємством. Графічне моделювання : навч. посіб. / В.Г. Герасимчук. К.: КНЕУ, 2000. 360 с.
20. Труніна І.М. Методичні підходи до управління затратами промислових підприємств [Електронний ресурс] / І.М. Труніна, О.В. Онищенко // *Modern Economics*. 2018. № 7. С. 182–191. URL: <https://modecon.mnau.edu.ua/methodical-approaches-to-the-cost-management-of-industrial-enterprises/>.
21. Зуб А.Т. Системный стратегический менеджмент: методология и практика : монография / А.Т. Зуб, М.В. Локтионов. М.: Генезис, 2001. 752 с.
22. Payne, B. (1953) A Program for Cost Reduction, *Harvard Business Review*, 31 (5): 71–82.
23. McCormick, T. (2013) Strategic Cost Reduction Tactics, *Accountancy Ireland*, 45 (5): 46–47.
24. The Ernst & Young and IMA (Institute of Management Accountants) (2003) 2003 Survey of Management Accounting. The State of Management Accounting: <http://www.imanet.org/PDFs/Public/General/2003SurveyofMgtAccting%20EY.pdf>.
25. Institute of Management and Administration (IOMA) (2006) *Cost Reduction and Control Best Practices*, John Willey and Sons, Inc., New Jersey.
26. Guarraia, P., Saenz, H., Fallas, E. (2012) *Sustained cost transformation: Delivering savings that stick*, Bain & Company, Inc.; http://www.bain.com/Images/BAIN_BRIEF_Sustained_cost_transformation_deliver_savings_that_stick.pdf.
27. Coyne, K.P., Coyne, S.T., Coyne, E.J. (2010) *When You've Got to Cut Costs*, *Harvard Business Review*, May 2010: 74–82.
28. Figar N., Ivanović V. Cost reduction strategy—process and effects // *Facta Universitatis, Series: Economics and Organization*. 2015. T. 12. № 1. С. 15–26.

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК ТА ФІНАНСОВА ЗВІТНІСТЬ ДЕРЖАВНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ В СИСТЕМІ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФОРМУВАННЯ ПОКАЗНИКІВ БЮДЖЕТНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

ACCOUNTING AND FINANCIAL STATEMENTS OF PUBLIC SECTOR IN UKRAINE IN THE SYSTEM OF INFORMATION SUPPORT OF THE FORMATION OF BUDGET SECURITY INDICATORS OF THE STATE

Автором обґрунтовано роль бухгалтерського обліку та фінансової звітності бюджетних установ як інформаційної бази управління бюджетною безпекою держави. Визначено інформаційну основу формування показників бюджетної безпеки України.

Ключові слова: бухгалтерський облік, фінансова звітність, державний сектор, бюджетна безпека, Міжнародні стандарти бухгалтерського обліку в державному секторі.

Автором обоснована роль бухгалтерского учета и финансовой отчетности бюджетных учреждений как информационной базы управления бюджетной безопасностью государства. Определена информационная

основа формирования показателей бюджетной безопасности Украины.

Ключевые слова: бухгалтерский учет, финансовая отчетность, государственный сектор, бюджетная безопасность, Международные стандарты бухгалтерского учета в государственном секторе.

The author substantiates the role of accounting and financial reporting of budgetary institutions as an information base of the budget security management of the state. The information basis of the formation of indicators of the budget security of Ukraine is determined.

Key words: accounting, financial reporting, public sector, budget security, International Public Sector Accounting Standards.

УДК 651.6

Дорошенко О.О.

к.е.н., доцент кафедри обліку і аудиту Національний університет водного господарства та природокористування

Постановка проблеми. Події останніх років, що відбуваються в глобальному середовищі, а також на рівні кожної окремої держави, засвідчують посилення уваги до питань національної безпеки. У цьому ракурсі важливим її складником є фінансова безпека, що підтверджує той факт, що нестабільність фінансових ринків зумовила низку потужних фінансових криз за останнє десятиліття. Маючи досить багатогранний характер, фінансова безпека формується такими структурними складниками, як бюджетна безпека, валютна, грошово-кредитна та ін. Зважаючи на важливість питань формування та розподілу бюджету, що формують показники стану бюджетної безпеки, актуальність обраного напрямку досліджень не викликає сумнівів. Для володіння реальними даними щодо показників бюджетної безпеки необхідна впевненість у релевантності інформації, яка їх формує. А така інформація агрегується через дані бухгалтерського обліку та фінансової звітності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика трансформації бухгалтерського обліку та звітності в державному секторі зараз піднімається в працях багатьох вітчизняних вчених у зв'язку із введенням в дію Національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку в державному секторі. Важливий внесок у розвиток теорії бухгалтерського обліку і звітності в державному секторі здійснили науковці Л.В. Гізатуліна, Т.І. Єфименко, Л.Г. Ловінська, Є.В. Калюга, С.В. Свірко, Н.І. Сушко, Н.М. Хорунжак, О.О. Чечуліна, І.Ю. Чумакова та ін. Є необхідність досліджень за цим напрямом у контексті формування вимог до бухгалтерського обліку і звітності суб'єктів державного сектору як своєрідної платформи для достовірного інфор-

маційного забезпечення аналізу та управління бюджетною безпекою України.

Метою статті є обґрунтування ролі бухгалтерського обліку та фінансової звітності бюджетних установ як інформаційної бази управління бюджетною безпекою держави з метою його удосконалення та наближення до вимог міжнародних стандартів.

Натепер підтримка стану економічної системи держави багато в чому здійснюється міжнародними організаціями – головним чином за рахунок надання міжнародних кредитів. Пріоритетним напрямом зовнішньополітичної діяльності є ратифікація угоди з ЄС. Співпраця з міжнародними організаціями ставить перед Україною низку вимог, серед яких – прозорість фінансових потоків. Саме така вимога стосується оновлення системи бухгалтерського обліку державних фінансів, робота над чим інтенсивно ведеться Міністерством фінансів України на сучасному етапі.

У сучасних умовах інформація, надання якої забезпечується системою бухгалтерського обліку у розрізі її окремих складників, є ключовим фактором. Суттєвий прогрес і поширення інформаційних технологій, глобальний характер систем масової комунікації привели до утворення транснаціонального інформаційного простору, який змушує світову спільноту, кожну державу швидко орієнтуватися та адаптуватися у сучасному інформаційному середовищі. Чітка регламентація бухгалтерського обліку, його здатність формувати аналітичні показники є актуальними для достовірного та прозорого інформаційного забезпечення управління державними фінансами. У цьому аспекті адаптація національних стандартів України до Міжнародних

стандартів бухгалтерського обліку в державному секторі дасть змогу уніфікувати інформаційне забезпечення державних фінансів.

Динамічні зміни економічних умов як на національному рівні, так і в міжнародному середовищі приводить до необхідності поглибленого наукового аналізу можливостей адаптації національних стандартів до Міжнародних стандартів бухгалтерського обліку в державному секторі задля забезпечення прозорості державних фінансів і підтримки достатнього рівня економічної безпеки.

Оскільки національна безпека не буде досягнута без адекватних економічних умов, економічний складник поряд з іншими складниками національної безпеки має вагоме значення.

Вся історія України починаючи із здобуття незалежності засвідчує, що дотримання економічної безпеки є одним із головних пріоритетів розвитку української держави і суспільства.

Дотримання необхідних критичних значень індикаторів, визначених Методичними рекоменда-

ціями щодо розрахунку рівня економічної безпеки України [1], є результатом зваженої економічної політики держави. Проте адекватне управління державними фінансами є неможливим без достовірного інформаційного забезпечення.

У табл. 1 автором зведено індикатори бюджетної безпеки, зазначені в Методичних рекомендаціях щодо розрахунку рівня економічної безпеки України [1], та визначено інформаційну підставу для зведених показників.

Для визначення індикаторів бюджетної безпеки слід оперувати інформацією щодо дефіциту/профіциту державного бюджету, дефіциту/профіциту бюджетних та позабюджетних фондів сектору загальнодержавного управління, обсягу сукупних платежів з обслуговування та погашення державного боргу, доходів державного бюджету. Така інформація наводиться за даними Міністерства фінансів України про показники виконання Державного бюджету України, нормативно-правовою основою складання є Інструкція про складання Державною Казначей-

Таблиця 1

Інформаційна основа для формування індикаторів бюджетної безпеки України

№ з/п	Найменування індикатора, одиниця виміру	Джерело вхідної інформації	Інформаційна основа показника
1	Відношення дефіциту/профіциту державного бюджету до ВВП, відсотків	Показники виконання Державного бюджету України, Мінфін експрес-випуск «Валовий внутрішній продукт України» (видання Держстату)	Інструкція про складання Державною Казначейською Службою України бюджетної звітності про виконання зведеного бюджету України, державного бюджету України і місцевих бюджетів Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя [2] Інструкція про складання органами Державної казначейської служби України звітності про виконання державного бюджету [3] Система національних рахунків (СНР 2008) [4] та Європейська система національних і регіональних рахунків (ESA 2010) [5]
2	Дефіцит/профіцит бюджетних та позабюджетних фондів сектору загальнодержавного управління, відсотків до ВВП	Показники виконання Державного бюджету України, Мінфін World economic outlook, Міжнародний валютний фонд експрес-випуск «Валовий внутрішній продукт України» (видання Держстату)	Інструкція про складання Державною Казначейською Службою України бюджетної звітності про виконання зведеного бюджету України, державного бюджету України і місцевих бюджетів Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя [2] Інструкція про складання органами Державної казначейської служби України звітності про виконання державного бюджету [3] Система національних рахунків (СНР 2008) [4] та Європейська система національних і регіональних рахунків (ESA 2010) [5]
3	Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет, відсотків	World economic outlook, Міжнародний валютний фонд експрес-випуск «Валовий внутрішній продукт України» (видання Держстату)	Система національних рахунків (СНР 2008) [4] та Європейська система національних і регіональних рахунків (ESA 2010) [5]
4	Відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування та погашення державного боргу до доходів державного бюджету, відсотків	Показники виконання Державного бюджету України, Мінфін	Інструкція про складання Державною Казначейською Службою України бюджетної звітності про виконання зведеного бюджету України, державного бюджету України і місцевих бюджетів Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя [2] Інструкція про складання органами Державної казначейської служби України звітності про виконання державного бюджету [3]

ською Службою України бюджетної звітності про виконання зведеного бюджету України, державного бюджету України і місцевих бюджетів Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя [2], Інструкція про складання органами Державної казначейської служби України звітності про виконання державного бюджету [3]. Методологічною підставою формування інформації про ВВП в Україні є Система національних рахунків (СНР 2008) [4] та Європейська система національних і регіональних рахунків (ESA 2010) [5].

Модернізація системи бухгалтерського обліку в державному секторі, системи державних закупівель, державних інвестицій, державного внутрішнього фінансового контролю, незалежного зовнішнього фінансового контролю, протидія корупції, доступ громадськості до інформації з питань бюджету дадуть змогу підвищити рівень прозорості та законності використання бюджетних коштів, зменшити обсяги нецільового, незаконного використання коштів, що також, без сумніву, позитивно вплине на основні показники бюджетної безпеки.

Активна взаємодія України зі світовими фінансовими організаціями зумовлює необхідність виконання певних вимог, серед яких приведення у відповідність до міжнародних стандартів інформації про стан виконання бюджетів. Такими стандартами є Міжнародні стандарти бухгалтерського обліку в державному секторі (International Public Sector Accounting Standards (IPSAS)). Вони мають рекомендаційний характер, проте є основою для формування національних стандартів обліку в кожній окремій країні.

Загальна мета фінансової звітності в державному секторі – забезпечення корисною інформацією для прийняття рішень і забезпечення соціальної та економічної відповідальності за використання ресурсів.

У зв'язку з цим застосування положень Міжнародних стандартів бухгалтерського обліку в державному секторі є фундаментальною основою для формування адекватного обліково-інформаційного забезпечення управління державними фінансами в Україні.

Мета міжнародних стандартів фінансового обліку та звітності в державному секторі – подання точної й об'єктивної інформації про фінансовий стан, фінансові результати діяльності та грошові потоки на рівні різних державних і міжнародних організацій. Це дасть змогу забезпечити отримання стандартизованої і з'явної інформації про діяльність усіх організацій державного сектору. У результаті громадськості буде доступна більш повна інформація не тільки про фінансові наслідки прийнятих політичних рішень, а й про фінансове становище країни [6].

Розглянемо, які вимоги до інформації регламентовані вітчизняними нормативно-правовими актами.

Прийняті відповідно до Стратегії модернізації системи бухгалтерського обліку в державному секторі на 2007–2015 роки [7] Національні положення

(стандарти) бухгалтерського обліку в державному секторі (НП(С)БОДС) регламентують облік у розрізі різних об'єктів і відповідають у переважній частині міжнародним стандартам. Порівняно з чинною практикою бюджетного обліку внесено низку вагомих змін, які суттєво впливатимуть на розкриття облікової інформації. Новий склад фінансової звітності, нові методологічні засади визнання, оцінки та класифікації активів, пасивів, доходів та витрат установи є причиною трансформації традиційних об'єктів бюджетного обліку.

На виконання стратегії розроблено також План рахунків бухгалтерського обліку в державному секторі для обліку виконання бюджетів та кошторисів розпорядників бюджетних коштів, що дасть змогу забезпечити прозорість облікових процесів, складання звітності та отримання інформації про фінансові операції, які здійснюються у державному секторі.

За НП(С)БОДС 101 «Подання фінансової звітності», фінансова звітність у державному секторі забезпечує інформаційні потреби користувачів щодо:

- джерел надходжень коштів та напрямів їх використання;
- результатів діяльності з погляду ефективності та досягнення мети діяльності;
- дотримання фінансової дисципліни суб'єктом державного сектору;
- цільового використання бюджетних коштів;
- оцінки якості управління;
- оцінки здатності своєчасно виконувати свої зобов'язання;
- придбання, продажу та володіння цінними паперами;
- участі в капіталі підприємств;
- рівня ресурсів, потрібних для продовження діяльності, ресурсів, які можуть виникнути внаслідок продовження діяльності, а також відповідних ризиків та невизначеностей [8].

У цьому ж Положенні зазначено якісні характеристики фінансових звітів суб'єктів державного сектору – дохідливість, доречність, порівнянність, достовірність. Як бачимо, відсутні акценти на своєчасність та суттєвість, що мають надзвичайно важливе значення у сучасних умовах.

Висновки з проведеного дослідження. За умови вдалої реалізації Стратегії розвитку системи управління державними фінансами та Стратегії модернізації системи бухгалтерського обліку в державному секторі вдасться підвищити рівень бюджетної безпеки, а отже, і рівень економічної безпеки загалом. У сучасних умовах необхідності жорсткої економії бюджетних коштів окремі заходи, які потребують додаткового фінансування, можуть бути відтерміновані. Проте прискорення інтеграції України до ЄС ставить нові завдання перед вітчизняним урядом, тому окреслене коло заходів є надзвичайно важливим і актуальним в умовах сьогодення.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України : наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29 жовтня 2013 року № 1277. URL: http://cct.com.ua/2013/29.10.2013_1277.htm.
2. Інструкція про складання Державною Казначейською Службою України бюджетної звітності про виконання зведеного бюджету України, державного бюджету України і місцевих бюджетів Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя, затверджена наказом Державної Казначейської Служби України від 7 лютого 2018 року № 38.
3. Інструкція про складання органами Державної казначейської служби України звітності про виконання державного бюджету, наказ ДКСУ від 13.02.12 № 52.
4. Система национальных счетов 2008. URL: <http://www.cisstat.com/rus/SNA2008Russian.pdf>.
5. The European System of Regional and National Accounts (ESA 2010). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:32013R0549>.
6. Разъяснение международных стандартов бухгалтерского учета в государственном секторе. URL: <http://www.ey.com/RU/ru/Newsroom/News-releases/Press-Release---2009-10-05>.
7. Про затвердження Стратегії модернізації системи бухгалтерського обліку в державному секторі на 2007–2015 роки: постанова Кабінету Міністрів України від 16.01.2007 № 34. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=888-2007-%F0>.
8. Про затвердження національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку в державному секторі : наказ Міністерства фінансів України від 24.12.2010 № 1629. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ОБЛІКОВОЇ СИСТЕМИ НА МАЛИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

THE ACCOUNTING SYSTEM FORMATION FEATURES AT SMALL ENTERPRISES

У статті виконана систематизація та критичний аналіз особливостей формування облікової системи на малих підприємствах. Встановлено, що чинне законодавство містить особливі норми організації обліку для малих підприємств, для мікропідприємств, а також для підприємств, що мають право вести спрощений облік доходів та витрат. Єдиною обов'язковою нормою для всіх перелічених підприємств визнаний порядок формування та подання фінансової звітності, інші спрощення не є обов'язковими. Встановлені та проаналізовані причини відмови більшості малих підприємств від спрощеного плану рахунків на користь загального. Досліджені інші можливі спрощення облікової системи малих підприємств; встановлено, що доцільність їх прийняття залежить від індивідуальних характеристик підприємства, окрім відмови від принципу подвійного запису, що визнано недоцільним у будь-якому разі.

Ключові слова: облік, облікова система, звітність, мале підприємство, мікропідприємство, спрощений план рахунків, принцип подвійного запису.

В статье выполнена систематизация и критический анализ особенностей формирования учетной системы на малых предприятиях. Установлено, что действующее законодательство содержит особые нормы организации учета для малых предприятий, для микропредприятий, а также для предприятий, которые имеют право вести упрощенный учет доходов и расходов. Единственной обязательной нормой для всех перечисленных предприятий признан порядок формирования и предоставления финансовой отчетности, прочие упрощения не являются обязатель-

ными. Выявлены и проанализированы причины отказа подавляющего большинства малых предприятий от упрощенного плана счетов в пользу общего. Изучены прочие возможные упрощения учетной системы малых предприятий; установлено, что целесообразность их принятия зависит от индивидуальных характеристик предприятия, за исключением отказа от принципа двойной записи, что признано нецелесообразным при любых условиях.

Ключевые слова: учет, учетная система, отчетность, малое предприятие, микропредприятие, упрощенный план счетов, принцип двойной записи.

The article deals with the systematization and critical analysis of the accounting system formation characteristics at small enterprises. It is established that the current legislation contains special rules for the accounting organization at small enterprises, at micro enterprises, as well as at enterprises entitled to simplify accounting of income and expenses. The only obligatory norm for all listed enterprises is recognition of the procedure for the formation and presentation of financial statements, other simplifications are not required. The reasons for the failure of the vast majority of small enterprises from the simplified plan of accounts in favor of the general are established. Other possible simplifications of the accounting system of small enterprises have been explored. Researcher found that the feasibility of their adoption depends on the individual characteristics of the enterprise, in addition to the refusal of the principle of double recording, which is considered inappropriate in any case.

Key words: accounting, accounting system, reporting, small enterprise, micro enterprise, simplified account plan, double record principle.

УДК 334.012.64:657:005.92

Скорнякова Ю.Б.

к.е.н., доцент,
доцент кафедри обліку
та оподаткування
Запорізький національний університет
Монастирська Д.С.
студент
Запорізький національний університет

Постановка проблеми. Активізація малого підприємництва є одним із стратегічних завдань соціально-економічного розвитку України, адже саме малі підприємства здатні наповнити ринок вітчизняними товарами та необхідними послугами, забезпечити збільшення кількості робочих місць та податкових надходжень до бюджетів різних рівнів; саме власники малих підприємств є основою формування в країні середнього класу.

Малі підприємства в умовах жорсткої конкуренції та складної соціально-економічної ситуації є набагато вразливішими порівняно із великим бізнесом, а тому і потребують якісного, мобільного, креативного менеджменту. Виконання завдання інформаційного забезпечення управління покладене на облікову систему малого підприємства, від якості якої багато в чому залежить ефективність прийнятих управлінських рішень та перспективи діяльності підприємства. Таким чином,

дослідження особливостей формування облікової системи малого підприємства є важливим завданням як для сучасної економічної науки, так і для облікової практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Теоретичним та практичним аспектам організації обліку на малих підприємствах присвячені дослідження багатьох учених-економістів, таких як Т. Балюк, Н. Бузак, П. Буряк, З. Варналій, С. Голов, Н. Гура, П. Дончук, О. Мазіна, Н. Малюга, Т. Мельник, М. Михайлов, В. Сопко, Л. Сук та багато інших. Проте, незважаючи на велику кількість наукових досліджень щодо особливостей організації обліку на малих підприємствах, систематичні зміни вітчизняного законодавства, а також розвиток підприємницької та облікової практики актуалізує нові завдання та необхідність подальших наукових досліджень щодо особливостей формування облікової системи на малих підприємствах.

Постановка завдання. Метою дослідження є систематизація та критичний аналіз особливостей формування облікової системи на малих підприємствах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Досліджуючи особливості формування облікової системи малих підприємств, слід насамперед чітко встановити принципи ідентифікації таких суб'єктів господарювання згідно із нормами чинного законодавства. Особливої уваги заслуговують останні нормативні зміни, адже починаючи з 1 січня 2018 року критерії віднесення підприємств до мікропідприємств, малих, середніх та великих підприємств для врегулювання питань, пов'язаних із веденням бухгалтерського обліку та формуванням фінансової звітності, передбачені Законом України № 996-XIV від 16.07.1999. «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні».

Так, відповідно до норм вищезгаданого нормативного документа малими підприємствами визнаються підприємства, «показники яких на дату складання річної фінансової звітності за рік, що передує звітному, відповідають щонайменше двом із таких критеріїв:

- балансова вартість активів – до 4 мільйонів євро;
- чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) – до 8 мільйонів євро;
- середня кількість працівників – до 50 осіб» [1].

До 1 січня 2018 року питання ідентифікації малих підприємств регулювалося Господарським кодексом України, стаття 55 якого передбачала наявність двох обов'язкових умов, а саме: суб'єктами малого підприємництва визнавалися «юридичні особи, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 50 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 10 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України» [2].

Аналізуючи розглянуті зміни у чинному законодавстві, варто зазначити, що новий підхід щодо ідентифікації малих підприємств є більш гнучким і ліберальним, адже передбачає обов'язкове дотримання двох критеріїв зі встановлених трьох, а його застосування приведе до розширення кола юридичних осіб, що визнаються малими підприємствами.

Основним обліковим наслідком набуття статусу «малого підприємства» для юридичної особи варто визнати склад, а також порядок формування та подання фінансової звітності, адже юридичні особи, що належать до категорії малих підприємств, замість повного пакета фінансової звітності формують фінансовий звіт суб'єкта малого підприємництва відповідно до норм однойменного П(с)БО 25. Йдеться про комбіновану, в певному сенсі спрощену форму звітності, що складається з балансу та звіту про фінансові результати. Окрему увагу також слід звернути на те, що малі

підприємства, на відміну від середніх та великих підприємств, відповідно до норм Закону України № 996-XIV не зобов'язані оприлюднювати річну фінансову звітність разом із аудиторським висновком на своїй веб-сторінці.

Можливою принциповою особливістю облікової системи малого підприємства може бути застосування в організації обліку спеціального Спрощеного плану рахунків (Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій суб'єктів малого підприємництва), передбаченого Наказом Міністерства фінансів України № 186 від 19.04.2001. Цей план рахунків «можуть застосовувати суб'єкти підприємницької діяльності – юридичні особи, які відповідно до чинного законодавства визнані суб'єктами малого підприємництва, юридичні особи, що не займаються підприємницькою діяльністю (крім бюджетних установ), незалежно від форм власності, організаційно-правових форм і видів діяльності, а також представництва іноземних суб'єктів господарської діяльності» [3]. Спрощений план рахунків не є обов'язковим до застосування, а є лише можливою для малих підприємств альтернативою до так званого загального плану рахунків, тобто Плану рахунків активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій, затвердженого Наказом Міністерства фінансів України № 291 від 30.11.1999. Різниця між цими альтернативними для малих підприємств планами рахунків полягає у рівні деталізації облікової інформації, що систематизується. Так, спрощений план рахунків пропонує суттєво меншу кількість рахунків без виокремлення субрахунків, а загальний план рахунків, навпаки, передбачає суттєво глибшу деталізацію облікової інформації як на рівні рахунків, так і шляхом застосування субрахунків.

На перший погляд застосування спрощеного плану рахунків може здаватися привабливим: за логікою – все просте, зручне, але на практиці, навпаки, більшість малих підприємств застосовує для організації обліку так званий загальний план рахунків, ігноруючи можливість застосовувати спрощений план рахунків. Основною причиною такої практики є, на нашу думку, методична проблема застосування на практиці спрощеного плану рахунків, яка саме і полягає у відсутності об'єктивно необхідної деталізації. Так, приміром, спрощений план рахунків пропонує застосування рахунку 37 «Розрахунки з різними дебіторами», на якому передбачено здійснювати облік та узагальнення інформації про розрахунки з покупцями та замовниками, підзвітними особами, з іншими дебіторами, про короткострокові векселі одержані, про резерв сумнівних боргів. Водночас на практиці облік розрахунків із покупцями має бути організований окремо від обліку розрахунків із підзвітними особами – цього вимагають об'єктивні відмінності

у документообороті, розрізі аналітичного обліку, принципах контролю розрахунків та вимог до інформації для прийняття управлінських рішень. Відповідно за умови застосування спрощеного плану рахунків на рахунку 37 необхідно буде виокремити як мінімум два субрахунки – для обліку розрахунків із покупцями і для обліку розрахунків із підзвітними особами. Аналогічна ситуація матиме місце за рахунком 68 «Розрахунки за іншими операціями», адже практично неможливо якісно організувати облік розрахунків із постачальниками та підрядниками, розрахунків за короткостроковими кредитами та відсотками по них, розрахунків з учасниками разом без належної деталізації, яка на практиці приведе до застосування субрахунків. Такі приклади можна продовжувати, і саме вони пояснюють той факт, що на практиці фахівці надають перевагу не деталізації спрощеного плану рахунків, а застосуванню і на малих підприємствах загального плану рахунків, який вже містить необхідний рівень такої деталізації.

Окрім розглянутої методичної причини, перевага на користь застосування на малих підприємствах загального плану рахунків може бути також пояснена низкою організаційних причин. Так, по-перше, більшість програмних продуктів, що використовуються для автоматизації обліку, в тому числі на малих підприємствах, передбачає використання загального плану рахунків, по-друге, фахівці з обліку зазвичай надають перевагу загальному плану рахунків, чому сприяє навчання і досвід роботи на великих і середніх підприємствах, по-третє, використання спрощеного плану рахунків на багатьох малих підприємствах здатне спричинити проблеми у разі, якщо масштаби бізнесу збільшаться і підприємство втратить статус малого підприємства і, відповідно, право застосовувати такий спрощений план рахунків.

Застосування загального плану рахунків на малому підприємстві здатне актуалізувати ще одну особливу рису облікової системи малого підприємства. Йдеться про організаційну схему або порядок обліку витрат малого підприємства. Загальний план рахунків, передбачений Наказом Міністерства фінансів України № 291 від 30.11.1999, містить два класи рахунків, передбачених для обліку витрат, – клас 8 «Витрати за елементами» і клас 9 «Витрати діяльності». Теоретично це дозволяє організувати облік витрат трьома способами – із застосуванням лише 9 класу рахунків, із застосуванням 8 та 9 класу рахунків одночасно та із застосуванням лише 8 класу рахунків. Інструкція до плану рахунків містить окремі норми, актуальні для малих підприємств, а саме «суб'єкти малого підприємництва, а також інші організації, діяльність яких не спрямована на ведення комерційної діяльності, для обліку витрат можуть використовувати тільки рахунки класу 8 із списанням

до дебету рахунку 23 «Виробництво» щомісячно сум в частині прямих і виробничих накладних витрат (загальноновиробничих витрат) та до дебету рахунку 79 «Фінансові результати» в кінці року або щомісяця сум в частині адміністративних витрат, витрат на збут, інших операційних витрат» [4]. Охарактеризована таким чином схема обліку витрат не може бути використана на великих та середніх підприємствах, які мають в обов'язковому порядку застосовувати для організації обліку витрат 9 клас рахунків, адже цього потребує формування Звіту про фінансові результати (Звіту про сукупний дохід). Що стосується малих підприємств, то варто звернути увагу, що для них схема обліку витрат із застосуванням 8 класу рахунків без застосування 9 класу рахунків не є обов'язковим, а лише можливим варіантом. Таким чином, облікова система будь-якого малого підприємства може передбачати схему обліку витрат як із застосуванням лише 9 класу рахунків, так і із застосуванням лише 8 класу рахунків.

У науковій літературі присутня думка про те, що схема обліку витрат із застосуванням лише 8 класу рахунків є застарілою, неактуальною і пов'язаною із неузгодженістю вітчизняних нормативних документів. Так, Н.І. Бузак стверджує, «що варіант застосування суб'єктами малого підприємництва тільки 8 класу рахунків за загальним Планом рахунків залишився ще від тих часів, коли в Спрощеному плані рахунків для обліку витрат використовувалися тільки рахунки класу 8. На нашу думку, застосування такого варіанту обліку вже не є актуальним, а рекомендації, що залишилися в інструкції до застосування загального Плану рахунків, є звичайною неузгодженістю вітчизняного законодавства» [5, с. 10]. Ця ж теза дослівно наведена у науковій статті В.В. Козьоми «Актуальні аспекти організації обліку та оподаткування малого підприємництва» [6, с. 1336]. Але, незважаючи на озвучену думку, на практиці наявні випадки, коли й у сучасних умовах малі підприємства для обліку витрат успішно застосовують 8 клас рахунків без застосування 9 класу рахунків, а тому проблему слід, скоріше за все, перевести в іншу площину.

Аналізуючи доцільність застосування на малому підприємстві схеми обліку витрат за допомогою 8 класу рахунків без застосування 9 класу рахунків, варто, на нашу думку, насамперед звернутися до особливостей діяльності підприємства. Так, якщо йдеться про торгові підприємства або про підприємства, які надають послуги невиробничого характеру, тобто про підприємства, в практиці обліку яких відсутні такі активи, як незавершене виробництво і готова продукція, то на таких підприємствах облік витрат може бути якісно організований за допомогою рахунків 8 класу із наступним списанням систематизованих витрат

до дебету рахунку 79 «Фінансові результати». Інша справа – виробничі підприємства і підприємства, що виконують роботи виробничого характеру. В обліку таких підприємств має формуватися якісна інформація щодо залишків незавершеного виробництва і готової продукції, як загалом, так і у розрізі аналітичного обліку. Вирішення цього завдання за умови застосування 8 класу рахунків, скоріше за все, суттєво ускладнить систему обліку (особливо в частині обліку та розподілу накладних витрат виробництва), а тому таким підприємствам доцільно організувати облік витрат за допомогою 9 класу рахунків.

Окремою категорією юридичних осіб з погляду формування облікової системи варто визнати мікропідприємства, а також підприємства, що відповідно до норм податкового законодавства мають право вести спрощений облік доходів та витрат.

Критерії визнання юридичних осіб мікропідприємствами для врегулювання питань, пов'язаних із веденням бухгалтерського обліку та формуванням фінансової звітності, передбачені Законом України № 996-XIV. Йдеться про підприємства, «показники яких на дату складання річної фінансової звітності за рік, що передує звітному, відповідають щонайменше двом із таких критеріїв:

- балансова вартість активів – до 350 тисяч євро;
- чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) – до 700 тисяч євро;
- середня кількість працівників – до 10 осіб» [1].

Підприємствами, що мають право вести спрощений облік доходів та витрат, є відповідно до норм податкового законодавства юридичні особи – платники єдиного податку, адже відповідно до п. 291.2 Податкового кодексу України «спрощена система оподаткування, обліку та звітності – особливий механізм справляння податків і зборів, що встановлює заміну сплати окремих податків і зборів на сплату єдиного податку з одночасним веденням спрощеного обліку та звітності» [7].

Мікропідприємства і підприємства, що мають право вести спрощений облік доходів та витрат, відповідно до норм пункту 8 П(с)БО 25 можуть при формуванні облікової системи:

- «обліковувати необоротні активи тільки за первісною вартістю без урахування зменшення корисності та переоцінки до справедливої вартості;
- не створювати забезпечення наступних витрат і платежів (на виплату наступних відпусток працівникам, виконання гарантійних зобов'язань тощо), а визнавати відповідні витрати у періоді їх фактичного понесення;
- поточну дебіторську заборгованість включати до підсумку балансу за її фактичною сумою» [8].

Варто звернути увагу, що зазначені вище спрощення не є обов'язковими, тобто під час формування облікової системи можна як прийняти спро-

щення, так і дотримуватися загальних процедур, передбачених національними стандартами обліку. Прийняття конкретних рішень у кожній конкретній ситуації має залежати, на нашу думку, насамперед від характеристик підприємства, особливостей його діяльності, складу активів тощо. Так, приміром, можливість відмовитися від переоцінки основних засобів може виявитися корисною, адже така переоцінка потребує додаткових витрат на незалежну професійну оцінку основних засобів, що для мікропідприємства може виявитися суттєвими витратами. Але, з іншого боку, в умовах залучення кредитних коштів, у тому числі під заставу основних засобів, така переоцінка може бути визнана більш ніж доцільною або навіть необхідною. Іншим прикладом може слугувати доцільність створення резерву на виконання гарантійних зобов'язань у разі, коли мікропідприємства здійснюють виробництво відповідної продукції або виконання відповідних робіт, адже у таких ситуаціях витрати на виконання гарантійних зобов'язань враховують під час калькулювання. В окремих випадках обережно слід ставитися і до відмови від формування резерву сумнівних боргів, адже це може призвести до суттєвих викривлень показників Фінансового звіту суб'єкта малого підприємництва.

Розглядаючи можливі спрощення в організації облікової системи окремих малих підприємств, слід ще раз звернутися до юридичних осіб – платників єдиного податку, яким відповідно до норм податкового законодавства надане право вести спрощений облік доходів та витрат. Статтею 3 Закону України № 996-XIV таким підприємствам за умови, що вони не зареєстровані платниками податку на додану вартість, надане право «узагальнювати інформацію в реєстрах бухгалтерського обліку без застосування подвійного запису» [1]. Аналогічна можливість також передбачена пунктом 9 П(с)БО 2 [8]. Коментуючи це можливе спрощення (яке у жодному разі не є обов'язковим), слід, на нашу думку, визнати його недоречним, адже принцип подвійного запису як надзвичайно потужний інструмент внутрішнього контролю (самоконтролю) облікових записів є, без перебільшення, центральним та найбільш креативним елементом методології бухгалтерського обліку вже кілька століть. Принцип подвійного запису з'явився у підприємницькому середовищі та на протязі століть надзвичайно позитивно зарекомендував себе саме як інструмент самоконтролю. Жодному підприємству, на нашу думку, не слід відмовлятися від такого інструменту, особливо малому підприємству, для якого зовнішній незалежний контроль ведення бухгалтерського обліку та формування фінансової звітності у формі аудиту може означати більш ніж суттєві, а можливо, і нереальні витрати. Окрім того, у разі відмови від принципу подвійного запису витрати на

зовнішній контроль облікової системи можуть ще й збільшитися, адже консервативно налаштовані фахівці можуть дійти думки, що в умовах відмови від принципу подвійного запису бухгалтерський облік як такий не ведеться, жодної системи внутрішнього контролю немає, а тому є потреба не в перевірці, а у відновленні бухгалтерського обліку.

Висновки з проведеного дослідження.

Проведене дослідження дало змогу виокремити три категорії малих підприємств з позиції особливостей формування облікової системи, а саме підприємства, яким діючим законодавством надане право вести спрощений облік доходів і витрат, мікропідприємства і малі підприємства.

Право щодо найбільш революційного спрощення ведення бухгалтерського обліку чинним законодавством передбачене для юридичних осіб – платників єдиного податку, що мають право вести спрощений облік доходів і витрат, за умови, що вони не є платниками податку на додану вартість. Такі юридичні особи, формуючи облікову систему, можуть відмовитися від дотримання подвійного запису. Водночас реалізація цього права на практиці визнана недоцільною, адже відмова від принципу подвійного запису позбавляє облікову систему надзвичайно потужного механізму самоконтролю, який є особливо важливим в умовах, коли систематичний зовнішній контроль облікової системи означатиме непосильне витратне навантаження.

Можливість суттєвого спрощення окремих облікових процедур надана також мікропідприємствам, а також підприємствам, що мають право вести спрощений облік доходів і витрат. Такі підприємства можуть формувати облікову систему, не здійснюючи переоцінку основних засобів до справедливої вартості, а також відмовившись від створення забезпечення наступних витрат (платежів) і формування резерву сумнівних боргів. Такі спрощення в окремих випадках можуть бути доцільними, але, зважаючи, що вони не є обов'язковими, прийняття рішень у кожному окремому випадку слід ретельно зважувати, враховуючи особливості діяльності підприємства, склад його активів тощо.

Що стосується малих підприємств загалом, то основною і обов'язковою особливістю характеристикою облікової системи таких підприємств є те, що підсумкова інформація щодо фінансового стану та результатів діяльності формується та надається у формі Фінансового звіту суб'єкта малого підприємництва.

Застосування спеціального спрощеного плану рахунків для суб'єктів малого підприємництва (що є можливим, тобто необов'язковим варіантом) не набуло практичного поширення – більшість малих підприємств застосовує загальний план рахунків. Це пояснюється як методичними, так і організаційними причинами. Спрощений план рахунків не є зручним для організації облікових записів вна-

слідок відсутності об'єктивно необхідного рівня деталізації. Окрім того, на боці загального плану рахунків «грають» традиції навчання облікових фахівців, їх досвід, а також традиції автоматизації бухгалтерського обліку.

Можливим специфічним варіантом (але також необов'язковим) формування облікової системи малого підприємства є організація обліку витрат за допомогою 8 класу рахунків без застосування 9 класу рахунків. Такий варіант є поширеним, але застосовувати його слід обережно, враховуючи особливості діяльності підприємства. Для підприємств, що здійснюють виробництво продукції і виконання робіт, за наявності систематичних залишків незавершеного виробництва і готової продукції, така схема обліку витрат, скоріше за все, виявиться категорично недоречною.

Підсумовуючи вищевикладене, слід також зазначити, що вітчизняні нормативні документи щодо організації обліку на малих підприємствах потребують певного впорядкування як щодо термінології, так і щодо сутності відповідного спрощення облікових процедур.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України від 16.07.1999. № 996-XIV. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/996-14>.
2. Господарський кодекс України від 16.01.2003. № 436-IV. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.
3. Про затвердження спрощеного Плану рахунків бухгалтерського обліку: Наказ Міністерства фінансів України від 19.04.2001. № 186. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0389-01>.
4. План рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань та господарських операцій та Інструкція щодо його застосування: Наказ Міністерства фінансів України від 30.11.1999. № 291. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0893-99>.
5. Бузак Н.І. Актуальні аспекти організації обліку суб'єктів малого підприємництва / Н.І. Бузак // Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. 2013. Вип. 2(26). С. 3–14.
6. Кузьома В.В. Актуальні аспекти організації обліку та оподаткування суб'єктів малого підприємництва / В.В. Кузьома // Глобальні та національні проблеми економіки. 2014. № 2. С. 1334–1337.
7. Податковий кодекс України від 02.12.2010. № 2755-VI. URL: <http://sts.gov.ua/nk/>.
8. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 25 «Фінансовий звіт суб'єкта малого підприємництва»: Наказ Міністерства фінансів України від 25.02.2000. № 39. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0161-00>.

РОЗДІЛ 9. МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ, МОДЕЛІ
ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІОБ ОДНОМ МЕТОДЕ ИССЛЕДОВАНИЯ НЕУСТОЙЧИВОСТИ
ДИНАМИЧЕСКОЙ МОДЕЛИ САМУЭЛЬСОНА-ХИКСАON ONE METHOD OF INVESTIGATION OF THE INSTABILITY
OF THE DYNAMIC MODEL OF SAMUELSON-HICKS

УДК 519.86

Семенов А.С.к.ф.-м.н., доцент кафедры
экономической кибернетики
и информационных технологий
Одесский национальный
политехнический университет**Ивченко И.Ю.**к.э.н., доцент кафедры
экономической кибернетики
и информационных технологий
Одесский национальный
политехнический университет

Непрерывным аналогом модели Самуэльсона-Хикса является линейное неоднородное дифференциальное уравнение второго порядка. Детально исследованы условия устойчивости модели, когда коэффициенты уравнения являются константами. В работе предлагается метод исследования, когда коэффициент потребности в инвестициях является функцией времени. Решение нелинейного в этом случае уравнения ищется методом интегрального преобразования Лапласа. Получено строгое аналитическое решение задачи. Выводы и численные результаты по найденной формуле в частных случаях совпадают с известными ранее.

Ключевые слова: модель Самуэльсона-Хикса, дифференциальное уравнение, инвестиции, нелинейность, функции времени, устойчивость.

Безперервним аналогом моделі Самуельсона-Хікса є лінійне неоднорідне диференціальне рівняння другого порядку. Детально досліджено умови стійкості моделі, коли коефіцієнти рівняння є константами. У роботі пропонується метод дослідження, коли коефіцієнт потреби в інвестиціях є функ-

цією часу. Рішення нелінійного в цьому разі рівняння шукається методом інтегрального перетворення Лапласа. Отримано точне аналітичне рішення задачі. Висновки і чисельні результати за знайденою формулою в окремих випадках збігаються з відомими раніше.

Ключові слова: модель Самуельсона-Хікса, диференціальне рівняння, інвестиції, нелінійність, функції часу, стійкість.

A continuous non-homogeneous differential equation of the second order is a continuous analogue of the Samuelson-Hicks model. The stability conditions of the model are studied in detail, when the coefficients of the equation are constants. The paper proposes a research method, when the demand ratio for investments is a function of time. The solution of the nonlinear equation in this case is sought by the Laplace integral transformation method. A rigorous analytical solution of the problem is obtained. Conclusions and numerical results on the found formula in special cases coincide with those known earlier.

Key words: Samuelson-Hicks model, differential equation, investment, nonlinearity, time functions, stability.

Постановка проблемы. К одной из моделей делового цикла, описывающих изменение национального дохода при взаимодействии мультипликатора и акселератора, относится модель Самуэльсона-Хикса, где акселератор с запаздыванием представляет собой функцию ожидаемых инвестиций [1]. В теоретических исследованиях экономической динамики наибольшее внимание уделяется инвестиционному поведению, представленному в виде некоторой зависимости между размерами инвестиций и характеристиками состояния экономической системы. Поведение решения уравнения модели изучено достаточно полно при фиксированных величинах автономных расходов и затрат на инвестиции [1; 2]. В настоящей работе предлагается вариант метода исследования устойчивости решения, когда коэффициенты уравнения являются функциями времени.

Анализ последних исследований и публикаций. В модели Самуэльсона-Хикса наиболее полно реализовано взаимодействие мультипликатора и акселератора. Основная предпосылка модели – осуществление планов потребления.

В полной мере в модели вводится запаздывание спроса на потребление, и плановые величины потребления и капиталовложений превращаются в фактические затраты, дающие в сумме выпуск продукции. В модели Самуэльсона-Хикса весь комплекс запаздываний, в отличие от некоторых других похожих моделей, например модели Филлипса, на стороне инвестиций объединен в зависимости акселерации, что требует особой тщательности в формулировке и интерпретации этой зависимости. Осуществляются планы капиталовложений так, что ожидаемые инвестиции равны общей величине фактических сбережений и капиталовложений. Акселератор с запаздыванием представляет собой в этом случае функцию ожидаемых инвестиций. Вследствие текущих изменений в выпуске продукции принимается решение об инвестициях, и необходимые для этого затраты планируются на несколько будущих интервалов времени.

Все сведения о возможных вариантах поведения динамической экономической системы содержатся в уравнении модели этой системы. Для моделирования экономических процессов,

зависящих от времени, используется, в частности, аппарат теории дифференциальных уравнений. Такое моделирование допускает возможность аналитического исследования решения уравнения, а вместе с ним и поведение экономической системы. К одной из наиболее известных моделей делового цикла относится модель Самуэльсона-Хикса, несколько отличающаяся от модели Филлипса, например, тем, что плановые потребления и капиталовложения с запаздываниями превращаются в фактические затраты, дающие в сумме выпуск продукции. Непрерывным аналогом модели Самуэльсона-Хикса является линейное неоднородное дифференциальное уравнение второго порядка [1]:

$$\frac{d^2 y}{dt^2} + (1-r) \frac{dy}{dt} + (1-c)y = C^* + I, \quad (1)$$

где $y(t)$ – ВВП, C^* – минимальный объем фонда потребления, I – инвестиции, c – склонность к потреблению, r – коэффициент прироста потребности в инвестициях при увеличении ВВП на единицу. Модель учитывает меру инерции хозяйственной системы, меру сопротивления переменам, происходящим под действием входных параметров, норму накопления.

Наиболее частым и важным является вопрос устойчивости системы, в частности, вопрос устойчивости решения уравнения (1) в окрестности точки равновесия $y_E = (C^* + I)/(1-c)$. Согласно теории линейных дифференциальных уравнений общее решение неоднородного уравнения (1) имеет вид:

$$y(t) = A_1 e^{\lambda_1 t} + A_2 e^{\lambda_2 t} + \frac{C^* + I}{1-c} \quad (2)$$

где выбранное частное решение $y_E = (C^* + I)/(1-c)$ неоднородного уравнения является одновременно и его стационарным решением.

В настоящей работе предлагается метод исследования устойчивости решения, когда коэффициенты уравнения c и r являются функциями времени, в частности, когда непрерывно со временем меняется потребность в инвестициях, т. е. коэффициент $r = r(t)$. Временная зависимость коэффициентов позволяет наряду с другими предположениями говорить о динамическом поведении системы.

Постановка задачи. Исследуем поведение решения уравнения (1) в окрестности точки равновесия $(y_E, 0)$ при импульсном воздействии на систему $\delta(t) = (\eta_0, u_0)$, причем возможны любые начальные условия, в том числе и $\eta_0 < 0$, $u_0 < 0$, т. е. значение ВВП уменьшается, и скорость его изменения в начальный момент отрицательна [1; 2]. При таких значениях начального возмущения обеспечить рост ВВП возможно, например, за счет значительных инвестиций. Решение уравнения (1) представим в виде $y(t) = y_E + \eta(t)$ при начальных условиях $y(0) = y_E + \eta_0$; $y'(0) = u_0$. Тогда приращение

ВВП относительно стационарного значения будет определяться решением следующей задачи Коши:

$$\frac{1}{1-c} \frac{d^2 \eta}{dt^2} + \frac{1-r}{1-c} \frac{d\eta}{dt} + \eta = 0; \quad (3)$$

$$\eta(0) = \eta_0; \quad \eta'(0) = u_0$$

Характер решения (3) зависит от типа корней λ_1, λ_2 характеристического уравнения, соответствующего уравнению, которые в свою очередь обуславливаются значениями параметров c и r .

Полагая $c > \frac{3}{4}$ рассмотрим поведение решения при различных значениях коэффициента r .

При $0 < r < 1 - 2\sqrt{1-c}$ дискриминант характеристического уравнения положителен, а его корни действительны и различны. В начале переходного процесса при отрицательных значениях начальных условий выпуск, а следовательно, потребление и инвестиции некоторое время продолжают убывать, затем начинается их монотонный рост, который заканчивается достижением стационарного значения.

При $r = 1 - 2\sqrt{1-c}$ дискриминант равен нулю, корни уравнения действительные и равные. Выпуск, потребление и инвестиции ведут себя на протяжении переходного режима аналогично поведению в предыдущем случае. Система по завершении переходного процесса возвращается в исходное состояние, т. е. является устойчивой

При $1 - 2\sqrt{1-c} < r < 1$ дискриминант отрицателен, и корни уравнения комплексно сопряжены с отрицательной действительной частью. Система после затухающих гармонических колебаний возвращается в первоначальное состояние. Выпуск, потребление, инвестиции вначале продолжают убывать, затем начинают расти и достигают стационарных значений после достаточно длительных затухающих автоколебаний.

При $r = 1$ корни характеристического уравнения мнимые взаимно сопряженные. Этот случай означает, что весь выпуск продукции за год целиком идет на инвестиции. Система будет находиться в незатухающих гармонических колебаниях, не возвращаясь в исходное состояние, т. е. система неустойчива. Выпуск колеблется около стационарного значения, потребление остается постоянным, равным стационарному значению, а инвестиции находятся в незатухающих автоколебаниях.

При $1 < r < 1 + 2\sqrt{1-c}$ дискриминант уравнения отрицателен, корни характеристического уравнения комплексно сопряжены с положительной действительной частью. В этом случае дополнительные инвестиции обеспечиваются не только текущим выпуском, но и за счет сокращения потребления. Система будет находиться в гармонических автоколебаниях с экспоненциально возрастающей амплитудой, т. е. система в этом случае неустойчивая, синергетическая.

Изложение основного материала исследования. Предположим, что в модели Самуэльсона-Хикса, т. е. в уравнении (3), на дополнительные инвестиции (сверх постоянного значения I) непрерывно затрачивается больше ВВП, чем его прирост ($|r(t)| > 1$), что может осуществляться лишь за счет соответствующего непрерывного сокращения потребления.

Ограничимся для иллюстрации метода исследования степенной зависимостью коэффициента от времени (например $r(t) = 1 + at^n$, $a > 0$). Тогда уравнение задачи (3) примет вид:

$$\frac{d^2\eta}{dt^2} - at^n \frac{d\eta}{dt} + (1-c)\eta = 0. \quad (4)$$

Зависимость коэффициента прироста инвестиций от времени может быть и иной, например вида $r(t) = 1 - at^n$, $a > 0$. Тогда коэффициент r становится меньше единицы. Кроме того, временная зависимость может иметь иной функциональный вид, например, синусоидальный, экспоненциальный и т. д. Уравнение (4) в этом случае, естественно, будет иметь несколько иной вид. Так или иначе, при определенных значениях параметров эта модель может проявлять свойства синергетического характера, хотя и является линейной динамической системой второго порядка.

Одним из эффективных методов решения дифференциальных уравнений и исследования динамических моделей является метод интегрального преобразования Лапласа, операционный метод. Применим его к решению уравнения (4) при $r(t) = 1 + at^n$, $a > 0$. Уравнение нелинейное, и для использования интегрального преобразования Лапласа необходим специальный подход. Известна формула операционного исчисления, представляющая операторное изображение функции $t^n y^{(m)}(t)$ [3]:

$$t^n y^{(m)}(t) = \sum_{v=0}^n \frac{(-1)^v n!}{v!} \frac{[s^m \bar{y}(s) - s^m y(0) - \dots - sy^{(m-1)}(0)]^v}{s^{n-v}}, \quad (5)$$

где $\bar{y}(s)$ трансформанта Лапласа функции $y(x)$, s – параметр преобразования.

Используя (5), применим преобразование Лапласа к уравнению (4), полагая $r(t) = 1 + at$, $a > 0$. Полагая в (5) $n = 1, m = 1$ получим:

$$t\dot{y}(t) = -s \frac{dy(s)}{ds}.$$

Следовательно, операторное изображение для уравнения (4) имеет вид

$$s^2 \left[\bar{\eta}(s) - \eta(0) - \frac{1}{s} \eta'(0) \right] + as \frac{d\bar{\eta}}{ds} + (1-c)\bar{\eta}(s) = 0$$

или

$$\frac{d\bar{\eta}}{ds} = - \left(\frac{s}{a} + \frac{1-c}{as} \right) \bar{\eta}(s) + \frac{s}{a} \eta(0) + \frac{1}{a} \eta'(0). \quad (6)$$

Учитывая соотношение $1 > c > 0$ выберем дробь $\frac{(1-c)}{a} = n$ виде целого положительного числа. В этом случае решение уравнения (6)

$$\bar{\eta}(s) = As^{-n} e^{-\frac{s^2}{2}} + s^{-n} e^{-\frac{s^2}{2}} \int [s\eta(0)/a + \eta(0)/a] s^n e^{\frac{s^2}{2}} ds$$

Анализ показывает, что при $A \neq 0$ решение не представимо интегралом Лапласа, поэтому полагаем $A = 0$ и получаем окончательное решение в преобразованном по Лапласу виде [4, с. 192]:

$$\eta(t) = (\eta(0)/a) \sum_{v=0}^n (-1)^v (2)^v v! C_k^v \frac{t^{2v}}{(2v)!} + (\eta'(0)/a) \sum_{v=0}^n (-1)^v (2)^v v! C_k^v \frac{t^{2v+1}}{(2v+1)!}, \quad (7)$$

где $n=2k$ для первого слагаемого и $n=2k+1$ для второго слагаемого.

Громоздкость формулы не должна пугать исследователя. Наличие компьютерной техники существенно облегчает численный анализ, а представление решения в виде аналитической формулы позволяет провести строгий детальный анализ для различных промежутков времени, в том числе сделать прогнозы.

Для конкретных значений параметров a, c , а значит и r , был проведен расчет $\eta(t)$ формуле (7), представляющей точное решение и сравнение этого $\eta(t)$ приближенным решением, полученным численно из уравнения (4). Расчеты показали достаточно хорошее совпадение результатов. На графиках приведены расчеты при $a = 0.1, c = 0.8$: на рисунке 1 приведено решение уравнения (4) и на рисунке 2 – $\eta(t)$ рассчитанное по формуле (7). Изменение знака начальных условий приводит лишь к изменению направления стремления к бесконечности с плюса на минус. Следует также отметить чувствительность решения уравнения (4) в этом случае к изменениям величины начальных условий.

Таким образом, расчеты показали, что при значениях коэффициента прироста потребности в инвестициях больших единицы модель Самуэльсона-Хикса обладает синергетическими свойствами (неустойчива). Эти выводы совпадают с выводами, проведенными ранее для постоянных коэффициентов, где было показано, что система неустойчива при коэффициенте $r > 1$. Остается открытым вопрос о поведении системы и характере решения уравнения модели при зависимом от времени коэффициенте c – предельной склонности к потреблению.

В случае, когда зависимость от времени коэффициентов уравнения, в частности коэффициента $r(t)$, не степенная, исследование поведения системы и решения уравнения модели можно проводить численно, используя, например, достаточно мощный программный продукт Matlab. В качестве примера рассмотрена зависимость коэффициента r от времени в виде $r(t) = 1 - at$, $a > 0$.

Решение уравнения (4) становится регулярным, и система возвращается в состояние равновесия. Выпуск, потребление и инвестиции

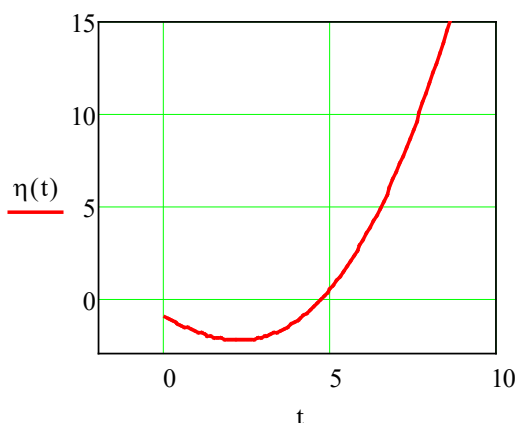


Рис. 1. Валовый выпуск, рассчитанный по уравнению (4)

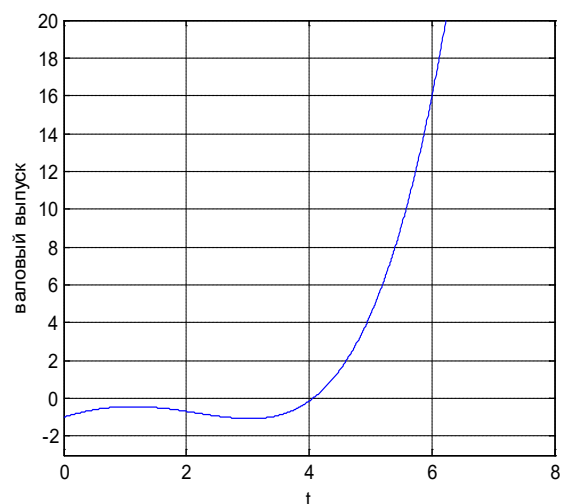


Рис. 2. Валовый выпуск, рассчитанный по формуле (7)

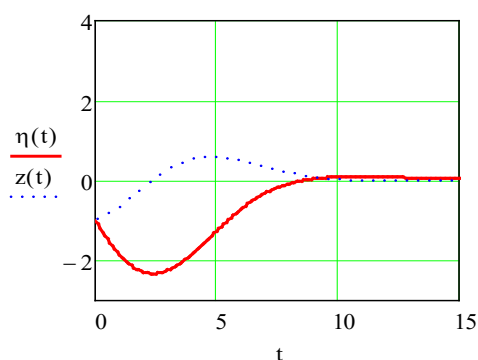


Рис. 3. Валовый выпуск и скорость его изменения

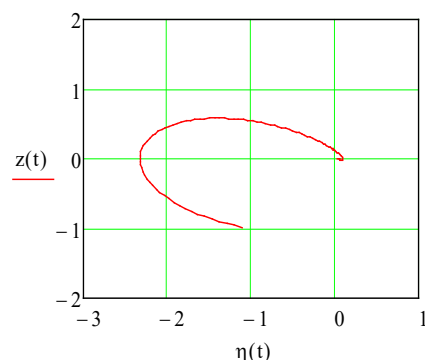


Рис. 4. Фазовый портрет решения уравнения (4)

после монотонного роста достигают своих стационарных значений. На рисунках 3 и 4 приводится решение уравнения (4) и фазовый портрет в этом случае при прежних значениях коэффициентов: $a = 0.1$, $c = 0.8$.

Таким образом, экономика, описываемая моделью Самуэльсона-Хикса, устойчива при $0 < r < 1$.

Выводы из проведенного исследования.

Рассматривая интервалы времени, включающие затраты на новый основной капитал, т. е. интервалы достаточно длительные для нейтрализации первоначального влияния изменения выпуска продукции на оборотный капитал, в модели Самуэльсона-Хикса, предложено коэффициент прироста потребности в инвестициях считать зависимым от времени. Уравнение модели в этом случае становится нелинейным. Для определенного вида этой функциональной зависимости в работе предложена методика поиска решения поставленной задачи, основанная на интегральном преобразовании Лапласа. Выведена формула для расчета ВВП, позволяющая одновременно проводить расчеты потребления и инвестиций. Получены выводы, совпадающие в

частных случаях с известными ранее результатами. Показано, что эта модель при определенных значениях параметров является синергетической.

Предполагается в дальнейшем исследовать случай зависимости от времени как одного, так и всех коэффициентов уравнения, проследить их взаимовлияние и причины выхода на неустойчивый режим работы.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЙ СПИСОК:

1. Колемаев В.А. Экономико-математическое моделирование / Колемаев В.А. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2005. 295 с.
2. Красс И.А. Математические модели экономической динамики / Красс И.А. М.: Сов. радио, 1985. 240 с.
3. Диткин В.А., Прудников А.П. Операционное исчисление. Учебн. пособие для вузов / Диткин В.А., Прудников А.П. М.: Высшая школа, 1975. 407 с.
4. Бейтмен Г., Эрдейи А. Высшие трансцендентные функции. Т. 2 / Бейтмен Г., Эрдейи А. М.: Наука, 1974. 296 с.

FORMATION AND EVALUATION OF THE DEVELOPMENT STRATEGY OF ECONOMIC POTENTIAL OF AGRICULTURE PROCESSING ENTERPRISES

ФОРМУВАННЯ ТА ОЦІНКА СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПЕРЕРОБНИХ ПІДПРИЄМСТВ АГРОБІЗНЕСУ

The relevance of the research of the essence and structure of the economic potential of the enterprise is determined. An analysis of existing approaches to the interpretation of the economic potential of the enterprise and various aspects of management. It is determined that the structure of the economic potential of the enterprise is a set of subsystems - potentials and components, the interaction of which at a certain point in time with the actions of factors of the environment creates conditions for the ability to meet the needs of society, development, achievement of the goals and obtaining certain results. It is proposed to consider the development of economic potential of the agribusiness processing enterprise as a dynamic set of interconnected resources of the enterprise, the state and efficiency of which determine the possibility of achieving the strategic goals of the entity's functioning. The integrated estimation of development of economic potential of processing enterprises is proposed, for which a factor estimation model has been developed.

Key words: economic potential, integral assessment, structure, management, processing enterprises, agribusiness.

Визначено актуальність дослідження сутності та структури економічного потенціалу підприємства. Проведено аналіз існуючих підходів до трактування економічного потенціалу підприємства та різних аспектів управління. Визначено, що структура економічного потенціалу підприємства є сукупністю підсистем – потенціалів і складових, взаємодія яких в певний момент часу за дії чинників зовнішнього середовища створює умови для здатності до задоволення потреб суспільства, розвитку, досягнення поставлених цілей та отримання визначених результатів. Запропоновано розглядати розвиток економічного потенціалу переробного підприємства агробізнесу як динамічну сукупність взаємозалежних ресур-

сів підприємства, стан і ефективність використання яких визначають можливість досягнення стратегічних цілей функціонування суб'єкта господарської діяльності. Запропонована інтегральна оцінка розвитку економічного потенціалу переробних підприємств, для чого розроблена факторна модель оцінювання.

Ключові слова: економічний потенціал, інтегральна оцінка, структура, управління, переробні підприємства, агробізнес.

Определена актуальность исследования сущности и структуры экономического потенциала предприятия. Проведен анализ существующих подходов к трактовке экономического потенциала предприятия и различных аспектов управления. Определено, что структура экономического потенциала предприятия представляет собой совокупность подсистем - потенциалов и составляющих, взаимодействие которых в определенный момент времени за действия факторов внешней среды создает условия для возможности к удовлетворению потребностей общества, развития, достижения поставленных целей и получения определенных результатов. Предложено рассматривать развитие экономического потенциала перерабатывающего предприятия агробизнеса как динамическую совокупность взаимосвязанных ресурсов предприятия, состояние и эффективность использования которых определяют возможность достижения стратегических целей функционирования субъекта хозяйственной деятельности. Предложено интегральная оценка развития экономического потенциала перерабатывающих предприятий, для чего разработана факторная модель оценки.

Ключевые слова: экономический потенциал, интегральная оценка, структура, управление, перерабатывающие предприятия, агробизнес.

UDC 338:664:005.336

Khrapkina V.V.

Doctor of Economic Sciences, Professor
National University
«Kyiv-Mohyla Academy»

Formulation of the problem. One of the important sectors of the Ukrainian economy that participates in the formation of food security of the state, its export potential is the processing industry of the agroindustrial complex. The agro-industrial complex is an integral part of the Ukrainian economy, where vital products for society are produced and the huge economic potential is concentrated.

The development of the agro-industrial complex decisively determines the state of all national economic potential, the level of food security of the state and the socio-economic situation in society. In order to assess the economic potential of the agribusiness processing enterprise, it is necessary to develop appropriate methods to determine not only the potential itself but also the effectiveness of its use. Some-

times it is not necessary for the processing enterprise of agroindustrial complex to obtain higher indicators of financial and economic activity not necessarily to increase its economic potential, but rather to increase its efficiency.

Analysis of recent research and publications.

An analysis of recent research and publications on management of the economic potential of enterprises allowed to establish that scientific literature did not form a single approach to this scientific problem. The questions of the theory of the potential of the enterprise and various aspects of management of economic potential are given in the works of Andriychuk V.G., Balatsky O.F., Petrovich I.M., Oleksyuka O.I., Repinoy I. M., Otenko I.P. and other scientists. Management of economic potential of an enterprise is

considered from different approaches, which determines the need for generalization of existing concepts. Despite the existence of different approaches to the definition of the potential of the enterprise, management of its components, especially management of the development of enterprise capabilities in a dynamic environment, the intensification of international cooperation requires further developments. Also, a generalization of research on the components of economic potential and approaches to its management is required.

Setting objectives. The successful activity of agribusiness processing enterprises is largely determined by its economic potential, which characterizes the available resources, the ability of the entity to achieve goals in the future. The study of economic potential and its structure will reveal trends, activation of management activities which will contribute to the further development of the enterprise. The problem of the formation of an optimal structure of economic potential for enterprise management becomes of particular importance and relevance in the conditions of limited resources and complicated access to certain types of them, the need to create conditions for the company's rapid adaptation to changes in the external environment.

Presentation of the main material of the research. The lack of a systematic approach to the effective management of the economic potential of agribusiness processing enterprises, the needs of enterprises in ensuring efficiency, competitiveness and development in today's dynamic economic conditions necessitate the development of a number of methodological and scientific and practical principles. In particular, the specification and structuring of management of the economic potential of the enterprise, the scientific and methodical approaches to its formation, evaluation and use in the context of ensuring the agribusiness business processing companies' production and marketing activities remain in discussion.

In the academic explanatory dictionary economic potential is considered as a set of economic opportunities of the state, which can be used to provide all material needs of production, defense, personal needs of the population [1]. In the scientific literature [2] «economic potential» is defined as the capacity of the economy of the country, industries, enterprises to carry out production activities, to produce products, goods, to provide services, to meet the demand of the population, social needs, to ensure the development of production and consumption. Most scientists are studying the management of economic potential at the state level, although some scholars view the economic potential of the enterprise, interpreting it as a separate economic system, or as one of the types or elements of the potential structure [3-6].

Rayzberg B.A. considers economic potential in the general sense and defines it as the aggregate

capacity of the economy of the country, its branches, enterprises, farms to carry out production and economic activity, to produce products, goods, services, to meet the needs of the population, to social needs, to ensure the development of production and consumption [7]. As for the study of management of the economic potential of the enterprise, they were initiated by representatives of the neoclassical school of economic theory – through the search for ways to optimally allocate resources used by the enterprise in order to maximize the target function. Historically, the first attempt to develop such a function is considered to be the results of the research of A. Berry in 1890, which assisted A. Marshall during the preparation of a mathematical appendix to his «Principles of Economic Science» [8].

Petrovich I.M. considers the components of the economic potential of the company in a more detailed form and include in their list of different potentials: information, financial, investment, innovation, production, management and others [9]. Antoyan R.E. and Yastrebinsky M.A. in their writings, noted that the main elements of the economic potential of the enterprise are divided into material, financial, labor and natural resources. The material resources of the authors include means of production: means of labor and objects of labor; financial resources include own and borrowed funds; labor resources represent the personnel of the enterprise. The economic potential of the enterprise includes property, technology, personnel, internal and external relations and relations, including economic, scientific, legal and other, as well as methods and methods of farming. The peculiarity of the approach of these authors is that they see it necessary also to take into account the form of ownership or the form of possession of it [10].

The main task of development of economic potential of processing enterprises of agribusiness at the present stage is:

- priority development of production with high export potential;
- adaptation of the regulatory framework and standards to the requirements of the EU and the WTO;
- the revival of production potential due to the deep processing of agricultural raw materials;
- attraction of foreign investments and transfer of technologies in processing industries of agribusiness;
- optimization of the organizational structure of large and medium-sized agribusiness processing enterprises in order to increase the flexibility of production and competitiveness of food products in the domestic market;
- creation of an institutional system for the protection of the internal market of food products and stimulation of domestic production;
- improvement of the quality and competitiveness of products of processing enterprises of agribusiness in foreign markets;

– improvement of technologies of production and development of new types of products the processing enterprises of agribusiness;

– transition to an innovative model for the development of economic potential of agribusiness processing enterprises.

The solution of these tasks becomes especially relevant in connection with the complication of managing the economic potential of agribusiness processing enterprises in the context of the military-political conflicts in the country. This, in turn, necessitates the development of a perfect strategy for the development of economic potential of agribusiness processing enterprises.

The economic potential of processing enterprises of agribusiness of the enterprise is proposed to determine both current and future opportunities of the enterprise, the effectiveness of which is determined by the adaptive capabilities of the management system to increase the efficiency of the use of economic potential.

Taking into account the aforementioned, the strategy of development of economic potential of processing enterprises of agribusiness is proposed to be defined as a model of a balanced process of development of components of economic potential, which includes the goals, tasks, and tools necessary for their realization (Fig. 1).

In order to justify the pace of economic growth of economic potential, it is proposed to use such indicators of the financial and economic activity of processing enterprises of agribusiness as the proportion of capitalized profit in net profit, the share of net profit in the financial results of operating activities before taxation, profitability of sales, coefficient of financial risk.

According to this approach, the size of the economic potential of agribusiness processing enterprises is calculated, and the determination of the influence of individual factors on its magnitude can be made using appropriate methods of economic analysis. One can propose a scheme for assessing the impact of various factors on the growth rate of economic potential of the enterprise: net profit, the amount of capitalized profits, equity, total capital of the enterprise, sales revenue, financial results from operating activities before taxation.

Formation of an integrated assessment of the development of the economic potential of an enterprise requires the development of a system of its indicators. The latter, which determine the content of the system, have significant differences in the principles of formation, units of measurement, giving a quantitative description of various aspects of the development of economic potential of the processing enterprise of agribusiness. Taking into account the possibility of contradictions in the conclusions on individual indicators, it is proposed to carry out an integral assessment, for which the following factor model (1) is developed:

$$M = \left(\sum_{j=1}^n \frac{D_j}{\max D_j} \cdot IN_j + \sum_{j=n+1}^q \frac{\min D_j}{D_j} \cdot IN_j \right) + \left(\sum_{k=1}^m \frac{D_k}{\max D_k} \cdot IN_k + \sum_{k=m+1}^r \frac{\min D_k}{D_k} \cdot IN_k \right) + \left(\sum_{l=1}^p \frac{D_l}{\max D_l} \cdot IN_l + \sum_{l=p+1}^t \frac{\min D_l}{D_l} \cdot IN_l \right) \quad (1)$$

$$\text{with condition } \sum_{j=1}^q IN_j + \sum_{k=1}^r IN_k + \sum_{l=1}^t IN_l = 1,$$

where M – integral assessment of the economic potential of agribusiness processing enterprises, units of unit;

INl – impact of the structural indicator on the overall assessment of the economic potential development of agribusiness processing enterprises;

Dj – qualitative indicators of development of economic potential of processing enterprises of agribusiness;

INj – influence of qualitative indicator on the general estimation of development of economic potential of processing enterprises of agribusiness;

INk – the effect of the quantitative indicator on the overall development estimate, the unit's share;

Dk – quantitative indicators of development of economic potential of agribusiness processing enterprises;

Dl – structural indicators of development of economic potential of agribusiness processing enterprises;

maxD – the maximum value of the index of development of economic potential of agribusiness processing enterprises in the group of indicators;

minD – the minimum value of the indicator of development of economic potential in the group of relevant indicators.

k = 1, r – number of quantitative indicators of development of economic potential of processing enterprises of agribusiness;

k = 1, m – indicators that, according to their economic essence, should increase over time;

k = m + 1, r – indicators that, according to their economic essence, should decrease in time;

l = 1, t – number of structural indicators of development;

l = 1, p – indicators that, according to their economic nature, should increase over time;

l = p + 1, t – indicators that, according to their economic essence, should decrease over time;

j = 1, q – quantity of qualitative indicators of development of economic potential of processing enterprises of agribusiness;

j = 1, n – indicators that, according to their economic essence, should increase over time;

j = n + 1, q – indicators that, according to their economic essence, should decrease over time;

An example of a practical calculation of the dynamics of integral indicators of economic potential development of processing enterprises in agribusiness is shown in Fig. 2

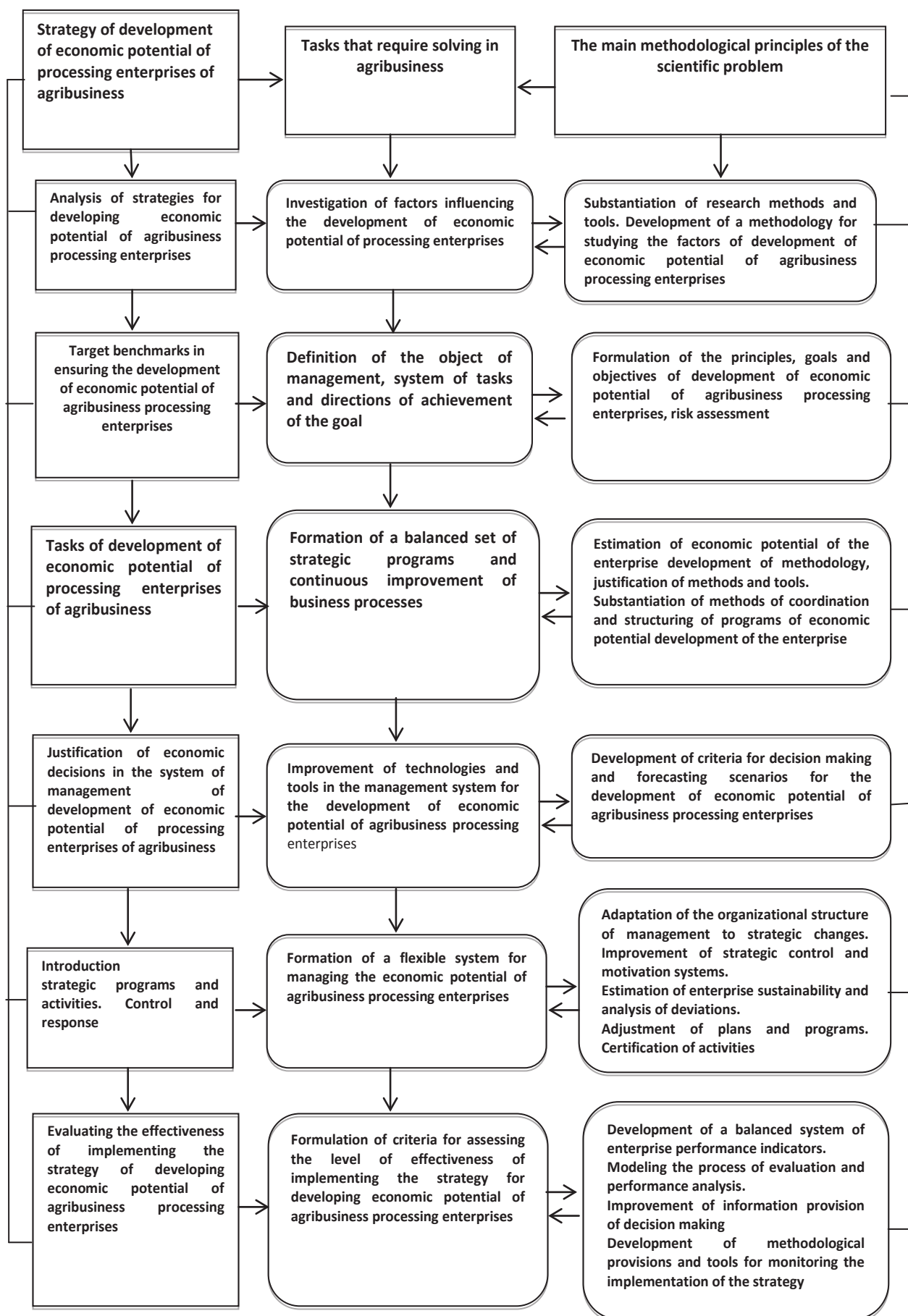


Fig. 1. Strategy for the development of economic potential of agribusiness processing enterprises

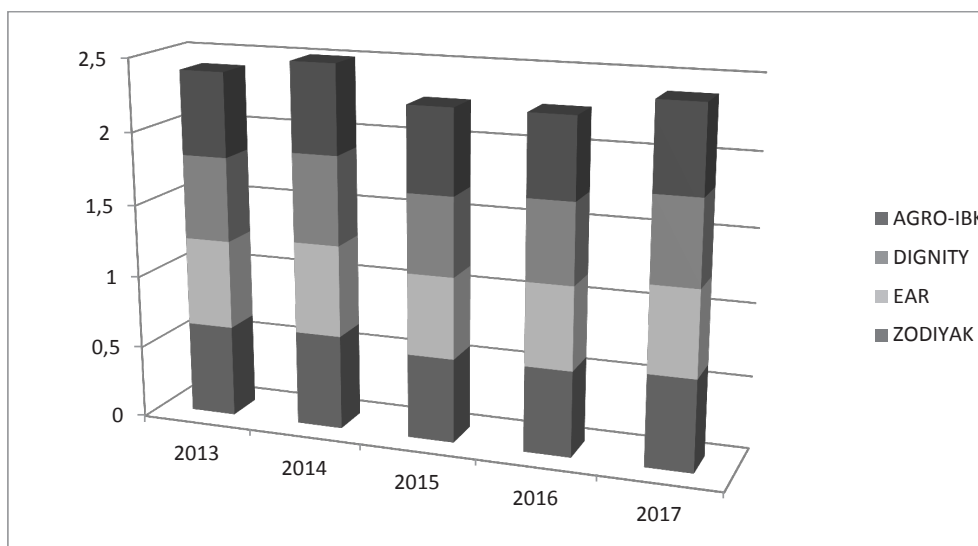


Fig. 2. Dynamics of integrated indicators of development of economic potential of processing enterprises of agribusiness

The volume of production is one of the most important factors that significantly influences the value of an integrated assessment of the economic potential of agribusiness processing enterprises, and therefore requires appropriate methodological approaches to qualitative forecasting. Summarizing the acquired experience of forecasting the dynamics of development of economic potential of the processing enterprise of agribusiness, it is proposed to use the algorithm for forecasting the volume of production of the processing enterprise of agribusiness, which takes into account the influence of a number of factors of the macro- and micro level. To do this, it is necessary, first of all, to justify the existence of a development trend, in the absence of it – to evaluate and analyze data.

The next stage is the substantiation of the main trend of the change in production through incremental analysis and the least squares method. The content of the next stage is to substantiate the parameters of the volume of production on the basis of harmonic analysis. The summation of the equations of the trend component and the cyclic component gives an economic and mathematical model of the dynamics of the volume of production of the processing enterprise of agribusiness. The final stage of the economic-mathematical modeling of production is the estimation of the quality of the model, which must be performed by means of the calculation of a random nature, the law of normal distribution, zero mathematical expectation, the absence of dependence in the rows of the random component of the initial data, as well as the absolute and mean square error.

The development of the economic potential of agribusiness processing enterprises requires appropriate resource support, which can be carried out using var-

ious sources of funding and their relationship. This process will be subordinated to various goals and resource constraints, which necessitates the optimization of funding sources to ensure the development of economic potential of the processing enterprise of agribusiness.

This optimization can be carried out according to different criteria. In unstable conditions of management, as a criterion, it is expedient to use an assessment of the effectiveness of using the economic potential of the processing enterprise of agribusiness. Depending on the actual level of profitability of the processing enterprise of agribusiness, the target function may have different formulations: maximization of profits and minimization of losses. In the case of profitability, the target function will have the following form (2):

$$P = CE_A \times OF + \sum_{i=1}^n [(CE_A - CE_i) \times 3_1 + \dots + [CE_A - CE_n] \times AF_n) \rightarrow \max, \quad (2)$$

where P is the target function of the profit of the processing enterprise of agribusiness;

$i = 1 \div n$ – number of sources of borrowed funds;

CE_A – profitability of assets;

CE – the efficiency of using funds attracted;

n – number of sources of borrowed funds;

OF – amount of own funds;

AF is the amount of funds raised.

If the processing enterprise receives damages, the target function will be represented as follows (3):

$$P = -CE_A \times OF - \sum_{i=1}^n (CE_A + CE_i) \times AF_i \rightarrow \min. \quad (3)$$

The processing enterprise of agribusiness is a complex socio-economic system. The development of economic potential is a logical cyclical process of quantitative, qualitative and structural changes in

the processing enterprise of agribusiness. Ensuring the development of economic potential faces the solution of a number of contradictions associated with the need for planning for the incomplete certainty of external factors of influence, ensuring stability with a changing nature of development, depending on the stage of the life cycle of the processing enterprise agribusiness, which complicates the preparation and implementation of managerial decisions.

In order to increase the level of management of the development of economic potential of processing enterprises of agribusiness, a clear justification of its purpose, based on the system of goals aimed at its achievement, needs to be clearly stated. It allows to further plan the development of economic potential of agribusiness processing enterprises, to develop appropriate measures to accelerate development within a certain branch of agribusiness.

The achievement of the planned indicators for the development of the economic potential of agribusiness processing enterprises requires adequate provision of resources and organizational measures. Therefore, organizational and economic support for the development of the economic potential of agribusiness processing enterprises should be considered as a separate component of the management of the economic potential of the enterprise, which is a process involving the implementation of management functions to achieve the goal of development through the implementation of the system goals of the agribusiness processing enterprises as a result of the use of its resources, and includes methodology, goals, regulatory methods, resources and management procedures.

At the same time, the choice of methodology will determine the methods of regulation that will be used in the process of achieving the goals of economic potential development. Management procedures will link the purpose and objectives to the available resources by making adjustments to the plans for developing the economic potential of the enterprise. The goals of developing the economic potential of agribusiness processing enterprises are to ensure the formation of a specific set of tasks at each stage of management in order to achieve the goal of development. Structuring the organizational support for the development of the economic potential of the processing enterprise of agribusiness contributes to the development of effective management solutions to achieve the goal of development, while optimizing the cost of resources.

The assessment envisages a comprehensive survey of processing enterprises of agribusiness at a specified time interval. On the basis of establishing the essence and main characteristics of the development of economic potential of processing enterprises of agribusiness, a complex system

of indicators is proposed by distinguishing three aspects: quantitative, structural and qualitative changes. The conclusions obtained as a result of the diagnosis of the economic potential of processing enterprises in agribusiness may be controversial because of the economic content and the tendency of changing indicators.

To substantiate a generalized assessment of the development of economic potential of agribusiness processing enterprises, along with a system of indicators, one can propose methodological recommendations for an integrated assessment, which is the result of taking into account the influence of a number of factors. Determining the magnitude of their impact on the final assessment is carried out by applying factor economic analysis. This allows determining the direction of further improvement of enterprise management and creates the prerequisites for increasing the level of organizational and economic provision and accelerating the processes of enterprise development.

Conclusion. On the basis of the generalization of the results of the research on the management of the economic potential of the enterprise, it is proposed to determine this category as a capacity, ability to contribute to meeting the needs of the society, to develop in a definite direction, to achieve the goals set in the conditions of maximum efficiency, to receive the planned results, to increase competitiveness at the expense of the aggregate structured formed at a certain time resources that are used under conditions of environmental factors. The reality of the development of the economic potential of agribusiness processing enterprises is determined by the possibilities of financial support. Given the limited financial resources of the agribusiness processing enterprises, as well as the unattractiveness of the conditions in the capital market, the necessity to justify the expediency of using sources of funding and their correlation is exacerbated.

The development of the economic potential of processing enterprises in agribusiness is achieved by optimally combining the amount of borrowing sources of financing and the effective use of own funds on the criterion of maximizing profit or minimizing the loss. Effective use of own and borrowed funds has a significant influence on the efficiency of development of economic potential of processing enterprises of agribusiness. Taking into account that the values of the indicators of the efficiency of using own and borrowed funds are influenced by a combination of predicted and random factors, one can develop methodological recommendations for substantiation of the interval of possible values. The results will be the basis for developing a number of scenarios for developing the economic potential of agribusiness processing enterprises, depending on the level of risk exposure to the conditions for raising funds.

REFERENCES:

1. Akademichnyj tlumachnyj slovnyk (2018). «Potential». Available at: <http://sum.in.ua/s/potencial> (accessed 10 March 2018).
2. Kurochenko, O.V. Kopnov, M.A. and Sladkevych, V.P. (2008). *Ekonomika: vid A do Ya: Poniatijno terminolohichnyj slovnyk [Economics: from A to Z: Concept and terminology dictionary]*. DP «Vydavnychyj dim «Personal»». Kyiv, Ukraine.
3. Balackij, O.F. (2006). *Jekonomicheskij potencial administrativnyh i proizvodstvennyh sistem [Economic potential of administrative and production systems]*. Universitetskaja kniga. Sumy, Ukraine.
4. Savchenko, V.F. (2009). *Potencial natsional'noi ekonomiky Ukrainy [The potential of the national economy of Ukraine]*. ChDIEiU. Chernihiv, Ukraine.
5. Kalinesku, T.V. (2007). *Stratehichnyj potentsial pidpryemstva: formuvannia ta rozvytok [Strategic potential of the enterprise: formation and development]*. Vydvo SNU im. V. Dalia. Luhansk, Ukraine.
6. Azhaman, I.A. (2018). «Theoretical substantiation of the essence and properties of the enterprise potential». *Ekonomika ta derzhava*, vol. 2, pp. 22–26.
7. Rajzberg, B.A. (2003). «Modern Economic Dictionary». Available at: http://www.giabonline.ru/files/Data/2006/12/7_YAnkevich.pdf (accessed 10 March 2018).
8. Nosova, O.V. (2013). *Natsional'na ekonomika [National economy]*. Tsentri uchbovoi literatury. Kyiv, Ukraine.
9. Petrovych, Y.M. (2014). *Ekonomika ta finansy pidpryemstva [Economics and finance of the enterprise]*. Lviv, Ukraine.
10. Krasnokuts'ka, N.S. (2010). *Potentsial torhovel'noho pidpryemstva: teoriia ta metodolohiia doslidzhennia [Potential of trade enterprise: theory and methodology of research]*. Kharkivs'kyj derzhavnyj universytet kharchu vannia ta torhivli. Kharkiv, Ukraine.

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ МОНІТОРИНГУ СТАЛОГО ВОДОСПОЖИВАННЯ

FORMATION OF THE NATIONAL SUSTAINABLE WATER MONITORING SYSTEM

У статті досліджено наукові підходи, визначено сучасний стан та проблемні аспекти моніторингу стану водних об'єктів, процесів водоспоживання та охорони в системі управління водними ресурсами України. Розглянуто концептуальні засади сталого водоспоживання у розрізі екологічного, економічного та соціального підходів. Обґрунтовано методичні засади формування інтегрованої системи моніторингу сталого використання водних ресурсів в національній економіці, що враховує не тільки екологічні, а також економічні і соціальні наслідки використання водних ресурсів, і дозволить підвищити рівень керованості водними об'єктами, здійснювати прогнозування розвитку водних ресурсів та потреб щодо їх використання й примати ефективні управлінські рішення. Систематизовано принципи формування та функціонування системи моніторингу, дотримання яких підвищить її ефективність, результативність та соціальну справедливість у контексті раціонального використання й охорони водних ресурсів.

Ключові слова: водні ресурси, стале водоспоживання, економічний моніторинг, екологічний моніторинг, соціальний моніторинг, система управління водним господарством.

В статье исследованы научные подходы, определены современное состояние и проблемные аспекты мониторинга водных объектов, процессов водопотребления и охраны в системе управления водными ресурсами Украины. Рассмотрены концептуальные основы устойчивого водопотребления в разрезе экологического, экономического и социального подходов. Обоснованы методические основы формирования интегрированной системы мониторинга устойчивого использования водных ресурсов в национальной экономике, учитывающие не только экологические, а также экономические и социальные последствия использова-

ния водных ресурсов, и позволит повысить уровень управляемости водными объектами, осуществлять прогнозирование развития водных ресурсов и потребностей в их использовании и принимать эффективные управленческие решения. Систематизированы принципы формирования и функционирования системы мониторинга, соблюдение которых повысит ее эффективность, результативность и социальную справедливость в контексте рационального использования и охраны водных ресурсов.

Ключевые слова: водные ресурсы, устойчивое водопотребление, экономический мониторинг, экологический мониторинг, социальный мониторинг, система управления водным хозяйством.

The article explores scientific approaches, defines the current state and problematic aspects of monitoring the status of water resources, processes of water consumption and protection in the water management system of Ukraine. The conceptual principles of sustainable water consumption in the context of environmental, economic and social approaches are considered. The methodological bases of the integrated system of monitoring of sustainable use of water resources in the national economy are grounded, taking into account not only ecological, but also economic and social consequences of water resources use, and will allow to increase the level of management of water objects, to carry out forecasting of water resources development and their needs. use and make effective management decisions. The principles of the formation and functioning of the monitoring system are systematized, the observance of which will increase its efficiency, effectiveness and social justice in the context of rational use and protection of water resources.

Key words: water resources, sustainable water consumption, economic monitoring, environmental monitoring, social monitoring, water management system.

УДК 504.062:631.6

Широков М.А.

здобувач

Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій

Постановка проблеми. В сучасних умовах, що характеризуються підвищенням антропогенного навантаження на природне середовище, погіршенням екологічного стану та якості водних ресурсів, нарощенням проблем в інфраструктурному забезпеченні ефективного ведення водного господарства та систем зрошення й меліорації сільськогосподарських земель, виникає гостра необхідність у реформуванні системи управління водними ресурсами на всіх рівнях, впровадження інноваційних технологій та розроблення національної системи правил і норм користування водними ресурсами, їх раціонального використання і відновлення у відповідності до міжнародних принципів сталого природокористування.

Одним з основоположних завдань щодо організації ефективного управління водними ресурсами

у контексті їх сталого використання та забезпечення продовольчої безпеки є формування ефективної системи моніторингу стану водних ресурсів а також процесів їх використання та охорони.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Проблеми формування національної системи обліку та моніторингу природних ресурсів знаходяться у фокусі уваги державних органів влади та вітчизняних науковців, серед яких: В.М. Шестопалов, В.Г. Люта, В.В. Оскольський, Л.В. Левковська та багато інших. Більшість науковців схильні розглядати питання моніторингу водних ресурсів у екологічному аспекті, а проблеми соціального споживання та економічної оцінки залишаються розрізненими та недостатньо розкритими на сьогоднішній день. Ці факти, а також відсутність інтегрованої національної системи моніторингу вод-

них ресурсів та їх використання у відповідності до принципів сталого розвитку зумовили вибір мети дослідження у даній статті.

Постановка завдання. Метою написання статті є розроблення методичних засад формування національної системи моніторингу водних ресурсів і сталого водоспоживання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Недостатнє урегулювання відносин у сфері використання водних ресурсів, відсутність системного підходу до встановлення екологічних норм використання та очищення води і діючих організаційно-економічних важелів управління та моніторингу створюють загрозу для екологічної безпеки України та формують додаткові бар'єри на шляху євроінтеграційних процесів.

Як зазначають В.М. Шестопалов та В.Г. Люта, «приймаючи європейський шлях розвитку як безальтернативний, Україна постала перед потребою реформування державної системи моніторингу довкілля з урахуванням міжнародного досвіду й вимог відповідних директив Євросоюзу, а також адаптації власних нормативно-методичних документів, зокрема тих, що стосуються моніторингу довкілля, до стандартів ЄС» [1, с. 4].

Вирішення вказаних проблем вимагає формування комплексного інтегрованого механізму екологічно-збалансованого водоспоживання, що базується насамперед на трансформації відношення до водних ресурсів, розгляд їх у контексті економічної, соціальної та екологічної складової національної економіки. Такий підхід передбачає:

1) капіталізацію водних ресурсів, облік їх використання й обігу;

2) нормування забору води, її безповоротного споживання й скидання стічних вод із урахуванням самоочисної і ресурсної спроможності водних джерел, сезонності та геофізичних характеристик території;

3) створення єдиної інтерактивної інформаційної бази з використанням «Великих даних», що дозволить проводити облік, моніторинг та прогнозування обсягів водних ресурсів, їх стану та раціонального використання;

4) урегулювання відносин щодо управління водними ресурсами на всіх ієрархічних рівнях (державо-регіон-територіальна громада) та між секторами (державо-бізнес-домогосподарства-зовнішні агенти) на принципах дотримання економічного, соціального та екологічного балансу;

5) активізація міжнародної співпраці у сфері охорони та спільного використання водних об'єктів на транскордонних територіях;

6) формування дієвих організаційно економічних механізмів підтримки бюджетної підтримки проектів зі створення водогосподарських об'єктів, що мають національне чи регіональне значення з пріоритетом щодо впровадження інноваційних

технологій на основі надання цільових позик і грантів, залучення міжнародних позик під державні гарантії та участі у реалізації міжнародних науково-технічних програм;

7) активізація процесів залучення кредитних ресурсів та заощаджень населення у фінансування проектів з модернізації систем водопостачання та будівництва водо експлуатаційних й охоронних об'єктів.

Більшість наукових досліджень у цій сфері присвячено аналізу проблем та пошуку оптимальних для України моделей впровадження екологічного моніторингу водокористування, що враховують кліматичні, геофізичні та територіальні особливості водних ресурсів та міжнародний досвід.

Методи, принципи та основні напрямки екологічного моніторингу водних ресурсів окреслено у розробленій Водній стратегії України до 2025 року. Як зазначено у Стратегії, «Моніторинг водних ресурсів є важливою складовою раціонального водокористування, і його проведення забезпечується низкою суб'єктів: Державним агентством водних ресурсів, регіональними гідрометеорологічною та гідрологічною службами тощо» [2].

У стратегії визначено ряд принципів, яким має відповідати система моніторингу, а саме: об'єктивність, гнучкість, трансформативність, функціональність та прозорість.

Разом з цим, як зазначають фахівці, «попри те, що в країні виконується достатньо великий обсяг спостережень, у наявній системі моніторингу існує низка проблем. До числа найголовніших належить технічна відсталість, нестача лабораторного устаткування, досить значна закритість результатів. Відсутність автоматизованих спостережень на більшій частині території країни визначає неможливість адекватного реагування на небезпеки природного і техногенного характеру. Негативним явищем є зменшення кількості пунктів спостережень і спрощення їх програм. Особливо значним (у разі) є зменшення обсягу моніторингу підземних і ґрунтових вод, зокрема, на меліорованих та прилеглих до них землях. Наявна мережа свердловин не забезпечує виконання адекватної оцінки гідрогеолого-меліоративного стану меліорованих земель України» [2].

Недосконаліми на сьогодні та такими, що значно відстають у технологічному плані є методи моніторингу водних ресурсів. Зокрема, вітчизняним науковцями використовується переважно хімічний підхід до оцінки якості водного середовища та їх впливу на стан природних екосистем у той час, як у розвинутих країнах все більшого поширення набувають біологічні методики оцінки, засновані на системі біоіндикації. Відсутні також диференційовані норми забору та використання водних ресурсів у відповідності до специфіки функціонування водних екосистем у різних природно-кліматичних зонах (широтна та вертикальна зональність).

Окрім того, результати проведення моніторингу внаслідок відсутності дієвої методологічної бази, підкріпленої відповідними механізмами управління, використовуються переважно у наукових цілях й майже не приймаються до уваги для їх аналізу й прикладного використання, зокрема в економіці.

Доцільно зазначити, що за даними міністерства екології та природних ресурсів України «з 1 січня 2019 року набрав чинності новий Порядок здійснення державного моніторингу вод, схвалений Кабінетом міністрів України восени 2018 року. Порядок відповідає директивам ЄС і допоможе отримати більше інформації про стан вод в Україні. Нова система моніторингу поверхневих, підземних та морських вод передбачає:

- Чіткий розподіл обов'язків між організаціями, які вимірюють показники, без дублювання повноважень
- Розширений список біологічних, гідроморфологічних, хімічних і фізико-хімічних показників для моніторингу
- Запроваджений шестирічний цикл моніторингу
- Введена класифікація стану вод: 5 класів екологічного стану і 2 класи хімічного стану
- Збільшення кількості пунктів моніторингу вод з сотень до декількох тисяч» [3].

Водночас, однією з проблем ефективної системи моніторингу, що була виявлена у процесі нашого дослідження є відсутність єдиної інтегрованої системи моніторингу водних ресурсів України, що враховувала б не тільки екологічні, а також економічні і соціальні наслідки використання водних ресурсів, що дозволило б підвищити рівень керованості водними об'єктами, здійснювати прогнозування розвитку водних ресурсів та потреб щодо їх використання й примати ефективні управлінські рішення.

Як зазначає В.В. Оскольський, «на досвіді таких європейських країн, як Франція, Німеччина та Швеція, ми бачимо, що в управлінні водними ресурсами ринкові інструменти розумно поєднуються з адміністративними підходами: встановлюються межі дії ринку; доступ на ринок регулюється антимонопольною політикою шляхом ліцензування та сертифікації; задаються певні економічні параметри (види і ставки податків, фіксовані платежі в бюджет, податкові пільги, організаційна політика); визначаються напрями та суми витрат бюджетних коштів, стратегія інноваційної політики. Однак економічний механізм водокористування базується на реалізації принципу платності та покриття всіх витрат, пов'язаних з управлінням водними ресурсами, їх розвитком та охороною» [4].

Економічний напрямок моніторингу спрямований насамперед на підвищення продуктивності та раціональності використання водних ресурсів в усіх галузях народного господарства і забезпечення балансу між витратами на ведення робіт

з водопостачання, охорони, очищення водних ресурсів і водоспоживанням, що створює передумови для будівництва якісних та безпечних технічних систем водопостачання, збереження екологічного стану поверхневих, підземних і морських вод а також систем перерозподілу водних ресурсів у відповідності до економічних і соціальних потреб національної системи.

Відшкодування витрат водного господарства може реалізуватися через поєднання різних форм платежів і тарифів, що диференціюються з огляду на соціальні й економічні потреби окремих суб'єктів водного ринку, зокрема, таких як:

- прогресивні тарифи на водоспоживання на основі встановлених норм витрат у розрахунку на одиницю водокористування (людина, промислове підприємство, зрошуваний гектар);
- плата за перевищення лімітів забору води;
- продаж ліцензій на користування водними ресурсами;
- плата за забруднення води;
- податок на використання води;
- акціонерне право на воду.

Отже економічний блок моніторингу повинен містити насамперед науково-обґрунтовані норми використання водних ресурсів із урахуванням потреб населення, потреб розвитку економіки та забезпечення екологічного балансу територій.

У науковій літературі не достатньо дослідженими залишаються питання соціального моніторингу водокористування, що є важливою умовою для забезпечення конституційних прав і свобод громадян щодо рівного доступу до використання природних ресурсів у межах їх законних інтересів, продовольчої безпеки (забезпечення гарантованого фізичного та економічного доступу до джерел якісної питної води та води для задоволення природних фізичних потреб людини, що сприяє збереженню її повноцінної життєдіяльності й здорового способу життя) та формування відповідної екологічної і споживчої культури населення.

Основною соціального моніторингу мають стати розроблені санітарні та медичні норми споживання і використання питної води для забезпечення потреб у розрахунку на людину, домогосподарство, соціальну спільноту тощо), що гарантуються державою для кожного громадянина на безоплатній основі, стандарти якості води, що використовуються для побутових потреб населення та виробництва харчової продукції а також морально-етичні та екологічні норми і стандарти поводження з водними ресурсами.

Ураховуючи міжнародний досвід а також безальтернативний шлях сталого розвитку національної економічної системи, вважаємо, що комплексна система моніторингу водних ресурсів, їх охорони та використання повинна здійснюватися за трьома взаємопов'язаними, розмежованими на

стадії процесів вимірювання, контролю й аналізу та інтегрованими на стадії прийняття стратегічних рішень на державному рівні напрямків, а саме: екологічного моніторингу, соціального моніторингу та економічного моніторингу. Концептуальна модель інтегрованої системи моніторингу водних ресурсів наведена на рис. 1.

Пропонована модель моніторингу сталого використання водних ресурсів передбачає чітке визначення суб'єктів, об'єктів моніторингу, системи відповідних нормативних показників і стандартів стану й використання водних ресурсів та

відносин у сфері водокористування, розробленої методології проведення моніторингу та аналізу його результатів, що створюватиме основу для прийняття рішень за його результатами та розробки комплексних програм розвитку водного господарства на всіх рівнях.

Перелік вказаних у моделі норм не є вичерпним і повинен бути доповненим спеціалістами відповідних галузей із урахуванням міжнародних вимог і стандартів.

Розробка відповідної моделі на національному рівні передбачає значний обсяг робіт та поєд-

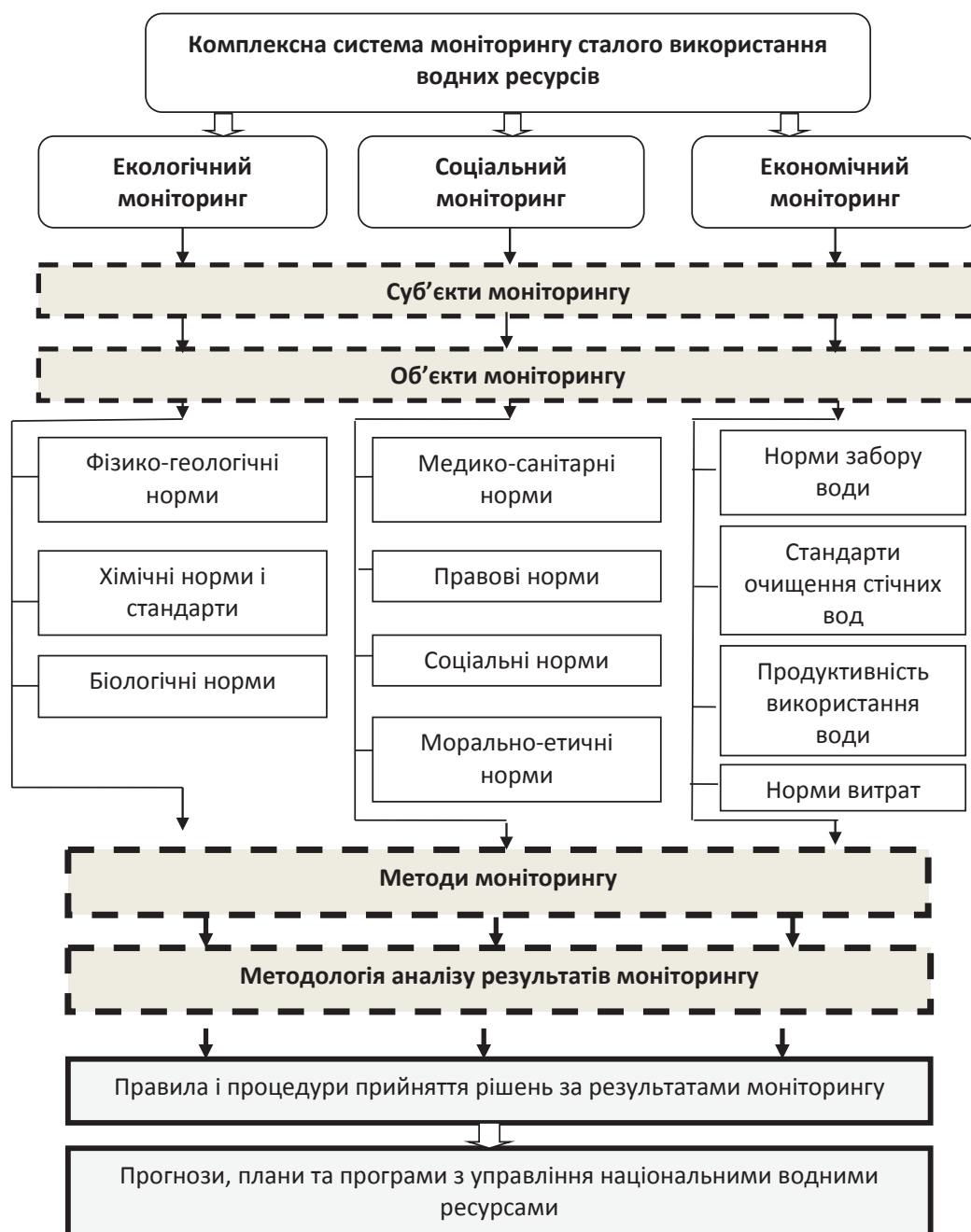


Рис. 1. Концептуальні засади побудови комплексної системи моніторингу сталого використання водних ресурсів в національній соціально-економічній системі

Джерело: сформовано автором

нання зусиль профільних міністерств і відомств задля створення водного кадастру, єдиної інформаційної бази даних норм, нормативів і стандартів а також системи відповідного нормативно-правового забезпечення щодо врегулювання відносин, визначення прав, повноважень та відповідальності суб'єктів моніторингу та суб'єктів прийняття відповідних рішень за його результатами

Необхідно враховувати також, що ефективність функціонування системи залежить від її відповідності наступним вимогам:

- наукова обґрунтованість та об'єктивність встановлених норм, нормативів і стандартів стану водних ресурсів та їх використання;
- уникнення дублювання та розмежування функцій моніторингу;
- гнучкість та адаптивність контролюючих систем та методів;
- формування наукового та кадрового базису для ефективного функціонування системи;
- пошук найбільш збалансованих та компромісних варіантів поєднання соціальних, екологічних та економічних норм, за якими здійснюється моніторинг;
- розроблення уніфікованих методів збору даних та їх аналізу з можливістю їх подальшого зведення до співвимірної системи кінцевих показників та співвідношень, зрозумілих для прийняття кінцевих рішень;
- формування ефективних механізмів зворотного зв'язку та комунікацій у системі;
- прозорість процедур моніторингу та їх результатів.

Висновки з проведеного дослідження.

До основних проблем моніторингу національних водних ресурсів можна віднести: відсутність дієвої методологічної бази, підкріпленої відповідними механізмами управління й прийняття рішень, дублювання функцій моніторингу, застаріла технічна база та методи вимірювання, недосконала система норм і нормативів водокористування, відсутність єдиної електронної бази водних ресурсів, їх екологічного стану, запасів тощо.

Запропоновано методичні засади моніторингу сталого використання водних ресурсів в національній соціально-економічній системі, що здійснюється

за трьома напрямками (екологічний моніторинг, соціальний моніторинг і економічний моніторинг), визначає склад та ієрархію суб'єктів, комплекс методів моніторингу, а також правила і процедури прийняття рішень за його результатами. Обґрунтовано принципи формування та функціонування системи моніторингу, дотримання яких підвищить її ефективність, результативність та соціальну справедливість у контексті раціонального використання й охорони водних ресурсів.

Запропонована комплексна система моніторингу враховує не тільки екологічні, а також економічні і соціальні наслідки використання водних ресурсів і дозволить підвищити рівень керованості водними об'єктами, здійснювати прогнозування розвитку водних ресурсів та потреб щодо їх використання й примати ефективні управлінські рішення.

З огляду на відсутність єдиних підходів до визначення норм і нормативів сталого водокористування, зокрема у соціальному та економічному аспектах, подальші дослідження плануються проводитися в напрямку уточнення, систематизації відповідних показників та методичних підходів до їх розрахунку.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Шестопалов В.М. Стан і шляхи реформування державної системи моніторингу підземних вод з урахуванням міжнародного досвіду та вимог водної рамкової директиви європейського союзу / В.М. Шестопалов, В.Г. Люта // Мінеральні ресурси України. – 2016. – № 2. – С. 3–7.
2. Водна стратегія України до 2025 року (наукові основи). – К., 2015. – 46 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://iwpim.com.ua/wp-content/uploads/2015/10/11_03_2015.pdf
3. Міністерство екології та природних ресурсів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://menr.gov.ua/news/33011.html>
4. Оскольський В.В. Економічні аспекти управління водними ресурсами та водокористування / В.В. Оскольський // Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції «Раціональне використання водних ресурсів як фактор забезпечення національної безпеки України» у форматі VII Пленуму Спілки економістів України (Київ, 21 вересня 2012 р.)

ЗАКОНОДАВЧІ ТА НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ РЕГУЛЮВАННЯ НАПРЯМІВ ФУНКЦІОНУВАННЯ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ – ВЕЛИКИХ МАШИНОБУДІВНИХ ПІДПРИЄМСТВ

LEGISLATIVE AND REGULATORY ASPECTS OF REGULATING THE AREAS OF FUNCTIONING OF LARGE MACHINE-BUILDING ENTERPRISES

У статті розглянуті питання, які стосуються проведення дослідження окремих аспектів регулювання діяльності підприємств промисловості з боку держави. Проаналізовано діючу законодавчу і нормативно-правову базу стосовно зазначеного кола питань, на підставі чого зроблено висновок щодо відсутності на сьогоднішній день комплексного механізму державної підтримки галузі машинобудування, яка наразі перебуває в критичному стані. Проведений порівняльний аналіз статистичних показників, що характеризують позицію машинобудування, як невизначального компонента, в структурі промисловості та національного господарства в цілому впродовж періоду становлення ринкової економіки України. Окрема увага приділена оцінці стану та динаміці розвитку машинобудівної галузі в Запорізькому регіоні. Наголос зроблено на необхідності стимулювання в країні процесів виробництва інноваційної високотехнологічної продукції.

Ключові слова: державне регулювання, промисловість, підприємство, машинобудування, обсяг реалізованої продукції, наукоємність, інвестиції, інноваційна продукція, державна підтримка.

В статье рассмотрены вопросы, касающиеся проведения исследования отдельных аспектов регулирования деятельности предприятий промышленности со стороны государства. Проанализированы действующие законодательная и нормативно-правовая базы относительно указанного круга вопросов, на основании чего сделан вывод об отсутствии комплексного механизма государственной поддержки отрасли машиностроения, которая сейчас находится в критическом состоянии. Проведенный сравнительный анализ статистических показателей, характеризующих позицию

машиностроения, как неопределяющего компонента, в структуре промышленности и национального хозяйства в целом на протяжении периода становления рыночной экономики Украины. Особое внимание уделено оценке состояния и динамике развития машиностроительной отрасли в Запорожском регионе. Акцент сделан на необходимости стимулирования в стране процессов производства инновационной высокотехнологичной продукции.

Ключевые слова: государственное регулирование, промышленность, машиностроение, предприятие, объем реализованной продукции, наукоёмкость, инвестиции, инновационная продукция, государственная поддержка.

The article addresses the issues related to the study of individual aspects of regulation of activity of industrial enterprises done by the state. The current legislative and regulatory framework is analyzed in relation to the specified range of issues, on the basis of which it is concluded that there is currently no comprehensive mechanism of state support for the mechanical engineering industry, which is currently in a critical state. A comparative analysis of the statistical indicators characterizing the position of mechanical engineering, as an indeterminate component, in the structure of industry and national economy as a whole during the period of the Ukrainian market development was conducted. Particular attention is paid to the assessment of the state and dynamics of development of the engineering industry in the Zaporizhia region. In addition, the emphasis is made on the need to stimulate the country's production of innovative high-tech products.

Key words: state regulation, industry, enterprise, mechanical engineering, volume of sales, science-intensiveness, investments, innovative products, state support.

УДК 338.45:658.15

Попова А.О.

здобувач

Класичний приватний університет

Постановка проблеми. Стабільне економічне зростання держави та конкурентоспроможність її економіки забезпечується виключно розвитком підприємництва. Саме створення для суб'єктів господарювання сприятливих умов відносно започаткування підприємницької діяльності, припинення та, найголовніше, її провадження, може забезпечити передумови для розв'язання цілої низки, як економічних, так і соціальних проблем, що наразі існують в Україні.

Тим не менше, в країні з року в рік спостерігається накопичення проблемних питань у сфері регуляторної політики, що, в свою чергу, стримує розвиток господарської діяльності. Причому в багатьох галузях вітчизняного національного господарського комплексу (серед яких і його провідна галузь – промисловість) впродовж останніх років

взагалі спостерігається стійке погіршення ситуації, що відбивається на фінансово-економічних показниках діяльності підприємств галузі. Можна констатувати, що на сьогоднішній день засоби державного регулювання господарської діяльності не є ефективними, а відтак це зумовлює необхідність перегляду багатьох законодавчих і нормативно-правових норм.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відпрацюванню вказаного напрямку приділяли значну увагу вітчизняні вчені, серед яких окремо слід відзначити В. Геєця, Б. Данилишина, І. Калініченко, Б. Пасхавера, Н. Тарасову, В. Романенко, О. Шапурова, В. Щербину та інших.

Але питання аналізу засобів та важелів нормативного впливу на розвиток підприємницької активності, з огляду на стрімкість економічних

процесів, не втрачають актуальності і на сьогоднішній день набувають особливого значення для законодавців, науковців, теоретиків і практиків.

Постановка завдання. Мета дослідження: на підставі проведеного аналізу стану промисловості, розробити пропозиції з удосконалення механізму державної підтримки машинобудування як важливої галузі економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Якщо звернутися до визначення поняття «державне регулювання підприємництва», то це – система правових, організаційних, адміністративних та регуляторно-контролюючих заходів держави, спрямованих на створення сприятливих умов для становлення та розвитку підприємництва (сприятливого підприємницького середовища) і на його підтримку, а також управління державним сектором економіки для забезпечення ефективності та конкурентоздатності національної економіки [1].

З огляду на вищезазначене, зупинимося на окремих аспектах державного регулювання діяльності підприємств машинобудування, як галузі промисловості, що донедавна була, та, без сумніву, повинна залишитись однією з визначальних для національної економіки України через перспективність та все ще збережений значний потенціал для покращення економічної ситуації в країні.

Історично обумовленим став той факт, що Україна є індустріально-аграрною країною, хоча більш вірну характеристику її стану на сьогодні надасть словосполучення – «аграрно-індустріальна» через втрату галузю матеріального виробництва визначальності у формуванні загального національного продукту країни. Так, на долю важкої промисловості (до якої віднесені машинобудування, металургійне виробництво та добувна промисловість) у 2017 році припадало 34,3% всієї реалізованої продукції в країні. В порівнянні з попереднім 2016 р. спостерігається незначна позитивна динаміка зазначеного показника, але яку не можна вважати свідченням стабілізації ситуації через

те, що значення перебуває в межах вимірювальної похибки, бо впродовж 2010-2016 рр. питома вага важкої промисловості в загальному обсязі реалізованої продукції невпинно зменшувалася: з 38,1% у 2010 р. до 31,9% у 2016 р. (розраховано на підставі [2]). На рис. 1 наочно проілюстрована в динаміці позиція вітчизняної машинобудівної галузі, як невизначального компонента, за обсягами реалізованої продукції національного господарства, що також є найнижчою за рівнем серед інших складових важкої промисловості (металургійне виробництво та добувна промисловість).

Безперечно, найбільш переконливим аргументом стосовно кризового стану машинобудування є порівняльний аналіз показника частки машинобудування в структурі загального обсягу реалізованої промислової продукції впродовж всього періоду становлення ринкової економіки України. Так, в 1990 р. частка продукції машинобудівної галузі в обсязі реалізованої промпродукції по країні складала 30,5% [3, с. 68], в 2001 р. – 10,2%, в 2010 р. – 9,3%, в 2016 р. – 6,1% [2], що свідчить про повну деградацію галузі. На рис. 2 візуалізовано тенденцію до постійного зменшення питомої ваги машинобудування у важкій промисловості протягом періоду з 2001 р. по 2017 р. Впродовж 2001–2011 рр. вона коливалась від 24,5% до 31,5% з мінімальним значенням у 2010 р. і максимальним – у 2007 р. А починаючи з 2012 р., частка продукції машинобудування в загальному обсязі продукції важкої промисловості критично зменшується з кожним роком і складає 27,9% у 2012 р. та загрозливі 18,6% у 2017 р. [4].

На діаграмі (рис. 3) представлена негативна динаміка рівня питомої ваги продукції машинобудування в загальних обсягах реалізованої продукції промисловості з 2009 по 2017 рр., на якій можна спостерігати, як вказаний показник з року в рік «прагне до згортання» – її рівень протягом досліджуваного періоду є надзвичайно низьким: від 10,6% у 2009 р. до 6,1% в 2016 р. та 6,4% – у 2017 р. [4].



Рис. 1. Динаміка обсягу реалізованої продукції промисловості у 2001–2017 рр.



Рис. 2. Питома вага машинобудування у важкій промисловості

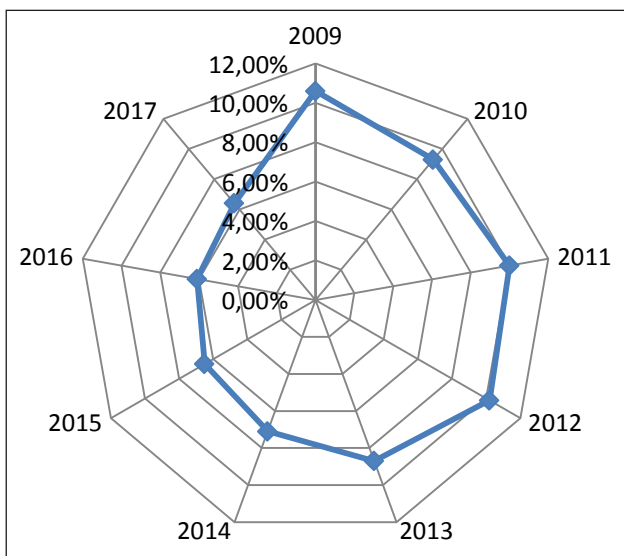


Рис. 3. Динаміка питомої ваги машинобудування в загальних обсягах реалізованої промислової продукції

Тобто, якщо говорити про тенденції всіх приведених динамічних рядів, то вони вже викликають не занепокоєння, а вимагають прийняття на урядовому рівні негайних заходів з тим, що б розпочати впровадження докорінних змін у структурі економіці, бо це є вимогою часу, оскільки в розвинутих країнах частка машинобудування в загальному обсязі промислової продукції становить 30-40% [5].

Стратегічну важливість даного питання було відмічено на державному рівні ще в 2006 році через прийняття Кабінетом Міністрів України Постанови «Про затвердження Державної програми розвитку машинобудування на 2006-2011 роки» [6]. Вказаним нормативним документом охарактеризований стан розвитку машинобудування, визначено основні проблеми галузі, сформульовані мета і завдання програми розвитку та напрямки її виконання. Та, що найголовніше, докладно розроблене питання щодо джерел фінансування Державної програми

розвитку – з орієнтовним обсягом фінансування (в млн. грн.), де підтримка державного бюджету є доволі суттєвою, а також окресленням кола відповідальних за виконання заходів і завдань.

З впевненістю можна стверджувати, що у разі реалізації етапів виконання (навіть без випереджальних темпів) вказаної Державної програми, країна отримала б очікуваний економічний результат. Та статистичні дані щодо показників стану машинобудівної галузі протягом 2006-2011 рр. та впродовж наступних 2012-2017 рр. спростовують факт прийняття до виконання всіма сторонами і учасниками Державної програми розвитку машинобудування.

Більше того, до вказаного нормативного документу не було внесено жодного доповнення чи зміни (що є, нажаль, для вітчизняного законодавства атиповим явищем) з 2006 р. по 2011 р., а це доводить, що Постанова носила лише декларативний, а не прикладний характер, і не мала на меті реалізації реальних кроків по відновленню провідної і перспективної за значенням галузі економіки. Аналогічна ситуація склалася і з прийнятою у 2007 р. Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної програми розвитку вітчизняного машинобудування для агропромислового комплексу на 2007-2010 роки» [7].

Починаючи з 2012 р., комплексного документа щодо державної підтримки машинобудування так не було прийнято, натомість приймалися окремі нормативно-правові акти (зокрема, Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для часткової компенсації вартості сільськогосподарської техніки та обладнання, спеціальних вагонів для перевезення зерна, обладнання для виробництва біоетанолу та електроенергії з біомаси, що закуплені у вітчизняних виробників» від 01.03.2017 № 130 [8] чи рішення органів місцевого самоврядування (наприклад, Розпорядження Херсонської обласної державної

адміністрації «Про робочу групу з розроблення проекту регіональної програми інженерно-технічного забезпечення агропромислового комплексу та розвитку сільгоспмашинобудування до 2023 року» [9], що і спричинило критичний стан галузі. Останнім часом окремі кроки були прийняті в частині надання податкових пільг для машинобудівних підприємств, але вони локально торкнулися лише обмеженого кола суб'єктів літакобудування [10].

В умовах значної невизначеності процесів регулювання діяльності суб'єктів господарювання, що застосовує держава, механізм реагування промислового підприємства має істотний вплив на його фінансово-економічний стан. Окрему увагу з цього приводу слід приділяти питанням щодо забезпечення взаємозв'язку внутрішнього управління підприємством та державного управління з наголосом, з огляду на швидкість змін вітчизняного законодавства, на його визначальності. Для забезпечення виробничої, фінансової і економічної стійкості промислового підприємства необхідно змоделювати та реалізувати на практиці таку матрицю отримання інформації відносно законодавчого регулювання діяльності та існування взагалі, як суб'єкта, яка б дозволила якнайшвидше її отримати, переробити, оцінивши при цьому її вплив і нівелювавши негативні, за наявності, наслідки та прийняти вірне управлінське рішення. І тільки така бізнес-модель побудови господарської діяльності і управління підприємством, в першу чергу великого, сприятиме отриманню очікуваного результату.

Про відсутність належної уваги з боку держави до галузі, продукція якої має високий рівень доданої вартості та є більш екологічною, з точки зору впливу її виробництва на навколишнє середовище у порівнянні з іншими галузями важкої промисловості, свідчать і статистичні дані щодо кількості підприємств машинобудування – великих платників податків. Зокрема, в Запорізькому регіоні їх кількість впродовж періоду становлення ринкової вітчизняної економіки суттєво скоротилася. Взагалі продовж останніх 15 років Запорізька область поступово втратила статус регіону, що має потужний машинобудівний комплекс. На сьогоднішній день не відповідають ознакам бюджетоутворюючого підприємства, або перебувають в процедурі банкрутства, або припинили свою діяльність чи взагалі ліквідовані такі, колись відомі не тільки в м. Запоріжжі, в країні, але й на світових ринках, підприємства, як ПрАТ «Абразивний комбінат», ПАТ «Електротехнологія», СП «Таврія-Магна», СНВП «Юпітер», ТОВ «Ювенергочорметремонт», ПрАТ «ЗАЗ», ПАТ «Запорізький арматурний завод», ПрАТ «Південтрансенерго», ПрАТ «Запорізький електроапаратний завод», ПАТ «Перетворювач», ДП «Радіоприлад», КТ «Запорізький завод висковольтної апаратури», що свого часу мали статус «великого платника податків», потужно наповнювали

державний бюджет країни. Взагалі впродовж 17 років Запорізька область поступово втратила статус регіону, що має потужний машинобудівний комплекс.

І цей перелік не є вичерпним. А саме наявність великих підприємств, через особливості і складність технологічних процесів виробництва інноваційної, з високим рівнем доданої вартості, продукції та відповідною потребою у достатній кількості висококласних фахівців, обумовлює стійкість позиції машинобудування в національному господарському комплексі.

Свідченням занепаду галузі є і те, що машинобудівна галузь не стала базою для реалізації державної політики, спрямованої на структурну перебудову промисловості та розвитку інноваційної моделі економічного зростання, як це було передбачено ще Стратегією економічної та соціальної політики на 2000-2004 рр. [11], а відтак – не було забезпечене заплановане утвердження України в світі як високотехнологічної держави.

Так, витрати на проведення наукових та науково-технічних робіт, як частки ВВП (наукоємність ВВП), в останні роки в Україні були надзвичайно низькими у порівнянні з показниками окремих країн світу з високорозвинутою економікою. Як наслідок цього, частка інноваційної продукції в загальному обсязі реалізованої промислової продукції у 2015 р. становила лише 1,4%, в 2017 р. – взагалі 0,7%, тобто «прямує» до нуля, з катастрофічними негативними наслідками для національної економіки [4].

Викликає незгоду та свідчить про недостатність приділення уваги цьому важливому економічному аспекту з боку держави і рішення Державної служби статистики України відносно зміни періодичності проведення державного статистичного спостереження «Інноваційна діяльність промислового підприємства» з «річної» на «один раз на два роки», починаючи зі звіту за 2015 рік [4].

Отже, Україна за наукоємністю ВВП, як важливою складовою стану економіки держави, в останні роки в десятки і сотні разів відстає від високорозвинутих країн світу, що обумовлює подальший занепад виробництва, в першу чергу галузі машинобудування, невідповідність якості виробленої продукції та випуск застарілих її видів. Без належної державної уваги і багаторазового збільшення обсягів фінансування на розвиток науки і впровадження її досягнень у виробництво, відбудова і зростання національної економіки не можливі.

Не додає оптимізму і визначений ще в 2013 р. Розпорядженням Уряду країни перелік пріоритетних галузей економіки, в якому щодо машинобудівного комплексу відзначені лише наступні напрями – «виробництво нових та імпортозаміщуючих видів комп'ютерів, електронної та оптичної продукції, машин і устаткування, електричного устаткування, автотранспортних та інших транспортних засобів» [12].

Суттєво підвищити рівень зростання інвестицій, і в першу чергу, на фінансування впровадження інноваційних досягнень у виробництво, відновлення основних засобів і фінансових активів, можна, зокрема, через використання іншої моделі оподаткування підприємств – замість податку на прибуток підприємств впровадити податок на виведений капітал, основна відмінність справляння якого полягає в тому, що отриманий прибуток не оподатковується до того часу, поки він не виплачується власникам у формі дивідендів або прирівняних до них платежів. Переваги такої системи оподаткування – в створенні стимулів для інвестиційної та ділової активності суб'єктів господарювання, оновлення засобів виробництва та технологій. Зрозуміло, що це питання слід системно відпрацювати на урядовому рівні, бо у випадку запровадження цього податку державі, ймовірно за все, потрібно буде винайти компенсатори втрат бюджету, які виникнуть в перші роки після відмови від податку на прибуток підприємств. Відтак, задля отримання попередніх результатів, які будуть підґрунтям для прийняття остаточного рішення щодо можливості використання вказаної моделі оподаткування прибутку підприємств в країні, а також недопущення зниження рівня надходжень до бюджету на начальних етапах, є доцільним, на наше переконання, впровадження пілотного проекту, до участі у якому будуть залучені саме машинобудівні, в першу чергу – великі, підприємства. Такий крок стане міцним поштовхом для розвитку машинобудівної галузі, яка, по-перше, чекає масштабних інвестицій, а по-друге, може і повинна стати драйвером росту вітчизняної економіки.

Висновки з проведеного дослідження.

Підсумовуючи вищезазначене, слід зазначити, що в діючих на сьогоднішній день законодавчих та нормативно-правових актах відсутні єдина візія та комплексно побудований механізм державної підтримки галузі машинобудування, яка перебуває наразі в критичному стані, демонструючи стійкість негативної динаміки. Ті документи, що є чинними на сьогодні, не містять ґрунтового аналізу її системоутворюючих компонентів, не говорячи вже про класифікацію небезпек, загроз і викликів, а також визначення для неї критеріїв оцінки якості та ефективності діяльності, як не передбачають і дієвих заходів для відновлення галузі. Дається взнаки і відсутність системної фахової експертизи та оцінки відповідних норм законодавства з точки зору національних економічних інтересів та критеріїв фінансової безпеки країни.

Наші дослідження переконливо доводять, що коли йдеться про вітчизняне велике промислове підприємство, то будь-який, навіть найдосконаліше розроблений, економічний механізм підприємства (господарсько-економічний механізм) в сучасних умовах господарсько-правового регулю-

вання безсилий забезпечити високу ефективність операційної діяльності, і якщо найближчим часом ситуацію не буде корінним чином змінено, то процес деіндустріалізації України стане незворотнім.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Калетнік Г. Державне регулювання економіки. Навч. посіб. / Г.М. Калетнік, А.Г. Мазур, О.Г. Кубай. – К.: Хай-Тек Прес, 2011. – 428 с.
2. Статистичний щорічник України за 2016 рік. – [Електронний ресурс] // Режим доступу: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/Arhiv_u/01/Arch_zor_zb.htm
3. Ю. Кіндзерський. Промисловий потенціал України: проблеми та перспективи структурно-інноваційних трансформацій / Відпов. ред. канд. ек. наук Ю.В. Кіндзерський. – Ін-т економіки та прогнозування НАН України. – 2007. – 408 с. С. 68.
4. Машинобудування. Секторальна експортна стратегія. Експортна стратегія України / Презентація Міністерства економічного розвитку і торгівлі України. – [Електронний ресурс] // Режим доступу: [me.gov.ua>Documents>Download](http://me.gov.ua/Documents/Download)
5. Вікіпедія. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Машинобудування>
6. Про затвердження Державної програми розвитку машинобудування на 2006-2011 роки. – Постанова Кабінету Міністрів України від 18 квітня 2006 р. № 516 Офіційний вісник України. – 2006. – № 16 (03.05.2006).
7. Про затвердження Державної програми розвитку вітчизняного машинобудування для агропромислового комплексу на 2007-2010 роки. – Постанова Кабінету Міністрів України від 26.09.2007 № 1181 // Офіційний вісник України. – 2007. – № 74 (12.10.2007).
8. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для часткової компенсації вартості сільськогосподарської техніки та обладнання, спеціальних вагонів для перевезення зерна, обладнання для виробництва біоетанолу та електроенергії з біомаси, що закуплені у вітчизняних виробників. – Постанова Кабінету Міністрів України від 01.03.2017 № 130 // Урядовий кур'єр. 2017. – № 49 (15.03.2017).
9. Про роботу групи з розроблення проекту регіональної програми інженерно-технічного забезпечення агропромислового комплексу та розвитку сільгоспмашинобудування до 2023 року. – Розпорядження Херсонської обласної державної адміністрації від 08.02.2018 № 98. – [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Херсонської обласної державної адміністрації. – Режим доступу: <https://khoda.gov.ua/image/catalog/files/98>
10. Податковий кодекс України від 02.12.2010 року № 2755-VI // Голос України. – 2010. – № 229-230. – (із змін та допов.).
11. Україна: поступ у XXI століття. Стратегія економічної та соціальної політики на 2000-2004 рр. – Послання Президента України від 23.02.2000 року № 276а/2000 // Офіційно не публікувалось. – Ліга Закон.
12. Про затвердження переліку пріоритетних галузей економіки. – Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.08.2013 року № 843-р // Офіційний вісник України. – 2013. – № 85 (12.11.2013).

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЕКОНОМІЧНИХ ХВИЛЬ ТА ЦИКЛІВ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ

THEORETICAL FUNDAMENTALS OF ECONOMIC WAVES AND CYCLES OF ECONOMIC DEVELOPMENT

У статті розглянуто теоретичні засади економічних хвиль та циклів розвитку економіки. Проведено аналіз розвитку основних концепцій і теорій циклічного розвитку економіки в історичному аспекті. Виділено основні причини циклічності в економіці. Доведено основні характеристики економічних циклів, притаманних для всіх країн з ринковою економікою. Обґрунтовано, що економічний цикл обумовлює економічний розвиток. Охарактеризовано коротко-строкові цикли Кондратьєва. Виділено причини проявів і існування циклічності. Визначено, що циклічний розвиток економіки є об'єктивною закономірністю. Аналіз теорій і концепцій циклічного розвитку свідчить про широкий діапазон поглядів науковців, що одночасно дає можливість обрати найбільш ефективні для кожної країни методи реагування на кризові явища з метою подолання негативних наслідків, породжених ними.

Ключові слова: циклічний розвиток економіки, економічний цикл, економічні хвилі; види циклів, фази циклу, криза, проциклічне регулювання.

В статье рассмотрены теоретические основы экономических волн и циклов развития экономики. Проведен анализ развития основных концепций и теорий циклического развития экономики в историческом аспекте. Выделены основные причины циклическости в экономике. Доказано основные характеристики экономических циклов, характерных для всех стран с рыночной экономикой. Обосновано, что экономический цикл обуславливает экономическое развитие. Охарактеризованы краткосрочные циклы Кондратьева. Выделены причины проявлений и существования циклическости.

Определено, что циклическое развитие экономики является объективной закономерностью. Анализ теорий и концепций циклического развития свидетельствует о широком диапазоне взглядов ученых, одновременно дает возможность выбрать наиболее эффективные для каждой страны методы реагирования на кризисные явления с целью преодоления негативных последствий, порожденных ими.

Ключевые слова: циклическое развитие экономики, экономический цикл, экономические волны; виды циклов, фазы цикла, кризис, проциклическая регуляция.

The article considers the theoretical foundations of economic waves and cycles of economic development. An analysis of the development of basic concepts and theories of cyclical economic development in the historical aspect. The main causes of cyclicity in the economy are highlighted. The main characteristics of economic cycles inherent in all countries with market economies are proved. It is substantiated that the economic cycle determines economic development. Short-term Kondratiev cycles are characterized. The reasons of manifestations and existence of cyclicity are allocated. It is determined that the cyclical development of the economy is an objective law. Analysis of theories and concepts of cyclical development shows a wide range of views of scientists, which also allows you to choose the most effective for each country methods of responding to crises in order to overcome the negative consequences caused by them.

Key words: cyclical economic development, economic cycle, economic waves; types of cycles, cycle phases, crisis, pro-cyclical regulation.

УДК 330.33.01

Жаворонок А.В.

к.е.н., асистент кафедри публічних, корпоративних фінансів та фінансового посередництва Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Постановка проблеми. У сучасних умовах економічні, фінансові та банківські кризи стали невід'ємною складовою розвитку світової економіки, а їх виникнення науковці пояснюють об'єктивними закономірностями, що притаманні ринковій економіці. За таких умов особливої актуальності набувають питання поглибленого дослідження сутності та природи кризових явищ, вивчення можливості їх передбачення, забезпечення ефективного функціонування економічних і фінансових систем на основі запровадження проциклічного регулювання економіки, а також реалізації системи заходів щодо подолання руйнівних наслідків криз. Як свідчить аналіз причин і форм прояву кризових явищ, у сучасних умовах вони можуть виникати як у реальному, так і у фінансовому секторі економіки. При цьому наслідки фінансових і банківських криз можуть бути ще більш руйнівними, ніж наслідки класичних криз XIX–XX століть, що, власне, й продемонструвала

світова фінансова криза 2008–2009 років, на подолання наслідків якої у всьому світі було спрямовано понад 16 трлн. дол. США. У зв'язку з цим дослідження теоретичних засад циклічного розвитку економіки та обґрунтування підходів щодо реалізації заходів її проциклічного регулювання набуває важливого практичного значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Періодичні зміни економічних показників були описані багатьма вченими економістами, до яких відносять праці М. Туган-Барановського, М. Кондратьєва, К. Жюгляра, Джозефа Кітчена, Й. Шумпетера. До сучасних зарубіжних вчених, що продовжують досліджувати економічні цикли, а головне антициклічне регулювання є: П. Дуглас, Ч. Плосер, Е. Прескот, П. Самуельсон, Р. Солоу, У. Свен, Ф. Кідленд, серед вітчизняних науковців варто виділити напрацювання Т. Богдан, О. Гонти, М. Дубини, Д. Лук'яненка, Н. Островської, А. Поручника, Я. Столярчука, В. Сацика,

О. Лактіонової, Н. Холявко, К. Шапошникова, С. Шкарлета. Періодичні зміни в економіці були об'єктом досліджень представників неокласичного, кейнсіанського, неокейнсіанського напрямів економічної теорії. Вчені зосереджували свою увагу та наступних проблемах: під впливом чого виникають економічні коливання, що є причиною таких змін, як можна швидко подолати економічні спади, чи причиною виникнення хвиль в економіці є певні природні закономірності, прорахунки державної політики в економічній сфері, чи можливо невігластво уряду країни.

Постановка завдання. Метою статті є розгляд особливостей природи економічних хвиль та циклів розвитку економіки.

Виклад основного матеріалу. Головна особливість ринкової економіки, яка проявляється в схильності до повторення економічних явищ, була визначеною ще в першій половині XIX ст. Вивчаючи причини надвиробництва і криз, економісти звернули пильну увагу на циклічні коливання в динаміці економічного життя.

Циклічність є формою розвитку національної економіки і світового господарства як єдиного цілого, це рух від однієї макроекономічної рівноваги в масштабі економіки в цілому до іншого. Циклічність характеризується періодичними злетами і падіннями економічної кон'юнктури. У періоди підвищення економічної активності відбувається розвиток економіки переважно екстенсивним шляхом, а в періоди зниження економічної активності – початком переважно інтенсивного розвитку.

Цикл завжди є повторюваним, відрізняється закінченістю. Ми завжди з чогось розпочинаємо і на чомусь закінчуємо. Таку ситуацію ми маємо змогу спостерігати у економіці.

Тоді як хвиля, в нашому розумінні, має глибину та висоту, вона може бути вищою чи нижчою відносно часу, протягом якого вона утворилася та рухається, хвиля знаменується своєю протяжністю – як довго хвиля набирає свого найвищого рівня і як низько вона опускається, а також хвиля має свою силу з якою вона несеться.

Наші висновки підтверджуються наведеними тлумаченнями зазначених понять. Зустрічаємо таке визначення циклу (лат. *suclus*, від грец. *Kyklos* – круг) – завершена послідовність функціонування матеріально-технічних компонентів об'єкта (явища) в просторі та часі. Коло подій, явищ, частин [1].

Цикл – це сукупність взаємозв'язаних явищ, процесів, що створюють закінчене коло розвитку протягом якогось проміжку часу.

Замкнений цикл – це технологічний процес, за яким певний продукт переробки багаторазово повертається до вихідної операції і бере участь у наступному циклі переробки [1].

У «Економічній енциклопедії» знаходимо наступне визначення циклу (гр. *kuklos* – коло) – сукупність процесів, робіт, операцій, які утворюють закінчену кругову послідовність [2, с. 880].

Що ж стосується трактування виробничого циклу, під ним необхідно розуміти: Виробничий цикл – це інтервал часу від початку до закінчення процесу виготовлення продукції, тобто час, протягом якого запущені у виробництво предмети праці перетворюються у готову продукцію. Він обчислюється для одного виробу або певної їх кількості, що виготовляється одночасно [3]. Тоді як хвиля – має різні тлумачення [4]: хвиля – зміна стану середовища (збурення), яке поширюється в просторі й переносить енергію.

В багатьох випадках з поширенням хвиль пов'язано передачу інформації. хвиля – процес розповсюдження коливань у будь-якому фізичному середовищі. хвильовий процес – процес передачі коливань. При цьому частинки середовища не рухаються разом з хвилею, а коливаються навколо своїх положень рівноваги. Середовищем, у якому поширюються хвилі може бути як речовина, так і вакуум, наприклад, у випадку електромагнітних хвиль. У вакуумі поширюються також недавно зафіксовані гравітаційні хвилі.

Залежно від характеру руху частинок середовища при поширенні розрізняють наступні типи хвиль: поздовжні (*Longitudinal waves*), поперечні (*Transverse waves*), а також хвилі на поверхні води (*Water waves*) та на поверхні пружного тіла. В цих двох останніх хвилях рух частинок середовища відбувається по більш складних траєкторіях (*Rayleigh waves*).

Хвилі характеризують величиною збурення – амплітудою й напрямком поширення. Швидкість поширення хвилі визначається властивостями середовища та геометрією області існування хвильового збурення і не пов'язана зі швидкістю руху частинок середовища при передачі збурень. Хвилі одного типу з різними рівнями збурень (різні локальні швидкості руху частинок середовища) поширюються з однаковою швидкістю. Часто при описі хвильових рухів для швидкості поширення збурень використовують поняття швидкість руху або швидкість світла. Хвильові збурення виникають під час руху тіл в рідинах та газах та при нестационарному навантаженні пружних тіл. Затрати енергії на формування хвильових збурень визначається величиною хвильового опору. На відміну від циклу, в економічних словниках нами не знайдено визначення «Хвиля», «економічна хвиля».

Проте уникати визначення «Економічна хвиля», на нашу думку є недоречним, адже зважаючи на наші висновки та трактування поняття подане в тлумачних словниках, вважаємо що певні процеси, які відбуваються в економіці піддаються визначенню «хвиля», саме на економічних хвилях

ми зосередимо свою увагу досліджуючи глибини економічних криз, висоти економічних бумів. Саме через особливості цих понять ми повинні дотримуватися наступної логіки дослідження.

При дослідженні змін в економіці, необхідно визначати стадії циклу: бум (найвища на даному етапі точка розвитку), спад (погіршення, відхилення в гіршу сторону показників від найкращого показника), депресія (найвища точка цього етапі, яка відображає найгірші значення економічних індикаторів) та піднесення (відхилення в сторону зростання економічних показників від найгіршого показника). Завершеним вважається цикл, коли змінюється траєкторія руху (значення економічних індикаторів змінюються на протилежні) в протилежному напрямку.

В нашому дослідженні використовуватимемо наступні типи економічних циклів: цикл піднесення та економічний бум (зміна показників від найгіршого до найкращого) та цикл сповільнення та рецесії (зміна показників відбувається в сторону зниження, погіршення). Тоді як досліджуючи економічні хвилі, необхідно визначити глибину та висоту хвилі (саме значення економічних індикаторів, чи вони зазнали значних змін відносно попередньої хвилі), тривалість (тривалість протягом якої відбувається зростання економічних показників) такої хвилі, і чи хвиля нарощує силу чи вона її втрачає відносно попередніх значень показників таких хвиль (рис. 1).

Аналізуючи наведені визначення циклу та хвилі, а також користуючись власними міркуваннями, ми спробували графічно відобразити економічні цикли та хвилі. Зокрема відрізок А-В відображає цикл піднесення, тоді як відрізок на ділянці В-С відображає економічний цикл рецесії.

Відповідно до наведеного рисунку цикл має свої крайні точки, якими в цьому випадку є літери А;В;С, які характеризують початок і закінчення.

Проте через деякий проміжок часу (вісь Х), цикли в економіці повторюються. Економічна хвиля на цьому рисунку відображена і обмежена площею овалу. Хвилі притаманні різні положення вершин (В вище Н) і глибин (А нижче І), а також хвилі є різними за часовими параметрами, зокрема тривалість хвилі 1 є довшою ніж хвилі 2 (відрізок D-E є довшим ніж відрізок E-F).

Саме тому, силу хвилі ми можемо порахувати визначивши основні макроекономічні показники, їх динаміку, глибину їх зниження та висоту їх зростання, тривалість протягом якого відбуваються зміни від крайньої точки до крайньої наступної такої ж точки, час протягом якого спостерігаються рецесія та поживалення. В той час початок, тривалість чи завершення економічного циклу, необхідно аналізувати за крайніми змінами економічних показників (теперішнього до попереднього).

Дотримуючись такої логіки, нам буде простіше ідентифікувати та чітко розуміти про що йде мова: етап циклу чи силу, глибину, висоту чи тривалість хвилі, що дозволить зробити наукові дослідження більш якісними та ціннішими. Доцільність таких досліджень не піддаються сумніву.

В економічному науковому середовищі можна побачити думку про те, що економічні хвилі та цикли це неіснуючі категорії і не піддаються опису під загальноприйнятими закономірними визначеннями хвилі та циклу. Однак це не є правильним, адже кількість науковців, що розглядають економічні хвилі та цикли є надто великою щоб ігнорувати їхні дослідження. Вчені доводять про не надуманість проблеми, а її існування.

Саме тому досі продовжуються дослідження в цьому напрямку, основною метою яких є подолати періодичні економічні дисбаланси (здатність забезпечити ефективне антициклічне регулювання). Перше на що почали звертати увагу науковці були економічні кризи.

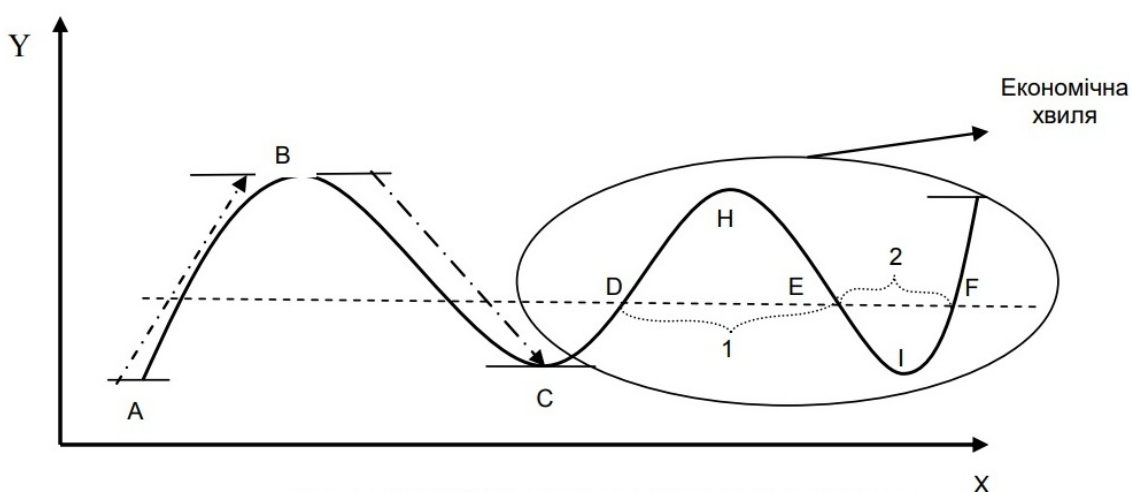


Рис. 1. Економічні хвилі та цикли

Джерело: складено автором на основі [1; 3; 4]

Проблема повторюваності економічних криз, причини їх виникнення та шляхи подолання привертала увагу вчених, які проводили свої дослідження на початку XIX ст. До таких досліджень можна віднести праці Г. Торнтон (1802 р.), Е. Лодерделя (1804 р.), Д. Рікардо (1817 р.), Т. Атвуда (1817 р.), Ж. Сімонді (1819 р.), які вбачали основною причиною неефективного розвитку економіки саме кризи, які час від часу відбувалися в економіках різних країн.

Саме криза є найбільшою дилемою, яка потребує вирішення, адже вона завдає найбільше проблем соціально-економічному розвитку. Ще на початку XIX ст. вчені інтенсивно почали вивчати причини та наслідки криз, результати яких були сформовані в єдину концепцію. До таких найбільш значимих розробок можна віднести праці англійських вчених У. Гершела, Т. Мальтуса, Дж. Вейда, С. Ракета, К. Хайда. Найбільш цікавим є те, що не всі з цих вчених були за фахом економістами.

Представники різних наук почали вивчати природу змін в економіці, хтось навіть вбачав в цьому природні особливості.

Перші пояснення економічних циклів було зроблено в межах неокласичного напрямку політичної економії. Зокрема прояви циклічності виробництва відбулися на початку XIX ст., як результат економічної кризи 1825 року. Першу спробу осмислення циклічного характеру капіталістичного виробництва зробив англійський економіст В.-С. Дживонс (1835–1882 рр.). Відповідно до концепції вченого, промислові і торгові цикли зумовлені циклами сонячної активності, що спричиняє коливання врожайності сільськогосподарської продукції, а це своєю чергою впливає на циклічність промислового виробництва [5, с. 881].

Схожі висновки були зроблені великий англійський вченим в галузі астрономії У. Гершелом. Пов'язуючи появу економічних криз з активністю сонця, погодою та врожайністю. Саме астроному за фахом приписують одні із перших обґрунтувань та якісні розробки в сфері економічної циклічності. На початку XIX ст. Т. Мальтус у своїй праці «Принципи політичної економії» вказав на чинники екзогенного (внутрішнього) характеру на причину виникнення економічних коливань, зокрема причиною таких змін був неефективний розподіл суспільного продукту виробленого в державі, що впливає на загальні попит та пропозицію, на інтенсивність торгівлі тощо.

Зважаючи на особливості розвитку економіки XIX ст., кожен вчений тієї епохи, розглядаючи проблему економічних коливань, вагомою причиною їх виникнення вбачав саме у відносинах, що виникали в сфері торгівлі. Зокрема до таких найбільш відомих трактатів також можна віднести працю «Історія середніх та робітничих класів» (1833 р.) Дж. Вейда.

Вже в середині XIX ст. з'являється найбільш значима думка, яка стала основою всіх наступних досліджень в сфері економічної циклології, відповідно до якої, економічні цикли виникають під впливом зміни ділової активності в країні. Виникає поняття «економічні цикли ділової активності», за допомогою яких вченим вдалося виявляти та прогнозувати наступні етапи економічного циклу.

У праці Т. Тука і У. Н'юмарч «Історія цін та їх коливань, 1792–1856 рр.» (1857 р.) було вказано та обґрунтовано, що кожна наступна фаза циклу ділової активності є наслідком попередніх змін, що дало підстави говорити про циклічно-генетичний підхід до аналізу економічної коливань. Вже пізніше відомі вчені Й. Шумпетер та У. Н'юмарч назвали такі наукові дослідження першою ендогенною теорією, що описує економічні цикли [6].

Розглядаючи економічні коливання, не можна залишити осторонь дослідження С. Дж. Лойда «Щодо причин і наслідків впливу на грошовий ринок» (1857 р.), який дослідив торгівельний цикл як процес із багатьма стадіями. «Умови торгівлі», – стверджував вчений, – «повертаються зі встановленим циклом: стан спокою, поліпшення, зростаюча довіра, процвітання, збудження, перегрів, конвульсії, тиск, стагнація, спад, повернення у стан спокою» [7].

Вчені XIX ст. вперше заклали нове наукове підґрунтя для аналізу економічних циклів, цими вченими було обґрунтоване не лише просте та хаотичне чергування періодів зростання та спаду в економіці країн, а як обумовлений певними чинниками процес змін ділової активності. Проблеми економічної циклічності торкалися і досліджували Г. Мур «Економічні цикли, закони та причини їх виникнення» (1914 р.), цей вчений пов'язував економічну циклічність з ритмами руху Венери. Швейцарський економіст С. Сімонді вбачав причину економічних криз з недоспоживанням населення, невідповідністю між споживанням та виробництвом. Тоді як К. Маркс вперше всебічно обґрунтував середні економічні цикли. Основною причиною коливань він вбачав у суперечності між суспільним характером капіталістичного виробництва і приватнокапіталістичним привласненням його результатів, а матеріальною основою циклічності автор «Капіталу» вбачав у масовому оновленні основного капіталу. Цікавими є погляди американського вченого Й. Шумпетера, який пов'язував циклічність капіталістичного виробництва із нерівномірним характером науково-технічного прогресу, особливостями розвитку основного капіталу.

Проаналізувавши вчення науковців середини XIX початку XX ст., бачимо, що в основному ними розглядалися причини економічних циклів, виникнення економічних криз, особливості виникнення яких, на думку, вчених були абсолютно різними,

від ритмів руху планет, активності сонця, до більш актуальних виробничих проблем, капіталістичного устрою. Проте, вже у другій половині XIX ст. на початку XX ст. вчені розробили цілі теорії економічних циклів, надавши їм наукового обґрунтування, виділивши основні особливості циклів, причини їх виникнення, тривалість, стадії циклу, та поділивши їх на наддовгі, довгі, середні та короткі.

Французький вчений Клемент Жугляр, який в середині XIX ст. (1862 р.) зробив розрахунки, які в подальшому отримали його назву – «цикли Жугляра» [8], який зазначив, що найрельєфніше виражаються саме промислові (ділові) середні цикли. Відповідно до теорії Жугляра, коливання спостерігаються не просто у рівні завантаження існуючих виробничих потужностей (і, відповідно, в об'ємі товарних запасів), але і коливання в об'ємах інвестицій в основний капітал. В результаті, до тимчасових запізнювань, додаються ще і тимчасові затримки між ухваленням інвестиційних рішень і зведенням відповідних виробничих потужностей (а також між зведенням і актуальним запуском відповідних потужностей). Додаткова затримка формується і між спадом попиту і ліквідацією відповідних виробничих потужностей. Бачимо, що проблема виникнення економічних циклів пов'язана із не співпадінням часу протягом яких рішення приймається і коли воно починає давати певні результати [9].

В той час, у 1920 році американським економістом Джоном Кітчіним та дослідником В. Крамаром були відкриті та обґрунтовані короткострокові фінансово-економічні цикли [10]. При цьому виникнення економічних коливань вчені розглядали як наслідок зміни світових запасів золота [11], що сьогодні не може задовольняти, у зв'язку зі змінами, які відбулися.

Проте сучасна наука пов'язує механізм генерування таких циклів із запізнюваннями за часом (часовими лагами) в русі інформації, що впливають на ухвалення рішень комерційними фірмами [12]. В цей же період, на початку XX ст. вчений Микола Кондратьєв, дослідив та довів існування довгострокових циклів кон'юнктури, які сьогодні також називаються його іменем Хвилі Кондратьєва (Кхвилі) [13].

Вчений виявив взаємозв'язок статистичного та циклічно-динамічного розвитку економічної системи та його вплив на суспільний розвиток, вказав на незворотність криз в загальній структурі циклів, проаналізував структуру циклів та їх наслідки. Значну роботу вчений зробив, дослідивши довгі цикли кон'юнктури та їх взаємозв'язок з середньостроковими циклами. Але найголовніше досягнення вченого є те, що він обґрунтував визначальну роль інновацій у зміні великих циклів. Зокрема наявність науково-технічного прогресу є підґрунтям до економічного зростання.

Як зазначає М. Кондратьєв, «...науково-технічний прогрес матеріалізується в глибоких змінах техніки виробництва й обміну, а також в значних трансформаціях основних умов господарського життя суспільства. Саме технологічні винаходи і відкриття є запорукою таких якісних та революційних змін» [14].

Відповідно до наукових результатів Кондратьєва, цикли тривають 50 років і зумовлені процесом якісних змін базисних поколінь і технологій, транспортних засобів, великих споруд та інше у провідних галузях економіки [15, с. 21]. Не можна залишити поза увагою дослідження українського вченого, Нобелівського лауреата у галузі економіки Саймона Кузнеця [16], який проаналізував інвестиції в основний капітал як джерело економічного зростання і створив теорію про сектор, що лідирує. Він дійшов висновку, що інвестиції у пов'язані між собою галузі промисловості створюють певний кластер який повторюється з 30-річною періодичністю. Під таким сектором, що лідирує, він об'єднав ті галузі, які є технологічно та організаційно взаємопов'язаними. В проведеному С. Кузнецем дослідженні ним виділено два основних сектори, що лідирують – первинний (добувні галузі, сільське господарство) і вторинний (промислові обробні галузі). Динаміка економічного зростання, за ідеєю С. Кузнеця, пояснювалась зміною періодів, протягом яких співвідношення цін на продукцію цих секторів сприяє підвищенню прибутків у промисловості, періодами, коли це співвідношення більш сприятливе для розвитку первинних секторів. Така дзеркальна цінова динаміка у двох взаємопов'язаних секторах економіки породжує дискретність у величині та напрямі інвестиційних потоків. Саме через такі дослідження ми маємо змогу знати про цикли (ритми) Кузнеця.

Таким чином, С. Кузнець зробив дуже важливий висновок, що інвестиції в промисловий сектор схильні до кластеризації з досить чіткою 30-річною періодичністю, і тим самим пояснив механізм великих циклів кон'юнктури видатного російського економіста Миколи Кондратьєва. Цьому видатному вченому, якого можна назвати учнем і послідовником видатного американського вченого Вільяма Мітчелла [17], належить відкриття й дослідження «будівельних циклів», вчений доводить що такі хвилі тривають з амплітудою 16-25 років, які приблизно в два рази довші за цикли Жугляра і пов'язані з поновленням пасивної частини основних фондів – будівлею житла.

Досліджуючи економічні цикли та хвилі, ми не можемо оминати увагу дослідженням видатного українського вченого Михайла Туган-Барановського [18], яким у кінці XIX ст. (1984 р.) створено теорію періодичності промислових криз, зумовлених циклічністю інвестиційних процесів,

що забезпечують довгостроковий підйом швидким розширенням одного або кількох ключових секторів.

Відповідно до теорії Туган-Барановського, кризи в Англії зумовлює приливи і відливи економічного життя, що циклічно повторюються. Цикл буває довготривалим або короткочасним в залежності від конкретних економічних умов, що складаються в кожний історичний період. Цикл не представляє собою явища, що управляється математичним законом, оскільки кризи в Англії XIX ст. повторювались з інтервалом від 7 до 11 років. Рух періодичний у тому смислі, що відбувалася зміна послідовних фаз процвітання і депресії, виникнення і зникнення яких мають циклічну форму. По суті, промисловий цикл можна представити як закон, притаманний самій природі капіталістичної економіки [19].

Як вказує Туган-Барановський, завдяки наявності грошей і кредиту, усі коливання економіки отримують набагато більший розмах. Але фактори грошового обігу тільки посилюють цикл, оскільки гроші не є основною причиною. Промисловий цикл глибоко коріниться в самій природі капіталістичної економіки. Невід'ємні властивості сучасної економіки роблять цикл невідворотним явищем. Але це ще не пояснює, чому фази процвітання і депресії з такою дивною правильністю змінюють одна одну. Відповідь на це питання впливає саме з історії промислових циклів у Великій Британії.

На думку Туган-Барановського, самою характерною особливістю промислових коливань є той факт, що зміни цін на залізо співпадають з фазами циклу. Ціна заліза незмінно висока у часи процвітання і незмінно низька при депресії. Ціни інших продуктів коливаються далеко не так закономірно. Це вказує на існування тісного зв'язку між коливаннями попиту на залізо і фазами циклу. Попит на залізо збільшується у період процвітання і скорочується у період депресії. Але залізо є основним матеріалом, що використовується при створенні засобів виробництва. За станом попиту на залізо можна судити й про попит на знаряддя виробництва у цілому. Значить, висхідна фаза циклу характеризується збільшенням попиту на засоби виробництва, низхідна фаза – скороченням цього попиту.

Відповідно до висновків науковців, прийнято розглядати велику кількість циклів, які вирізняються різною частотою повторюваності та тривалості, зокрема це:

1. Аграрні надмалі цикли строком до 1 року – сезонні короткострокові коливання в сільському господарстві;

2. Фінансово-економічні малі цикли строком 3-5 років (у середньому 4 роки) – короткострокові коливання фінансово-ділової активності;

3. Промислові (ділові) середні цикли строком 7-11 років (у середньому 9 років) – середньострокові коливання, пов'язані з поновленням активної частини основного капіталу в промисловості;

4. Будівельні середні цикли строком 16-20 років (у середньому 18 років) – середньострокові коливання, пов'язані з поновленням пасивної частини основного капіталу, перш за все житла;

5. Великі цикли кон'юнктури строком 50-60 років (у середньому 54-55 років) – довгострокові “довгі хвилі” зміни технологічних укладів (ТУ);

6. Надвеликі вікові цикли – довгострокові коливання строком 100-120 років (у середньому 108-112 років), наприклад, вікові цикли зміни економічного та політичного лідерства.

Існування вище зазначених циклів було доведено в різні історичні періоди, різними науковцями та базувалося на конкретних аналітичних дослідженнях.

З існуванням таких хвиль ми повністю погоджуємося, адже базуючись на власних емпіричних спостереженнях, маємо змогу зробити наступні висновки. Зокрема надкороткі хвилі зумовлені сезонними змінами і які підтверджуються щорічними змінами у структурі ВВП, зростанням ділової активності, змінами в торговельному балансі, надходженнями податкових платежів.

Що ж стосується інших циклів, їх існування підтвержене відповідними доказами та розрахунками відомих вчених економістів, зазначених вище. Такі дослідження розкриті в численних наукових працях. Отже, проаналізувавши та навівши основні висновки наукових досліджень вчених-економістів, що вивчали особливості економічних циклів, стверджуємо, що ними зосереджено увагу в основному на доведенні існування економічних коливань, виокремлення причин їх виникнення, на тривалості, проте обділеною залишилася проблема антициклічного регулювання.

На основі набутих знань, досвіду та похідних факторів можна передбачити та точно визначити тривалість економічного циклу. Проте тривалість циклу є лише однією із сторін, які не дають повного уявлення про майбутній розвиток економіки країни. Важливо визначити економічні тренди, які можуть мати місце в країні.

Висновки з проведеного дослідження. Проведене дослідження теоретичних засад і особливостей економічних хвиль та циклів розвитку економіки дозволяє зробити висновок про те, що циклічний розвиток економіки є об'єктивною закономірністю. Аналіз теорій і концепцій циклічного розвитку свідчить про широкий діапазон поглядів науковців, що одночасно дає можливість обрати найбільш ефективні для кожної країни методи реагування на кризові явища з метою подолання негативних наслідків, породжених ними.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Цикл. Вікіпедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A6%D0%B8%D0%BA%D0%BB>
2. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т. 3 / Редкол.: ... С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. Київ: Видавничий центр «Академія», 2002. 952 с.
3. Організація виробництва: конспект лекцій. URL: <https://buklib.net/books/24810/>
4. Хвиля. Вікіпедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A5%D0%B2%D0%B8%D0%BB%D1%8F>
5. Сацук В. І. Антициклічне регулювання за умов глобалізації: дис. ... канд. ек. наук: 08.01.01. Київ, 2006. 215 с.
6. Zarnowitz Victor. What is a Business Cycle? National Bureau of Economic Research (Cambridge, MA), Working paper No. 3863. 1991. October. 86 p.
7. Juglar C. Des crises commerciales et de leur retour periodique en France / en Angleterre et aux Etats-Unis. Paris, 1862.
8. Цикли Жюгляра. Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A6%D0%B8%D0%BA%D0%BB%D0%B8_%D0%96%D1%8E%D0%B3%D0%BB%D1%8F%D1%80%D0%B0
9. Kitchin J. Cycles and Trends in Economic Factors. Review of Economic Statistics. 1923. Preliminary. Vol. V. January. P. 10–16.
10. Crum W. Cycles of rate on Commercial Paper. Review of Economic Statistics. 1923. Vol. V. January.
11. Галяутдинов Р. Р. Экономический цикл: причины, фазы и виды. URL: <http://galyautdinov.ru/post/ekonomicheskij-cikl-fazy-i-vidy>
12. Цикли Кітчйна. Вікіпедія. 2015. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A6%D0%B8%D0%BA%D0%BB%D0%B8_%D0%9A%D1%96%D1%82%D1%87%D0%B8%D0%BD%D0%B0
13. Кондратьев Н. Д. Большие циклы конъюнктуры. Вопросы конъюнктуры. 1925. Выпуск 1. Т. I. С. 28–79.
14. Кондратьев Н. Д. Избранные сочинения. Москва: Экономика, 1993. С. 24–83.
15. Кондратьев Н.Д. Большие циклы экономической конъюнктуры. Доклад в Институте экономики 6 февраля 1926 г. Проблемы экономической динамики. Москва: Экономика, 1989. С. 172–226.
16. Кондратьев Н. Д. Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения. Москва: Экономика, 2002. С. 320–321.
17. Антициклічне регулювання ринкової економіки: глобалізаційна перспектива: монографія / Д. Г. Лук'яненко, А. М. Поручник, Я. М. Столярчук [та ін.]; За заг. ред. Д. Г. Лук'яненко та А. М. Поручника. Київ: КНЕУ, 2010. 334 с.
18. Kuznets S. S. Cyclical Fluctuations: Retail and Wholesale Trade, United States, 1919–1925. New York, 1926.
19. Kuznets S. S. Secular Movement in Production and Prices. Boston, 1930.
20. Kuznets S. S. Modern Economic Growth: Rate, Structure and Spread. New Heaven, 1966.
21. Митчелл У. К. Экономические циклы. Проблема и ее постановка. Москва; Ленинград: Госиздат, 1930. 503 с.
22. Островська Н., Пітик О., Жаворонок А. Фінансово-економічна стійкість держави: стратегія та напрями досягнення. Проблеми і перспективи економіки та управління. 2016. № 1(5). С. 224–229.
23. Пілевич Д.С., Дубина М.В. Проблеми активізації формування та залучення інвестицій у розвиток національної економіки. Науковий Вісник: фінанси, банки, інвестиції. 2014. № 1(26). С. 94–101.
24. Туган-Барановский М. И. Избранное. Периодические промышленные кризисы. История английских кризисов. Общая теория кризисов. 3-е совершенно переработанное издание. Санкт-Петербург, 1914.
25. Туган-Барановский М. И. Промышленные кризисы в современной Англии, их причины и ближайшие влияния на народную жизнь. Санкт-Петербург, 1894.
26. Шапошников К.С. Вплив інституційного середовища на інноваційний розвиток економіки регіону. Причорноморські економічні студії. 2018. 29. С. 34–36.
27. Shkarlet S., Kholiavko N. & Dubyna M. Territorial reform in the system of strategic management of energy-economic and information spheres of the state. Economic Annals-XXI. 2015. 5-6. P. 103–107.
28. Shkarlet S.M., Gonta O.I. & Dubyna M.V. Peculiarities of system approach use to cognition of economic phenomena. Scientific Bulletin of Polissia. 2016. 4(8), 1, 9–17.
29. Shkarlet S.M. & Dubyna M.V. Methodological aspects of the using turbulent approach in economic research. Problems and prospects of economics and management. 2016. № 4(8). P. 44–50.
30. Shkarlet S.M. & Dubyna M.V. Application of turbulent approach to the knowledge of the economic systems. Scientific Bulletin of Polissia. 2017. № 1(9). P. 1. С. 8–15.

НОВИЙ ВИД НАУКОВИХ ПОСЛУГ



Причорноморський
науково-дослідний інститут
економіки та інновацій

Шановні колеги! Питання академічної доброчесності є надзвичайно актуальними у наш час. Враховуючи великі масиви інформації, що з'являються у всесвітній мережі, жоден вчений не може бути впевненим, що його авторське право захищене. Крім того, поширеною є ситуація, коли декілька вчених в одній галузі науки користуються

однаковими джерелами інформації, а в результаті безкоштовні програми пошуку плагіату засвідчують стовідсоткові збіги тексту, що може призвести до безпідставних звинувачень у плагіаті, особливо після перевірки за базою даних авторефератів та дисертацій. Це викликано тим, що порівняння з іншими дисертаціями не вказує на використання спільних першоджерел (статей, монографій, статистичних щорічників, словників тощо), а однозначно визначає тільки збіг тексту, ігноруючи навіть цитати. Важливим є також те, що чинне законодавство однозначно визначає, що перевірку може здійснювати виключно установа за профілем дослідження, а не поширені в мережі безкоштовні програми. Для уникнення подібних ситуацій ми пропонуємо Вам скористатися науковою **послугою оцінки технічної унікальності наукового тексту** за допомогою *ліцензованого* програмного забезпечення, яке гарантує похибку перевірки до 3%. Переваги такої перевірки порівняно з іншими методами:

- Ви укладаєте угоду про надання послуг;
- Ваш файл *не розміщується у мережі*, тобто інформація і авторство залишаються анонімними;
- Ви *отримуєте звіт*, підготовлений за допомогою *ліцензованого* програмного забезпечення; *порівняльну таблицю* однакових фрагментів тексту із зазначенням джерела; *офіційний звіт про надану послугу* із зазначенням результатів;
- Ви отримуєте вичерпну інформацію про текстові збіги у Вашому дослідженні та дослідженнях інших авторів не тільки *українською, але і російською та англійською мовами*;
- Ви користуєтесь програмним забезпеченням, яке використовується *тільки спеціалізованими науковими та освітніми установами* і розроблене виключно для пошуку текстових збігів *саме у наукових дослідженнях*, а не у публіцистиці, рекламних веб-сайтах тощо;
- Виключна робота з авторами – ніхто, крім автора тексту, не зможе замовити у нас перевірку цього тексту, що *убезпечить Вас від перевірок третіми особами*;
- Ви отримуєте можливість коректно оформити посилання на першоджерела;
- Існує можливість перевірки *будь-яких наукових досліджень*: статей, рефератів, авторефератів, дисертацій, доповідей, тез, звітів тощо.

Терміни і вартість перевірки і надання звіту:

Характер наукової роботи	Терміни (робочих днів)	Вартість
Докторська дисертація	5 – 10	5500 грн
Кандидатська дисертація	3 – 7	3500 грн
Автореферат	1 – 2	500 грн
Стаття (обсягом до 12 сторінок)	1 – 2	500 грн
Інші види робіт	За домовленістю	За домовленістю

Для того, щоб замовити послугу, Вам необхідно звернутись електронною поштою до Причорноморського науково-дослідного інституту економіки та інновацій, вказавши у темі листа «**Оцінка унікальності тексту**». У листі вкажіть адресу для листування, додайте файл у форматі MS Word з текстом наукового дослідження. Фахівець відповідного відділу надасть Вам відповідь щодо процедури здійснення експертизи.

Контактна особа:

Шумилова Тетяна – молодший науковий співробітник Причорноморського науково-дослідного інституту економіки та інновацій.

+38 (048) 709-38-69

+38 (093) 253-57-15

shumilova@iei.od.ua

З повагою, дирекція Причорноморського науково-дослідного інституту економіки та інновацій.

НОТАТКИ

Наукове видання

ПРИЧОРНОМОРСЬКІ ЕКОНОМІЧНІ СТУДІЇ

Науковий журнал

Випуск 32

Коректура • *Ю. Никитенко*

Комп'ютерна верстка • *В. Удовиченко*

Формат 60x84/8. Гарнітура Arimo.

Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 23,02. Ум. друк. арк. 25,11.

Підписано до друку 28.09.2018. Наклад 100 прим.

ПУ «Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій»

Адреса: вул. Сегедська 18, каб. 422, м. Одеса, Україна, 65009

E-mail: info@iei.od.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 5218 від 22.09.2016 р.